RAD

JUGOSLAVENSKE AKADEMIJE

ZNANOSTI I UMJETNOSTI.

KNJIGA 150.

RAZREDI FILOLOGIJSKO-HISTORIJSKI I FILOSOFIJSKO-JURIDIČKI.

58.

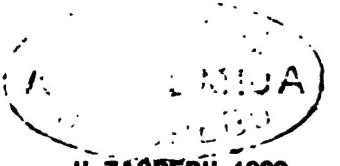

U ZAGREBU 1902.

KNJIŽARA JUGOSLAVENSKE AKADEMIJE (DIONIČKE TISKARE).

Digitized by Google

Slav 8101.74
~~Slav 130.1~~

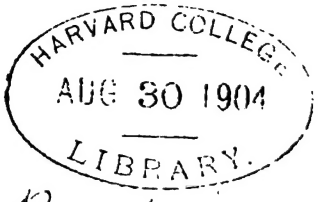

Bright fund
150 - 152
157 - 175

Dionička tiskara u Zagrebu.

Digitized by Google

Sadržaj.

	Strana
Jadransko pomorje IX. stoljeća u svjetlu istočno-rimske (bizantinske) povijesti. Dio prvi. Napisao dr. Gavro Manojlović	1—102
Život i književni rad Pavla Solarića. Napisao dr. Nikola Andrić	103—194
Pojam vlasnosti u današnjoj pravnoj nauci. Napisao dr. Ivan Strohal. (Svršit će se.)	195—234
O rječniku pravnoga nazivlja hrvatskoga. Napisao Vladimir Mažuranić	235—246

Digitized by Google

Digitized by Google

Jadransko pomorje IX. stoljeća u svjetlu istočno-rimske (bizantinske) povijesti.

Dio prvi.

Primljeno u sjednici filologijsko-historijskoga razreda jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti dne 11. listopada 1901.

Napisao prof. dr. Gavro Manojlović.

I.

Sukob Bizantinaca s Francima poradi izgubljenoga italskoga eksarhata. (750.—803.)

Langobardska i rimska Italija. Provala germanskih Langobarda g. 568. rastrgala je jedinstvo političko apeninskoga poluotoka, stvoreno Rimom s toliko prolite krvi, nanovo za 1302 godine. Najprije uzeše Forum Julii, onda Treviso, Veronu, Milan (3/9 569.), Paviju, Turin; pod Agilulfom (590.—616.) predade se Kremona, Padua, Mantova; Rothari (636.—652.) oduzme rimskomu carstvu i ligursko primorje s gradom Genovom: rimski eksarh Italije bude oko godine 642. odlučno potučen na rijeci Skoltenni (Panaru), a vlast Langobarda time konačno utvrđena. U njih sama vlast kraljevska nije doduše bila jaka, jer su vojvode bile vrlo silne, ali baš to je omogućilo tim brže širenje i utvrđenje langobardsko: k zapadu su tako stojale vojvodine Tuscija, Turin i Ivrea, k sjeveru i istoku Trident i Furlanska; k jugu se, u srednjoj Italiji i južnoj, već u prvo vrijeme stvorila jaka vojvodina Spoleto (u zemlji starih Umbara, Marsa, Peligna i Vestina) i još jača, Benevent (Samnium i Kampanija); beneventske vojvode istisnuše carsku vlast i iz Brindisi-a i Tarenta, raširivši se i u Apuliju. Rimskomu carstvu u Carigradu ostala su dakle u Italiji ova područja, razmještena u tri skupa: a) Istrija, Grado i Venecija; b) Ravenna (sa zemljom Emilijom, t. j. gradovi Ferrara, Faenza, Imola, Bologna)

Digitized by Google

i Pentapolis (Rimini, Pesaro, Fano, Sinigaglia i Jakin), a ovo područje bilo je uskom prevlakom carske još zemlje između langobardskih vojvodina Tuscije i Spoleta spojeno s dukatom Rimom, od kojega su k jugu stojali gradovi Napulj, Gaeta i Amalfi (napuljski dukat); c) Sicilija s ono, što je još preostalo na krajnjemu jugu Italije: Brutii, t. j. kasnija Kalabrija. Ali langobardski kralj Aistulf odmah iza izbora svoga (748.) navali na Ravennu i Pentapolis i zauzme ovo carsko područje god. 750., a onda si odmah stao svojatati dosadašnje pravo carskoga ravenskoga eksarha nad rimskim dukatom i prodre protiv Rima s namjerom, da si ga podvrgne.

Papa i carstvo za cara Leona III. Veliki gospodin u Rimu, glava ili prvak cijele kršćanske crkve, a gospodar religioznoga čuvstva latinskoga zapada bio je biskup baš toga Rima, papa. Istina, politički je i on bio pravno skroz odvisan od cara u Carigradu i od namjesnika njegova, eksarha u Raveni, ali je on bio ujedno i veliki politički faktor u Italiji, osobito u srednjoj, a pogotovo u rimskom dukatu, te je smjerao na što veću samostalnost. U to su banuli ikonoklastički dekreti cara Leona III. koncem 725. ili u proljeću 726.[1] i godine 730. Kako se na to bila pobunila Helada i Egejski otoci, tako se dogodi to i u dukatima napuljskom i rimskom, a vojsku, koja je pošla na to iz Ravenne put Rima, zaustave langobardske vojvode iz Tuscije i Spoleta; na to se pobuni i Ravenna s područjem (Emilijom) i s Pentapolom, i svi ovi gradovi pozovu langobardskoga kralja Luitpranda; toskanski Langobardi uzmu tada grad Sutrium, koji je vezao jadransko područje carstva s rimskim dukatom.

I papa Gregorije II. ustade odmah protiv ikonoklasma, dade u rimskom koncilu 726/7. anatemisati ikonoklaste, spomene naročito ime eksarha Italije, Pavla, ali anatemu ne protegne na cara, nego ga je u dva pisma pokušavao odvratiti od njegove crkvene politike[2]; uz to ga odrješito upozori, da je rimska crkva onaj veliki bedem, koji čuva caru Italiju od Langobarda[3]. Koliko pak i bila sila langobardska od koristi papinstvu kao oslon — kako netom vidjesmo — protiv carske volje, ipak pape nisu ni sada pomislili,

[1] *K. Schenk*, Kaiser Leons III. Walten im Innern, Byz. Zeitschrift, V, 291. 300.

[2] „sperans conversionem principis" (*Anastasius*, Vita Greg. p. 979. u Migne, Patr. lat. vol. 127, cf. *Bury*, A history of the later Roman empire, II, 443, n. 1.).

[3] *Bury*, op. cit. II, 444.

Digitized by Google

da predadu toj sili sebe i preostalu još Italiju. Upravo jedno pismo pape Gregorija II. izrično podstiče mletačkoga upravitelja, da pomogne svomu poglavaru, novomu eksarhu Eutihiju, opet predobiti Ravennu (što se i zbude), a odrješito odbija misao, da bi se kreirao nov car u Italiji i poslao u Carigrad, da ondje sjedne na carsku stolicu[1]; o kakvom političkom otrgnuću Italije od carske vlade u Carigradu ili o stvaranju drugoga kakvoga rimskoga carstva nije bilo ni spomena: „misao o rimskom caru i misao o Novom Rimu (Carigradu), to dvoje još je nerazrješno bilo spojeno u koncepciji tadašnjih ljudi“[2]. Ali se već sada pomalja prva crta one, ako još i nesvjesne osnove, da se stvori osobiti politički teritorij rimske crkve; Gregorije II. nagovori kralja Luitpranda, da njemu, kao nasljedniku sv. Petra, pokloni netom od carstva oteti tvrdi grad Sutrium, a isti Luitprand, premda je došao da eksarhu Eutihiju pomogne podsjedati Rim i papu, pomogne sad ovomu, da primiri eksarha. Opreka se pak između cara i pape još poveća s nastupom Gregorija III. (731.—741.) — posljednjega pape, za kojega se potvrda izbora zatražila u Carigradu; nov rimski crkveni sabor anatemiše ikonoklazam; car odgovori otrgnućem Sicilije, Kalabrije i Ilirika od crkvene jurisdikcije rimske stolice i odaslanjem jake flote u Jadransko more, da uzapti papu (731.); ali flotu razprše vihrovi.

Karlo Martel i papa. U to se s one strane Alpa, u Franačkoj, bio visoko digao rod, koji je lozu vukao od sv. Arnulfa, biskupa od Metza, kojega se sin oženio s kćerju austrasijskoga velikaša Pipina Staroga, u I. trećini VII. stoljeća. Bitka kod Testria (Tertry) 687. učvrstila je silni položaj austrasijskoga majordoma Pipina Srednjega, a bitka kod Vincy-a 717. predala tu vlast u ruke sinu njegovu Karlu Martellu, koji se naskoro stao nazivati „princeps Francorum“. Njega dovede kršćansko misionarstvo, koje se osobito preko Anglo-Sasa Vinfrida Bonifacija (a znamo za odanost anglosaske crkve rimskoj stolici!) izvodilo u južnoj i srednjoj Germaniji, u kontakt s Gregorijem II. i onda III. U isto pak vrijeme, kad je ono išla, neuspjela doduše, flotna ekspedicija carska u neprijateljskoj za Gregorija III. namjeri na Italiju, uspinjala se silna arapska vojska preko Pireneja na Franačku. Pobjeda kod Poitiersa

[1] Id., ibid. II. 443, n. 1: „. . . omnis Italia consilium iniit, ut sibi eligerent imperatorem et Constantinopolim ducerent“ (Anast., V. Greg. p. 979 Migne).

[2] Id., ibid. II. 443: „The idea of the Roman Imperator and New Roma were still indissolubly connected in men's minds“.

Digitized by Google

732. iznese tada Karla Martella na vidik svijeta, a kako se u srednjoj Italiji i u Rimu bilo bojati čvrste ruke cara Leona III., to učini papa odlučan korak. On pošalje poslanstvo franačkomu svesilnomu majordomu s viješću: „sese populus Romanus, relicto imperatore Graecorum et dominatione, ad praedicti principis defensionem et invictam eius clementiam convertere velle“[1].

Preobrat na evropskom zapadu. Drugo je sada sve teklo samo od sebe, a znamenovalo je veliki preobrat na zapadu Evrope. Našle se dvije mlade još vlasti, Karolingi i političko papinstvo, jedna doduše samostalna od druge, ali obje upućene jedna na drugu. Papinstvo je sudjelovanjem svojim u crkvenom uređenju Germanije i vrhovnim svojim autoritetom u vjerskim i moralnim pitanjima po cijelom franačkom području bila vlast, koja je jedina mogla trajno osigurati novo kraljevstvo kralja Pipina. Isto je tako jedino oružje Pipinovo moglo Rim, koji se odvrnuo od svoga zemaljskoga suverena, cara, obraniti od ekspansije langobardskih kraljeva. Jer, kad je kralj Aistulf god. 750. konačno osvojio Ravennu i Pentapolis, onda se okrenuo k jugu, da uzme i rimski dukat. Treba reći, da je tada papa Stjepan II. zbilja zaiskao pomoć najprije u cara Konstantina V.[2], ma da je i ovaj bio žestok ikonoklast (koncil god. 753.); ali kad mu pomoć nije od njega mogla doći, kao što nije došla prije ni za Ravennu, zamolio je posredovanje i pomoć od franačkoga kralja Pipina (sastanak pape i kralja u Ponthionu s. M. 6./1. 764.). Pipin dobije naslov (od koga? nekako ilegalnim za ono vrijeme načinom) „patricius“ (to je do sada bio eksarh u Raveni) „Romanorum“ (dakle ne: „imperialis“), t. j. Rimljana u Rimu, što donekle zvoni kao „patronus“ ili „pater“, dakle štitništvo, zakrilništvo[3]. Aistulf, pobijeđen i pritisnut franačkom vojskom, morade se učiniti vasalom Pipina i obećati mu, da će napustiti gradove, što ih je osvojio od carstva.

---

[1] Chron. Moissiac. u M. G. SS. I. 292 (*Ranke*, Weltgesch. V. 1, 311).

[2] „c. octob. 752. Constantini imperatoris litteras a Johanne, silentiario imperiali, accipit“. Vit. Steph. p. 91. „... Ad Aistulphum, Langobardorum regem, mittit Johannem imperialem silentiarium et Paulum diaconum“ Vit. Steph. p. 92. „... Constantinum imperatorem ... petit, „„ut cum exercitu ad tuendas has Italiae partes modis omnibus adveniat, et de morsibus filii iniquitatis (Aistulphi regis) Romanam urbem vel cunctam Italiam liberet““. Legatos mittit ...“. *Jaffé-Wattenbach*, Reg. pontif. rom. I. p. 271.

[3] *Bury*, op. cit. II, 501.

Digitized by Google

Razumljivo je, da je sada car Konstantin V. želio, da se njemu vrati Ravenna (s Emilijom) i Pentapolis; bilo je zato poslanstva i pregovaranja[1], ali je kralj Pipin bio odlučio (a po svoj prilici barem „akademički" papi i obećao već prije), da će to dosadašnje carevo zemljište predati sv. Petru, t. j. papi, — i odbije careve zahtjeve. Na to se (kako se već i pod Liutprandom pokušalo skoro pred smrt Gregorija II.) opet primakne jedna drugoj langobardska i carska politika; ali kralj Desiderije postigne samo to, da mu se poklone vojvode spoletski i beneventski, a carska flota sicilska uzme od beneventske vojvodine i zadrži grad Otranto u Apuliji. Ipak se u papinim pismima[2] jasno vidi, kako mu se sporo ili nikako ne izvršuje predaja novih gradova i kako se papa sveudilj boji ne samo navale Langobarda, nego i oružane sile carske[3]...

Prvi oružani sukob oprečnih interesa u Italiji. Ali dalje ovdje ne ćemo o svemu tome zamašnom procesu govoriti, nego nam valja istaknuti to, da se carstvo u Carigradu nije odreklo svojih prava ni na Rim, ni na t. zv. eksarhat ni na Pentapolu, a da je kriza između carstva i franačke vlasti postala akutna, kad je Pipinov sin Karlo, svladavši langobardskoga kralja Desiderija, i sam postao god. 774. ne samo „rex Francorum", nego i „Langobardorum" i postao tako imedijatnim susjedom preostalih još carskih zemalja u Italiji: Venecije s Istrijom, Napulja i Sicilije. Carska je politika dobila sada za se simpatije svih otpornih Langobarda i aktivnu suradnju obiju južnih langobardskih vojvodina[4], osobito beneventske (koja je sebe od 774. smatrala potpuno samostalnom) s vojvodom (principom) Arichisom, zetom svrgnutoga langobardskoga kralja Desiderija. K tomu je Desiderijev sin Athalgisis (Adelchis), pobjegavši u Carigrad, donio onamo sa sobom i povoljno za carsku politiku pretendentstvo svoje na langobardsko kraljev-

[1] Vita Steph. p. 117 ap. Jaffé-Watt. Reg. pont. rom. nº 2327; Cod. Carol. ep. 11. ap. *Jaffé*, Bibl. IV. 66, l. 6; Ann. regni Fr. (ann. Lauriss.) a. 757.

[2] Codex Carolinus.

[3] Na pr. Cod. Carol. ap. Jaffé l. c. p. 89. „. . . . quod sex patricii, deferentes secum treconta navigia simulque et Sicilienssi stolum, in hac Romana urbe absoluti a regia urbe ad nos properantur . . ." godine 760., a dodaje, da ova flota smjera onda i dalje te navaliti i na Franciju.

[4] Cf. i Jaffé op. cit. ep. 58, u kojoj papa javlja (god. 775. ex.) Karlu, da su se spoletski, beneventski, furlanski i klusijski vojvode dogovorile, da će zajedno s „Grcima" i s Desiderijevim sinom navaliti na Rim i uspostaviti langobardsko kraljevstvo.

Digitized by Google

stvo; ondje on dobije dostojanstvo carskoga patricija. Sicilski patricij zajedno s napuljskim dukom i beneventskim vojvodom Arichisom navaljivali su god. 780. na Terracinu, papom otetu[1]; Karlo dođe u pomoć; nije doduše papi (Hadrianu I. [772.—795.]) predao vojvodine spoletske, kako je papa želio, ali je Karlo pristao, da mu pomaže u postignuću patrimonijalnih prava sv. Petra u Donjoj Italiji i otocima, osobito Siciliji: t. j. i dalje se smjerala voditi politička ofensiva, nadahnuta i poticana papom, protiv carstva i Beneventa. To je bilo god. 781. Papa 1. decembra te godine prestao je upotrebljavati datovanje po godinama careva vladanja, a — u vječitim ratovima carstva s kalifatom arapska je vojska iste godine pod kalifovim sinom Harunom-ar-Rašidom doprla do Bospora, dočim je u Siciliji buknula buna (Elpidios) protiv vlade carice udove Irene.

Irena ponudi Karlu bračnu svezu između djece njihove. Irena učinila teško primirje s Arapima, ugušila bunu u Siciliji, a već i protiv domaćih protivnika trebala jak oslon u ikonodulnoj masi sa svećenstvom, a i u vanjskoj kojoj sili. Baš je papa (Hadrijan I.) na uskrs 781. za kraljeve pomazao bio dva Karlova sina, Pipina i Ljudevita. U to Irena ponudi Karlu bračnu svezu sina svoga Konstantina VI. s Karlovom kćerju Rotrudom i stavi se u dogovor s papom za uspostavu ikona, a ovaj se iza toga nadao i uspostavi svojih oduzetih patrimonijalnih i patrijaršijskih prava. Zaruke se obave; svim se trim ugovarateljima u onaj čas otvarali povoljni politički vidici. I Karlu je naime, koji je bio vječito zabavljen ratovima, bilo vrlo povoljno, da ima u netom stečenoj Italiji mira od strane carske stolice, kojoj je moralni ugled u cijelom svijetu bio još toliki, a sveze njezine s Langobardima preko Adelchisa tako opasne; i papi bilo pogotovo povoljno, ako mu se ispune crkvene i političke aspiracije i utvrdi ne samo njegov položaj crkvenoga primata na Istoku, nego i zemaljskoga gospodara u netom stečenim carskim zemljama. Karlo u toj godini postavi sina svoga Pipina za kralja Italije, kako se sada počela nazivati država langobardska.

Karlo podvrgava beneventsku vojvodinu. Spremanje ikonodulskoga crkvenoga sabora u carstvu primaklo je potpuno caricu Irenu papi, ali je zato između Karla i Irene dolazilo do preloma. Karlo se spremao god. 786. na jaku beneventsku vojvodinu, da i ondje kao nasljednik langobardskih kraljeva svoju moć protegne,

[1] Jaffé op. cit. ep. 66; cf. i ep. 67.

Digitized by Google

a Arichis od Beneventa morao se ogledati za potporu protiv toga; svakako je po mnijenju jednih novih historika[1] Karlo narušavao podlogu „modusa vivendi"-a, utanačena god. 781. za onih zaruka, time što je htio skršiti faktičnu samostalnost Beneventa. I zbilja je Karlo došao početkom 787. s vojskom u Benevent i postigne vazalno poklonstvo vojvode, godišnji danak i taoca, sina Arichisova Grimoalda; što nije više toga istisnuo od Arichisa, koji se zaklonio u jaki primorski Salerno, na dohvatu carske flote i pomoći, uzrok je bio upravo obzir Karlov na eventualni sukob njegov s caricom, koju je Arichis bio zamolio za pomoć. Tu se tako sada i razbije utanačeno vjenčanje Rotrude s carem Konstantinom, i to po svoj prilici po namjeri samoga Karla[2], a protiv želje pape, kojemu bi dobro došla kakva protuteža prejakoj već poziciji Karlovoj u Italiji[3]. U to umre (26. augusta 787.) beneventski vojvoda Arichis, a otezanje Karla, da pošalje u tu vojvodinu zakonitoga baštinika Grimoalda, taoca svoga, ispuni beneventske velikaše velikom ogorčenošću i brigom, ne kani li Karlo sasvim si prisvojiti Benevent. Zato stanu ugovarati s izaslanicima carice Irene, koja je još za živa Arichisa spremala rat na Karla i napadaj u isto vrijeme na Ravennu i Treviso u gornjoj Italiji, a isto tako iz Sicilije i Napulja na srednju Italiju, a sada joj u prilog došla ogorčenost Beneventana na Karla. Zimi 787/8. iskrca se zato carski patricij, Desiderijev sin Athalgis (Adelchis), u Kalabriji; sestra njegova, udova Arichisova (a mati Grimoaldova), zaustavi na silu jednoga Karlova izaslanika u Salernu, a ni drugomu jednomu nisu Langobardi dali od Beneventa naprijed, dočim su caričini poslanici obilazili po vojvodini. Langobardi su uporno tražili svoga mladoga vojvodu Grimoalda i povratak onih svojih gradova, što ih je Karlo netom odredio rimskoj stolici. Patricij sicilski u januaru 788. ugovarao je sa Arichisovom udovom i langobardskim velikašima. I sam papa naumio je bio ići Karlu u Beneventu na ruku samo toliko, koliko se ticalo papinih tražbina na patrimonijalna ondje dobra njegova.

Istočno-rimska vojska iskrca se u Kalabriji. Težak bio je tada položaj Karlov: bavarski vojvoda Tasilo, bivši do kraja

[1] *Abel*, Jahrb. des fr. Reiches, Bd. I. 455; cf. druge pisce, spomenute u *Harnacka:* die Beziehungen des fränk. etc. zu dem byz. Reiche etc. p. 26., i *Gasquet*, L'empire byz. et la monarchie franque, p. 263, 264.

[2] Abel. op. cit. p. 470—473; cf. drugačije shvatanje u Gasquet-a, op. cit. p. 263, 264.

[3] Cf. Abel, op. cit. pp. 473, 498.

Digitized by Google

ugrožen u svojoj samostalnosti, spremao se na otpad; njegovi saveznici Avari spremali se da upadnu u Germaniju i u Furlansku; po svoj prilici u dogovoru s obima očekivala se navala velike carske ekspedicije na Italiju. Tada Karlo naglo najprije skrši Tasila, a onda, da bi iza godine dana primirio beneventske velikaše, koji se još nisu bili obvezali carskim poslanicima, odluči im povratiti Grimoalda, ali ga prije obveže na priznanje svoga gospodstva i na pjenezima i poveljama i pratnjom dvojice odličnih svojih Franaka. U to dođe u Italiju i carska ekspedicija pod sakelarijem i vojnim logotetom Joanom, a pridruže joj se i čete sicilskoga stratega, pak se iskrca cijela vojska u Kalabriji, a pridruži joj se i Grimoaldov ujak, patricij Adelchis. Karlo pošlje brže bolje pod pouzdanim čovjekom nešto vojske u Italiju, ali glavno bješe to, da se Grimoald i spoletski vojvoda nisu sada, dobro motreni, usudili otpasti od Karla, nego njihove čete zajedno s onom franačkom odlučno potuku carsku vojsku u Kalabriji. Adelchis se vrati konačno u Carigrad, a Irena ne dospije sada, da dalje misli na borbu s Karlom.

Karlo otme Istriju. U istom ovom sukobu s carskom politikom Karlo je u to vrijeme iznudio od pape, da je „adimplens regalem voluntatem“ iz teritorija svoje Ravenne i Pentapolisa izagnao sve mletačke trgovce, koji su ondje vrlo živo trgovali (osobito robljem) i imali svojih dobara i stanica[1]; ako i jest ovo bilo samo daljno izvođenje Karlovih načela i drugdje izdanih odredaba[2], to je ovaj pritisak, učinjen na Hadrijana I., imao sada upravo političku svrhu, da napadne carstvo i na ovom njegovom teritoriju, mletačkom, koji je inače bio Karlu izvan dosega zbog nestatka flote. A jaku je, upravo najjaču od cijele Langobardije, bio si Karlo poziciju upravo u mletačko-istarskom susjedstvu, u Furlanskoj, stvorio onda, kad se langobardski furlanski vojvoda Hruodgaud dao god. 775. sa spoletskim, klusijskim i beneventskim u tajni dogovor protiv nove franačke vlade[3] i računao i na pomoć od carske vlade. Druge je vojvode Karlo ugovaranjem umirio (čemu je pripomogla i vijest o smrti cara Konstantina V.), ali je u Furlanskoj Karlo odmah godine 776. iza bojeva langobardsko vojvodstvo ukinuo, po otpornim

[1] *Jaffé*, op. cit. ep. 94, p. 277. — Po Abelu (op. cit. p. 457. „oko godine 785.“; po Harnacku (op. cit. p. 33, nota) baš godine 787.

[2] Kapitular od god. 779 c. 19 i kapitular mantovski od god. 781; vidi: Abel, op. cit. p. 457 n. 5.

[3] Isporedi str. 5, primjetbu 4.

Digitized by Google

gradovima namjestio franačke komese, a i na čelo cijele vojvodine postavio rođena Franka i skoro ju pretvorio u marku — čini se upravo u vrijeme sukoba s caricom Irenom, između g. 787. i 788. Pa baš tih godina zauzeo je Karlo i dosadašnju carsku zemlju Istriju, po svoj prilici, po mojem mnijenju, istom (iza uništenja Tasila[1] i pobjede Karlove u južnoj Italiji) t. j. 788., i time prvi put direktno sam oteo carstvu jednu zemlju, a prikučio se i s ove strane bliže Avarima i balkanskomu poluotoku...

Karlova se moć dohvata slavenske Dalmacije i prijeti balkanskomu poluotoku. A tada je, god. 791. i dalje, zaratívši na Avare u području srednjega Dunava, i Karlova moć posegla i dalje na jugoistok od velike franačke države tako, da je i tu počela presezati u političko područje carstva u Carigradu, pak stala dirati još dublje u interese ove vlasti na Jadranskome moru, nego što je učinila skučenjem Beneventa i podvrgnućem Istrije. Langobardske čete Karlove, kojih je vodio sin njegov Pipin, a među kojima su bile i čete furlanskoga vojvode (markgrofa) Ericha, išle su tik mimo sjevero-zapadni iskrajak sjevernoga „Ilirika" i u donju Podravinu, a i u donju Posavinu, i dodiravale se (prijateljski ili neprijateljski) Slavena sjevero-zapadne česti balkanskoga poluotoka, t. j. Dalmacije u starinskom smislu toga naziva, kako ga upotrebljava i pisac Karlove latinske renesanse, Einhard.

Pad avarske moći, koja već nije bila na smetnju carstva u Carigradu, i prodiranje silnoga franačkoga oružja onamo bilo je carstvu vrlo neprilično, kao što bi mu bilo, da je Karlu pošlo za rukom godine 787. sasvim uništiti beneventsku vlast i stvoriti od nje franačku marku poput furlanske. Uz to su po svoj prilici već sada ona slavenska plemena barem sjeverozapadnoga dijela velike (u starinskom smislu) Dalmacije, koja su činila već ustaljenu državu hrvatsku, dolazila pod utjecaj velike franačke vlasti. A barem je Dalmaciju carigradski dvor još i sada državnopravno smatrao svojom. K tomu su ta plemena, osobito pokršteni Hrvati, bila u crkvenoj i ekonomnoj svezi s neosporivim carskim gradovima te Dalmacije, počevši od Trsata pak sve do Budve (Trsat[2], Osor, Rab, Vergada, Zadar, Trogir, Spljet, Dubrovnik, Rizon, Kotor, Budva), odvisna budući ne samo u crkvenom pogledu, nego i za gospodarski uvoz i izvoz glavno od ovih, ali i ovi gradovi u mnogome trebajući slavensko

[1] I *Harnack* op. cit. p. 31: „kod te prilike ili malo kasnije ...".
[2] Isporedi str. 11, primj. 5.

Digitized by Google

zaleđe u ekonomnom pogledu. Nije li se u Carigradu trebalo bojati, da se sada ovdje počinje opetovati onaj niz događaja, koji se u netom prošla 3—4 decenija odigrali u Italiji, pak da će Venecija i ti dalmatski carski gradovi onako samo „visjeti u zraku", mnogo više nego napuljski dukat, koji ima (osim Sardinije) zaleđe i oslona u jakoj carskoj pokrajini Siciliji?

Uzaludna pregovaranja pod kraj VIII. stoljeća. Trebalo je dakle, kao što ono godine 781., doći opet do nekoga „modusa vivendi" i utanačenja s Karlom, a prekinuta događajima od 787. i 788. i prkosnim držanjem beneventskoga mladoga vojvode (principa) Grimoalda iza godine 788., koji se čak i oženio carskom nekom rođakinjom i god. se 792. uspješno opirao vojsci Karlovih sinova Pipina i Ljudevita[1]; neprijateljstvu obiju dvorova dali su bili dotle nove snage, a Karlovoj mržnji na caricu Irenu i cara Konstantina VI. izražaja t. zv. „Libri Carolini" i zaključci velikoga crkvenoga sabora franačkih zemalja u Frankfurtu na M. god. 794., napereni protiv odredaba ekumenskoga koncila nikejskoga od 787. u pogledu ikonodulstva i protiv crkvenih prerogativa samoga carstva[2]. Ali nužda je silila carsku vladu, zabavljenu ratovanjima sa svojim drugim i opasnijim neprijateljima, da opet ona učini prvi korak približenju prema Karlu (a i beneventski Grimoald, koji se bio otklonio od carstva, nastojao je sada i protiv obiju velevlasti održati se samostalnim). Tako pošalje god. 797. sicilski strateg Niketa poslanika Teoktista Karlu s pismom od Konstantina, a god. 798. pošalje pismo carica Irena (sada sama vladarica, pak joj je zato još više trebalo mira s Karlom ili možda i oslona na njega) preko direktnoga poslanstva. Da se tu radilo o miru[3] ili mirnu stanju između obiju vlasti, jasno je; Karlo je valjda samo u znak svojega povoljnoga raspoloženja pustio na slobodu zarobljenoga brata carigradskoga patrijarha Tarasija, ali do kakvoga izričnoga ugovora mira između Karla i carice nije došlo[4],

[1] *Simson*, op. cit. p. 52. (*Harnack*, op. cit. p. 34, veli godine 793.)

[2] *Abel-Simson:* Jahrb. d. fr. Reiches, II. 77—82; cf. razmatranja u *Gasquet-a* op. cit. p. 267—275.

[3] Jedina je to vijest prvotna u Ann. regni Francorum (Ann. Lauriss. mai.) a. 798: „Haec tamen legatio tantum *de pace* fuit".

[4] *Harnack*, op. cit. p. 38, uzima da je učinjen mir, ali gole one riječi (cf. predašnju primjedbu) „haec legatio de pace fuit" izriču samo svrhu poslanstva Irenina od 798.; vrlo dobro pobija supoziciju o miru *Alf. Ostermann* (Karl d. Gr. u. d. byz. Reich, u izvješću gimnazije u Luckau-u g. 1895., p. 8); i *Simson* (op. cit., p. 151. n. 1) se ne slaže

Digitized by Google

a možda i nije bilo ni u namjerama njihovim, barem ne pod onu cijenu, koju je Irena nudila ili Karlo tražio. Može se dapače (jer ono oslobođenje patrijarhova brata samo sobom ne odlučuje ništa) po kasnijim događajima za sigurno uzeti, da se onda nije utanačilo ni faktično diplomatsko primirje. Za to imamo više fakata, koji svi skupa čine potpun dokaz upravo tome, da je naskoro opet buknula neprijateljska akcija između obiju vlasti, ili: da uopće i nije ni prestala bila. Godine 799. naime primio je Karlo Danila, poslanika (novoga) sicilskoga upravitelja patricija Mihajla, a u vijesti o tome poslanstvu[1] ne spominje se, da bi možda donosio pismo ili poruku od carske vlade; sumnja se dapače, da se tu radilo o izdajstvu protiv carske vlade[2]. A i u Carigradu se g. 800. držalo, da Karlo namjerava navaliti na Siciliju[3], što je dokaz, da se znalo za odmetnička neka kovarenja ondje. To još bolje potvrđuje prebjegavanje nekoga spatarija Leona iz Sicilije („Sicilca") u Rim Karlu godine 801. i onda njegovo vraćanje istom godine 811. iza utanačenih preliminara mira između obiju vlada[4]. Ali potvrdom je i smrt velikoga franačkoga ratnika, furlanskoga vojvode Ericha, *kraj* Trsata godine 799., gotovo sigurno u sukobu s Hrvatima[5], a polazeći valjda kao desno strategijsko franačko krilo na posljednju vojnu na Avare ili kao samostalna vojska idući na vojnu na Hrvate i nastojeći liburnijskim primorjem ili gornjohrvatskim visočjem doprijeti u srce Hrvatske u Dalmaciji. A napokon završuje niz dokaza poslanstvo carice Irene god. 802. „de *pace confirmanda* inter Francos et Graecos", a odmah se dodaje (što slično *nije bilo rečeno* za godinu 798.): „et imperator *vicissim propter ipsum* absoluto illo misit Jesse episcopum Ambianensem et Helmgaudum comitem Constantinopolim, ut pacem cum ea *statuerent*"[6]; baš nedostatak sličnih riječi i slične procedure u diplomatskom pregovaranju tadašnjih vremena (da su za utanačenje ugovora mira uvijek potrebna barem dva poslanstva[7], svako za

s Harnackom, i veli: „Po svoj je prilici imala Irena kod toga poslanstva samo tu namjeru, da iza svoga nasilja protiv sina svoga stvori miran i prijateljski odnošaj s možnim franačkim kraljem".

[1] Annales q. d. Einhardi a. 799.

[2] *Simson*, op. cit. p. 188.

[3] Theoph. A. M. 6293 (p. 475. 12 ed. De Boor): . . . βουληθεὶς κατὰ Σικελίας στόλῳ παρατάξεσθαι . . .

[4] Annales regni Francorum, a. 811.

[5] Isporedi *Pripomenu I.* na kraju ove rasprave.

[6] Ann. regni Francorum.

[7] Kod mnogobrojnih poslanstava za sklapanja mira t. zv. aachenskoga od god. 812. bilo je prema okolnostima još i više.

Digitized by Google

svakoga kompaciscenta) potpun je sam za sebe dokaz, da g. 798. nije došlo do mira ni do mirna „modusa vivendi“ između obje vlasti.

Karlovo zacarenje; znamenovanje i domašaj toga. U to je došao i božić godine 800. i proglašenje rimskoga carstva u Rimu u osobi franačkoga i langobardskoga kralja Karla. O svemu se tome vrlo mnogo dosada u historijskoj znanosti napisalo, pak nije ovdje, da se o tome dulji. Jedno ipak spada ovamo da se istakne, a to je: kakvi su dosada Pipin i Karlo bili „patricii Romanorum“, taki je Karlo sada postao „imperator“, t. j. prvo nije imalo ni pravoga historijskog smisla ni službenoga osnova, a drugo je moglo imati samo onda državopravnoga osnova i suvremenoga smisla, ako se i imperatorstvo Karla Velikoga smatralo pronunciamentom velikoga vojskovođe u zapadnim zemljama „Orbisa Romanusa“, koji je ujedno naumio (kao što su dosada svi takvi „usurpatori“ činili, ako nisu bili silom zapriječeni) s vojskom poći na prijestonicu i ondje pravo istom uzeti u ruke svu carsku vlast. A prijestonicom rimskoga je carstva počevši od Konstantina Velikoga neosporivo bio Carigrad, ako nije komu od legalnih suaugusta (a to je bilo samo do pod konac 5. stoljeća) bio stolicom koji drugi grad legalno jedinstvenoga rimskoga carstva. I zbilja su u Carigradu imperatorstvo franačkoga kralja i smatrali takim pronunciamentom, pak su prema tomu i očekivali i bojali se, „ne Carolus insperate veniens (u Carigrad) regnum illorum suo subjugaret imperio“[1] (kao što je na pr. Heraklije došao iz Afrike i srušio Foku te se zacario); Karlovo zacarenje po vrlo dobrom shvatanju savremenika Einharda[2] vidjeli su i kasnije Nikefor I., Mihajlo I., i Leon V., a prema tome i sadašnja Irena, kao lični udar, „propter susceptum *a se* imperatoris nomen et ob hoc [eis], quasi qui imperium eis arripere vellet, valde suspectum, . . .“[3]. To isto vrijedi, ako se i onaj prizor na božić 800. u crkvi sv. Petra u Rimu (kada je papa Leon III. postavio Karlu krunu na glavu, zatim ga sakupljeni ondje narod grada Rima pozdravio uobičajenom carskom aklamacijom, a napokon Karlo „ab apostolico *more antiquorum principum* adoratus est“[4]) uzme za neki surogat mjesto pravnovaljane kreacije

[1] Monachus Sangall I. 26 (Jaffé, Bibl. rer. Germ. IV. p. 658).
[2] Vita Caroli, cap. 16 pod kraj.
[3] Zato Einhard odmah iza riječi „foedus firmissimum statuit“ dodaje *„ne nulla inter partes cuiuslibet scandali remaneret occassio“*.
[4] Ann. reg. Franc., a. 801.

Digitized by Google

cara rimskom vojskom (a franačka vojska niti je bila rimska — etnografska narodnost tu ne odlučuje — niti je sudjelovala kod zacarenja Karlova) i aklamacijom carevinskoga senata (i naroda); jer i onda bi novi car imao ići u Carigrad, da preuzme ondje vladu i nad orijentom carstva. Neviđeno je pak bilo, da patrijarh (pa bio to i rimski papa) uzme inicijativu kod kreacije cara. Sve je to osjećao tadašnji svijet, a znao je to vrlo dobro i Karlo, koji je baš tim zacarenjem zagazio u vrlo nepovoljan i nesiguran položaj prema carstvu u Carigradu. Pošto naime nije bilo ni misliti na to, da Karlo pođe kao pravi rimski proglašeni imperator na Carigrad i silom ondje uzme vlast u ruke, trebalo mu je neki drugi način prave legalizacije svojega novoga dostojanstva, koje je bilo u ljudi njihova vijeka prvo na zemlji, upravo božanske snage i neizbrisna dojma, stojeći kao gorostasni svjetionik cijele neizmjerne veličine prošlih stoljeća civilizovanoga svijeta. Jedan pak odjek legalnosti, koja je u faktima samima, imamo u ovom umovanju[1]: „I jer je *ime cara sada prestalo u Grka*[2], *a njihovo carstvo drži žena*, to se čini i samomu Leonu papi i svim svetim ocima, koji su nazočni u tom koncilu (zboru), a tako i ostalome kršćanskome narodu, da im valja postaviti da bude carem Karlo, kralj Franaka, koji *drži Rim* sam, gdje su Caesari navikli bili uvijek sjediti, i *sve ostale zemlje*, kojima on vlada u *Italiji* i *Galiji* i *Germaniji;* i budući da je *Bog dao* sve ove zemlje njemu u ruke, to se čini da je pravo da on s pomoću Boga i s molitvama svećenika i cijeloga kršćanskoga naroda ima i ime cara". Različite takve teorije, koje se držale za legalnu *intriseknu* podlogu Karlova krunjenja rimskim carem, izložio je jedan novi historik[3]: „Kako je taj akt bio bez precedensa, tako je bio ilegalan; bio je pobunom stare zapadne prijestonice protiv kćeri, koja je postala gospodaricom; izvršenje svetoga prava ustanka . . . posvećeno pred očima svijeta sankcijom zastupnika Hristova, ali neosnovano ni na kakom zakonu, a ni kompetentno da bi kaki zakon stvorio za budućnost"; „U isti mah, možemo sada pomisliti, kad bi tko bio pitao kojega savremenika za teoriju ovoga krunjenja, on bi to tumačio, da su Karla *izabrali Rimljani i njihova republika*, a papa kao najodličniji čovjek u Rimu kod toga da je zastupnik njihov. Nitko ne bi

[1] Annales Laureshamenses (u *Bury-a*, A history of the later Roman empire, II. p. 506).

[2] T. j. skinućem Konstantina VI. (i skorom smrću) god. 797.

[3] *Bryce:* Holy Roman Empire, p. 57, u *Bury-a*, op. cit. II, p. 507.

Digitized by Google

u tome vidio kao neku direktnu posljedicu Karlovih osvajanja ili da se to osovljuje samo na autoritet papin. Najznamenitiji je fakt kod toga, a najlakše je našlo krivo tumačenje, da su Karla Velikoga smatrali nasljednikom Konstantina VI"[1]: „U svim analima toga vremena" (dakako na zapadu) „i mnogih kasnijih stoljeća iza imena Konstantina VI., koji je šezdesetsedmi car po redu poslije Augusta, stoji bez prekida ime Karla, šezdeset i osmog cara"[2]. A da je vlada žene na carstvu bilo neponjatno nešto i Rimljanima carigradskim, znamo po upravo klasičnom odgovoru, koji je dao bizantski narod, skupljen u hipodromu, udovi cara Heraklija, Martini: Σὺ μὲν τιμὴν ἔχεις ὡς μήτηρ βασιλέων, οὗτοι (t. j. sinovi njezini) ὡς βασιλεῖς καὶ δεσπόται · οὐδὲ γὰρ βαρβάρων ἢ ἀλλοφύλων πρὸς τὰ βασίλεια εἰσερχομένων, ὦ δέσποινα, δύνασαι ὑποδέχεσθαι ἢ λόγοις ἀμείβεσθαι · μηθὲ δοίη θεὸς ἐν τούτῳ τάξεως τὴν Ῥωμαϊκὴν ἐλθεῖν πολιτείαν"[3].

Preokret Karlova nastojanja prema istočnom dvoru; projekt vjenčanja Karla i Irene. Svakako bi Karlu vrlo dobra bila došla svaka prilika (a on je to od sada uvijek i pokazivao u svojem političkom držanju i izricao), kojom bi od carigradskoga carskoga dvora dobio pravu legalizaciju svojega sadašnjega novoga položaja; dok toga ne bi postigao, mogao se bojati: „Graecos, maiore succensos invidia, aliquid incommodi regno Francorum machinaturos"[4]; kaže se, da je jednom prema carigradskim poslanicima, koji su mu laskavom frazom uvjeravali o prijateljstvu gospodara svojih, uskliknuo: „O da nema te pučine morske među nama, pak bismo možda bogatstvo Orijenta bud podijelili, budi u zajednici ga držali!"[5]. Zato i jest Karlo, kad mu je početkom godine 802. (iza slabo uspješne vojne sina njegova Pipina početkom

[1] *Bury*, op. cit. II, 507.

[2] *Bryce*, ibid., p. 63. (Bury, op. cit. II, p. 507, n. 3.) Nije dakle ni bilo, a niti je itko mislio na kakvo „uskrsnuće" „zapadnoga" rimskoga carstva, utrnulo tobože već davno zaboravljenom ništicom (čuvaju je školske knjige) Romulom Augustulom, jer još je bio 476. carem Julije Nepos, a pogotovo živi i jaki Zenon, koji je prirodni bio nasljednik obiju.

[3] Niceph., ed. De Boor p. 28. 2—8.

[4] Mon. Sangall., koji odmah dodaje: „immo potiori cautela provisuros, ne, sicut tunc fama ferebat, Karolus insperato veniens regnum illorum suo subjugaret imperio"; ispor. stranu 12, primjedbu 1.

[5] Mon. Sangall., Jaffé IV, p. 658.

Digitized by Google

801. na beneventskoga vojvodu Grimoalda[1]) došlo Irenino ono poslanstvo pod spatarom Leonom „de pace confirmanda", još prije Uskrsa te godine odgovorio svojim gore spomenutim[2] poslanstvom biskupa Jessa i komesa Helmgauda, „ut pacem cum ea statuerent". Tu je dakle Irenino poslanstvo utanačilo nešto pozitivno ili se barem stvorila pozitivna podloga konačnomu ugovoru mira; inače ne bi Karlo poslao svoje poslanike i to baš s naročitom instrukcijom, da mir sklope.

A što bi moglo biti tom podlogom mira? Odstup kakva zemljišta ne, jer za tim Karlo nije išao; beneventski Grimoald i nije težio za carigradskim protektoratom, nego za mogućom samostalnošću između obiju velikih vlasti, a nestatak moralne ili materijalne potpore iz Carigrada iza sklopljena mira između Irene i Karla bio bi ga već učinio mekšim prema Karlu. Moglo se dakle u pregovorima o miru sada raditi samo o drugoj mogućnosti, kako da Karlo *dobije pravu legalizaciju svojega novoga, carskoga, dostojanstva* (pošto o prvoj, da pođe na Carigrad, nije moglo biti govora, kako već rekosmo). A ta bi legalizacija bila u tome, da ga car u Carigradu kreira, kooptira ili prizna svojim suaugustom. No pitanje je, da li bi to moglo sada biti, kad carsku vlast u Carigradu ne drži car, nego žena. To bi bilo nečuveno, nemoguće. I sama vlast Irenina imala je baš u tome slabu svoju stranu, što je vlastodržac bila žena. Nije bilo drugoga izmaka dakle, nego da državnopravni faktori u Carigradu Karla sebi na neki način kreiraju ili prihvate za augusta, i to jedinim mogućim u tadašnjim okolnostima putem, *udajom Irene za Karla*. Ona je bila faktična augusta, a ojačala bi svoj položaj muškim suaugustom, pa bio on i samo nominalan za istočni dio carstva te i ne stolovao u Carigradu; primjera, da je žena, augusta, prenosila vlast na muškoga ili pripravljala mu je, bilo je u prošlosti više (Pulherija, Verina, Arijadna u 5. stoljeću), pak je „augusta" bilo ne samo ime za carevu ženu, nego upravo državno dostojanstvo i vlast (i Justinijana I. žena Teodora izvršavala je kao augusta neku vrstu legalne suvlade). Kad dakle čujemo od savremenoga i socijalno visoko stojećega hroniste Teofana (koji ako u te dane možda i nije bio u

[1] Pipin mu je doduše uzeo „tellures Teatensium et urbes" (Erchemperti Hist. Langob. benev. c. 5. u MG, SS [Script. rer. Langob. et It. p. 236] = „Teate" [sada Chieti na Jadranskome moru] „civitas capta et incensa est; castella, quae ad ipsam civitatem pertinebant, in deditionem accepta sunt". Ann. reg. Fr. a. 801).

[2] Na strani 11.

Digitized by Google

Carigradu, a ono je njegovo prebivalište bilo dosta blizu) na dva mjesta jasno i izrično rečeno[1]: da je Karlo mjesto kakva napadaja na Siciliju prevolio misli, da se vjenča s Irenom, i da su g. 802. njegovi poslanici došli u Carigrad „αἰτούμενοι ζευχθῆναι αὐτὴν Καρούλῳ πρὸς γάμον, καὶ ἑνῶσαι τὰ ἑῷα καὶ τὰ ἑσπέρια (ista baš misao, koju smo netom vidjeli sačuvanu nam na Zapadu)[2]; pa kad zatim vidimo jasno izrečeno da bi se to bilo i izvelo, da to u ličnom interesu svojem i svoga brata nije zapriječio Irenin možni ministar Aetije[3] — onda uza sve nevjerovanje nekih historika[4] čini se da je vijest skroz istinita. Tu ne odlučuje, što o tome ne spominju zapadni izvori, t. j. u primarnom redu Einhard u državnim franačkim analima, jer koliko li vijesti uzimamo za znanje franačko-bizantskih odnošaja samo iz zapadnih izvora, ako imaju oznaku istinitosti ili vjerodostojnosti, a ne obaziremo se kod toga na to, što ih nema u izvorima istočnim! K tomu se na svakom koraku franačkih ovih anala vidi stroga briga diplomate, koji budno pazi, što li će se uvrstiti u ove, rekao bih, upravo kratke zapisničke bilježke Karlove dvorske kancelarije, kod čega se mnogo toga ili sasvim zašuti ili samo na pol kaže. U kojoj je pak glavi niknula misao o toj Ireninoj udaji za Karla Velikoga, teško je reći, ali je mogla niknuti upravo u Karlovoj ili još bolje: u dogovaranjima njegovim sa spatarom Leonom, a nije nevjerojatno, da je mogao napokon pristati i papa Leon III., koji je skroz bio i osjećao se u Karlovoj vlasti; Teofan kaže, da je ono poslanstvo, koje je 802. došlo u Carigrad, bilo „οἱ ἀποσταλέντες παρὰ Καρούλου ἀποκρισιάριοι καὶ τοῦ πάπα Λέοντος“. To ne mora značiti, da bi papa

[1] Theoph. A. M. 6293 i 6294 (De Boor p. 475. 13. 27).

[2] Isporedi str. 14, primj. 5.

[3] Theoph. De Boor 475. 30: Ἵπτις (Irena) ὑπήκουσεν ἄν, εἰ μὴ Ἀέτιος οὗτος ὁ πολλάκις ῥηθεὶς ἐκώλυσεν, παραδυναστεύων καὶ τὸ κράτος εἰς τὸν ἴδιον ἀδελφὸν σφετεριζόμενος.

[4] *Simson* (op. cit. p. 282) veli, da je „svakako vrlo klizavo, ako se u ovu pripovijest tako sigurno pouzdaje, kako to čini većina novijih ispitača“. Ipak i poslije Simsona vjeruju u nju vrlo ozbiljno na pr. Ostermann (op. cit. p. 12), Harnack (op. cit. p. 42), Gasquet (op. cit. p. 285, 286), koji potonji drži, da upravo *Karlo i papa skupa* „imaginèrent un biais ingénieux pour sauvegarder à la fois la nouvelle dignité du roi des Francs et l'amour-propre des souverains de Constantinople“, rekavši prije: „Eux aussi considéraient comme un scandale (c'est le terme qu'emploie Eginhard [t. j. Vita Car. cap. 16 pod kraj]) la coexistence de deux empire. Ils envoyèrent dans cette ville deux légats . . .“

Digitized by Google

bio poslao osobitih svojih poslanika[1] (to Teofan i ne veli), nego se ono Karlovo poslanstvo smatralo u Carigradu zajedničkim, a mislim da nema sumnje, da su ona dva Karlova poslanika išla u Carigrad kroz Rim. Sigurnost se Teofanove vijesti pogotovo pojačava njegovom tvrdnjom, da je vjenčanje zapriječio Aetije, govoreći nam i zašto. Napokon, .cijelo Karlovo odsada nastojanje u politici prema istočnomu dvoru vodi samo ta misao, da steče priznanje iz Carigrada; pa zašto da to ne bi god. 802. poželio postići ovim načinom, vjenčanjem s Irenom? Dakako, vidiči su kod toga bili veliki, veličanstveni, možda i fantastični (kako netko reče), ali u glavi velikih ljudi toga vremena mogli su niknuti; Karlova politika obasezala je i sjevernu Afriku i kalifat bagdadski, pak i ona misao „ἑνῶσαι τὰ ἑῷα καὶ τὰ ἑσπέρια" dostojna je velikoga onoga vremena.

Koliki li se vidik otvorao i životu zemalja i naroda na Jadranskome moru!...

Pad Irene. Ali do toga nije došlo. Još su Karlovi poslanici bili nazočni u Carigradu, a Irenu (i Aetija) sruši noću 31. oktobra na 1. novembar god. 802. revolucija državnih dostojanstvenika ... naperena protiv Irene same ili i protiv Aetija? naperena protiv na misli ovoga, da svome bratu utre put k carstvu? da li možda u povodu toga, što su vidjeli, da se razbijaju osnove onoga vjenčanja s Karlom? (jer bi to vjenčanje svakako više koristi donijelo istočnom carstvu i nanovo mu učvrstilo položaj na zapadu, nego li Francima i papi.)... Jedan od onih velikih državnih dostojanstvenika, patricije logotet Nikefor, postade carem.

Pregovaranje o miru zastane. Nikefor I. ne prekide zato diplomatskih sveza s Karlom (premda franačko oružje protiv beneventskoga Grimoalda godine 802. nije bilo sretno[2], a zanimljivo je, što je napadalo uz obalu Jadranskoga mora sve više k jugu, pravcem k Otrantu), nego s povratkom onoga Karlova poslanstva na proljeće 803. pošalje svoje osobite i brojne poslanike (episkopa

[1] *Simson*, l. c. veli: „Cini se ipak već nešto tugaljivije („bedenklich"), što ovi izvori (t. j. franački) ne spominju ništa ni o onim poslanicima pape"; mislim, da i nije bilo napose poslanika od pape, nego se to jedno poslanstvo smatralo *zajedničkim. Tako i veli Teofan*, kako netom čusmo.

[2] Franci su uzeli na Jadranskome moru grad Ortonu i Luceriju (prodiralo se dakle sve više uz more k jugu), ali je Grimoald opet preoteo Luceriju i zarobio ondje spoletskoga komesa (vojvodu?). Ann. reg. Fr. a. 802; Erhemperti Hist. Lang. benev. cap. 5.

Digitized by Google

Mihajla, igumana Petra i kandidata Kalista), „ad constituendam pacem et federanda atque adunanda haec duo (imperia?) in Christi caritate“ — kako sam Karlo početkom god. 811. piše „bratu“ Nikeforu[1]. Pobližih instrukcija i tu dakako ne znamo, a ne znamo ni to, što li je Karlo onda ljeti god. 803. u svojoj *osnovi ugovora o miru* napisao i predao Nikeforovu poslanstvu[2]; svakako je Karlo morao u prvome redu tražiti to, da mu Nikefor prizna rimsko carsko dostojanstvo[3]. Ali na sve to Nikefor — ne odgovori Karlu ništa. Vrlo je žaliti, što ne znamo, što li je nudio i tražio umni Nikefor, koji se zacario iz kola velikih državnih dostojanstvenika istočnoga carstva, a što je dozvoljavao, nudio i osim priznanja carstva tražio veliki Karlo; samo doumljivati o njima možemo iz stipulacija kasnijega mira.

Tako sada, godine 803., još nije došlo do mira između oba carstva.

II.

Venecija i Dalmacija do aachenskoga mira.

Kod dosadašnjih naših razmatranja vidjeli smo i to, da su se između dvije suparničke velike vlasti, franačke i carigradske, vodile doduše i ratne operacije (n. pr. god. 787./.8), ali su i te udarale po trećemu, t. j. po beneventskom ili donekle i po nastajućoj svjetovnoj vlasti rimske crkve, a može se reći: i po bavarskoj narodnoj vojvodini, po Avarima i onim Slavenima, koji su i koliko su bili nekako u svezi s Avarima; glavna je ipak borba bila diplo-

[1] Epistolae Carolinae 29 (Jaffé IV. p. 395).

[2] Vidi opsežno izlaganje *Simsonovo* (op. cit. p. 289 n. 5). Meni se čini, da po primarnim podacima (Ann. reg. Fr. a. 803: „et pactum *faciendae* pacis in scripto susceperunt. Et inde dimissi cum epistola imperatoris . . .“ i Ep. Carol. 29., „quando meritorum *scriptis nostris* amabilia fraternitatis tuae responsa susciperem“) i nije trebalo biti nikada sumnje o tom, da je Karlo osim pisma (epistola) poslao Nikeforu i pisanu osnovu ugovora o miru (pactum pacis *in scripto*), ali nije trebalo biti ni sumnje o tome, da je to bila samo *osnova* ugovora (pactum *faciendae* pacis).

[3] S pravom ovamo uvrštava Gasquet (op. cit. p. 291) one riječi Monacha Sangall. (Jaffé IV, 568), „eum (t. j. Karla) *filii* loco nutrire... decrevisset“ (t. j. car istočni); to se može ticati samo ovoga istočnorimskoga poslanstva, koje nije još imalo instrukciju, da Karla pozdravi kao „basileusa“ t. j. kao „brata“ svojega cara, nego ga je još uvijek smatralo kao „sina“ (ako *dođe* do mira), t. j. neravnopravna caru.

Digitized by Google

matska, osobito u Italiji. Carigrad je izgubio Istriju, ali je pomogao, da dosada Benevent nije još pravo dopao vlasti Franaka; izgubio je Carigrad i Hrvate u sjeverozapadnom kutu balkanskoga poluotoka (u „Dalmaciji"), koji su, u isto vrijeme s padom avarske vlasti u Panoniji, dospjeli u doseg vojne i političke akcije Franaka — ako su Hrvati, ma i nominalno, dosada priznavali vlast istočnoga cara.

Pozorišta realnih i idealnih interesa jednoga carstva i drugoga. Ali treba na um uzeti, da cijelo to vrijeme franački životni interesi nisu bili vezani samo na borbu s istočnim carstvom, koliko se i jesu idealne težnje Karla Velikoga sve više okupljivale u Italiji i Rimu, dok se ondje s uzećem carskoga dostojanstva konačno i ne koncentriraše. U ratnoj povijesti Karlovoj glavna je drama u Saksonskoj, a Italija ipak je više samo epizoda; nasuprot je u njegovoj diplomatskoj akciji Italija sa središtem pravovjernoga kršćanstva i latinske kulture glavno pozorište; zato i jest papa glavni faktor u Karlovoj politici i veliki „agens" u njoj. Nasuprot je na vjekove glavno pozorište ratovanja i diplomatisanja i velikih opasnosti i briga istočnoga carstva izvan Italije, na Istoku, u vječitoj orijaškoj borbi s islamom i osobito s bagdadskim kalifatom, zatim na balkanskom poluotoku s Bugarima i onim Slavenima, koji su živjeli u pomorju egejskom. Odatle i ono dosta malo vojnih sila i diplomatske pažljivosti za italske stvari i za obustavljanje franačke agresive.

Nikefor u ratu s bagdadskim kalifatom; Karlo u prijateljstvu. Tako je car Nikefor odmah ljeti 803. bio zabavljen brigama, koje su se rodile ustankom Vardana „Turka" (19. VII. do 8. IX.); god. 804. bude u vojni na Arape potučen kod Krasa u Frigiji, pa gotovo da i sam ne dopade ropstva; 805. vodio je uspješnu vojnu u Maloj Aziji, ali mu otposlani u Siriju odjel bio loše sreće. Godine 806. prodre kalif Harun (Ar-rašid) s velikom vojskom tako uspješno u Malu Aziju, tu tadašnju jezgru istočnoga carstva, sve do grada Ankire, da je Nikefor (jamačno i s obzira na nužne poslove u Evropi) učinio s kalifom mir uz veliku ucjenu i obvezu, da ne će na novo utvrditi onih gradova, što ih je netom Harun bio uzeo i utvrde im porušio; kad ih je Nikefor na to ipak opet utvrdio, prekide Harun mir, pošalje opet u Malu Aziju vojsku, koja uzme jedan od onih gradova (Tivasu), a pošalje i flotu na Kipar, koja ga strašno opljačka; tako se mir prekinuo, ali osim neuspjele arapske ekspedicije na Rod septembra god. 807. daljnih

Digitized by Google

većih vojevanja nije bilo[1]. Godine 807. izađe na to Nikefor na bugarsku vojnu i počne više raditi u evropskim stvarima, a smrt Haruna god. 809. i građanski ratovi dvojice sinova njegovih duže će vremena istočnomu carstvu dati oduška s one strane. Ali je baš u toj političkoj opreci islamskih vlasti (u prvom redu kalifata) protiv istočnoga carstva znao Karlo Veliki naći sebi sveza i saveznika. Ne će biti samo trgovačke sveze Karlovih zemalja s arapskim Orijentom[2], nego i političke namjere da su ponukale Karla, da prvi pošalje svoje poslanstvo kalifu Harunu, god. 797.[3]. I s jerusalemskim se patrijarhom stavio bio Karlo u dodir[4], a to je svakako diralo u onu tijesnu svezu, koju je od vremena Konstantina Velikoga car u Carigradu imao sa Svetim mjestima, i u onu želju protektorata nad njima, koju su istočni carevi opravdano gojili, ali im ga priječila arapska politika. Jamačno se nije zatim jerusalemski patrijarh bez dozvole kalifove politike usudio Karlu poslati uz ključe groba Gospodnjega i Golgote još i ključeve grada Jerusalema i brda Siona sa zastavom, a to je poslanstvo Karlu stiglo upravo dva dana prije njegova zacarenja u Rimu[5]. Tada, 802., dođu Karlu ne samo i poslanici kalifa Haruna s onim glasovitim darovima, nego s njima ujedno i afričkoga (kairovanskoga) emira Abul-Aglaba, a vrati mu se i ono poslanstvo, koje je bio poslao pred četiri godine kalifu[6]; Karlo odmah uzvrati novim poslanstvom, a ovo se vrati god. 806. Jadranskim morem, našto god. 807. prispije i novo poslanstvo kalifovo zajedno sa dva jerusalemska kaluđera od patrijarha Tome (jedan od njih bio rodom iz Germanije, Egilbald[7]); ovo mu poslanstvo javi poruku kalifovu, da ne samo „dozvoljuje sve, što je Karlovo poslanstvo bilo zamolilo", nego mu i „dozvoljuje, da bude pod njegovom vlašću" grob Gospodnji i mjesto Uskrsnuća[8]. Simson[9] to tako tumači, da je „kalif tim pri-

[1] Sve ovo po Teofanu, De Boor p. 479.—482.

[2] *Heyd*, Histoire du commerce du Levant I. 1885., p. 90., ali na str. 91. primjećuje: „Du reste, dans tout ce qu' il faisait en Orient, les intérêts du commerce ne passaient qu'en seconde ligne aux yeux de l' empereur".

[3] Ann. reg. Franc. a. 801.

[4] Ibid. a. 799., 800. (početak).

[5] Ibid. a. 800. (pod kraj). I god. 803. dođoše Karlu vjesnici od jerusalemskoga patrijarha Georgija, kojemu je bio o nastupu patrijaršije čestitao Alkuin (cf. *Simson*, op. cit. p. 290., n. 5).

[6] Ann. reg. Fr. a. 802.

[7] Ibid. a. 807.

[8] Einh. Vita Caroli c. 16: „... ut illius potestati adscriberetur".

[9] Op. cit. p. 369.

Digitized by Google

hvatio onaj čin, kojim je jerusalemski patrijarh već godine 800. grad Jerusalem i Sveta mjesta podložio nominalnomu gospodstvu Karlovu. Ali zar da se to tako kasno odobrilo?" Uzmemo li na um, da je i te godine u septembru Harun poslao flotu svoju na istočno-rimski Kipar[1], a da je godine 806. (koje je godine po svoj prilici istom otposlao ovo svoje poslanstvo) vodio žestok rat s carem Nikeforom i onda se ono iza toga primirje prelomilo: to će biti skroz jasan čitav veliki politički doseg svih ovih poslanstava, a pogotovu ovoga od god. 806./7.[2]. Tu je mnogo više, nego što kažu izmjenjivani sjajni darovi i kratke zapisničke bilješke Karlova prijatelja hroniste. A tada je Karlo već vodio akciju na Jadranskome moru protiv Nikefora.

Karlo uredio panonske i sjeverno-dalmatske odnošaje. Karlo je naime još godine 803. poslao vojsku iz Bavarske u Panoniju, da konačno uredi avarsko-slavensku Panoniju. Uspjeh joj je bio potpun; tamošnji se Avari i Slaveni konačno podvrgoše, a po vijesti „eo anno Pannonia cum finitimis *regnis* sub ditione imperatoris redacta est" i po drugim kombinacijama sude[3], da je Karlo sada iz Bavarske uredio ne samo administrativne odnošaje u Panoniji, nego i državnopravne onome dijelu slavenske „Dalmacije", t. j. Hrvatske, koja je negdje u minulom deceniju došla možda upravo u neprijateljski dodir s njime, a svakako u sferu njegove političke akcije. To je za godinu 803. tim vjerojatnije, što se riječi Franačkih anala (= Ann. Lauriss.) za godinu 806.: „facta est ordinatio ab imperatore de ducibus et populis tam Venetiae quam *Dalmatiae*" po kontekstu i događajima tiču samo „glavárâ i općinâ" (Venecije) i t. zv. „romanske Dalmacije", a ne „vladárâ i nárôdâ" velike Dalmacije u starom rimskom administrativno-geografijskom smislu. God. je 803. dakle franačka (hrvatska) Dalmacija zajedno s Panonijom (dokle k sjeveru, nije sigurno) postavljena u područnost vojvode (markgrofa) fur-

[1] Theoph. Chron. A. M. 6300 (De Boor p. 483.).

[2] Spomenuti valja i „milostinje", što ih je Karlo šiljao siromašnim kršćanima u „Jerusalemu, Aleksandriji i Kartagi"; „ob hoc maxime transmarinorum regum (t. j. arapskih emira) amicitias expetens, ut christianis sub eorum dominatu degentibus refrigerium aliquod ac relevatio proveniret" (Einh. V. Caroli, c. 27.); ovamo spada i popravljanje jerusalemskih crkvî, dizanje hospitala za hodočasnike latinske u Jerusalemu, iskupljivanje kršćanskoga roblja itd. (cf. Simson, op. cit. 371.).

[3] *Dümmler:* „Über die südöstl. Marken . . ." i „Ü. d. älteste Geschichte der Slaven in Dalm." (Wiener akad. Sitz.ber. XX.), cf. i *Simson* op. cit. p. 297.

Digitized by Google

lanskoga; po kapitularu od 6. II. 806. potpala je ona time pod kraljevinu Italiju (Langobardiju skupa s Bavarskom) Karlova sina Pipina, koji je i dosada upravljao tim zemljama. Tim je i Hrvatska prvi put došla u politički istom stvoreni sistem zapada.

Tako su i ti predjeli, koji su bili znamenit faktor na razmeđici k istočnomu carstvu, a na domaku Jadranskoga mora i istočnorimskih još zemalja (romanske) Dalmacije i Venecije, čvrsto organizovani i snaga im bila u jednoj ruci, markgrofa Kadolaha; zajedno s kraljevinom Langobardijom i Bavarskom bila je to velika sila, a sva na dispoziciju Karlove politike i akcije protiv istočnoga carstva.

Bizantska državnopravna pozicija u Veneciji. Poglavito su događaji u istočno-rimskoj autonomnoj pokrajini Veneciji, koja je obasezala dvanaest općina na otocima i otočićima u luku od Grada do Chioggie (od ušća Soče do ušća Adidže), stali sada zanimati franačke državnike. Ta je zemlja od prvih vremena langobardske provale činila s Istrijom (oboje ostatak obsežne provincije Venecije) jednu provinciju[1]; kasnije se podijelila na dvoje, na Istriju i Veneciju, obje zavisne od carskoga eksarha u Ravenni. To razdvojenje konačno je bilo 742., kad su za teških prvih godina cara Konstantina V. Mlečani sami sebi *izabrali* svoga carskoga upravitelja, „duxa" (Deodata), kako su ga već prije jedan put imali (Paulicija). Tim se počinje autonomija provincije, ali ne možda samostalnost; iza gubitka eksarhata carstvo je baš u njoj koncentriralo svoj upliv, budno stežući vlast duke ili inače pazeći na njega. „Dux" Mauricije I. (od god. 764. dalje) dobio je naslov konsula („consul et imperialis dux Venetiarum provinciae"); „dux", premda biran, bio je carski oblasnik. Da je Venecija integralni dio carstva u Carigradu, nije sumnjao ni Karlo, kad je ono za borbe s carstvom dao godine 787. po papi izagnati mletačke trgovce iz (papinskoga) Eksarhata i Pentapolisa[2], a jamačno ih je on dao istjerati i iz Istrije, kad ju je od carstva oteo god. 788. Ingerencija carstva i u unutrnje prilike mletačke vidi se i po tomu, što su duces Joannes I. i (sin njegov) Mauricije II. god. 798. na nedavno (god. 775.) osnovanu biskupiju u Olivolu[3] proturali Grka (?) Hristofora, šesnaest-

[1] Vidi primjetbu 1. na str. 2 *Lentzove* rasprave „Das Verhältnis Venedigs zu Byzanz . . . I. Theil: Venedig als byzantinische Provinz"; ta je rasprava u glavnom potpuno ispravna, pak se iz nje mogu uzimati glavni argumenti; našao sam i novih, a onda stvar dalje razveo i našao novih vidika.

[2] Isporedi stranu 8.

[3] Olivolo i Rialto činili su jednu općinu (kasnije grad Mleci).

Digitized by Google

godišnjega mladića; kad ovoga onda Gradski patrijarh Ivan (u suglasju sa svećenstvom i jednim dijelom naroda ili odličnika) nije htio potvrditi, a isti taj patrijarh već od god. 775. bio carskoj vladi dobro poznati izdajnik osnova carske politike[1]: to glavni duka Joannes pošalje sina svoga Mauricija s oružanom silom u Grado, a Mauricije strovali ga s kule u more. Nasljednikom mu ipak učine njegova „consanguineus-"a, Fortunata, podanika franačkoga (Tršćanina), možda upravo zato, da utišaju negodovanje Mlečana za onò Mauricijevo nedjelo[2].

Političko isticanje Gradskoga patrijarha Fortunata. Ali se Fortunat ubrzo upleo u kovarenja i razmirice, kojih je čini se čak od vremena, otkako je Venecija postala autonomna u izboru svojih duka, bilo prepuno ono otočje. Čini mi se, da se na ovaj moment dosada nije dosta obaziralo, razjašnjujući događaje u Veneciji tijekom od više stoljeća, a napose i u ovo vrijeme. Osim razmirica (a katkada i krvave borbe) između općina[3] bilo ih je i između razreda stanovništva[4]; ni položaj, vlast i uzajamni odnošaj tribuna nije u tome pogledu još razjašnjen; jasno se uz to vidi, kako se visoko ističu neke porodice nad ostale, a bore se između sebe i za čast duke; Gradski patrijarh kao da je neko vrijeme imao i svoj osobiti teritorij[5], a svakako veliki upliv u Veneciji, zamršen time, što je i poslije odcijepljenja Istrije od (istočnoga) carstva ostao i za Istriju (do god. 827.) metropolitom i time potpadao utjecaju franačkih vlasti. Nekako je dakle bilo dobro izorano polje, na kojem bi čovjek od Fortunatova kova, osobito ako se želio osvetiti dukama Ivanu i Mauriciju za smrt stričevu ili ujakovu (naprosto: „consanguineus"-a), obilno mogao posijati sjeme svoje. Ne može se reći, da li je već sada Fortunat radio za franačku politiku, ali kako mu je faktično vršenje metropolitskih i imovinskih prava

[1] Codex Carol (Jaffé) ep. 55 (p. 182, 183). Vidi *Lentz* op. cit. p. 24—27.

[2] *Romanin*, Storia documentata di Ven., I. p. 133.

[3] Cf. o razorenju Eraklijane (Civitas nova) s nastupom Obelijerija na vladu: Joh. Chron. Ven. 102. 1 i o preseljenju odličnih porodica na druge otoke: Dandolo 155; kasnije razorenje Malamoka za duke Ivana Particijaka; cf. *Simonsfeld*, Andreas Dandolo, p. 72; cf. prijenos upravnoga sjedišta iz Eraklijane u Malamocco za duke Deodata oko polovine VIII. stoljeća u Joh. Chron. Venet. (ed. *Monticolo* 97. 22.).

[4] *Romanin*, Storia doc. I. p. 95 n. 3: popis razreda („. . . majores, mediocres et minores et magna Venetorum conglobatio" . . . „omnes tribuni cum laudatione totius Venetiae populi . . ." itd.).

[5] *Romanin* I. 138.

Digitized by Google

crkve njegove bilo zapriječeno ratnim stanjem između obiju carstava, moglo bi se slutiti, da joj je bio vrlo pristupan ili si barem sam o tome gradio snove. Istina, dosada su historici i tvrdili i pobijali[1] ikakvo uplitanje franačkih prstiju u mletačke stvari; nije ono apsolutno nužno suponirati, pa ako bi i bilo u Mlečanima materijala za prevrate, a ono nije bilo za izmjenu lakšega podanstva istočnoga carstva s podanstvom franačkim: ali Fortunat ostaje nam u sumnji, da je radio za Franke još u Veneciji, a po tome i Karlo da je potajno imao svoje prste u prevratima, koji će ondje nastati. Podijeljenje naime palliuma Fortunatu datirano je 21. marta 803. (onda je Fortunat još boravio u Veneciji), a već Karlova povelja od 13. augusta iste godine spominje: „cujus (t. j. Fortunata) petitionem, *ejus servitio et meritis compellentibus*, denegare noluimus", pak i Simson misli, da „se čini da je Fortunat već dosada imao prilike, učiniti Karlu nekih usluga"[2]; i riječi pisma pape Leona III. Karlu[3]: „. . . ut, sicut semper pro illius honore temporale laboratis, ita et de anima eius curam ponatis", izrečene upravo s velikom gorčinom, još bi nam dale i više slutiti, a ipak je Karlo baš njega želio (ili su to tako tumačili suvremenici) imati za „spiritalem patrem"[4].

Mletačka revolucija Fortunata i Obelijerija. Fortunat je dakle 803. skovao urotu ili bio duša njezina protiv duka Ivana i Mauricija II.; u njoj je bilo nekoliko velikih odličnika[5], koji su s bud kojih razloga željeli srušiti duke. Najodličniji je od njih bio tribun od Malamoka, Obelijerije. Da su ti ljudi činili upravo „franačku stranku", ne može se reći već sada, ali je pod vodstvom Fortunata ili njegovom suradnjom[6] pokret izašao u prilog franačke

[1] Najdalje je u tvrdnji išao (neosnovano) *Gfrörer*, Byz. Gesch. I. p. 99. . .; *Harnack* op. cit. p. 44 n. 3. sasvim pobija i „veze ikakve mletačke stranke i ikakvi pokušaj, da Veneciju anektira, *dok* sami mletački duždi ne *ponudiše* podvrgnuće, i t. d.", što sve nije dokaz o volji i želji Karlovoj, a baš riječi Harnackove, da je Karlo g. 812. kao ekvivalent za priznanje carstva vratio Veneciju, moglo bi se upotrebiti protiv Harnackove tvrdnje.

[2] *Simson*, op. cit. p. 295.

[3] Epist. 5. (p. 322. Jaffé).

[4] Chron. de singulis patriarchis nove Aquileie, *Monticolo* p. 15. 1.

[5] Johann. Diac. (p. 101 ed. Monticolo) spominje još tribune Feliksa i uz 2—3 imena još i „nonnulli alii *maiores*".

[6] *Harnack*, op. cit. p. 46, n. 1. mnije, da između Fortunata i Obelijerija nije bilo sveze, jer je Fortunat skoro onda zagazio u žestoke raspre s ovim, a onda pobjegao opet iz Venecije. Ali sam Johann.

Digitized by Google

politike. Ali se urota otkrije, Fortunat odmah pobježe preko u „Italiju“, t. j. na bližnje furlansko zemljište, a za njime i neki od ostalih urotnika; svi se namjeste u bližnjem furlanskom gradu Trevisu, a Fortunat ode Karlu na dvor u Salz na Sali (ondje je Karlo toga ljeta primio i ono poslanstvo cara Nikefora). Tu onda Karlo onom poveljom od 13. augusta potvrdi Gradskoj patrijaršiji (i to je moglo vrlo uspješno podjelovati na raspoloženje Mlečana prema Fortunatu i njegovoj stranci, videći oni toliko uvaženje Fortunata i Gradske stolice u velikoga Karla) imunitet svih njezinih posjeda u Istriji, Eksarhatu, Pentapolisu i Langobardiji; uza to dozvoli Karlo Fortunatu i nasljednicima njegovim slobodu od carine za četiri lađe, koje smije držati i njima trg voziti. Tim je, dašto, vrlo jako podupirao moralnim načinom daljni ustanak protiv istočnorimskih duka, koji su bili u Veneciji na vladi. Ostalo je pak bilo u Veneciji još prijatelja (ili i saučesnika) onih iselaca treviskih, pa su ovi i dalje radili protiv sadašnjih duka, nezadovoljstvo protiv ovih raslo je; iseoci proglase Obelijerija dukom, a pristajanje uz njega u Veneciji bilo je tako očito[1] (i valjda burno), da otac i sin duke pobjegoše: otac u Mantovu, a sin u samu Franciju. Prema mjestima, kamo su ovi pobjegli, valja priznati, da je u jezgri ona borba Obelijerija i dosadašnjih duka bila stvar čisto mletačka nutrnja i da u tome pogledu prave „franačke stranke“[2] nije u Veneciji bilo, pa da Fortunata treba od Obelijerijeve stranke u tome kao faktor za se odijeliti. Sada Obelijerije uđe „smjelo“[3] u Veneciju; mjesto onoga mladoga olivolskoga biskupa Hristofora, koji je bio god. 798. povodom opreke između Gradskoga patrijarha i dûkâ (a sada bio također pobjegao iz Venecije), izabere narod đakona Ivana. Naskoro se Obelijerije tako učvrsti, da su mu Mlečani postavili uz bok još i brata njegova Beata, prava dakle stra-

---

Diac. vrsta Fortunata među sve one iseoce, veleći: „*ex quibus* solus patriarcha in Franciam ivit“.

[1] Samo se ovo može kazati o tijeku događaja (cf. Joh. Chron. Venet. „. . . Tarvisio, ibique non diutius degentes, consilio illorum ammoniti, qui in Venetia morabantur, Obellierium tribunum ducem elegerunt“).

[2] Kako uz *Gfrörera* uzima i *Romanin*. *Gasquet* (op. cit. p. 295) vrlo je nepažljivo pomjerio hronologiju i događaje, pak uz to krivo veli, da Obelijerije istom iza franačke „investiture“ od 806. „aidé des troupes franques, rentra en vainqeur à Venise, et en chassa les ducs . .“

[3] Joh. Chron. Ven.: „audacter“.

Digitized by Google

načka pobjeda! Ovaj se prevrat u Veneciji dogodio god. 805.[1]; sjetimo se, da je god. 804. car Nikefor strašno bio u Maloj Aziji poražen i da se god. 805. jamačno znalo i u Veneciji i u franačkim zemljama, da je on i opet zabavljen arapskim ratom[2]; pomislimo i na to, da je čitavih godina 803., 804. i 805. poslanstvo cara Karla boravilo kod arapskoga kalifa[3]!

Kombinirana navala na istočno-rimsku Dalmaciju g. 805.; poklonstvo ove Dalmacije zajedno s Venecijom Karlu. Sada se Obelijerije odluči na čin, koji nam u povodima i svezama nije izvorima razložen, ali pokazuje mnogo toga: mislim naime njegovu navalu na istočno-rimsku Dalmaciju. Taj čin pokazuje: 1. da je Obelijerije skroz bio odlučio, odbiti se od istočnoga cara i ne žapati se čak i očita ratnoga djela protiv njega; 2. bez nade li na možni kakvi oslon kako bi se i usudio to učiniti? 3. je li mletačka flota sama sobom bila toliko jaka, da bi se usudila ići „pustošiti Dalmaciju", ako nije bilo nade, da će: bud još tko poduprijeti njezinu akciju, bud 4. da je u romanskoj Dalmaciji tolika sklonost odmetnuću, da će mletačka flota trebati pred onim gradovima samo demonstrirati? 5. zar se nije Obelijerije imao bojati, da će u Dalmaciji nagaziti na koju istočno-rimsku flotu ili da će ova skoro iza njegove doploviti u Jadransko more? — Što se ovoga posljednjega tiče, imao se Obelijerije bio bojati bilo flote sicilskoga stratega, bilo „prefekta" kefalenskoga, jer one daljne istočno-rimske flote jedno bijahu daleko, a drugo valjda se znalo da su zabavljene ratovanjem s kalifom. Nema sumnje, da je sicilsku flotu trebao strateg sam za se, da čuva Siciliju, Kalabriju, Napulj, Sardiniju i manje otoke od eventualnih i faktičnih navala afričkih i španjolskih Saracena[4], a i da bude pripravna podupirati italski posjed

[1] *Simson* op. cit. p. 334 n. 3; ispor. u „Vjesniku zem. arkiva III." p. 107 n. 2. moju raspravicu „O godini prijenosa sv. Anastasije".

[2] Isporedi str. 19.

[3] Isporedi str. 20.

[4] *Amari*, Storia dei Musulmani di Sicilia I. p. 225 veli doduše, da je god. 805. sklopljeno desetogodišnje primirje između sicilskoga stratega patricija Konstantina i kairovanskoga emira Ibrahim-ibn-Aglaba, ali se ni ovo primirje zbog nemira u kairovanskom emiratu samom ne održa, a edrisitski skroz neodvisni gospodari u današnjem zapadnom Aldžiru i u Maroku i onako nisu bili vezani tim primirjem, pak su tako i dalje izlijetale musulmanske lađe iz onih primorja protiv kršćana. (Dodajem, da to potvrđuje i sudjelovanje afričkih musulmana za slavenskoga napadaja na Patras.) Isto da vrijedi i za španjolske Saracene. Tako su navaljivali na istočno-rimsku Sardiniju i na (zapadno-rimsku) Korsiku od 806. do 821. sad Afričani, sad Španjolci.

Digitized by Google

(eventualno i beneventsko primorje)[1] protiv kakva pokušaja franačkoga. Što se pak tiče kefalenske eskadre, koja sama sobom možda nije bila jaka, to je ona baš god. 805. imala svoga posla. Te je naime godine[2] bila ona glasovita navala nekih peloponeskih slavenskih plemena na znameniti grčki grad Patras, a sudjelovali su i afrički Saraceni; što je dakle kefalenska eskadra imala brodova, jamačno je bilo zabavljeno čuvanjem peloponeske zapadne obale i borbom sa saracenskim lađama. S toga je dakle gledišta Obelijerije izabrao upravo zgodan čas, pak možda se i ne bi bio usudio poći u Dalmaciju, da nije znao za one događaje oko Patrasa. A što se tiče pitanja pod 2, 3, 4, to ima ljudi, koji uzimaju, da su se romanski gradovi Dalmacije zato pridružili Mlečanima, što ih istočno carstvo nije tada moglo štititi od „pljačkanja Hrvátâ“[3]. Ali se ne smije zaboraviti, da su upravo Hrvati bili tada u franačkom podanstvu, pak oni u te godine ne bi bez neke konivencije franačke ni „pljačkali“ dalmatskih gradova; o tome „pljačkanju“ nemamo doduše vijesti, ali znamo, da je još uvijek postojalo ratno stanje između oba carstva, i vrlo je vjerojatno, da je franačka politika dozvoljavala, a možda upravo i nalagala svojim područnim Slavenima (Hrvatima) u Dalmaciji, da napastuju romanske gradove, i to bog zna još koliko žestoko![4] Može se dapače pomisliti i to, da su u isto vrijeme, kada su peloponeski Slaveni napali na Patras, isto tako žestoko (premda nam o tome slučaj nije sačuvao vijesti) napali i dalmatski Slaveni na carske dal-

[1] Tu su se i spominjani već Grimoald II. i nasljednik njegov (od god. 806.) Grimoald III. neprekidno držali neovisno od Franaka, dakle i neprijateljski protiv njih.

[2] *Hopf* doduše (i po njemu valjda *Gelzer:* Abriss der byz. Kaisergesch. u Krumbacherovoj Gesch. der byz. Lit.[2] p. 966) drži, da je to bilo godine 807., ali Gelzer vidi se da nije tu partiju sam ispitivao, jer inače ne bi za god. 803. sasvim već zastarjelo tvrdio o sklopljenom miru između Karla i Nikefora, a *Gutschmid* (Kl. Schriften V. 432) već je Hopfa ispravio na god. 805.; cf. *Vasiljev:* u „Slavjane v Grecii“ (Viz. Vremenik V. p. 419—421) o toj podsadi Patrasa; o njoj je poznata relacija na osnovu usmenoga predanja u Const. Porphyr. De adm. imp. p. 217—220 (Bonn). Najbolji dokaz, da godine 807. nije moglo biti navale Slavena i Saracena na Patras, upravo je plovljenje flote patricija Nikete (o čem skoro!) Jadranskim morem godine 806. i 807.

[3] *Ostermann* op. cit. p. 13.

[4] Da je i za već sklopljenoga mira između oba carstva bilo razmirica između dalmatskih gradova i susjednih Slavena, vidimo iz Ann. reg. Fr. a. 817; bilo ih je i u kasnija vremena.

Digitized by Google

matske gradove. A ni Obelijerije nije se valjda bez kakoga diplomatskoga oslona na franačke faktore i na povoljne za svoju namisao događaje u Dalmaciji upustio u nečuveno do tada poduzeće, da navali na provinciju svojega dosadašnjega gospodara. Možda ga je slavenski napadaj na one gradove upravo uputio, a kod pletenja onih žica između Venecije i Karlova dvora bio je možda glavni upravo onaj patrijarh Fortunat, koji je još boravio kod Karla, a s njime se u Franciji bavio i onaj mladi olivolski biskup Hristofor, koji je pobjegao iz Venecije onda, kad su pobjegli i predašnje duke. Svakako vidimo, da se težište mletačke politike prenosi u ove godine k strani zapadnoga carstva i da obje mletačke stranke ondje traže uporište. Tako možemo mirno uzeti, da je Obelijerije već ljeti 805. dovršio sporazumljivanje s Francima (možda samo indirektno preko patrijarha Fortunata) i da je franački pritisak[1] na istočno-rimsku Dalmaciju s dolaskom mletačke flote ponarastao toliko (a dolaska kakve istočne vojne sile nije bilo očekivati), da mu je romanska Dalmacija sada popustila[2]; kod toga se možda sebično držao carski „dux" Dalmacije Pavao, a najodlučnije uz njega, po svoj prilici nesebično, zadarski biskup Donat. I evo: odmah poslije božića 805. stignu na Karlov dvor u Thionville (Diedenhofen) mletačke duke Obelijerije i Beat, a s njima i dalmatski duka Pavao i zadarski biskup Donat (ovi kao „legati Dalmatarum") te se po njima i Venecija i Dalmacija predadu u podanstvo zapadnoga carstva. Karlo učini tada odredbe u pogledu obostranih duka i općina svojih novih zemalja, Venecije i romanske (gradske) Dalmacije[3], a potpale su dakako u područje Karlova sina Pipina (kapitular od 6. II. 806.). Tako je Karlo postao na čas gospodarom u Jadranskome moru . . . Pa da je sve to došlo samo od sebe, bez sudjelovanja franačke politike?

Razdvojenje Obelijerija i Fortunata. Zanimljive, a možda i nerazumljive su iza toga vijesti o patrijarhu Fortunatu. Fortunat

[1] *Dümmler*, Aelteste Gesch. (u Sitz.ber. p. 385) govori o franačkom pritisku na Veneciju i Dalmaciju, obje budući sada „odasvud okružene podanicima ili ‚Schutzverwandt'-ima franačkog carstva".

[2] Možda je u dalmatskim gradovima bilo i nezadovoljstva (religioznoga?) s novim carem Nikeforom, pak je odjek toga sačuvan u onoj vijesti o odmetnuću Trsata u svezi s bunom Vardana Turka; ispor. str. 11, primj. 5.

[3] Isporedi stranu 21, redak 27. Krivo veli *Harnack* (p. 40), da su i Hrvati *sada* priznali gospodstvo zapadnoga carstva.

Digitized by Google

se s iseljenim olivolskim biskupom Hristoforom bio u Franciji čvrsto sprijateljio; s njim se on sada vrati iz Francije, ali „kako nisu smjeli ući u Veneciju“ (ovo razumijemo za Hristofora, ali ne razumijemo za Fortunata), zadrže se na mletačkoj granici kod Mestra. Vidjevši Fortunat, da je Hristoforova olivolska biskupija zauzeta već onim Ivanom đakonom, nekako se Fortunat ovoga dočepa i uzapti; Ivan ipak nekako noću pobjegne, a to Fortunatovo nasilje sada još više raspiri u duke „Obelijerija mržnju na Fortunata, nego što ju je već prije imao“; ipak onda Hristofor, „consulente patriarcha“, napokon dobije svoje sjedište, a Ivan se đakon vrati kući svojoj. A tada se Fortunat, „cum per aliquanta temporum spacia exsul a propria sede maneret“, odluči vratiti u Grado[1]. — Recimo, kad bi uza sve ono, što nam kažu izvori, i moguće bilo pomisliti, da Fortunat i Obelijerije nisu zajedno radili o onoj uroti od godine 803. (a to nije moguće, jer Joh. Chron. venetum jasno kaže „insidias adversus Mauricium et Johannem ducem composuit“): to onda nije moguće pomisliti, da Fortunat, boraveći toliko vremena u Karla, pa baš o toliko znamenitoj mijeni godina 805. i 806., ne bi bio utjecao na pregovore i odnošaje između Obelijerija i Karla. Razmirice su dakle između ove dvojice jamačno nastale tek iza kako je Obelijerije god. 805. sretno izveo prevrat, a možda istom na dvoru Karla Velikoga, iza poklonstva Obelijerija ovomu. Tu se sada upliće pitanje: za koju li je cijenu Obelijerije, kojega inače politika zbilja odaje čovjeka samostalna, koji želi poput beneventskih vojvoda ostati samostalan od obiju carstava[2], učinio Karlu onolike usluge u Dalmaciji i onda se i sam

[1] Joh. Chron. ven. (Monticolo, p. 102, 103). *Simson* (op. cit. p. 359) veli, da je Fortunat zbilja ušao u Grado, a protiv *Simonsfelda* („A. Dandolo“ p. 73), koji se drži riječi Joh. Chron. „Gradensem disposuit reciprocare urbem“, upotrebljuje kasnije riječi istoga Joh. Chron. „relicta sede et propria urbe, iterum Franciam petiit“. I meni se čini, da još nije bio ušao u Grado, kada no je, „*napustivši* stolicu i grad svoj“, pošao iz Mestra „u Franciju“. Tu se ne radi o materijalnom „relinquere“, nego o moralnom napuštanju.

[2] *Harnack*, op. cit. p. 46 i 47, zove to „Doppelspiel der Dogen“ i onda, usvajajući mnijenje *Döllingera* (Das Kaisertum Karl's des Grossen, p. 357), kaže: „Što Grimoald u Beneventu u krepkoj borbi svim svojim silama nastoji postići, samostalnost naime male svoje države posred obiju velikih vlasti, za tim se ovdje duždovi upiru sa svim sredstvima spletke, koja se ne žaca ni izdaje ni rođenih svojih drugova“. Ali i on priznaje, da se u psihičnim motivima po oskudnim vijestima ne može reći, da li tu radi „patriotizam“ ili želja za gospodstvom jedne velikaške fakcije. Ja bih rekao, sudeći po duhu vremena i po svemu inomu, da je *ovo potonje*.

Digitized by Google

podvrgao njemu? Nije li ga Fortunat, čovjek očito franački, na sve ovo hotimice ili nehotice naveo, dojavljujući mu kakva obećanja Karlova, koja se nisu onda iza mijene god. 805./6. ispunila? Tu Lentz[1] poglaviti motiv, zašto se Obelijerije podvrgao zapadnom carstvu, traži u očekivanju Obelijerija, da će Karlo iza njegova podvrgnuća ukinuti onu zabranu mletačke trgovine[2] od god. 787., koja jamačno nije proglašena samo za papinsko područje, nego i za cijelo područje kraljevine Italije (Langobardije) i onda za otetu od Carigrada Istriju. Ali Karlo nije ispunio ovo očekivanje Obelijerijevo. Bilo se i štošta drugo možda dogodilo, što mi ne znamo; svakako treba uzeti, da je onaj „odium" Obelijerijev na patrijarha niknuo istom iza Obelijerijeva prevrata, a bogzna nije li tvrdo istom u Franciji sklopljeno prijateljstvo Fortunatovo s iseljenim također olivolskim biskupom Hristoforom bilo također povodom one Obelijerijeve mržnje, pojačane (kako veli hronista) onda postupkom Fortunatovim u Mestru; čini se, da se olivolska biskupija „a plebe" popunila također istom poslije putovanja Obelijerijeva u Thionville na Karlov dvor i sastanka ondje Obelijerijeva s Fortunatom i Hristoforom.

Fortunat je, kako vidjesmo, ipak proveo iz Mestra to, da je Hristofor opet zasjeo svoju biskupiju; baš se patrijarh spremao, da i on uđe u svoj Grado, kadno začuje za dolazak istočno-rimske flote. I gle, on izmače opet u Franciju, znajući, da je neizbrisivim crnim slovima upisan u knjigu cara Nikefora; zato ga sada car Karlo protiv želje papine[3] nagradi ispražnjenom biskupijom u Pulju (Poli) i još ga u Franciji nadari jednim beneficijem[4]. Svi drugi u Veneciji čekaju tu flotu; sudeći po nastajućim događajima može se dapače reći, da je valjda već prije Obelijerije, odmah proljeća ili ljeta 806., pokucao na vrata caru u Carigradu.

[1] Op. cit. p. 33; *Ostermann* (O. cit. p. 13) čak misli, da se Obelijerije zato poklonio Karlu, da ovaj ne bi Veneciju uzeo na silu, „popuštajući napastovanju Fortunatovu".

[2] Isporedi str. 8.

[3] Leonis III. epist. 5. (Jaffé, p. 321). Karlo je papi javio, da je Fortunat „propter persecutionem Grecorum seu [ova riječ znači: „i"] Veneticorum" postao „exsul". Zanimljivo je, što papa kaže: „ako se ona njegova (Gradska) stolica Fortunatu povrati *„per vestram in triumphis victoriam"*; t. j. ako Karlo *s oružanom rukom* osvoji Veneciju. Barem je to jasan dokaz o Karlovoj aktivnoj politici u mletačkim poslovima.

[4] „. . . neque de partibus Franciae, *ubi eum beneficiastis*". Dodatak („embolum") u istom onom papinom pismu.

Digitized by Google

Istočno-rimska flota uspostavlja predašnje stanje u romanskoj Dalmaciji i u Veneciji god. 807. Kako smo prije vidjeli[1], Nikefor je baš ljeti godine 806. stao imati mira od arapskoga kalifa i obraćati poglede svoje na evropske poslove; kod Patrasa je još god. 805. pobijeđena slavensko-saracenska navala. Da se gradska Dalmacija i Venecija otuđi od carstva, nije Nikefor nikako mogao dozvoliti. Zato pošalje prema kraju godine 806. jamačno jaku flotu pod patricijem Niketom[2] u Jadransko more; Dalmacija se opet po svoj prilici vrlo rado podvrgne; o njenom duki Pavlu ne čujemo više ništa. Slavenske oblasti i župe, koje su 805. možda i napadale na romanske gradove u Dalmaciji, ne usudiše se ogledati s velikom carskom flotom. Flota uđe o mijeni 806./7. u Veneciju, a Niketa stane raditi ondje kao pravi zamjenik carev. I u tome, što Obelijerije nije poput Fortunata pobjegao i što je on sada od Nikete „primio" čast carskoga spatara, nalazimo potvrdu mišljenju, da je već prije dolaska Niketine flote Obelijerije nastojao udobrovoljiti cara i da je on još prije polaska te istočno-rimske ekspedicije put Jadranskoga mora znao, da njega ne čeka kazna. Kako je istočno-rimska flota pritisnula Jadransko more (premda si je kroz „ipsas Grecorum navium stationes" ono franačko poslanstvo znalo na povratku od kalifa nekako naći put do Trevisa[3]), mogao je patricije Niketa u Veneciji raditi sada po miloj razboritoj volji. Videći, da je Obelijerijeva stranka jaka, ne dirne u njega, nego mu još preda carevo odlikovanje; ali zato skine onoga nevjernoga olivolskoga biskupa Hristofora, a mjesto njega postavi drugoga čovjeka, i opet Hristofora imenom; jamačno bude sada Fortunat zvanično lišen patrijaršije, a to njegovo mjesto zauzme onaj Ivan đakon, kojemu Fortunat nije dao do olivolske biskupije; od Mlečana uzme Niketa talaca za vjernost prema caru, a svrgnutoga biskupa Hristofora i onoga tribuna Feliksa[4] (koji se jamačno jako istaknuo kod urote od god. 803. i prevrata od 805., a možda i bio pravi pristaša franački) povede sa sobom u Carigrad, gdje ih car („augustus") kazni izgonom. Ali u Carigrad povede sa sobom i brata Obelijerijeva, duku Beata, jamačno da tako sveže i Obelijerija. Vraćajući se uz dalmatsko primorje možda

[1] Isporedi str. 19.

[2] *Tiede* (Quellenmäszige Darstellung der Beziehungen Carl's des Grossen zu Rom, p. 54) veli, da je taj Niketa bio sicilski namjesnik. Ne znam, odakle to Tiede zna (?), ali mi je nevjerojatno.

[3] Vidi str. 20, redak 23.

[4] Ispor. stranu 24, primj. 5.

Digitized by Google

je sa sobem uzeo na kaznu i carskoga dosadašnjega duku Pavla, a svakako je s njim išao (možda uz druge dalmatske odličnike) zadarski biskup Donat[1], da i on poput duke Beata donese caru jamstvo i prisegu nove vjernosti. Da li je cijelo to vrijeme bilo gdje kakvih okršaja s Francima i kakvih uspješnih napadaja na franačko zemljište, ne čujemo; franački anali budno i točno bilježe dolazak i odlazak istočno-rimskih flota ovih godina u Jadranskome moru, ali nepovoljnih za se vijesti ne donose[2]; da nije bilo okršaja i da nije bilo okupljenih franačkih vojnih sila (uzevši ovamo i franačko-slavenska područja) u Jadranskom primorju[3], ne bi ni trebalo Niketi sklapati primirje do augusta 808. s kraljem Pipinom[4] prije povratka svoga u Carigrad; jamačno je i Pipin bio blizu negdje.

Dolazak nove istočno-rimske flote u Veneciju zimi 808./9.; novo Obelijerijevo izdajstvo; kralj Pipin navaljuje god. 810. na Veneciju, prepuštenu samoj sebi. Obelijeriju vidi se da je bilo do sebe i do svoje moći, a car Nikefor pojača mu položaj, odlikovavši u Carigradu brata mu Beata carskim konsulatom[5]; tim je

[1] Ispor. za ovo i za drugo moj člančić o „prijenosu sv. Anastasije“ (Vjesnik zem. arkiva III., p. 104—113).

[2] Po Ann. reg. Fr. a. 806. čujemo samo to, da je flota poslana „ad recuperandam Dalmaciam“, a a. 807. pod kraj vidimo Niketu, „qui cum classe sedebat in Venecia“; o odlučnom političkom porazu franačkom u Veneciji nema u tim analima ni slova; jedini odjek nutrnjih smutnja u Veneciji i odlučne istočno-rimske ingerencije ondje jest (i Simsonom op. cit. p. 336—337 zabilježeni) dodatak (nejasan itd.) jednomu rukopisu *Reginonove kronike* o godini 775. (a tiče se očito događaja od 805.—807.). Tu ima karakteristično mjesto: „ut (t. j. dux) Carolo regi Venetiam *tradere* vellet“; onda: „captus est et Constantinopolim ad imperatorem in exilium transmissus“ (t. j. valjda Beat). Dalje u primj. 5.

[3] I u Istriji, koja je bila najjače izvrgnuta carigradskoj floti, jamačno su Franci bili na oprezu; nezadovoljstva je ondje bilo s franačkom upravom (cf. *Simson* op. cit. p. 338).

[4] Ann. reg. Fr. a. 807. pod kraj.

[5] Reginon (ispor. primj. 2) nastavlja, da je car ispitivao krivnju onoga duke, našao ga nekrivim i učinio ga „Anthipatrum patricii“ (tu je odjek od „hypatos“ ili „anthypatos“); poslije su Mlečani opet obijedili duku, došao je u Veneciju patricij Niketa „ad inventigandam causam“; sad se ne kaže, da duka nije sada bio kriv, nego naprosto, da je Niketa „patefactis culpis, duodecim ex illis infidis comprehendit, quos secum reducens iussu imperatoris in ergastulum cum vita destinavit“. Tu je gdješto pomjereno, ali se vidi dobar i obilan izvor o stvarima, kojih drugi franački anali ne javljaju.

Digitized by Google

valjda i htio paralisovati upliv Obelijerija, kojemu nije pravo vjerovao, a to je možda htio postići i dozvolom ili nalogom, da i treći brat, Valentin, bude dukom. Da je i Dalmaciju htio moralno obvezati, vidi se po znamenitom daru tijela sv. Anastasije Zadru[1], kojim je darom duka Beat čak mogao svoju Veneciju vidjeti zapostavljenu.

Car Nikefor bio je god. 807. zapleten u vojnim operacijama na bugarskoj strani, a za godinu se 809. spremao ponovno, jer se valjalo mjeriti sa silnim kanom Krumom. Ali i Jadransko more dobije novu carsku flotu već koncem god. 808., koja i prezimi u Veneciji, spremajući se na proljetnu akciju protiv Franaka. Zapovijedao joj je kefalenijski „prefekt" Pavao. Lentz[2] ističe (što se dosada nije istaklo), da se te zime 808./7. u Veneciji s teškim srcem stojalo u oči borbe; u oporuci patrijarha Fortunata od g. 821. spominje se jedna crkva, koju su Građani razorili „pro timore Francorum"; osim toga da znamo, da su se stanovnici mnogih seoskih općina tada zaklonili na Rialto; u toj svezi da jedna kasnija vijest postaje istinita, naime: da su sami Mlečani zamolili „u oči rata" za carsku flotu. To zbilja može biti ispravno, i kralj je Pipin jamačno spremao za godinu 809. (za izminuće onoga s patricijem Niketom utanačenoga primirja) jačih sila već zato, što nije znao, koliko li će vojske sada doći u Veneciju i u Jadransko more na njega; ali je ono rušenje crkve „pro timore Francorum" i zbjegavanje Mlečana u Rialto vjerojatnije u oči godine 810., kad je Pavlova flota, kako ćemo čuti, ostavila Veneciju. Očito je naime iz skorih događaja, da Obelijerije i njegova stranka nisu valjda ili mogli ili htjeli na novo paktirati s Francima, iza kako ih je kefalenijski „prefekt" Pavao ostavio. Da pripovjedimo dakle: Da li je Pavao u vojni od 809. imao što uspjeha u borbi s Francima, ne pripovijedaju franački anali, ali spominju neuspjeh njegov kod napadaja na Comacchio, pak se tako Pavao s porazom vratio u Veneciju i stao ugovarati s kraljem Pipinom — da li za opći mir „inter Francos et Graecos" (što nije baš vjerojatno) ili samo za novo primirje (kao što je godine 807. učinio i Niketa), ne možemo reći; onaj „quasi sibi hoc esse iniunctum" franačkih anala[3] ne kaže ništa jasno, ali možemo dosta mirno uzeti, da je Pavao nastojao primirjem da preko zime 809./10. očuva status quo u Ja-

[1] Isporedi spomenuti člančić „O prijenosu sv. Anastasije" p. 112.
[2] Op. cit. p. 36.
[3] Ann. reg. Fr. a. 809, al. 1.

Digitized by Google

dranskome moru i istočno-rimsko gospodstvo u Veneciji. U tome ga stadoše smetati mletačke duke (osobito valjda Obelijerije) „ukrštavajući sve njegove osnove (djela)“, pak mu ća i „zasjedajući (o glavi radeći)“. Pravo kažu oni, koji danas u tom postupku ovih mletačkih duka i opet vide težnju za samostalnošću svojom. Možda je i Pavao jače pritegao žice, a Mlečani su bili odvikli tako bliskoj ingerenciji carske vlade; ali nam je čudo, zašto je onda Pavao Veneciju („cognita illorum fraude“) skupa s flotom ostavio. Da se nije Pavao bojao, pak možda i znakova imao o kakvoj novoj svezi Obelijerija s Francima, kojoj on ne bi bio mogao usred laguna odoljeti? Na ovo rekao bih da nas jasno upućuju riječi franačkih anala za god. 810.: „Pipinus rex, *perfidia ducum* incitatus“, a tiču se „perfidije“, koja je netom imala biti (t. j. god. 809.) prema Pipinu, dakle u isto vrijeme, kad se pokazivala i prema Pavlu. Da nije Obelijerije (koji je svakako prvi u vremenu poznati nam mletački politik) baš pritisak stao izvršivati na Pavla, dajući i očito znakove o svezi s Francima, koji su se svakako, kako rekoh, ove godine bili jače spremili[1], što pokazuju događaji prve polovine godine 810? Svakako čini se da stoji ovo: Da je Pavao uviđao, da će duke i vladajuća stranka ostati vjerni svojemu caru, kad dođe do velikih borba između istočnih vojnih sila i franačkih, ne bi se bio uklonio iz Venecije; on se uvjerio o protivnom i zato (pod jesen ili jeseni) otplovio s glavnom snagom u svoju provinciju, budno pazeći ipak na Dalmaciju.

A sada se kralj Pipin odluči na ozbiljnu navalu na mletačke otoke, ne vjerujući više Mlečanima. Mlečani se stanu zbjegavati prema centralnomu otočnomu skupu kod Rialta i zajazivati ušća (južnih samo?) laguna: jedno, da ne bi Pipinovi brodovi prodirali unutra, a drugo, da ne bi glavna Pipinova snaga, jaka suhozemska pješačka i konjanička vojska, mogla prelaziti od lida na lido do tadašnjega političkoga središta Venecije i glavnoga uporišta Obelijerijeve moći: grada Malamoka. Franačka je glavna vojska prodirala s juga preko Chioggie vanjskim redom otoka, i uz teške borbe dopre do grada Albiole nasred sadašnjega otoka Pelestrine. Je li se vojevalo i gdje drugdje na sporednim ratnim pojasima (na zapadu i sjeveru mletačkih laguna), ne znamo, ali po onoj vijesti

[1] Po ambros. kodeksu Dandolovu poslao je Karlo sinu svome i četa iz Francije.

Digitized by Google

o rušenju one crkve otoka Grada u oči vojne, vjerojatno je[1]. Ako su Mlečani možda u kojem okršaju i održali pobjedu, u glavnom smalaksaše i (uz danak?) podlože se langobardskoj Pipinovoj kraljevini[2].

Rezuspješna Pipinova flotna demonstracija prema Dalmaciji. Pipin tada pošalje odmah na istočno-rimsku Dalmaciju flotu svoju, ali čim je ova osjetila, da se sada sa svojom flotom u pomoć Dalmaciji primiče „prefekt" Pavao, vrati se (možda bez boja, ali možda i iza poraza, natrag); jamačno je bila preslaba, da se ogleda s njome. Nije dakle bilo za Franke ni sada nade, da će se moći zauzeti ovi gradovi istočnoga jadranskoga primorja, koji su za svu trgovinu iz Venecije u južna mora i natrag bili neodklonljivo nužna pristaništa tadašnjih vremena obalne plovidbe, jer zapadna jadranska obala nema zgodnih luka. Osim toga je to istočno primorje, ostajući u vlasti jake i možemo mirne duše reći: ogromne flotne snage istočnoga carstva, i dalje izvrsnom operacionom podlogom navalama na Veneciju i uopće na cijelo jadransko primorje Karlova carstva, pak zajedno s istočno-rimskim posjedima Tirenskoga i Jonskoga mora odsijeca zapadno carstvo od cijeloga Levanta. Imajući na ulazu u Jadransko more grad Otranto u Italiji, a na istočnoj obali Jadranskoga i Jonskoga mora primorske gradove kasnijih temata dirahijskoga i nikopolskoga, držalo je istočno carstvo zajedno s romanskom Dalmacijom takvu trgovačku i strategijsku liniju, da je moglo svaki čas intervenirati i u otuđenoj mu za čas Veneciji. A što će Venecija, koja od prirodnina ima na izvoz samo riba i soli, a od industrije u ova vremena jošte samo mlinsku[3], ako joj dugo ostane zatvoreno brodarenje i trgovina s Levantom? Ne će li krvave razmirice općinâ i velikih porodica, koje su god. 805. na vladu iznijele Obelijerija i grad Malamocco,

[1] Po Monticolovoj primjedbi 1, na str. 104. izdanja Joh. Chron. Ven. sadašnji je Pelestrinski lido bio do 15. stoljeća razdijeljen na dvoje, a baš ga je dijelilo ušće („porto") albiolsko; sjeverni se dio zvao lidom albiolskim.

[2] U kratko sam prikazao tijek rata, kako se meni činilo najvjerojatnije; imamo za nj tri nesuglasne relacije: mletačku (slabo vjerodostojnu), franačku kratku i preciznu (Ann. r. fr.), i derivatnu bizantinsku (Const. Porph. De a. imp. cap. 29). Druga se i treća u glavnome slažu i osobito u rezultatu; Albiolu spominje kao krajnju točku franačkoga prodiranja prva i treća. Inače cf. Simson op. cit. p. 415 do 422. — Što se danka tiče, to ga Lentz (p. 39) prihvata, a Simson (p. 445) zabacuje.

[3] *Kohlschütter*, Venedig unter dem Herzog Peter II. Orseolo, p. 10.

Digitized by Google

skoro srušiti oboje i stvoriti same od sebe taki položaj, da će Venecija sama od sebe opet kao zrela jabuka pasti u krilo istočnoga carstva?

Karlo zapodjene pregovore s Arsafijem i dovrši ih; zimi 810./1. S druge je strane i car Nikefor već godine 809. vidio gdje mu Bugari žestoko napadoše na strimonsku provinciju i sasjekoše ondašnjega stratega i vojni njegov odjel; još prije samoga Uskrsa te godine osvojio je žestoki Krum carski grad Sredec (Serdiku) i osim mnoštva žiteljstva poklao ondje 6000 carske vojske; nastojanje carevo, da grad opet naseli i utvrdi, izjalovi se poradi nepokornosti vojske i podanika[1]. Spremajući se onda Nikefor na veliku i odlučnu vojnu na Kruma, došle su mu vijesti od kefalenijskoga prefekta Pavla o događajima u Veneciji god. 809. i onda 810. Tako možemo razumjeti, zašto je Nikefor možda još prije Pipinova pokorenja Venecije poslao svojega osobitoga poslanika, spatara Arsafija, s pismom i s namjerom primirja (ili mira[2]). Arsafije je imao poći samo do kralja Pipina, i baš se zato može misliti, da se po Nikeforovoj misli imalo raditi samo o primirju za Veneciju ili o kakvoj nagodi o njoj (ako je naime Nikefor Arsafija poslao istom iza vijesti o padu Venecije, što mi se ne čini vjerojatnim[3]). Ali kako je kralj Pipin 8. jula 810. umro, to je njegov otac, čuvši da je u Italiju došao Nikeforov poslanik s nekakom izmirnom svrhom, odmah upravo požudno prihvatio zgodu, da nekako nadostavi diplomatsko pregovaranje s istočnim, starim carstvom. Zato pozove Arsafija iz Langobardije k sebi u Aachen, gdje je u oktobru 810. vodio s njime pregovore. Karlo je bio susretljiv, a Arsafije je znao za miroljubne namjere svojega gospodara, kojemu je bilo do toga, da u oči odlučnoga rata na Kruma nema vojnih zapleta na zapadu. Po cijelom načinu Karlova pisma od god. 811. Nikeforu (predana Arsafiju) može se suditi, da se Karlo već unaprijed kao zalog svoje miroljubnosti i cijenu za priznanje carstva odrekao ne samo kakvih zahtjeva na romansku Dalmaciju, nego i faktičkoga posjeda Venecije, pak već sada vidimo, da Arsafiju prepušta slobodno raspolaganje u Veneciji. I

[1] Theoph. Chron. p. 485 De Boor.

[2] Ep. Carol. 29 (Jaffé IV. p. 393—401). Baš to, što je Arsafije bio upravljen samo nesamostalnomu kralju Pipinu, a ne ocu njegovu, ne daje slutiti na namjeru Nikeforovu definitivnoga i općega mira s cijelom franačkom vlašću.

[3] Za to govori i vijest o dosta dugom ratovanju Pipinovu s Venecijom (C. Porph. veli „μῆνας ἐξ“).

Digitized by Google

ukinuće trgovačke zabrane za Veneciju od god. 787. valjda se sada već uzelo u pretres i pravno uređenje mletačke trgovine i odnošaja mletačkoga privatnog posjeda u cijelom dosadašnjem Pipinovu području. Za uzdarje ovih ustupaka mogao je Arsafije Karlu obećati Nikeforovo priznanje Karlova gospodstva nad Istrijom, Panonijom, Liburnijom i neromanskom Dalmacijom, dokle se već podvrgla njemu; no, da li je Arsafije u svojim razgovorima mogao Karlu otvoriti vidik na priznanje carskoga dostojanstva, sumnjam, ali mu valjda nije oduzeo nade na to; ovo je imalo u Nikefora izraditi i onda sve Arsafijeve pregovore s njime dovršiti istom ono poslanstvo (baselski biskup Haido, tourski komes Hugo i Langobard komes Ajo), koje je car Karlo god. 811. poslao u Carigrad.

Arsafijevo uređenje mletačkih prilika; nov duka. Rekoh, da je Karlo već sada predao Nikeforu Veneciju. To se vidi odatle, što je Arsafije odmah godine 811. raspolagao u Veneciji. Je li mu kao oslon doplovila kefalenijska flota onamo, ne čujemo, ali se meni čini skroz sigurnim već po načinu, kojim je u Veneciji postupao, ma da je mogao biti siguran, da će ga sada pogotovu s veseljem primiti ogromna većina Mlečana. Obelijerije i Beat (jamačno i treći brat) budu skinuti s dukata, Beat bude određen na izgon u Zadar, a Obelijerije na sud k caru u Carigrad; mjesto njih dade Arsafije birati nova duku, Agnella Patricijaka[1], iz jedne od onih porodica, koje su se iza Obelijerijeva razorenja Heraklijane (Civita-Nove) preselile (ova se po svoj prilici preselila u Rialto); odredba ili fakt, što se s nastupom Agnella na dukat vlada nastanila ne više u Obelijerijev Malamoko, nego u Rialto-Olivolo (kasniji grad Mleci), pokazuje nam sada jasno, da je Obelijerijeva revolucija od 805. imala glavni izvor u suparništvu Malamoka s Heraklijanom (i u opće òpćînâ s općinama). Ali zato Malamočani i zadrže gnjev u srcu, pa kad se Obelijerije ća oko godine 831. opet pojavio u Veneciji i digao bunu u gradu Vigiliji, vidimo malamočke odjele iz podsadne vojske tadašnjega duke Ivana Patricijaka gdje se pridružuju Obelijeriju, a duka zato pođe na Malamoko, zauzme ga na juriš i spali[2]. Čini mi se, da je ovo suparništvo òpćînâ dobro uvidio i mudri Arsafije već 811., jer je uz novoga duku Agnella odmah dao postaviti njemu uz bok za vršenje pravosuđa (najodličnije unutarnje funkcije osobito tadašnjih vlada) dva tribuna, birana svagda

[1] Kasnije se ta porodica zvala „Badoario“ (Gfrörer, Byz. Gesch. I. p. 101).

[2] Joh. Chron. (Montic. p. 110); Dandolo u Muratori-ja XII., p. 173. A.

Digitized by Google

na godinu dana. Time, mislim (drugačije, nego što se dosada mislilo[1]), htjelo se postići to, da bude vlada Agnellova čvršća i popularnija, jer je više porodica i općina moglo svake godine sudjelovati u njoj izborom ovih tribuna; ovim se širim zadovoljenjem ličnih i mjesnih ambicija htjelo izbjeći i eventualnim novim bunama drugih općina i porodica. Istina, tim se i stegnula vlast duke, pak je to išlo u prilog i carskoj vladi, ako se mislilo da duka ne će biti pouzdan; ali ti tribuni, budući obnavljani zacijelo godišnjim izborom, svakako su bili više stega duke prema dolje, nego prema gore. U isto se vrijeme smio vratiti i patrijarh Fortunat na svoju stolicu u Grado, iza kako je sakupljeni sinod dosadašnjega patrijarha Ivana kao „usurpatora"[2] skinuo. — Arsafije mogao je sebi reći, da je svoj posao dobro obavio.

Karlo priznat carem, u Aachenu. Mir i ugovor između oba carstva. Ali je dotle car Nikefor, provalivši 811. krepko, ali nesmotreno preko Balkana u Krumov zavičaj, usred strašna poraza vojske svoje zaglavio, 26. jula 811. Tako ono Karlovo poslanstvo nađe u Carigradu već nova cara, Mihajla I., zacarena 2. oktobra 811. Bez sumnje su spremnost, kojom je Karlo tako povoljno i brzo dozvolio riješenje mletačkoga pitanja, i ponizni glas pisma Karla Velikoga, kojim upravo ganutljivo razlaže „bratu caru" istočnomu svoje teško već sedmogodišnje do osmogodišnje očekivanje nova glasa od „brata cara" istočnoga i radost svoju sa nadopletanja sveze s njim, a onda pogotovo velike neprilike carstva — dovele Mihajla I., da je pristao na priznanje carstva velikoga franačkoga „rexa". Tu se onda konačno u Carigradu s Karlovim poslanstvom uredio diplomatski tekst ugovora mira, a ponijelo ga je Mihajlovo poslanstvo (filadelfijski metropolit Mihajlo, protospatari Arsafije [!] i Teognost) Karlu u Aachen godine 812. Tu, iza kako je ugovor mira potpisao Karlo i uz njega duhovni i svjetski velikaši njegovi, dočeka veliki Karlo svečani čas, da je (istočno) rimsko poslanstvo u grčkom jeziku zakliknulo svečanom aklamacijom Karlu, „impe-

[1] Na pr. *Lentz*, op. cit. p. 42, koji veli, da se vlast duke stegnula u prilog carskoj vladi; poziva se i na primjer dvaju tribuna za duke Monegarija god. 756. (p. 15). Ali događaj od god. 811. ne mora biti analogan postankom događaju od 756., a i ovaj bi moglo biti da ima razlog u istim uzrocima od god. 811., što zbilja i držim.

[2] Joh. Chron. (ed. Mont. p. 105): „qui per *quattuor* annorum spacia Gradensem sedem *vivente* pastore usurpavit"; pošto se Fortunat zimi 806./7. uklonio ispred dolaska Niketine flote, to su četiri godine protekle upravo godine 811. — Smio se sada vratiti u domovinu svoju i onaj spatar Leon Sicilac; ispor. str. 11, redak 15.

Digitized by Google

ratoru i caru“[1]. Dobro je Karlov prijatelj i pouzdanik (i zet) Einhard u svojem životopisu velikoga vladara dao karakteristiku cijele njegove politike za dostignuće toga cilja: „Invidiam suscepti nominis, *Romanis imperatoribus* super hoc indignantibus, magna tulit pacientia. Vicitque eorum contumaciam *magnanimitate,* qua eis procul dubio longe praestantior erat, mittendo ad eos crebras legationes et in epistolis *fratres* eos appelando“. A pošto je taj „pàctum i foedus“ imao u sebe uklopiti i najglavniji uz cara Karla politički faktor zapadnoga carstva, papu (koji je i Karlov kapitular o diobi nasljedstva u carstvu od 6. februara 806. supotpisao), to Mihajlovo poslanstvo, vraćajući se u Carigrad kroz Rim, primi isti pisani ugovor Karlov u Petrovoj crkvi ponovno i iz ruke pape Leona III. Kako je u isto vrijeme i beneventska vojvodina učinila uz danak svoje poklonstvo zapadnomu caru, a i carigradski patrijarh poslao bio papi svoje sinodičko pismo (dosada nije dozvoljavao car Nikefor), to se u taj mah cijeli kršćanski svijet nađe u divnoj slozi jednoga rimskoga Božjega carstva na zemlji; osnov mu je bio sloga „braće careva“ između sebe i složni mir s jednom općom crkvom. Ova se veličanstvena ideja divno ogleda u uvodu i glasu pisma cara Karla Mihajlu I. od god. 813., poslanu novim Karlovim poslanstvom, koje je imalo da od svoje strane sada primi grčki pisani ugovor istočnoga cara, potpisan njime i „svećenstvom i patricijima i velikašima“[2].

Diplomatsko dovršenje toga. Što je sada naskoro bilo u diplomaciji između obiju carstava, vezalo se o promjene vladara. Tako je 814. stiglo novomu zapadnom caru Ljudevitu poslanstvo od novoga opet istočnoga cara Leona V., koje je donijelo „descriptionem et confirmationem pacti et foederis“, što ga nije doživio ni Mihajlo I. poslati, ni Karlo Veliki primiti. Ljudevit je iste godine poslao Leonu svoje poslanstvo „ob renovandam amicitiam et predictum pactum confirmandum“, a vrati se god. 815., donoseći od cara Leona V. „descriptionem pacti“[3].

[1] „imperatorem et basileum eum appelantes“ (t. j. αὐτοκράτωρ καὶ βασιλεύς) Ann. reg. Fr. a. 812.

[2] Epist. Carol. 40 (Jaffé IV. p. 415—17). O idejama, koje su vladale u Karlovoj zamisli o carstvu, i o samim događajima vidi vrlo zgodna razmatranja u *Gasquet-a*, op. cit. p. 306—313.

[3] Mjesta iz dobro svima poznatih izvora nijesam tijekom kratkoga svoga prikazivanja svagdje citovao, jer to i ne treba. Koliko li sam se pak slagao, a koliko udaljio od citovanih pisaca, nisam svagdje isticao, da ne bude prikazivanje zamršeno; upućeni čitalac može si sam lako stvoriti sud svoj o tome.

Digitized by Google

III.

Istočno-rimska (bizantinska) „talasokratija"; Venecija autonomna provincija istočnoga carstva.

Istočno-rimska „talasokratija" (Konst. Porphyr. „de them." p. 58. 9. Bonn.) Vidjeli smo, da je prodiranje franačke vlasti na jug svagdje zapelo, gdje je došlo u doseg mora. Na Siciliju ako se god. 801. možda i mislilo navaliti, brzo se odustalo od te namisli; Sardinija ostade nedirnuta, a napuljski dukat isto tako. Mletački i dalmatski dukat samo su izvanredne prilike za vrlo kratko vrijeme dovele pod franačku vlast, pak i tu morade franačko gospodstvo brzo uzmaknuti ispred istočno-rimske „thalassokratije". Može se dapače reći i to, da Karlo ne bi god. 812. dočekao vasalnoga poklonstva beneventskoga vojvode, da nije učinio mira s Carigradom. Idući dalje, dodajemo i to, da samo toga radi nisu dalmatski Slaveni dugo ostali pod Francima i da je srednja Italija (bez obzira na Benevent) samo zato ostala toliko nesigurni dio oblasti franačkih (kasnije njemačkih) vladara, što gospodari obiju (svih triju) italskih mora nisu bili (ni) Franci (ni Nijemci), nego Grci (i neko vrijeme donekle i Saraceni).

Nije istom Vasilije I. stvorio stajaću flotu; flotne provincije, među njima i carigradska. Time je rečeno i o gospodstvu na Jadranskome moru, a to je napose i predmetom ovoga ispitivanja. No kako smo dosada vidjeli, da se događaji na tome moru i primorju ne samo ne dadu razlučiti od općenih događaja, nego da se upravo ni razumjeti ne mogu bez njih: to valja i u pogledu faktične ili samo moguće djelatnosti i djelovanja istočno-rimske (bizantinske) flote na tome moru pobliže u kratko[1] uočiti i tu flotu samu u cijelosti i u nekim podrobnostima.

U najnovije je vrijeme *Gelzer* na dva mjesta svoje duhovite, ako i ne svagdje točne i sigurne rasprave[2] o postanku bizantinskoga tematskoga ustrojstva istaknuo uredbu i silnu znamenitost bizantinske flote iza Justinijana I. do u VIII. stoljeće, u koje da je

[1] Na šire ću to učiniti možda s drugom prilikom, osobitom studijom.

[2] Die Genesis der byz. Themenverfassung (u 18. svesci „Abhdlg. phil.-hist. Cl. der kg. Sächs. Gesellsch. d. Wiss., 1899), p. 29—32, 32—35. Netočnosti ovdje ne ističem; više toga vidi se u pogledu tema u opsežnoj i čini mi se epohalnoj raspravi *Uspenskoga:* „Vojenoje ustrojstvo vizantinskoj imperiji" (u „Izvjestija rus. arheol. instituta v Konstantinopolje" VI. 1., p. 154—215).

Digitized by Google

vrijeme bila prvom vojnom silom carstva; još za Justinijana II. (685.—695. i 705.—711). postoji πατρίκιος καὶ στρατηγὸς τῶν καραβισιάνων kao veliki dostojanstvenik carstva. Isto je tako u krasnom svojem članku o „byzantinskoj floti, njezinu ustrojstvu i raspadu" *C. Neumann*[1] pokazao, kako je ona bila od polovine X. stoljeća do iza polovine XI. jedina gospodarica môrâ, k istoku od Sicilije. Ona je izvršavala i uspješno pomorsko redarstvo u svojem području; stalne stražarske (φυλακῆς χάριν) flotne stacije za to stoje u X. stoljeću u vodama dračkim, dalmatskim i južno-italskim pred Sicilijom, a tako i na vratima Crnoga mora i kod Abida[2]. Nasuprot bi se po 22. glavi („O bizantinskom pomorstvu") II. sveske *Gfrörerove* „Bizantinske povijesti" moglo pomisliti, da bizantsko carstvo gotovo i nije imalo flote sve do vremena Vasilija I.; ona flota, koja je za Leona III. onako sjajno branila mora oko prijestonice, da je bila — da tako rečem — u neku ruku rpa „pučko-ustaških" trgovačkih brodova, a tako da je bilo uopće sve do stvorenja „prave državne flote" pod Vasilijem I.; uza to ipak[3] navodi vijest hroniste Teofana[4], da je car Artemije (Anastasije II.) god. 715. „dao graditi mnoštvo brzoplovaka i dvoredica" (dvoklupaka, dijera), ali ti brodovi da nisu bili državni, t. j. da Artemije nije dao graditi „u pravom smislu riječi carsku flotu". To pak Gfrörer ne dokazuje možda cijelim skupom izvornih podataka, nego krivo razumljenom jednom viješću (t. j. tegobom) hroniste Teofana[5]: τοὺς ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐπισήμους ναυκλήρους συναγαγὼν δέδωκεν ἐπὶ τόκῳ τετρακεράτῳ τὸ νόμισμα ἀνὰ χρυσίου λιτρῶν δώδεκα τελοῦντες καὶ ἃ συνήθη κωμέρκια. Dočim ovo naprosto znači, da je car Nikefor I. viđenim carigradskim brodarnicima uturio u ruke dvanaest libara zlata na ukamaćenje, t. j. financijsko-operacioni čin (jer još nije bilo onda banaka za koristonosno ulaganje, a hronista se i onako tuži na carevu φιλαργυρία): to Gfrörer odavle odlučno izvodi, da je car time silio one brodarnike (ναυκλήρους), da grade velike brodove, koji će njima u miru služiti za trgovinu, a za rata da će caru služiti za boj — to da je dakle dokaz, kojim li se kukavnim načinom taj car brinuo (a tako i svi drugi carevi), da li carstvo za rat ima bojnih brodova! Previdio je kod toga Gfrörer, da taki

[1] U Sybel-ovu „Hist. Zeitschrift", N. F. Bd. 45 (1898) p. 1—23.
[2] C. Neumann, op. cit. p. 2.
[3] Gfrörer, op. cit. II, p. 406—409.
[4] Theoph. Chron. A. M. 6206 (De Boor 384, 9).
[5] Id., A. M. 6302 = p. Chr. 809./10. (De Boor 487, 17).

Digitized by Google

brodovi, trgovački (πραγματευτικὰ πλοῖα[1]), i ne bi bili ni čemu u ratu, do li za prevoz živeža i suhozemskih četa; zaboravio je, da je cijela struktura i oprema obiju vrsta brodova tako različita jedna od druge, da trgovački brodovi nikako nisu mogli ni služiti za rat, nemajući ni dovoljne i trajne lokomotivne opreme, ni navalne obranbene strukture[2]. Nego se Gfrörer dao zavesti (a jedva je to dočekao!) razlikovanjem τὸ βασιλικὸν πλῶϊμον i τὸ θεματικὸν πλώϊμον, što ga čini t. zv. „Tactica Leonis"[3]. Tako on i ne ispitujući dalje uzeo je: 1) da je onu „carsku flotu" istom Leonov otac stvorio, a 2) da je ova tematska flota do njega bila — ne znam što. Mogao je dakako već a priori pomisliti, da kaošto ta Leonova „Taktika" *nije* ni u drugim svojim dijelovima *nov literarni tvor*, nego je samo novo i donekle promijenjeno izdanje starih i čvrsto ukorijenjenih načela, propisa i taktično-strategijskih odredaba carskih vojnih službovnika i vježbovnika: tako da ni njezine *flotne odredbe i uredbe nisu ništa zapravo novo*, a po tome da bizantinska flota Leonove „Taktike" *nije niknula istom za Vasilija I.* A pogledamo li pravo, to i „carska flota" i „tematska flota" jesu u potpunom smislu i jednakim načinom baš operativne flote i jedna prema drugoj stoje upravo onako, kako u suhozemskoj vojsci jedna prema drugima stoje „τάγματα" carigradska (garda) i „τάγματα" po tematima (novačkim[4] i upravnim pokrajinama); t. j. oboje je jednako „državno", „carsko", operativno i linijsko. Može se dapače čak i to reći: ako koje od ovoga dvojega bude kada manje spremno i uvježbano za boj (t. j. pričuvno), to će jamačno prije zadesiti τὸ βασιλικὸν πλῶϊμον, koje je poput garde stacionirano u Carigradu i carigradskoj okolini, nego li τὸ θεματικὸν πλῶϊμον, koje je gotovo uvijek na udaru neprijateljskim navalama[5]; da je garda često tako bila manje spremna nego vojske u pokrajinama, poznata je stvar već iz Agatija[6]. *Gelzer*[7] je nedavno istaknuo i upravo pronašao nov bizantinski temat, τὸ τῆς Τάφρου (ili τοῦ Τείχους) καλούμενον θέμα, t. j. Carigrad sve do Dugih zidova; ovomu

[1] Theoph. Chron. A. M. 6207 (De Boor 385. 29).
[2] Isporedi *Cecil Torr*, Ancient ships, 1894.
[3] Migne, Patr. graec. 107, col. 989 sqq. cap. XIX, περὶ ναυμαχίας.
[4] Ovo je po spomenutoj raspravi *Uspenskoga* pravi smisao izraza θέμα; o tagmatima (legijama, divizijama) cf. p. 167—187 iste rasprave.
[5] C. Neumann, op. cit. p. 10.
[6] Agathiae Historiae, V. 15 (Dindorf, Hist. graeci min. II. p. 372 do 373.).
[7] Op. cit. p. 86—89.

Digitized by Google

tematu pripadaju ona četiri tagmata garde[1]; taj je temat isto što i drugi, ako i odličan. Tako ćemo i mi za flotu, koju Leonova „Taktika" zove βασιλικὸν πλώϊμον, naprosto reći, da je *tematskom flotom* (flotom novačko-popunbenoga okružja) *Carigrada*, stojeći kao takva u prvom redu na raspolaganje cara (basileusa) i toga radi na odličnome mjestu, pak je samo zato eminentno „carska". Da ova moja tvrdnja nije ni bez potpore izvora, vidi se iz Teofana, koji za god. 716 u borbi Anastasija II. protiv usurpatora Teodosija kao neko upravo odjelito flotno tijelo ističe dva puta τὸ τῆς πόλεως στόλος[2], rekavši prije toga τῶν πλωΐμων συναθροισθέντων i οἱ στόλοι διαιρεθέντες εἰς τοὺς ἰδίους ἀπέπλευσαν τόπους[3], a još naprijed[4]: μαθὼν δὲ Ἀρτέμιος, ... ἐπιλεξάμενος ἐκ τοῦ οἰκείου στόλου τὰ εὔδρομα σκάφη ἔβαλε ταξάτους ἐκ τοῦ Ὀψικίου θέματος, καὶ εἰς τὴν Ῥόδον ἀθροισθῆναι ἐκέλευσε πάντας (t. j. στόλους) καὶ προεβάλετο στρατηγὸν καὶ κεφαλὴν αὐτῶν . . . . . a onda dođe: καὶ τῶν πλωΐμων συναθροισθέντων. Zato i ona Gfrörerom istaknuta vijest o gradnji brodova po caru Artemiju (god. 715.) istom onda, kad se sigurno saznalo da će se krenuti velika arapska navala na Carigrad — ako bi se i mogla općeno ticati sama za se samo pojačanja svih flotnih odjela carstva, tiče se po kontekstu našega izvora[5] napose baš te *carigradske flote,* koju je osobito valjalo pojačati ili (ako je u posljednje vrijeme bila zapuštena) gotovo novo stvoriti. To i jest baš ona flota, koja se, kad su se kod Roda iza pobune Opsikija pojedine flote razišle εἰς τοὺς ἰδίους τόπους. u našem izvoru zove ὁ κατασκευασθεὶς ὑπ' Ἀρτεμίου στόλος[6].

[1] Cf. i Theoph. (De Boor 383, 29.): Ὁ δὲ Ἀρτέμιος στρατηγοὺς ἱκανωτάτους προβαλλόμενος εἰς τὰ καβαλλαρικὰ θέματα, καὶ λογιωτάτους εἰς τὰ πολιτικά (carigradska), gdje „θέμα" ovdje znamenuje isto, što „τάγμα", t. j. legija (divizija).

[2] Theoph. De Boor 385. 31.

[3] Id. 385. 12, 385. 17; cf. i p. 370. 9. (god. 698./9.): . . . μετὰ πάντων τῶν Ῥωμαϊκῶν πλωϊμάτων, itd., koliko ću kasnije u ovoj radnji (ali u njoj ne potpuno) spomenuti.

[4] Theoph. De Boor 385. 5.

[5] Ibid. 384. 7: ὅτι ἕκαστος φροντιζέτω τὰς ἑαυτοῦ δαπάνας ἕως τριετοῦς χρόνου, ὁ δὲ τοῦτο ἀπορῶν ἀποτρεχέτω τῆς πόλεως. ἔστησε δὲ ἐπείκτας καὶ ἤρξατο κτίζειν δρόμωνάς τε καὶ διήρεις [πυρσοφόρους καὶ μεγίστας τριήρεις]. καὶ τὰ παράλια δὲ ἀνεκαίνισε τείχη, ὡσαύτως δὲ καὶ χερσαῖα itd. καὶ κατὰ τὸ δυνατὸν αὐτῷ τὴν πόλιν ὀχυρώσας — sve dakle to za obranu samo Carigrada.

[6] Ibid. 385. 24: Ὁ δὲ Ἀρτέμιος . . . ἅμα τοῦ κατασκευασθέντος ὑπ' αὐτοῦ στόλου . . .

Digitized by Google

Prema tome i više carevinskih flota. *Bilo je dakle više carevinskih flota*, od kojih je jedna poput carigradskih tagmata napose na brizi i raspolaganju caru i po svoj prilici carigradskomu eparhu (ἔπαρχος τῆς πόλεως, praefectus Urbi[1]). One su se druge flote gradile (κτίζειν), opremale (κατασκευάζειν) i oružale (ἐξοπλίζειν) i mornare (τὸ ναυτικὸν πλῆθος) dobivale[2] ἐκ τῶν πλοΐμων στρατηγίδων[3], „iz flotnih strategija", t. j. *flotnih provincija*. Jasno možemo u gotovo savremenim izvorima razlikovati strategе suhozemskih temata[4] (τοὺς τῶν καβαλλαρικῶν θεμάτων στρατηγούς, *godine* 772./3.) i flotne strategе[5] (τοὺς στρατηγοὺς τῶν πλωΐμάτων, *godine* 773./4., zapovjednike dakle rečenih netom po hronisti Nikeforu τῶν πλοΐμων στρατηγίδων); tako i god. 789./90., kad je arapska flota pošla protiv Kipra, onda τοῦτο προγνοῦσα ἡ βασίλισσα (Irena) ἐσώρευσε (koncentrira) καὶ αὐτὴ πάντα τὰ Ῥωμαϊκὰ πλωΐματα καὶ ἀπέλυσε κατ' αὐτῶν. ἐλθόντες δὲ ἕως τὰ Μύρα ἀμφότεροι οἱ στρατηγοί..., a onda εἶδον αὐτοὺς (Arape) οἱ στρατηγοὶ παρατεταγμένοι ἡτοιμάσθησαν τοῦ πολεμεῖν Θεόφιλος δὲ, ὁ τῶν Κιβυραιωτῶν στρατηγός . . .[6] Ali ovaj Teofil nije, kako vidjesmo, jedini flotni strateg; on je samo strateg flotne strategije Kibirana, a bio je uz njega i drugi, po svoj prilici τῆς Δωδεκανήσου (Kikládâ), kao najbliže za onu operaciju flotne strategije; možda su ova dva bili i samo vrhovni admirali nad više flotnih zapovjednika, jer smo netom čuli, da je carica Irena skupila πάντα (ako i ne valjda doslovce) τὰ Ῥωμαϊκὰ πλωΐματα, pak se i u gore spomenutom primjeru od godine 772./3. kod spremanja vojne Konstantina V. na Bugare izrično kaže: ἀπέλυσε τοὺς στρατηγοὺς τῶν πλωΐμάτων πάντας. Ta se πλωΐματα napominju[7] svako za se i izrazom στόλος, baš kao što se kod suhozemnih četa kontigenti pojedinih provincija svaki za se zove στρατός.

Flotne strategije pojedinački; kefalenijska flota. Ako se dakle za ovo vrijeme, koje mi razmatramo, dadu (kao što je i Gelzer konstatirao[8]) naći samo dva flotna „drungarija" (s tim činom

[1] *Gelzer*, op. cit. p. 88 daje mu službeni naslov: κόμης τῆς Τάφρου, τοῦ Τειχίου ili τῶν Μακρῶν τειχῶν.
[2] Vidi *C. Neumann*, op. cit. p. 6.
[3] Niceph. Chron. ed. De Boor p. 73. 15.
[4] Theoph., De Boor, 446. 30.
[5] Ibid. 447. 31.
[6] Ibid. 465. 13 i dalje.
[7] Na pr. Theoph. 445. 21: ὁ δὲ στόλος τῶν Κιβυραιωτῶν . . .
[8] Op. cit. p. 130, skrižaljka 3.

Digitized by Google

i naslovom), ὁ δρουγγάριος τῶν Κιβυραιωτῶν i ὁ δρ. τῆς Δωδεκανήσου: to već iz prirode same stvari proistječe, da će već ὁ τῆς πόλεως στόλος (carigradska flota) za operácijâ imati svojega osobitoga zapovjednika. A mogući se dakako još manje vezati na popis istočnorimskih provincija, što ga između 840. i 845. daje arapski geograf Ibn Khordadbeh[1], koji se obazire samo na suhozemska temata te ne navodi ni onih jedinih dviju flotnih temata, što ih Gelzer od druguda meće u svoju skrižaljku: držat ćemo se upravo napomenutih riječi grčkih izvora: πάντα πλοῖματα καὶ στρατηγοὺς τῶν πλοιμάτων πάντας[2]. To se potvrđuje i inače. Tako i Leonova „Taktika“[3] *uporedo* s τοῦ βασιλικοῦ πλοίμου spominje οἱ τῶν ἄλλων θεμάτων πλοῖμοι στρατηγοί, koji da su se u predašnja vremena zvali drungariji. Tako su i u ustanku protiv Leona III. god. 726. μεγάλῃ ναυμαχίᾳ συμπλακέντες bili ne samo οἱ τῶν Κυκλάδων νήσων, nego i Ἑλλαδικοί (provincija: istočna Srednja Grčka i Tesalija), boreći se sa τοῖς Βυζαντίοις[4] (t. j. s carigradskom flotom, što se napose vidi i iz konteksta ovoga mjesta i iz netom spomenute Leonove uporedbe „carske flote“ i flota *drugih* temata, t. j. vojnonovačkih okružja) na moru i bivši onda poraženi u velikoj pomorskoj bitki nadomak Carigradu. I onaj τὸ προσχωριάζον κατὰ τὴν Ἑλλάδα ναυτικόν[5] za ustanka usurpatora Tome g. 821.—823. protiv Mihajla II. čini se da je bila barem od česti flota te provincije. I Jonski otoci (u provinciji *Kefaleniji*) činili su flotnu strategiju (ili uopće: flotu) za se, samo za prvo vrijeme IX. stoljeća moguće je da su k njoj pripadali i brodovi kasnijih temata Epira, Nikopola i možda zapadne česti Peloponesa — ili (ako ćemo se držati doslovce Konst. Porf. De ad. imp. cap. 50, p. 224. 10): područje flote „kefalenijske“ činilo je samo dio temata „logubardijskoga“, ali to za ovo vrijeme znači, da su ti Jonski otoci bili gotovo cijelim

[1] Vidi u *Gelzera*, op. cit. p. 81 sqq. — Netočnosti Ibn-Khordadbeha i Kodame, za kojima se bez svestrane kritike ne smijemo povoditi, temeljito ističe Uspenskij u spomenutoj raspravi. Tako bi n. pr. vrijedno bilo raspraviti podatke, što ih nešto nejasno za god. 772./3. daje Theoph. (De Boor p. 447. 19—21), i usporediti ih s Kodaminim podacima u Gelzera (Themenverf.) p. 97.

[2] I u cap. 1. constit. XIX. Leonove Taktike veli se, da je car „... παρὰ τῶν πλοίμων στρατηγῶν ἡμῶν ἀνεμάθομεν“ (Migne 107. col. 990).

[3] cap. 24.

[4] Theoph. 405. 20.

[5] Theoph. contin. p. 63. 21 (Bonn.).

Digitized by Google

tim „logubardijskim“ tematom, jer je od „Longobardije“ u bizantinskim rukama bio tada samo grad Otranto. Na ovaj bi način onaj kefalenijski „prefekt“ Pavao franačkih anala, koji je god. 809. bio s „classis de Constantinopoli missa“ u Veneciji, a god. 810. „cum orientali classe auxilium Dalmatis“ donio, sam po svojoj provinciji imao dosta brodova na raspolaganje; možda mu je dakako flota i bila pojačana drugim brodovima. Nasuprot mislim, da je onaj „Niceta patricius“, koji god. 807. „cum classe Constantinopolitana sedebat in Venetia“ i onda s mletačkim dukom Beatom i mletačkim taocima „Constantinopolim ivit“, a bio je „missus ab imperatore cum exercitu“ po mletačkim vijestima: došao s flotom samoga Carigrada, t. j. s takozvanim βασιλικὸν πλώϊμον. Spominje se i flotni strateg *Nauplije* (Peloponesa) uz flotnoga stratega gore spomenutog Hellasa[1] (Ἑλλαδικοί), pak su glavna flotna momčad iz Epira, Peloponesa, a osobito Jonskih otoka bili Mardaiti, libansko-taursko kršćansko junačko pleme, koje je još car Justinijan II. preselio što u Pamfiliju, što ovamo.

Flotni položaj Sardinije, Sicilije, Napulja. I u Tirenskome moru nalazimo „le patrice de *Sardinia* (po Ibn Khordadbehu)[2], qui gouverne toutes les îles de la mer“; ovo je doduše nejasno u pogledu onih drugih otoka, ali je stvar razjasnio Ch. Diehl[3] i onda Gelzer[4]: eksarhat Afrike obasezao je u VI. stoljeću osim Afrike i rimskoga još dijela Spanije još i Sardiniju s Balearima; ova Sardinija s „otocima“ činila je područje „Carabisiánâ“ („korabljara“), pak je još pod carem Teofilom (829.—842.) sjedio u Sardiniji patricije, jamačno s nekom flotom, koja prema izloženom protiv Saracena položaju svojem nije valjda bila osobito mala; god. 813. htjelo je 100 saracenskih lađa navaliti na Sardiniju, ali ih je more progutalo“[5]; po drugoj se vijesti[6] još god. 812. saracenska flota, dolazeći što iz Španije, što iz Afrike, razdijelila za napadaj na Korsiku i na Sardiniju; onaj dio, koji je pošao na Sardiniju, „gotovo je cio uništen“. Dočim se ovdje ne kaže, tko (ili što) li ju je uništio (uništilo), to iz istoga franačkoga izvora za god. 813.

[1] C. Neumann, op. cit. p. 7.

[2] U Gelzera, op. cit. p. 85.

[3] L' origine du régime des thèmes dans l' empire Byzantin (u „Extrait des études d' historie du Moyen-âge dediées a Gabriel Monod, p. 54, n. 2).

[4] Op. cit. p. 11, 29—30.

[5] Epist. Leonis III. papae 7. (Jaffé p. 326—327).

[6] Ann. reg. Fr. a. 812 *i* onda a. 813.

Digitized by Google

čujemo, da su „Mauri“, opustošivši papinsku Civitàvecchiu i franačku Nizzu, navalili na Sardiniju, ali su ih „Sardi“ u boju potukli i mnogo ih poubijali; dakako, da se tu nije borila samo „sardska“ flota, nego da je tu jamačno bilo i drugih brodova, kao što ćemo skoro reći. Da je strateg i patricije *Sicilije* imao uza suhozemsku vojsku također i flotni odjel, flotu svoju, ne treba ni sumnjati, a ni dokazivati; Sicilija je bila „grande île et vaste royaume en face d'Afrikija“[1] i po arapskim izvješćima, a jezgra istočno-rimske vlasti na zapadu; donekle emfatično, ali značajno veli Konst. Port.[2]: κρατεῖται δὲ νῦν ὑπὸ τὴν ἀρχὴν Κωνσταντινουπόλεως διὰ τὸ τὸν αὐτοκράτορα Κωνσταντινουπόλεως θαλασσοκρατεῖν μέχρι τῶν Ἡρακλέους στηλῶν καὶ πάσης ὁμοῦ τῆς ὧδε θαλάσσης. Stoga i jest Sicilija kao neko „kraljevstvo“, kako reče arapski geograf, i središte vojno-političkoga rada istočnoga carstva sa svim zemljama unaokolo, počevši od Kairovana preko Španije naokolo sve do Napulja i Beneventa; to se vidi iz toliko mjesta papinskih pisama franačkomu dvoru VIII. i IX. stoljeća. Razumije se dakako, da je možni sicilski patricije imao ratnih brodova, kao što su ih imali i drugi veliki suhozemski pokrajinski čeonici, kojih su se pokrajine prostirale i po primorju, n. pr. trakesijski temat, od kojega se primorje pod kraj IX. stoljeća otkinulo i zajedno s bližnjim otocima stvorilo novu flotnu strategiju „Samos“ sa sjedištem u Smirni[3]. Tako javlja papa Pavao I. franačkomu kralju Pipinu[4] god. 758.—759., da langobardski kralj Desiderije „cum Georgio imperiali misso constituit, ut *dromonorum Siciliae stolum* in Otorantina civitate dirigatur“, a god. 760. javlja (po čuvenju)[5], da smijeraju na Rim navaliti, otplovivši iz Carigrada, „sex patricii, deferentes secum trecenta navigia simulque et *Siciliensi stolum*“. Zato se beneventski vojvoda Arichis zaklanja i pred kraljem Karlom god. 787. u Salerno, da bude na dohvatu sicilske flote[6] i potpore sicilskoga patricija, u kojega je područje spadao[7]

[1] Ibn. Khordadbeh u Gelzera, op. cit. p. 85.
[2] De them. p. 58, 9 (Bonn.).
[3] C. Neumann, op. cit. p. 8.
[4] U Jaffé-a, ep. 17., p. 79.
[5] Ibid. ep. 20., p. 89.
[6] Isporedi str. 7, redak 7—8.
[7] O tome sumnje nema ni najmanje. Dosta je vidjeti, kako su stojali duke napuljske prema carstvu i Siciliji; vidi nastup na upravu Antimova nasljednika Teoktista u Joh. Gesta ep. Neapol. cap. 50 (M. G., SS. rer. Langob. et It. p. 428).

Digitized by Google

i napuljski dukat (gradovi Gaeta, Napulj, Sorrento, Amalfi, otoci Pontinski [tu i Ponza] i napuljski [Ischia, Procida, Capri]) sa (barem oko polovine IX. stoljeća) znamenitom flotom. Tako je godine 812., kad je ono španjolsko-afrička saracenska flota došla pljačkati u italska mora, a protiv njih stigao od cara Mihajla I. patricije (čini se: novi sicilski, Gregorije)[1] sa flotom: onda je on poslao napuljskomu duki Antimu[2] zapovijed, „ut cum toto ipso Neapolitano ducatu navale auxilium ei praebere studuisset". Na to, istina, nije pošao u pomoć sam duka, „occasiones proponens", ali je zato poslao Gaetance i Amalfitance s njihovim brodovima[3]. Svakako je istočno-rimska vojna sila u italskim zapadnim morima godine 812. i 813. (sastojeći se od flote, što ju je poslao car Mihajlo I., zatim od flote sicilske, napuljske i sardinske) održala nad Saracenima tri pobjede, 2 puta kod Sardinije, a 1 put kod Lampeduse. Prinuđeni time, tražili su afrički Saraceni[4] od sicilskoga patricija Gregorija primirje na 10 godina.

Kefalenijski strateg prema Veneciji i Dalmaciji. Osobito nam je položaj sicilskoga stratega na južnoj zagradi Tirenskoga

---

[1] Jaffé, IV. p. 325 (Leonis ep. 7).

[2] Ibid. p. 323 (Leonis ep. 6).

[3] Po pismima Leona III. pape, ako ih spojimo s viješću franačkih anala, navalio je god. 812. jedan dio afričko-saracenske flote na Korsiku, drugi pak na Pontijsko otočje, 40 brodova, zatim na Ischiju i pustošio ondje 18.—21. augusta (Gaetanci su sa svojim brodovima onamo došli poslije); odavle su se istom prebacili na Sardiniju i ondje bili gotovo svi uništeni. Ali je i to moguće, da je na Ponzu i Ischiju navalio onaj saracenski flotni odjel, koji je navalio na Korsiku, dočim bi onda onaj, koji je navalio na Sardiniju, odmah ondje bio „gotovo uništen". Druga je navala bila valjda iz Afrike (treći odjel) na otok Lampedusu blizu Afrike; sedam bizantskih izvidačkih brodova bude iza toga zarobljeno, ali na to navali cijela bizantinska flota na ovaj saracenski odjel i uništi ga svega. Godine 813. vraćao se onaj saracenski odjel iz Korsike, pak je na nj franački komes ampuriaski (iz franačke Španije) kod otoka Majorke iz zasjede navalio i 8 mu brodova oduzeo; na to su „Mauri" ono navalili na Nizzu i Civitavecchiu, a onda bili potučeni, kad su navalili na Sardiniju. — Ali, je li 6. pismo pape Leona III. dobro uvršteno u godinu 812.? nije li i ono možda pisano godine 813.?

[4] *Simson*, op. cit., čini mi se da je krivo razumio papino pismo 7. (Jaffé, p. 321—327) veleći, da su došli poslanici od samoga kalifa. To je nevjerojatno, jer bi oni došli k caru u Carigrad; nego to su bili poslanici kairovanskoga emira Ibrahim-ibn-Aghlaba i možda još (Amari, Storia, I. p. 229) Idrisida.

Digitized by Google

mora prema područnim dukatima Napulja i Kalabrije[1] zanimljiv kao analogija prema faktičnomu položaju, koji ima god 808., 809. i 810. kefalenijski „prefekt“ (recimo: strateg) prema dukatima mletačkomu i dalmatskomu. Možda su ova dva dukata iza pada italskoga eksarhata baš i pravno bili područni kefalenijskomu strategu; svakako je on sa svojom flotom budno pazio na Jadransko more, kao što je sicilski na Tirensko, a ustreba li, mogao je i on poput sicilskoga stratega dobiti pojačanja. Ništa nam u onoj predpostavbi ne smeta, što mletačke duke imaju počasnih carskih činova (Obelijerije spatarstvo, Beat konsulstvo, a tako isto naskoro i Justinijan Particijak); to isto imaju i savremene napuljske duke (Antim je konsul, Teodor je protospatar, Stefan je konsul [?]), a Teoktist je iz Sicilije u Napulj za nemira iza smrti Antimove upravo poslan kao „magister militum“[2]. A gledajući na silnu flotnu spremu istočnoga carstva, koja uvijek može iz same pojedine jedne flote izbaciti na suho i više tisuća oružanih boraca, razumljiva nam je odanost ne samo Kalabrije i Napulja, nego i Dalmacije i Venecije.

Snaga istočno-rimske flote. Vidjeli smo dakle, da je istočnorimsko carstvo u ova vremena imalo više flota, što iz osobitih flotnih provincija, što i iz takih provincija, koje su raspolagale i suhozemskom vojnom silom. Što pak u pogledu ratnoga pomorstva određuje Leonova „Taktika“, *nije ništa novo*, ni u konstrukciji, armiranju i ekvipiranju brodova, ni u taktičnim i službovnim propisima, ni u organizaciji flotnih odjela i pojedinih flota — pa to kaže i sam ovaj spis[3]: nego je *novo samo to*, da se sve dosada samostalne flote flotnih strategija[4] podređuju ovom konstitucijom

[1] . . . ἡ Καλαβρία στρατηγὶς δουκάτον ἦν τὸ παλαιὸν τῆς στρατηγίδος Σικελίας. De adm. imp. 225, 1 (Bonn.).

[2] M. G. SS. rer. Langob. et Ital. p. 428, 429 (Joh. Diac. c. 50, 51).

[3] *cap. 1* (koji bi inače trebao dobre eksegeze) veli, da je ustanove crpao od svojih flotnih stratega; *cap. 22:* u „carskoj floti“ sve nad 3—5 dromona stoji 1 *komes*; nad dromonima pak jednoga temata stoje *drungariji* (flotnih pokrajina) ili (tako ja to čitam) *turmarhi* (n. pr. „Kefalenija bila je nekada turma langobardske strategije, *De adm. imp.* 224, 20), pak je (cap. 24) i pod ovim drungarijima ili turmarhima sve 3—5 dromona vodio 1 komes; *cap. 24:* Οὐκ ἀγνοῶ ὅτιπερ κατὰ τὴν ὁμοίωσιν τοῦ βασιλικοῦ πλωΐμου καὶ οἱ τῶν ἄλλων θεμάτων πλώϊμοι στρατηγοὶ δρουγγάριοι ἐκαλοῦντό ποτε τοῖς ἄνω χρόνοις, καὶ οἱ ὑπ' αὐτοὺς κόμητες καὶ κένταρχοι.

[4] i turmarhija (ispor. primj. 3); da li i brodovlje suhozemskih temata?

Digitized by Google

Leona VI. (886.—812.) vrhovnomu jednomu *„vojvodi pomorske sile“* (τῆς ναυτικῆς δυνάμεως στρατηγός[1]), koji se kasnije zove i δρουγγάριος τῶν πλωΐμων. Može se dapače i to uzeti, da je prije gubitka Sicilije i Krete flotna snaga carevine bila i veća, nego što nam daje onaj podrobni popis[2] operativne flote, koja je god. 902. išla preotimati Kretu. Ali ni onda nije sudjelovala cijela flotna snaga carevine, nego samo glavni kontingenti temata carigradskoga (carska flota) i tèmâtâ: Kibyrrha, Samos, Aigaion Pelagos i Hellas; svega 112 dromona i 75 pamfila (od toga „carske flote“ 60 dromona i 40 pamfila[3]), i bogzna koliko tovarnih (ναῦς φορτηγοί, σκευοφόροι) i konjoprevoznih (ναῦς ἱππαγωγοί) lađa; ovo dodajemo zato, jer se sjećamo onoga mnoštva prevoznih brodova, što ih je Konstantin V. upotrebljavao, kad bi s mora navaljivao na Bugare[4]. Koliko se velikim brojem bojnih lađa gotovo u isto vrijeme onih bugarskih ekspedicija mislilo da može raspolagati Konstantin V., vidjeli smo u onoj dojavi pape Pavla I. god. 760. kralju Pipinu[5]: da iz Carigrada dolazi flota od 300 brodova; gotovo 100 godina kasnije, godine 853., istočno-rimska je flota (po sigurnim arapskim vijestima[6]) od 300 brodova osvojila grad Damijetu u Egiptu I inače se na dosta mjesta po izvorima namjeravamo na velike brojeve bojnih

---

[1] Tact. Leon. c. 2; o podredbi cap. 22: „drungariji ili turmarhi καὶ αὐτοὶ τῷ στρατηγῷ ὑποταγήσονται, καὶ τοῖς ἐκείνου παραγγέλμασιν εἴξουσιν“; i cap. 24: ἀλλὰ νῦν εἰς στρατηγίδα ἡ ἑκάστου τῶν δρουγγαρίων ἀρχὴ ἀναβέβηκεν, καὶ καλουμένη ταῖς στρατηγικαῖς καταμερίζεται τάξεσιν.

[2] De caerim. II. c. 44 (p. 651—654 Bonn.); vidi i u Gfrörera op. cit. II. 427, 428 i C. Neumann op. cit. p. 5.

[3] A da ih je još god. 902. ostalo jamačno i εἰς φύλαξιν τῆς θεοφυλάκτου πόλεως i εἰς φύλαξιν τοῦ θέματος (pojedinih temata), vidi se u *De caer.* II. c. 45. (p. 665—665 Bonn.) za ekspedicije od godine 949. na istu Kretu; isporedi ondje brojeve i vrste brodova, momčadi i temata.

[4] God. 762. vozilo je 800 helandija sve po 12 konja; godine 765. (766.) plovilo je 2600 helandija; god. 773. maće se flota od 2000 helandija (Theoph. 432. 30, 437. 20, [= Niceph. p. 73. 13], 447. 27); za flotu od god. 765. veli Niceph.: πλοῖμον ἐξοπλίσας συντελοῦν περὶ τὰ δισχίλια καὶ ἑξακόσια σκάφη, ναυτικὸν δὲ πλῆθος καὶ στρατιωτικὸν ἔκ τε τῶν πλοΐμων στρατηγίδων καὶ ἑτέρων χώρων ἐμβαλὼν ἐν αὐτοῖς . . .

[5] str. 47, primj. 5.

[6] U A. A. *Vasiljeva:* Vizantija i Araby . . . za vremja amoriskoj dinastiji (S. Peterburg 1900) p. 170. O ovom se djelu izrazuje engleski historik E. W. Brooks (Byz. Zeitschr. X. 298) izvanredno povoljno.

Digitized by Google

lađa[1]. Između ovih svakako se obično i brojem i osobito ognjenim svojim metaljkama ističe carigradska flota, koja je u nekoliko odlučnih za carstvo i gotovo za svijet zgoda u glavnom spasla cara i carstvo: διήρεις πυρσοφόροι[2] i ὁ βασιλικὸς πυρφόρος στόλος[3]; ta je flota imala svoja staništa počevši od Mitilene preko Abida, Carigrada, Bospora sve do u Crno more u Develtu, u kojem joj je silni bugarski kan Krum god. 813. opljačkao jedan od arsenala s 36 mjedenih cijevi i mnogo „vlažne vatre“[4]. Ta je flota regbi strijela, a tematske flote, počevši od Venecije i Napulja pak sve do Antiohije, napeti luk, koji ju je odapinjao[5].

Vrste ratnih brodova. Ta se pomorska sila sastojala od takvih ratnih brodova, koji su postali tipični za sve pomorske narode Srednjega vijeka na Sredozemnome moru, tom tada središnjem moru opće povijesti. Veslo je ovdje skroz potrebno oruđe za micanje broda, osobito ratnoga[6]. Još se god. 710. spominju trijere[7] (i godine 715.)[8], ali onda prevladava ne samo naziv dijere, nego upravo i stvarno kao najveći ratni brodski tip. Ako i samo riječ „dromon“ znamenuje brzoplovku, a po tome i ratnu lađu: to u prvomu redu *dromon*[9] je dvoklupka[10] ili dvoredica (dijera), i to tip najveće ratne lađe, s 200—230 veslača-boraca; ekipaža se njegova sastoji

[1] N. pr. god. 859. vodio je patricije Kondomit u Sirakuzu flotu od 300 helandija (*Vasiljev*, op. cit. p. 176); god. 822. još neuništeni dio flote usurpatora Tome ima 350 bojnih i živežnih lađa (Theoph. cont. c. 16, p. 64. 2).

[2] Theoph. A. M. 6206 (De Boor 384. 9).

[3] Theoph. cont. p. 64. 4.

[4] Theoph. De Boor 499. 13.

[5] Donekle preudešena uporedba *De la Roncière-ova* u „Charlemagne et la civilisation maritime au IXe siècle“ (u „Le Moyen-âge“, 2e sér. tome 1. p. 224).

[6] Isporedi skroz zgodno uvodno razmatranje *Cecil Torr-a* u „Ancient Ships“ o prirodnoj razlici lokomocije lađa Sredozemnoga mora i mora zapadno-evropskih.

[7] πᾶσαν ναῦν δρομόνων τε καὶ τριήρων καὶ σκαφῶν μυριαγωγῶν καὶ ἁλιάδων καὶ ἕως χελανδίων. Theoph. A. M. 6203 (De Boor 377. 26).

[8] διήρεις [πυρσοφόρους και μεγίστας τριήρεις] u Theoph. 384. 10, ali je De Boor ove riječi, koje su u zagradi, umetnuo iz latinskoga prijevoda Anastasijeva (cf. De Boor, II. p. 246. 23).

[9] Istina, i u Tact. Leon XIX. 10 zovu i galije „dromonima manjima vrlo brzima“ (δρόμονες ἐλάττους δρομικώτατοι), ali tu nije mišljen tip broda, nego brzina (t. j. „δρομικότης“), koja je i dijerama-dromonima dala specifično ime „δρόμονες“.

[10] To mi se čini da je bolji hrvatski izraz, nego „dvoveslica“; i Englezi kažu „two-banked ship“ (a tako, dašto, i „three-banked“ itd.).

Digitized by Google

od 2 φυσίαι, t. j. satnija, družina[1], a dromon može još ukrcati do 70 suhozemskih vojnika; taj tip brodova u X. je stoljeću najjače zastupljen u „carskoj floti“; mnogo ga manje ima u bližnjim tematima Egejskoga mora, a koliko ga ima i da li ga ima u eksponiranim vanjskim provincijama, ne da se odrediti. Manji tip dijera jesu *helandije* (τὰ χελάνδια) u X. stoljeću; one su već i u IX. stoljeću dosta veliki brodovi[2], ali sudeći po vijesti od 710. godine[3], po velikom mnoštvu njihovu u one tri ekspedicije[4] Konstantina V. na Bugare, a i po tome, što u ekspediciji ovoga cara od god. 762. njih 800 prevoze sve po 12 konja: istom se pomalo tip njihov razvio u oveće ratne brodove, a dakako da ih je moglo ostati i malih dimensija. I ovih velikih helandija ima dva razreda: a) (χελάνδια) πάμφυλα sa 120—150 momaka[5], t. j. imajući osim jedne momčadske družine (φυσίκ) još i drugih momaka; b) (χελάνδια) φυσιακά (prvotni dakle tip) sa 108 momaka. Ne mogu odrediti, da li su ove lađe bile vitkije i brže od dromona ili ne. Među monérè (μονήρεις) spadaju *galije* (γαλαῖαι, γαλέαι), vrlo brzi brodovi sa nešto 50 vesala; spominju se izrično galije attalijske, antiohijske i karpatske (otoka Karpata)[6].

Mletačka i dalmatska flota. Od kakovih li je brodova bio makar u koje vrijeme složen „stolus sicilianus“ ili brodovlje napuljskoga dukata, nema vijesti. Za *mletačku flotu* vidimo[7], da do duke Petra Tradonika *nije imala ni helandija, a kamo li dromona.* Ne preostaje nego da mislimo, da je dotle imala samo *„jedno-*

[1] De caer. II. c. 45 (p. 664—665 Bonn.), cf. *C. Torr*, op. cit. p. 18, n. 47.

[2] Joh. Chron. venet. (Mont. p. 13) sagrađene su u Veneciji prve dvije helandije; Mlečani su zapamtili to kao osobiti događaj, čudeći se veličini.

[3] Ispor. str. 51, primj. 7.

[4] Ispor. str. 50, primj. 4.

[5] Cf. poznato mjesto iz Thietmarove kronike (M. G. SS. III. 766 c. 13 = In usum schol. p. 62): „mirae longitudinis et alacritatis“; 150 mornara; god. 983. na obali Kalabrije. De caerim. II. 45 (p. 664—665 Bonn.).

[6] De caerim. II. 45; Leonis Tact. XIX. c. 10. — Primjećujem, da je vrlo teško stvoriti si jasan pojam iz različitih i nesložnih vijesti različitih stoljeća o svim tim tipovima brodova. Pobližo ovdje nisam raspravio, ali su ovo resultati nastojanja, da za VIII.—IX. stoljeće za sebe shvatim ovu stvar; novi pisci, počevši od *Du Cange-a* (u svojim rječnicima), pa sve do najnovijih, nisu me mogli zadovoljiti. — Nadam se, da ću jednoć u osobitoj studiji moći podrobno ovu stvar raspraviti.

[7] Ispor. primj. 2.

Digitized by Google

redica", *jednoklupaka*" (μονήρεις) t. j. *galija*, i takve su dakle galije bili oni brodovi, što ih je Petar Tradonik god. 840./1. na carevu zapovijed vodio prema Tarentu protiv Saracena[1]. A prirodno bi bilo, kad bi se samo kao monere i vrsta galija shvatilo onih 80 sagena sa po 40 ljudi (ἄνδρες) i onih *100 kondura* (od kojih prvi razred ima samo po 20 ljudi, a drugi razred po 10 ljudi), što ih je samostalna Hrvatska (bez dalmatskih gradova) kao stajaću flotu imala još za „Krasimira, sina Trpimirova"[2]. O samom pak tematu Dalmacije čujemo u IX. stoljeću nešto u pogledu ratne flote[3] za podsade Bari-a; kasnije, za g. 1240., znamo sigurno[4], da su Spljećani „naoružali svoje brodove, quamvis non satis forent *ad bellum* habilia" i pošli protiv Bračа, a tako isto za ratne brodove[5] Spljećana i Trogirana u ratu jednih s drugima, godine 1244. Svakako nije dalmatski temat ni u IX. stoljeću bio bez svojih tematskih brodova, a osim toga vrlo je vjerojatno, da je ondje znao stražariti i po koji brod i kefalenijskoga stratega u vrijeme borbe istočnoga i zapadnoga carstva; god. 949. znamo pak sigurno, da je iz primorja temata dračkog i dalmatskoga pozvano na operacije protiv Krete 7 družina ruskih najamnika, koji su dakle, detaširani od „carske flote", bili na „usijskim" (družinskim) helandijama stacionirani u Jadranskome moru[6]. Ta flota dalmatskoga temata u IX. stoljeću možemo uzeti da se jedva što razlikovala od mletačke, a bila je valjda složena (jednim dijelom) od kontingenta pojedinih gradova i općina, barem što se tiče manjih tipova lađa; za ovu tvrdnju imamo doduše samo analogiju u popisu lađa kibireotskoga temata od god. 949., gdje vidimo, da se uz helandije ostavljaju za čuvanje temata galije gradova Atalije i Antiohije[7] i otoka Kar-

[1] Joh. Chron. ven. (Mont. 114. 4).

[2] De adm. imp. 31 (p. 131. 8—11 Bonn.). Isporedi „Pripomenu II." na kraju rasprave.

[3] Prevoz Slavena preko Jadranskoga mora pod Bari (god. 869. do 871.) διὰ τῶν οἰκητόρων Ῥουσίου (i Slavena ἐγχωρίων) πλοίων (Theoph. cont. 293. 15, Rački. Doc. nº 179, 1) mogao je biti i na ratnim lađama Dubrovčana (i Slavena), a ne samo na drugojakim lađama. O sudjelovanju dalmatskih brodova kod podsade i o drugim stvarima pobliže u II. dijelu ove studije.

[4] Thomas arch. spal. ed. Rački p. 125.

[5] Idem, p. 191 sqq. Nisu svi ti brodovi bili „ostavljeni od kralja Bele IV." kao što je bila ona trogirska „trieris magna et excelsa", koju naš izvor zove i „galea".

[6] De caer. p. 664. 10.

[7] Kako dolazi Antiohija (i koja?) u ovaj popis, ne možemo razumjeti.

Digitized by Google

pata. I mletačka će flota pogotovu biti — uz veliku samostalnost mletačkih općina — s najvećim dijelom sastavljena od općinskih kontingenata. U spomenutoj već godini 1244., nalazimo, da Trogirani „armarunt et duas liburnas[1] cum aliquot paucis et brevibus lignis", gdje zbog ovoga dodatka „brevibus lignis" (kakve „sagene" ili „kondure") „liburne" uzimam da su dvoklupke lađe (helandije možda II. razreda); još se ovdje spominje i „lignum quoddam magnum"; i Spljećani su te godine imali „libúrnâ". To je dakako bilo u vrijeme, kad je uporedo sa silnim razvojem mletačke flote možda donekle barem veličinom brodova rasla i flota dalmatskih gradova; osim toga to je vrijeme toliko daleko od IX. stoljeća, da samo sobom ne smijemo učiniti podlogom dedukcije za prilike IX. stoljeća. Treba naime uzeti na um, de su se dalmatski gradovi tek pomalo mogli oporavljati iza strašne oluje slavenskih napadaja i uništivanja VII. (a možda još i početka VIII.) stoljeća, pak da je njihova snaga istom pomalo rasla; oni n. pr. nisu u to vrijeme mogli zapriječiti, da im Slaveni ne preotmu najljepših otoka kod Spljeta i da ne zaposjednu primorje od Zadra do Trogira, od Spljeta do Dubrovnika i k sjeveru od Zadra sve do Trsata, pak da se slavenski elemenat ne naseli i na otoke između Zadra i Trsata. Ali da je dalmatski carski duka (kasnije strateg) raspolagao upravo osobitim porezima od tih gradova, koje je osim na uzdržavanje svoje i oblasnika svojih upotrebljavao (po analogiji drugih provincijalnih namjesnika) možda i na uzdržavanje jednoga dijela flote, znamo iz podrobne vijesti cara Konstantina Porfirogeneta o onom većem dijelu tih poreza, koji da se po nalogu Vasilija I. imao od sada plaćati slavenskim teritorijalnim vladarima kao ucjenu za mirno susjedstvo i kao porez za privatne posjede građana tih gradova na slavenskim zemljištima[2].

Flota „hrvatska" (i „neretljanska"). O ratnom brodovlju samih Slavena na Jadranskome moru znamo ne samo po onoj vijesti o hrvatskoj floti za Trpimira, Kresimira i (oslabljenoj za) njihovih nasljednika, nego znamo i po vijesti, da obje primorske župe „Neretljana", rastočka i makarska, imaju „i sagena"[3]; o akcijama znat ćemo dakako još bolje u borbama IX. stoljeća između hrvatskoga brodovlja i mletačkoga. Pobliže o tom u II. dijelu ove rasprave.

[1] Teško da je riječ „liburna" u to vrijeme još pučki naziv (ako je bila ikada); bit će da je to učeni (antikvarni) izraz Tome arhid.

[2] De adm. imp. 146—147.

[3] Ibid. 146. 2.

Digitized by Google

Provincijalno-autonomna odvisnost Venecije od Carigrada za duka Particijaka. Iza ovoga našega razmatranja o bojnom pomorstvu istočnoga carstva pogotovu su nam razumljivi događaji i odvisnost Jadranskoga mora od Carigrada. — Potpuna odvisnost gradske Dalmacije ostaje izvan svake sumnje, a odvisnost Venecije do god. 836. dokazao je — kako rekosmo — nedavno Lentz u spomenutoj raspravi[1] jamačno i manje, nego što je faktično i bila. Tako vidimo, čim se zacario Leon II. (11. jula 813.), odmah ide sin duke Agnella, Justinijan, u Carigrad na poklonstvo novomu caru i proboravi ondje duže vremena. Isto tako iza zacarenja Mihajla II. (25. decembra 820.) šalje duka Agnello unuka svoga (sina Justinijanova) u istu svrhu u Carigrad. Od carskoga se dvora Justinijan vratio s čašću carskoga konsula (ὕπατος), stekavši time za Veneciju pravo, da bude predstavnikom ili nekim povjerenikom centralne vlasti; naslućujem, da je u Carigradu sina svoga Agnella (II.) oženio s odličnom Grkinjom[2]. Odvisnost se osobito dobro vidi u sudbini mlađega mu brata Ivana. Ovaj je naime za Justinijanova izbivanja prisilio oca, imajući valjda jaku jednu stranku za se, da ga primi za saupravitelja. Ali čim se vratio carski konsul Justinijan, ovaj izradi ili možda upravo odredi, da taj novi i drugi mletački duka bude otpravljen u izgon, i to baš u sjedište carskoga dalmatskoga namjesnika, u Zadar. Ovdje je Ivan našao zgode, da kroz dalmatsku Hrvatsku pobjegne u Langobardiju, u Bergamo, nadajući se, da će na koji način dobiti franačku potporu i ponoviti Obelijerijeve događaje od godine 805. Zapadnoga cara, Ljudevita Pobožnoga, nije tada ni bilo u Italiji. Ali je tako ozbiljna volja bila u svim franačkim odlučnim faktorima, uzdržati dobre sveze s Carigradom, da je car Ljudevit odmah zapovjedio, izručiti ex-duxa Ivana, čim je to zatražilo mletačko poslanstvo. Ovo je poslanstvo po svoj prilici poslao u prvom redu sam carski konsul Justinijan, koji je uz oca Agnella bio također dukom (a i svoga sina Agnella II. dao je za duku postaviti). Kada se tako Ivan vratio, bude odmah poslan u izgon u sam Carigrad, baš kao što se to pred nekoliko godina dogodilo neposlušnomu i izdajničkomu Obe-

[1] p. 48—68. (Isporedi str. 22, primj. 1). Budući da u svojem kratkom slijedećem ocrtu u glavnom prihvaćam i po svojem utanjujem resultate Lentzove, ne ću napominjati njegovih izvora i dokazivanja.

[2] Dandolo mi, p. 167, naime odviše ističe „cui *nobilis* foemina, Romana nomine, uxor erat" baš onda, kad je ovaj Agnello II. išao u poklonstveno poslanstvo u Carigrad iza zacarenja Mihajla II.

Digitized by Google

lijeriju. Kako je car Leon V. bio zadovoljan s Justinijanovom upravom, vidimo iz toga, što je god. 817.—820. poslao u Veneciju dragocjenih moći na dar svojim dukama (sjećajmo se darovanja tijela sv. Anastasije Zadru i Dalmaciji god. 807.!) i, poslavši grčkih graditelja i iz carske blagajne novaca, dao graditi ženski samostan (kasnije se zvao sv. Zaharije); povelja Justinijanova od godine 827.—829. o dovršenju te gradnje jasno izriče čvrstu državnopravnu podaničku svezu Venecije prema carstvu: „Cognitum sit omnibus Christi et *sancti Romani imperii fidelibus* . . . quia ego Justinianus imperialis hypatus et Venetiarum dux . . . . . et *iussione domini* serenissimi Imperatoris seu et conservatoris totius mundi, Leonis, post multa nobis beneficia concessa . . . . ."[1] Razumljivo je onda samo sobom, da su zabranu Leona V. svake trgovine sa Sirijom i Egiptom, kao represivni čin istočnoga carstva protiv oskvrnuća jerusalemskih svetih mjesta moslimima, isto tako i duke proglasili u Veneciji; tu je zabranu onda ponovio i Mihajlo II. (820.—829.), koji se nalazio u žestokoj borbi s Arapima posvuda. Zato su i morali oni mletački trgovci, koji su god. 828. donijeli iz Aleksandrije tijelo sv. Marka, naknadno u duke Justinijana zamoliti otpust kazne, što su „impellente vento" ušli u zabranjenu im Aleksandriju. Istina, ova plovidba tih 10 trgovačkih mletačkih brodova u egipatsko more pokazuje i neposlušnost nekih Mlečana, ali nam je ona razumljiva još neustaljenom unutra vlašću dukata i unutarnjim mletačkim oprekama, koje su upravo u tim godinama (oko 831.) izbile ponovnim onim pojavljenjem izagnanoga Obelijerija u Veneciji i potporom, koju je ondje našao[2]. Pa i potajni bijeg Gradskoga patriarhe, poznatoga nam Fortunata, ispred franačke revindikacije god. 821. najprije u Zadar k dalmatskomu carskomu duki Ivanu, a onda u Carigrad, pak uspješno zauzimanje za nj cara Mihajla II. godine 824. potvrđuje nam ponovno potpunu provincijalnu odvisnost Venecije od Carigrada[3]. Ovo nije Lentz spomenuo, ali ističe vremensku, u najkrepčim izrazima napisanu dataciju oporuke[4] Justinijanove od god. 829.; onda ističe potpis

[1] Fontes rer. Austr XII. p. 2.

[2] Ispor. str. 37.

[3] Ann. reg. Fr. a. 821. i a. 824.; Joh. Chron. (Mont. 108. 3).

[4] „. . . imperantibus D. D. nostris piissimis, perpetuis augustis Michaelis, et Theophilo a Deo coronatis, pacificis, magnis Imperatoribus Michaelis quidem majore Imperatore anno nono, Theophilo vero a Deo coronato, eiusque dilecto filio anno octavo decimo (ovo pogrješno, t. j. „octavo"), indictione septima". *Romanin*, op. cit. I. p. 348.

Digitized by Google

Justinijanov ondje kao „Imperialis hypatus et *dux humilis* Venetiarum *provinciae*“ i adresu carskih naredaba još u X. stoljeću na mletačke duke kao „κέλευσις“. Ističe i šiljanje mletačke flote na vojne carstva; ali iz nestašice vijesti, da bi mletačke flote išle na vojne carstva u istočna mora, bio bi on spreman suditi, da možda Mlečani nisu ni dužni bili ići caru na vojnu drugamo, nego u Italiju i italska mora.

Ali je nama, ako promotrimo organizaciju pomorske vojne sile istočnoga carstva i njezino upotrebljavanje, skroz razumljivo, zašto car ni u najvećoj opasnosti ne može u pomoć zvati u Egejsko more i u Bospor ni mletačke ni napuljske flote. To je prostorno i po drugim okolnostima nemoguće, a bez tih flota i ne može carstvo ostavljati ona italska mora; tako su te flote uvijek ondje vezane Samo se dakle u praksi razvilo, da ni mletačka flota ne ide spašavati Carigrada protiv usurpatora Tome za Mihajla II. ni protiv navale Rusa[1] za Mihajla III. Ali je zato Mihajlo II. god. 827. pisao po mletačku flotu, koja će zajedno s drugim brodovima carstva vojevati na Saracene kod Sicilije. To se dogodilo i godine 828. po drugi put, a oba je puta Venecija odmah poslala svojih ratnih brodova u carevu vojnu[2].

Ponovni stranački trzaji u Veneciji. Justinijanov sin, duka Agnello mlađi, bio je umro u Carigradu na onom poslanstvu godine 821., a kada je 827. umro i Justinijanov otac Agnello I., našao se Justinijan sam dukom. U Carigradu još je živio u izgonu brat njegov Ivan. Čini se, da je kolegijalitet u dukatu bio tako već potreban možda po carskoj politici, te ne samo po želji upravljačke mletačke porodice, a najvjerojatnije osobito po željama one mletačke stranke, kojoj je Ivan nekada bio na čelu; tako se vrati Ivan iz Carigrada (bez sumnje „faventibus imperatoribus“) u Veneciju i bude „favente fratre“ još prije druge mletačke ekspedicije na Saracene drugim dukom, a poslije smrti bratove godine 829. i jedinim. Ali se odmah na novo pokažu i uvijek još žive opreke u mletačkom državnom organizmu, koje su, kako smo netom rekli, možda i činile kolegijalitet u dukatu nekakim lijekom protiv toga, ako se ne upotrebljuje institucija tribuna uz dukalnu

[1] Lentz veli „Normannen“; on i ne misli, da su Rusi već bili pobijeni, prije nego što bi i mogla doći u Veneciju careva zapovijed, da ide mletačka flota u pomoć do Carigrada.

[2] Joh. Chron: „quasdam bellicosas naves“; „iterum imperatore effiagitante, exercitum ad Siciliam preparaverunt“; — Dandolo: „ab Imperatore requisitus, quasdam bellicosas naves . .“; „requirente denuo Michaele Imperatore Duces naves plurimas bello aptas miserunt“.

Digitized by Google

vladu, kako je po našem mnijenju bio uredio i spatar Arsafije[1] g. 811., što je kasnije Agnello I. zamijenio kooptacijom sinova u dukatu. Bilo je doduše urote i za vlade još obiju duka Agnella I. i Justinijana negdje iza 824., ali nije uspjela[2]; nego skoro iza smrti Justinijanove buknula je buna Obelijerijeva u Vigiliji do Corregia na otoku Pelestrini[3] i otpor Malamocca. Ovaj je građanski rat duka Ivan krvavo ugušio, ali time nije osigurao svoje vlade; bilo je uvijek još nezadovoljnih općina i otpornih njihovih tribuna i odličnika. Jedan od tih tribuna, Caroso, stade na čelo uroti, koja pokaže toliko snage, da duka Ivan pobježe „u Franciju" kralju Lotaru, t. j. valjda u Langobardiju. Da li je u ovoj uroti bilo i općenijih, donekle „patriotskih" motiva, ne može se sigurno reći. Istina je to, da je patrijarhat od Grada nedavno pretrpio (a time i Venecija) veliki moralni poraz odcijepljenjem istarskih biskupija ispod patrijarhata Gradskoga i podvrgnućem pod akvilejski (mantovanskom sinodom god. 827.) i da su Gradski patrijarsi i dalje nastojali, povratiti si izgubljene biskupije[4]; možda je ovaj događaj i oslabio položaj porodice Patricijaka, koji tobože da nisu znali izraditi u svojega cara, da se taki zaključak ne stvori u zapadnome carstvu. Ali tko će to znati? Glavnu su ulogu svakako imale druge mletačke opreke u ovoj Carosovoj uroti, jer su i sada na langobardsku suhu zemlju, kod Mestra, tik do mletačke granice, prebjegle odlične pristaše (i tu je bio jedan tribun, Basilije) duke Ivana i odande izazvali (samo li u Rialtu-Olivolu?) proturevoluciju, pak vrativši se natrag, oslijepili Carosa i poubijali neke njegove pristaše. Kako su zanimljive, a opet nejasne za nas bile u Veneciji prilike, vidimo odatle, što su sada ovi ljudi, koji su bili prije „praedicti Johannis ducis *fidelitate* a patria exientes[5], sada uredili vladavinski odbor od olivolskoga biskupa i dva tribuna[6], onoga Basilija i još nekoga Ivana, a taj je odbor vladao cijelu godinu, dok se negdje iza dvije godine izbivanja duka Ivan (26. oktobra[7]) nije

[1] Ispor. str. 37.

[2] Joh. Chron. venet. (Mont. 108. 8).

[3] Po određenju *Monticolovu* u Chron. Veneziane ant. p. 110, n. 3.

[4] Pobliže o tome n. pr. u *Harnacka*, op. cit. p. 67, 68, ili *Romanin*, op. cit. I. 167.

[5] Joh. Chron. (Mont. 111. 11).

[6] Monticolo pravo uzima za oba ova čovjeka riječ „tribunus" kao naslov (p. 111, n. 6; p. 112, n. 3), a ne kao porodično ime. Olivolskim biskupom bio je Orso, sin duke Ivana Particijaka.

[7] Godina nam nije poznata, a tako nam nisu poznate godine ni ostalih događaja za vlade Ivana Particijaka.

Digitized by Google

povratio „ex Francia“. Pitamo se naime, što je duku Ivana cijelu ovu jednu godinu iza svrgnuća Carosa držalo, da nije opet zasio stolicu svoju? Zar ga je suzdržao kralj Lotar, premda ga je „devote suscipiens, honorem et solatium sibi (t. j. njemu) inpendere procuravit“? Kako je prema svemu tome stojala centralna carska vlada i je li se ona što miješala u ove mletačke pokrete i prekrete? Kako je onaj carigradski izagnanik Obelijerije poslije toliko godina iskrsnuo u Veneciji, da diže bunu na duku Ivana, koji se sam pred 2—4 godine vratio iz istoga carigradskoga izgona i s dozvolom brata svoga, carskoga konsula Justinijana, postao dukom? Zašto taj duka Ivan barem iza bratove smrti nije dobio kaki počasni naslov od cara? Je li s carskom dozvolom bio onaj jednogodišnji interregnum iza svrgnuća Carosova, pak se možda duka Ivan i nije smio odmah vraćati u Veneciju? Na sva ova pitanja nemamo odgovora u izvorima, ali nama valja ta pitanja barem postavljati, jer i ona mogu u nama izvabiti koju zraku svjetla na naše poglavito razmatranje: kako je naime stojala carska istočnorimska vlada prema svemu tome? a kasnije ćemo moći i pobliže na ovo nadovezati.

Provala Saracena u Siciliju počinje kolebati mirom u Jadranskome moru. Jedno svakako treba već ovdje spomenuti, a to je, da je carstvo cijelo ovo vrijeme vlade duke Ivana vodilo već žestoku borbu na Siciliji i obližnjim morima sa Saracenima, koji su ljeti 827. prvi put uspješno stali na sicilsko tlo, pa koliko je na ovaj način carstvo i bilo tim borbama zabavljeno, toliko se opet brojna u Jonskome moru istočno-rimska flota mogla svaki čas očekivati na kakvu intervenciju i u Jadranskome moru. Valja pak dodati to, da je onim saracensko-bizantskim ratovanjem svakako trpjela i mletačka trgovina. Uz to se i samo Jadransko more silno stalo uznemirivati sve to smjelijim pojavljivanjem slavenskoga (hrvatskoga) elementa na njemu i groziti se položaju i napretku same Venecije. Nije li možda upravo ovo potonje nanovo potkopavalo položaj duke Ivana, osobito kad su Neretljani neki broj trgovačkih mletačkih brodova silom uzeli i momčad im poubijali[1]? Tako nov prevrat sruši 29. juna 836. opet duku Ivana (ovaj put ne pobježe, nego bude tisnut u neki manastir u Gradu), a dukom postade sada Petar Tradonik. Očito je pak iz svega to, da carskomu dvoru nije cijelo ovo vrijeme bilo stalo — da najblaže rečem — do Ivana Particijaka.

[1] Joh. Chron. (Mont. 112. 10) = Rački Doc. nº 174. 3.

Digitized by Google

IV.

Nove sile i nova trvenja.

a) Saraceni na domaku Jadranskomu moru.

Vidjeli smo, da je istočno-rimsko carstvo bilo jedina pravo organizirana pomorska sila svojega vremena, a svakako potpunom gospodaricom môrâ od Hersona do Sardinije, od Venecije do Malte i Kipra.

Ustanak Tome „Slavena". Ali je umorstvo krepkoga Leona V. na božić 820. i uspeće Mihajla II. na prijestolje dalo oduška započetoj već u krajnim istočnim provincijama buni dosadašnjega turmarha federâtâ, Tome „Slavena"[1]. Krepko podupiran četama kalifa Mamuna i nezadovoljstvom maloazijskih temata, potuče Toma Mihajlovu vojsku, a i tematske flote Egejskoga mora prijeđu na njegovu stranu. Toma pregazi u Evropu i opsjedne Carigrad. Rat, koji je trajao još i iza pogubljenja Tome u oktobru 823., sretno se za Mihajla II. svršio samo s odanošću specijalne „carske" flote, vjernošću i čvrstoćom Carigrada i s pomoći bugarskoga kana Omortaga, s kojim je još Leon V. tako mudro sklopio 30-godišnje primirje i prijateljstvo, pak vješto pokazao Bugarima polje akcije na zapad i sjever.

Provala Saracena na Kretu i Siciliju. Ali se može reći, da je taj dugotrajni i silni građanski rat ne samo opustošio najbolji dio carstva, nego i rastrojio organizaciju njegovu, oslabio vojsku i flotu. Osobito su tematske flote Egejskoga mora, taj pomorski bedem carstva protiv Arapa, bivši pristale uz Tomu, bile god. 822. u dvije bitke silno oslabljene. Još su trajali posljednji trzaji građanskoga rata i nesretno se god. 825. nastavljao suhozemski rat s arapskim kalifatom, kadno se oni španjolski, god. 814. iz Kordove Omejinićem Hakemom izagnani i privremeno u Aleksandriji nastanjeni Saraceni, koji su se već nekoliko godina (dok je u istočno-rimskom carstvu još trajao građanski rat) zalijetali na Kretu i na druge otoke carstva, iste godine 825. pod vodstvom Abu-Hafsa iskrcali na Kretu, podigli utvrđen tabor (Handak) i brzo ovladali tim velikim otokom, zagradom Egejskoga mora. Čuvši za veliki plijen, jamačno je k ovim španjolskim Saracenima sa svih strana

[1] O Tomi Slavenu: *Bury*, The identity of Thomas the Slavonian, u Byz. Zeitschriftu I. 55—60; o cijeloj buni najbolje u *A. A. Vasiljeva*, Vizantija i Araby, p. 21—43.

Digitized by Google

pritjecalo i drugih arapskih pustolova. Ekspedicija Mihajla II. godine 826. protiv Abu-Hafsa izjalovi se, a tako isto i pod vodstvom kibireotskoga stratega sa 70 dijera; vidimo, da su obje ekspedicije nastradale u bojevima na samome otoku, a ne na moru; isto tako i pod kraj 826. ili god. 827. treća ekspedicija, koja je uspješno očistila od Arapa sve otoke k sjeveru od Krete, ne uspije na samoj Kreti. Očito nisu suhozemski odjeli carske vojske, poslani onamo, bili dorasli teškoj zadaći, valjda poradi klonule discipline u njima, a ni vojvode nisu bile vrsne. A već je godine 826. buknula u Siciliji buna zapovjednika sicilske flote Eufemija — opet posljedak oslabljenja carske vlasti Tominom bunom — a u savezu s njome iskrca se 14. juna 827. jedna vojska kairovanskoga emira Aglabovića Ziadet-Alaha na zapadnom iskrajku toga otoka. Prva se bitka ondje svrši s porazom carskoga vojnog odjela, a arapska se vojska u prvom zamahu zaleti na istok i usudi se podsjesti i samu Sirakuzu, dočim arapski brodovi sažegu ono neprijateljskih brodova, kojih nađe ondje.

Ali baš se time vojna na Siciliji sve ozbiljnije razmahivala: u Siciliju dođu Arapima pojačanja iz Afrike i svakojakih arapskih pustolova. Ali i Mihajlo II. pošalje onamo pojačanja, kojima se godine 827. i 828. pridruže i mletački brodovi[1]; do bojne pobjede istočno-rimskoga oružja nije došlo ni godine 827. ni 828., ali je istočno-rimska flota god. 828. tako zatvorila sirakusku luku, da su Arapi morali svoje brodove spaliti, a zbog pošasti u vojsci maknuti i podsadu grada. Uz put zauzmu ipak Girgenti i Mineo, ali kod podsade silne središnje tvrđave Castrogiovanni-a (Enne) konačno podlegoše novoj carskoj vojsci; god. 829. držali su Arapi još samo Mazaru na zapadu i Mineo na istoku: arapska se provala na Siciliju činila da se primiče kraju.

Ali u jednu ruku carstvo je neprekidno bilo zapleteno u bojevima s kalifatom u Aziji (do 7./VIII. 833. kalif Mamun, a onda Mutasim), a u drugu ruku nije moglo ili znalo upotrebiti na Siciliji svu silu svoje flote, da zapriječi dolazak saracenskih pojačanja onamo. U tom je pogledu upravo kobna bila komplikacija događaja onim ugniježđenjem Arapa na Kreti, jer je veliki dio flotne snage bio time vezan u Egejskome moru i blizu Carigrada za ču-

[1] Joh Chron. (Mont. 109. 6 i 11); oba se puta govori, da su se mletački brodovi vratili bez „triumfa“; tom frazom nije možda sakriven kakvi poraz mletačkih i drugih istočno-rimskih brodova, nego je istaknuta sama činjenica, da nije ni bilo kakve pomorske bitke.

Digitized by Google

vanje najbitnijih primorja carstva. Tako se dogodi, da je ljeti 830. došla na Siciliju nova saracenska ekspedicija iz Afrike i Španije na 300 brodova sa 20.000—30.000 vojske, koja pobije istočno-rimsku, a ostaci ove zaklone se u Castrogiovanni; 831. dopade saracenskih šaka i sam Palermo.

Da ne dužimo o samom ratovanju na tom otoku i oko njega, istaknut ćemo samo, da carstvo niti je Siciliju ostavljalo bez češćih pojačanja vojske i flote, niti su Saraceni bez kršćanskoga otpora pomalo predobivali (a katkada i gubili) gradove ili se dobitnički (ali katkada i s porazom) zalijetali na pljačkanje po otoku; pogotovu na moru nisu mogli pravo uspjeti, premda su i oni sve više raspolagali bojnim brodovima[1]. Ali je za kršćane nesreća bila ta, što carska vlada nije zbog ratovanja s kalifatom i s kretskim gusarima bila slobodnih ruku, da bi svom svojom snagom u velikoj ekspediciji u jedan mah očistila Siciliju, i što poradi vječite bojazni od kakvoga usurpatora nije htjela, da bi dosljedno i trajno jednomu sposobnomu čovjeku predala velikih sredstava i vlasti za uspješno vođenje rata. Tako je kršćanskomu vojevanju nedostajalo jednodušnoga sudjelovanja sicilskoga žiteljstva, snage, bojne krepčine, dosljednosti i ofensivne smjelosti, dočim je u Saracena sve kipjelo četovalačkom nomadskom energijom, te su mnogogodišnjim podlokavanjem pripravljali pad gradova i cijele pokrajine. Ipak do nesretne vojne cara Teofila god. 838. s kalifom Mutasimom, koja se svršila teškim gubitkom grada Amorija u Maloj Aziji, nisu Saraceni iza osvojenja Palerma gotovo ništa (osim bitaka i pljačkanja) uspjeli u Siciliji; na dolazak velike istočno-rimske flote proljeća 838. morali su dapače napustiti podsadu grada Cefalù-a na sjevernoj obali. Ali im se zato god. 840. predalo u sredozemlju više gradova; god. 843. osvojili su i Mesinu, a pobjedivši g. 845. kod Butera novu carsku vojsku, osvoje g. 846./7. Lentine, a 848. Ragusu[2]. Godine 859. pade čak i središnja tvrđava Castrogiovanni; godinu prije razbije doduše jedna carska flota od 40 helandija sicilsko-arapsku u kretskom moru. God. 859. doplovi na glas o padu Castrogiovannia velika istočno-rimska flota k Si-

[1] O samom razvitku događaja vidi u *Amari*, Storia dei Musulmani di Sicilia, i *Vasiljev*, Vizantija i Araby.

[2] To nije naš Dubrovnik (Ῥαούσιον), nego Ῥαγοί u sicilskome sredozemlju; toga se sasvim ispravno (ali ne skroz odlučno) drži i *Rački* (Doc. nº 179. 4); dočim *Dümmler* (Aelteste Gesch. der Slaven in Dalmatien, Wiener. ak. Sitz.ber. 20, p. 400, n. 1) krivo misli na Dubrovnik. (Račkim citovana Amari-eva strana nije 346., nego 348.)

Digitized by Google

ciliji od 300 helandija s vojskom[1], više pokorenih već sicilskih gradova ustane na tu vijest, ali iza velikoga poraza carske vojske i flote budu opet podjarmljeni.

Saracensko upletanje u Donju Italiju. Čim su se Saraceni ugnijezdili u Palermu, prirodno je bilo, da su stali napastovati i Tirensko more, pak se to može smatrati kao nastavak zalijetâ, koji su zaustavljeni bili dobitničkim istočno-rimskim flotama[2] g. 812. i 813.; i kod ovih su novih napastovanja i dalje sudjelovali ne samo Saraceni aglabitski, nego i idrisitski iz Afrike, pak i omajadski iz Španije. Godine 836. oplijene sicilski Saraceni Liparske otoke i osvoje nekoliko tvrđica na sjevernom sicilskom primorju, a kako je beneventski vojvoda Sikard podsjednuo Napulj, pak se čeonik napuljskoga istočno-rimskoga dukata, konsul Andrej, nije mogao inače pomoći, to pozove ovaj Saracene i učini s njima ugovor. Jedna saracenska eskadra dođe na to Napulju u pomoć, a Sikard ode ispod Napulja. Ali su time Saraceni uvedeni i u zapletaje italskoga suhozemlja. Tada su Saraceni (možda upravo na savjet Napuljaca) navalili na istočnu obalu beneventske vojvodine i - (čini se) g. 838., a možda još 837. — osvojili grad Brindisi kod ulaza u Jadransko more, zapalili ga i otplovili; baš je rano u proljeće god. 838. došla ona velika istočno-rimska flota, koja je natjerala Saracene, da napuste podsadu Cefalù-a. U to je nastao razdor i u beneventskoj vojvodini; Salernci i Kapuanci pristali su iza Sikardova umorstva god. 839. uz brata njegova Sikenolfa, a Beneventani uz Sikardova blagajnika Radelchisa[3]. Kako je Sikenolfa podupirao i napuljski dukat (poimence Napulj i Amalfi), to Sikenolf skoro pritisne Radelchisa, a ovaj prihvati u naždi pomoć — Saracena. Tako se već drugi put umiješaju ovi u spor napuljskoga istočno-rimskoga dukata s beneventskim Langobardima.

Saracenska provala u Jadransko more g. 841. . . . Dotle su se već Saraceni i sami bacili na pljačkanje Kalabrije i Apulije i zauzeli na svoju ruku god. 839. langobardski tada Tarent; bilo je tu pustolova i zulumčara iz Sicilije, Afrike (odakle su god. 839.

[1] Pitanje je, da li su sve te helandije bile bojne dijere, ili je bilo među njima i γελάνδια ἱππαγωγά itd.?

[2] Ispor. str. 48.

[3] Uz *Amari-a*, op. cit., ima dobrih stvari i u *Dümmlera*, Geschichte des ostfränkischen Reiches. Ovih dvaju pisaca prikazivanja, uz Vasiljeva, treba ipak samostalno spajati s vijestima, kojo potječu od mletačkih i bizantinskih izvora.

Digitized by Google

došla nova pojačanja na Siciliju) i Krete. Videći tako car Teofil, gdje već k sjeveru od Sicilije zahvata saracenski požar i prijeti odcijepljenjem napuljskoga dukata i provalom u Jadransko more, zaište ponovno od mletačkoga duke Petra Tradonika, da i on pošalje svoju flotu u akciju. Vjerojatno je, da je upravo posredovanjem carskoga tadašnjega poslanstva izravnan mletački spor s hrvatskim knezom Mislavom, a svakako je carska vlast posredovala kod ponavljanja potvrde sloboština Venecije u langobardskoj (italskoj) kraljevini[1]. Tako pošalje duka Tradonik svojih 60 ratnih brodova[2] protiv onoga saracenskoga glavara („sahib-"a)[3] Kalfuna (Berberina, puštenika arapskoga plemena Rebi'a[4]), koji je držao tarentski zaljev. Ali tu snađe mletačku flotu strašan poraz (zimi 840./1.) A sada se saracenski pustolovi natisnu smjelo u nutrnjost Jadranskoga mora i ondje se pojave kao nov i strašan faktor. Dne 30. marta 841. zapale istočno-rimski Osor[5], odakle preplove na zapad k talijanskoj obali, zapale Ankonu (u papinskoj državi) i odvedu mnogo roblja. Križajući onda morem amo tamo, htjednu navaliti i na pristanište kod jednoga utoka rijeke Pada blizu grada Adrije (Portus Adriensis), ali ne videći plijena ondje, otisnu se k jugu. Godinu pred tim (po Hedžri[6] 11./XI. 839.—29./X. 840.) osvajahu Saraceni Kalabriju, a puštenik aglabitskoga emira Haia pokušao je, doduše uzalud, zauzeti i grad Bari u Apuliji. Dotle ona gusarska flota, koja se vraćala iz Osora, Ankone i „Jadranske luke" (Portus Adriensis), zateče mletačke brodove (trgovačke), koji su se vraćali od Sicilije i od druguda, i svih ih zaplijeni. Kako je možda i flota Hajina bila složena s flotom Kalfunovom (ako je ona Hajina navala na Bari bila s mora), možda su zajednički

[1] O carskom povjerenstvu za to u Veneciji pobliže str. 76 i dalje.

[2] Joh. Chron. venet.

[3] Amari-evo tumačenje riječi „Saba" (Σάμα, Σάμβα, Σάμβος, Σαβα) prihvata i *Rački* (Doc. p. 354) i *Vasiljev* (p. 145, n. 3) i jedino otvara put na čistac.

[4] *Amari*, I. 360. Tako spajam to ime na način, kako se jedino može, barem po mojem shvatanju.

[5] Radi uglavljenoga prije mletačke flotne ekspedicije mira s Mislavom nije moguća godina 839., koju uzima Vasiljev; opet je i Račkoga godina 842.—3. nemoguća zbog nazočnosti patricija Teodosija u Veneciji god. 840.—841. (uglavljene pomrčinom sunca); prerano je godina 840. Amari-eva i Dümmler-ova (Über die älteste Gesch. der Slaven, p. 398, 399), a dozvoljuje dobro uklopljivanje događaja u pragmatsku svezu samo godina 841.

[6] *Amari*, I. 359.

Digitized by Google

operirale[1] ove god. 841., i tako sada sa 36 lađa iznebuha navalile na gradove istočno-rimskoga dalmatskoga temata Budvu, Rosu i Donji Kotor i onako ih nepripravne osvojile; možda se zadjenu i za Dubrovnik, ali ozbiljno ne pokušaju, da bi ga ovaj put podsjeli.

. . . **ima značaj forsirana rekognosciranja.** Ovaj prvi zalet saracenskih pljačkaša u srednje i sjeverne dijelove Jadranskoga mora zaokružio je, kako smo vidjeli, samo periferiju njegovu: Osor, Ankonu, Budvu, Rosu i Kotor. Saraceni nisu se usudili zaletjeti ni u lagune mletačke ni navaliti na istarske gradove, a kamo li da bi se usudili bili prodrijeti kroz opasni vijenac većih i manjih otoka, koji zagrađuju nutrnje vode istočnoga jadranskoga primorja i štite Rab, Krk, Zadar, Spljet i hrvatska primorja. Osim toga Saraceni su po svojem četovalačkom običaju sada izveli samo prvi veliki regbi uhađački zalet (strategijsko rekognosciranje à force vive), a mogli su znati ili i opaziti, da iza tih opasnih otočnih zagrada ima i dovoljna broja oružanih brodova: što možda onih istočno-rimskih gradova (t. j. dalmatskoga dukata), što hrvatske države i neretljanskoga teritorija[2]. S ovih razloga lako i uviđamo, da tu nije bilo vremena, da bi grad Dubrovnik duže vremena podsjedali.

Duža podsada Dubrovnika ne pada u ove događaje. Saracenska podsada Dubrovnika, za koju imamo sigurnu i po svoj prilici upravo domaću vijest[3] u Konstantina Porfirogeneta[4] i koja je trajala 15 mjeseci, ima se dakle odijeliti od ovoga saracenskoga naleta od god. 841. u Jadransko more i prenijeti u vrijeme kršćanske podsade saracenskoga tada Bari-a za careva Vasilija I. i Ljudevita II., kao što to čini Amari[5]; nasuprot ono časovito pusto-

---

[1] Ovo uzimam zato, što se u Theoph. cont. 289. 6 (= Rački Doc. p. 342) i u De adm. imp. 130. 3 (= R. Doc. p. 347) spominju *tri* imena saracenskih zapovjednika; dva od njih (Σολδανός i Σάρα) nisu doduše lična imena, ali ovo, ma i krivo, gomilanje tobože ličnih imena može slutiti ipak barem na dva zapovjednika, a stvarno bi bilo možda moguće.

[2] Uzimam, kao što svagdje, ova imena strogo u političko-teritorijalnom smislu.

[3] To ću razložiti drugom zgodom.

[4] De adm. imp. cap. 29 (p. 130. 3), isto u Theoph. cont. p. 289. 6 (= Rački Doc. nº 171. 1).

[5] *Amari*, op. cit. I. 378., to jest u godini 867. Ipak ćemo to pobliže odrediti kasnije.

Digitized by Google

šenje Budve, Rose i Kotora bilo je sada[1]. Razlozi za to jesu mi ovi: Da je opisani saracenski nalet od god. 841. u Jadransko more bio pod vodstvom historijske ličnosti, Kalfuna, onoga istoga, koji je god. 842. zauzeo Bari, osigurano je viješću Konst. Porfirogeneta o navali toga Kalfuna na Budvu i t. d. Ali taj Kalfun, koji nije isti onaj „sultan" (Σολδανός) Mofareg-ibn-Salem od vremena glasovite kršćanske podsade Bari-a trideset godina kasnije, nije godine 867. nikako mogao podsjedati Dubrovnik ni uzimati Budvu, Rosu i Kotor, nego je to morao za Dubrovnik činiti te godine 867. drugi tko; Amari tvrdi, da su to bili Saraceni sa Krete ili iz Tarenta. Nasuprot ako i jest Kalfun godine 841. mogao na skok uzeti Budvu, Rosu i Donji Kotor, nije nikako mogao ni on ni tko drugi onda držati Dubrovnik podsjednut, i to kroz 15 mjeseci. To pak nije moglo biti zato, što a) već god. 842. (i uopće odmah godinu iza osvojenja Budve i t. d.[2]) bez sumnje istu onu saracensku pljačkašku flotu vidimo gdje se na novo zalijeta u sjeverni dio Jadranskoga mora, i što b) još više odlučuje, da uopće godine 842. (i naprosto godinâ iza osvojenja Budve i t. d.) ne možemo nikako uzeti da bi bila došla kakva znamenita istočno-rimska flota u pomoć Dubrovniku, a kamo li flota patricija Nikete Oorife sa 100 helandija! Nazočnost takve jake carske flote u Jadranskome moru bila bi odmah preokrenula tijek događaja i ne bi bilo došlo do mletačkoga poraza kod Sansega (Sušaka); dolazak pak Oorifine flote u pomoć Dubrovniku protiv saracenske 15-mjesečne podsade nikako ne smijemo naprosto brisati iz svoje utvrđene historijske građe.

Mletački poraz kod otoka Sušaka god. 842. Razumije se, da Mlečani ni iza svoga poraza zimi 840./1. nisu mogli mirno gledati, što se događa u južnom Jadranskome moru, a možemo misliti, da su se i dalmatski gradovi što bolje spremali na obranu. Možda su u to saracenskomu vođi Kalfanu stigla i nova pojačanja[3]

[1] *Amari*, l. cit. uzima i ovo za istu godinu, kada i podsadu Dubrovnika. Oboje zajedno vežu i *Dümmler*, Über die älteste Gesch. der Slaven in Dalmatien (Wiener akad. Sitz.ber. 20, p. 398, 399) i Gesch. des ostfränk. Reiches (p. 185) i *Rački* (Doc. p. 342), ali oboje postavljaju u godinu 840., a ne u godinu 867., kako to čini Amari.

[2] Joh. Chron. Venet. (Mont. 114. 18): „In *secundo* vero anno (odmah iza onoga saracenskoga naleta od god. 841.) *iterum* predicti Saraceni . . . ."

[3] Na to me upućuje taj ponovni pohod Saracena k sjeveru Jadranskoga mora; onda riječi Joh. Chron. Venet. „maximo cum exercitu",

Digitized by Google

saracenskih pustolova, pak on tako odmah godine 842. iza naskoka na one južno-dalmatske gradove zaplovi opet k sjeveru i dopre do kvarnerskoga zatona. Tu ga Mlečani (doplovivši protiv njega na glas o njegovu dolasku) napanu kod otočića Sušaka (Sansego), k zapadu od Lošinja (plovio je Kalfun dakle i opet uz vanjski okrajak dalmatskoga otočja), ali budu opet potučeni[1].

Saraceni osvoje Bari g. 842.; zapadna njihova provala do Rima. Za čudo, da iza ove druge odlučne saracenske pobjede nad Mlečanima mletačka kronika ne spominje izrabljenje ove pobjede. Ali to nam je upravo dokazom, da je Kalfun istom, iza te pobjede, a ne prije nje, pošao pod beneventski Bari; da je saracenski zalet u Kvarner bio prije naskoka na Bari, jasno je i po tome, što su Saraceni iza zauzeća Bari-a imali drugoga posla, pak tako zauzeće Bari-a *odvraća* Saracene od daljnih velikih naleta u sjeverno Jadransko more. Spomenuli smo naime, kako je beneventski vojvoda Radelhis, pritisnut salernskim Sikenolfom, zatražio pomoć od Saracena. To je pak bio strašni tada i glasoviti naš Kalfun. Zato Kalfuna primi u luku barski namjesnik Pando, a drski Kalfun na to noću iznebuha osvoji taj prijateljski grad i zagospodari njime 842. godine[2], a Radelhis mu to dapače ne smjede ni zamjeriti, ako ga je htio imati u pomoć protiv Sikenolfa. Na to si i Sikenolf

---

a napokon osobito činjenica, da su upravo god. 840. Saraceni i na Siciliji razvili silno uspješnu djelatnost, iz čega se mora suditi na velika pojačanja, koja su im uopće u to vrijeme stizala iz različitih krajeva: Afrike, Španije i Krete.

[1] *Dümmler,* Älteste Gesch., vrsta i poraz mletačke flote (od 840/1.) i napad na Osor (od 841.) i Sušačku bitku čak iza osvojenja Bari-a od 842. (a toga se držao i *Rački* u Doc. nº 179. 2, 3) i iza naskoka na Budvu itd. To ne može biti ispravno zato, što se ovi događaji (kako rekoh) fiksiraju (po Joh. Chron. Ven.) pomrčanjem sunca od 16. maja 839. i 5. maja 840. — Krivo Dümmler i razmiče spaljenje Osora i Sušačku bitku za cijele dvije godine, jer se protivi riječima jedinoga za to izvora: Joh. Chron. Venet.

[2] Tim sam uobičajenu godinu pada Bari-a pomakao za 1 godinu. Obično se uzima godina 841. na temelju riječi Joh. Chron. Venet. (Mont. p. 119) „Quam civitatem Saracenorum gens per annos *circiter* triginta tenuerunt"; rekavši ovako „*circiter* triginta", lako je mogao bez razmišljanja onda nastaviti: „tricesimo *primo* anno reddita est", što također ne bi bilo ispravno, jer je Bari preotet 2. februara 871., a otet sigurno iza 2. februara 841. Ni Chron. S. Benedicti (Mon. Germ., SS. rer. ital. et largob. p. 471) ne sili nas na god. 841., a po Erchemperti Hist. Langob. (ibid. p. 240) c. 16 čak smo upravo *upućeni* na god. 842. (*Amari,* Storia dei Mus. I. 360, 361, ne određuje godine.)

Digitized by Google

uzme u službu druge Saracene, kretske, koji su se bili ugnijezdili u Tarentu pod Apolofarom. Tako su različiti Saraceni pustošili Donju Italiju, zalijetali se u Srednju, dolazili pod Rim (god. 846). Rim sam, može se reći, spasla je uz mudrost pape Leona IV. poglavito vojna sila napuljskoga dukata pod Cesarijem, sinom napuljskoga duke i istočno-carskoga konsula Sergija, godine 846. na kopnu i onda god. 849. u pomorskoj bitki kod Ostije. No vijest o saracenskom naskoku na sam Rim tako je potresla kršćanski zapad, da si je mladi car Ljudevit II. uzeo poglavitom zadaćom, da Saracene istjera iz Italije.

b) Napetost između oba carstva u III. deceniju stoljeća.

Ali ni istočno-rimski dukati Venecija i Dalmacija, ni carska flota iz drugih pokrajina, ni novi zulumčari Saraceni nisu u to vrijeme bili jedini faktori na Jadranskome moru. Na obalama i otocima Jadranskoga mora ustalili se bili od VII. stoljeća ovamo slavenski teritoriji, od kojih se u eminentnom pogledu ističe državni teritorij Hrvatske[1]; uz ovu se na moru krepko javlja i „Neretvanska".

Franački zapleti, u svezi s ustankom donjopanonskoga vojvode Ljudevita. Vidjeli smo, da je „aachenskim mirom" g. 812. „Liburnija i Dalmacija" (exceptis maritimis civitatibus[2]) ostala zapadnomu carstvu, koje je bilo gospodarom i Istriji i Panoniji. Ali tu valja ovaj pojam Dalmacije širokoga antiknoga smisla ipak stegnuti, jer budući da je buntovni posavsko-panonski vojvoda Ljudevit god. 822. ispred franačkih vojska „Siscia civitate relicta, ad Sorabos, quae natio magnam Dalmatiae partem obtinere dicitur" pobjegao: to se iz ovih autentičnih (ali ne skroz pouzdanih) riječi franačke služ-

[1] Razumije se samo po sebi, da ovo ime upotrebljavam (kao i „Neretvanska" itd.) u teritorijalnom pogledu toga vremena; cf. *Rački* u „Radu" 56. p. 65 („. . . ovdje se ne radi o zemljah, u kojih je hrvatski narod stanovao, nego o zemlji, o granicah i obsegu hrvatske države u pomenuto doba . . ." itd.), a to vrijedi za svako pisanje političke povijesti.

[2] Einh. Vita Caroli, cap. 15 (= Rački Doc. nº 171. 16).

Digitized by Google

bene kronike[1] može izvoditi, da taj „veliki dio Dalmacije“[2], (pa bio i manji) nije pripadao franačkomu carstvu. To se potvrđuje i time, što se ni od kuda ne vidi, da bi se ti Srbi bili zajedno sa posavsko-panonskim vojvodom Ljudevitom pobunili protiv Franaka, a još manje dakako da bi kao kakvi franački podanici navaljivali na Ljudevita za trajanja njegova otpora. Može se dapače suponirati, da je donjopanonskoga Ljudevita ta „natio Soraborum“ čak i podupirala barem onim, što se danas zove „dobrohotnom neutralnošću“, dočim se zna, da ga mezijsko slavensko pleme Timočana[3], koje je god. 818. iz bugarske podanosti prešlo u franačku, aktivno podupiralo. Ali da je bugarski kan sam imao razloga biti kivan na franačku vlast, razumije se samo sobom, jer ono svečano primanje Timočana „a Bulgarorum societate“ u franačko podanstvo carem Ljudevitom Pobožnim god. 818. bio je svakako neprijateljski čin, pak je značajno u franačkim službenim analima za god. 824. zabilježeno o bugarskom poslanstvu caru Ljudevitu, da su došli „*pacis* faciendae causa“. Da li su dakle Bugari podupirali donjopanonskoga vojvodu Ljudevita protiv Franaka, ne možemo doduše reći, jer vijesti o tome nemamo; no da im nisu dobro željeli, pokazali su oni kasnije. Za sada je Omortagova pažnja odviše morala biti svrnuta na razvoj borbe između cara Mihajla i usurpatora Tome, a ovoga je Omortag god. 822. zbilja odlučno potukao. — Što se istočnoga carstva tiče, to smo spomenuli[4], da je carem Leonom V. godine 815. konačno dovršena izmjena instrumenata aachenskoga mira sa zapadnim carstvom, pak bi se zato teško moglo pomisliti, da bi car Leon V. potaknuo panonskoga Ljudevita i kasnije ga podupirao na očajnu njegovu veličanstvenu borbu protiv zapadnoga carstva. Treba spomenuti i korektno držanje franačke politike, kad je Ivan, sin mletačkoga duke Agnella Patricijaka, iz svoga izgona u Zadru bio pobjegao najprije u Hrvatsku

[1] Ann. reg. Fr. a. 822. (= R. Doc. n° 171. 21 [p. 327]). Tu ne ističem riječi „Sorabos“, nego „magnam Dalmatiae partem“. Ljudevitovo uskočenje k Srbima bilježi iz istoga franačkoga izvora i *Smičiklas*, Hrv. pov. I. p. 175 i *Klaić*, Pov. Hrv. I. p. 46. — Riječ „dicitur“ ne oslabljuje fakta, da jedan dio „Dalmacije“ nije bio u podanstvu franačkom.

[2] Možda se tu misli Dalmacija u Ptolemejevu opsegu. (Kiepert, Glasnik bos. muzeja 1898).

[3] Ovo se slavensko pleme ne može nazivati „srpskim“ (Smičiklas I. 175), motreći historijske stvari načinom, tada suvremenim.

[4] Ispor. str. 39.

Digitized by Google

(„in Sclaveniam“), a odanle na langobardsko-franačko zemljište u Bergamo; onda ga je franačka vlast, na rekviziciju brata njegova, carskoga hipata Justinijana, sasvim korektno predala istočno-rimskoj oblasti u Veneciji[1]. Godine se tih mletačkih događaja ne dadu na prvi pogled podrobno odrediti, ali je i samo izručenje exduxa Ivana moglo biti već i prije godine 817., a bilo je svakako još za živa cara Leona V.

Istočno-rimska poslanstva god. 817. zbog trvenja „između Slavena i Romana“. Nasuprot je najkasnije već 816. bilo trvenja između istočno-rimskih gradova Dalmacije i caru Ljudevitu podložnih „Slavena“, t. j. Hrvata; stvar je bila, možda uz druge još, tako silna, da je car Leon V. poslao napose caru Ljudevitu svojega poslanika Nikefora, koji je stigao k njemu u Aachen odmah početkom[2] god. 817. i tražio, da se stvar uredi. Ne će biti od naše strane presmjela kombinacija, ako i onu potragu za uskočenim izagnanikom Ivanom Particijakom, koju smo dosada prema poznatom jednostranom načinu stilizacije mletačkih izvora pridavali mletačkim dukama Agnellu i osobito hipatu Justinijanu Particijaku, prenesemo na ovoga carskoga poslanika Nikefora, koji je jedini imao u međunarodnim pitanjima zastupati carstvo, a prema tomu i Veneciju[3]. Prema tomu bi onda i godina izručenja Ivana Patricijaka bila određena godinom 817., i upravo bi onaj Nikefor onda odveo Ivana u daljni izgon, u Carigrad. A možda je i ono trvenje „Dalmatinorum“ i „Slavorum“ imalo barem jednu svezu s uskočenjem Ivana iz Zadra u Hrvatsku. Koliko je pak istočno carstvo držalo do uređenja onoga trvenja između „Dalmatinaca“ i Hrvata, kaže nam i drugo Leonovo poslanstvo iste godine „u istoj stvari“, koje je u augustu našlo cara Ljudevita u Ingelheimu[4]. Samo je znamenito pitanje: da li je ovo drugo poslanstvo došlo samo kao požurba prvoga, koje je vodio onaj Nikefor, ili je došlo zato, što se poslanstvo Nikeforovo ne doduše formalno kod cara Ljudevita, ali in re — kad je naime taj Nikefor zajedno s furlanskim markgrofom Kadolahom pošao „na lice mjesta“ u „Dalmaciju“ — izjalovilo? Riječi franačkih anala, pisanih vještim perom Einhardovim,

[1] Ispor. str. 55.

[2] Ann. reg. Fr. a. 817. To je poslanstvo stiglo svakako prije pomrčanja mjeseca 5. februara.

[3] Ništa ne smeta, što nasuprot franački anali ne spominju kod poslanstva Nikeforova ništa o njegovoj potrazi za Ivanom Particijakom.

[4] Ann. reg. Fr. (= Rački Doc. nº 171. 18).

Digitized by Google

u toj su stvari vrlo diplomatski jasno-nejasne i upravo tako stilizirane, da kažući sve, ne kažu ništa, pak nije analistička kratkoća uzrokom, što se uz dosta riječi u oba puta ipak ni slovcem ne spominje, da li je to „mješovito povjerenstvo“ povoljno riješilo stvar „na licu mjesta“. Za čudo, da toga Einhard barem nije rekao, kad je dosta podrobno napomenuo i ono drugo poslanstvo; kod prvoga poslanstva pogotovo je sumnjiva ona „objektivna“ njegova rječitost naprama odviše velikim kratkoćama na drugim mjestima[1]. Oba naime dotična mjesta u tim analima godine 817. doimaju nas se kao glatki moderni diplomatski zapisnik o stvarima, koje nisu došle do resultata. Ako pak izvidi poslanika Nikefora i markgrofa Kadolaha u sporu Hrvata i „Dalmatinaca“ (t. j. romanskih gradova) nisu došli do povoljna resultata, onda Kadolah jamačno nije htio ili nije smio da učini što preko želje Hrvata i njihovih starješina, nad kojima se tada kao prvi (ili možda i jedini) vrhovni isticao Borna; njegovo poslanstvo već god. 818. pod zimu nalazimo na carevu dvoru u Heristalu baš onda, kad je poslanstvo donjo-panonskoga vojvode Ljudevita — koji je, kako se izrazuje Einhard, spremao ustanak — došlo, da smjelo tuži Kadolaha „crudelitatis[2] atque insolentiae“.

Zaplet između Franaka, pak Bizantinaca i Bugara; Gradski patrijarh Fortunat. Kako je car Leon V. bio i mudar i energičan, teško da je olako primio neuspjeh svoje intervencije u pogledu svojih dalmatskih gradova. Na tu dakle napetost između obiju carstava mogao je panonski Ljudevit svakako računati, „novas res moliens“. I Dümmler[3] misli, da ni „Grci čini se da nisu bili

[1] Isporedi silnu kratkoću svih Einhardovih vijesti za odnošaje zapadnoga carstva k istočnomu, n. pr. poèevši od 802. do 815.

[2] Tu pripominjem uzgredice, da se samo ovoga vremena i samo ovoga, t. j. posavskoga područja (područja naime vojvode Ljudevita) mogu ticati poznate riječi Konstantina Porf. o franačkim okrutnostima prema „Hrvatima“; tako uzima i *Klaić*, Pov. Hrv. I. 44. Samo vrijeme, i ništa drugo, oznamenovano je imenom Borne (Lopoz). Pobliže o tome na drugome mjestu.

[3] Gesch. der Slaven . . . ., p. 390; cf. *Harnack* op. cit. p. 64, n. 1, gdje veli, da „istodobnost panonskoga ustanka i *prekinuće* franačko-bizantinskih odnošaja govore doduše za taku slutnju“ (mi smo vidjeli *više* takih indicija), „ali pravo *podupiranje* Ljudevita Grcima ipak bi spominjali franački izvori“; ovo spominjanje ne bi ipak moralo biti; ali zar nije ono, što je činio mletačko-bizantinski podanik Fortunat, pravo podupiranje panonskoga Ljudevita? Zar nije cijelo Einhardovo prikazivanje bijega Fortunatova upravo tužba na istočnorimsku politiku?

Digitized by Google

neprijatni Ljudevitovu naumu", a to osniva na faktu, da je Gradskoga patrijarha, koji je bio metropolita i za franačku Istriju, poznatoga Fortunata, godine 821. neki njegov presbiter Tiberije tužio u cara Ljudevita, da vojvodu Slovinske zemlje[1] Ljudevita zborom i tvorom podupire u njegovoj feloniji. Einhard nam naime kaže, da je Fortunat panonskoga Ljudevita sokolio, da ustraje u ustanku, i da mu je slao zanatnika i zidara za utvrđenje njegovih tvrđica; kad je onda na onu prijavu presbitera Tiberija poradi toga bio pozvan da dođe caru Ljudevitu na odgovornost, onda je najprije, kao da se namjerava podvrći onoj zapovijedi, pošao u Istriju, a zatim je, prečinjajući tobože povratak u Grado, uhvatio priliku i potajno otplovio iz Grada tako, da se tome nitko nije mogao dosjetiti osim onih ljudi, s kojima je o tome uglavljivao. Iz Grada pak otplovi u Zadar, pođe ondje k namjesniku istočno-rimske te pokrajine Dalmacije Ivanu i „iskaže mu uzroke svojega bijega". Taj ga na to odmah ukrca u lađu i pošalje u Carigrad. Ovdje Fortunat ili i nije trebao opravdanja pred novim carem Mihajlom II. ili se pred njim potpuno opravdao; svakako se istočni car za njega svojski zauzeo, pa je god. 824., kad je slao poslanstvo caru Ljudevitu, i njega kao svoga podanika uvrstio za člana[2] u to poslanstvo i tako je Fortunat bez straha opet došao u Franciju. Tada je već i ustanak Slovinske zemlje bio ugušen (822.), njezin Ljudevit poginuo (823.), a i ustanak Tomin u istočnomu carstvu već se iza Tomina pogubljenja primicao kraju. Zanimljivo je, da ističe Einhard[3], da istočno poslanstvo, „nije *za* Fortunata ništa govorilo". I zbilja nije sada car Ljudevit Fortunata ni najmanje rekvirirao pred svoj sud — nije držao oportunim ili i nije smio, ako je htio nadovezati dobre odnošaje s istočnim carstvom — nego ga je uputio k papi „ad examinandum". Ovo potonje vrlo dobro tumači *Harnack*[4] da se moglo ticati samo Fortunatova samovlasnoga ostavljanja crkvene provincije Gradske. Uzmemo li sada na um, da su Franci po tužbi vojvode Ljudevita još prije njegova ustanka po-

[1] Ovo je za nas historijski vrlo zgodan naziv za ono političko područje, kojemu je vladarom bio Ljudevit, taj „donjopanonski vojvoda" službenoga franačkoga izražavanja; to područje tako zove *Klaić*, Pov. Hrv. I. p. 34 itd.

[2] Da je upravo bio *član* toga poslanstva, ističe samo pismo Mihajla II. caru Ljudevitu; cf. *Simson*, Jahrb. d. fränk. Reiches unter Ludwig d. Fr. I. 218, n. 11.

[3] Ann. reg. Fr. a. 824.

[4] Op. cit. p. 65.

Digitized by Google

stupali u njegovoj zemlji „crudeliter et insolenter“ i prema tome da su jamačno mislili da imaju nekoga barem preventivnoga razloga k tomu: to možemo sasvim razborito uzeti, da se u „Slovinskoj zemlji“ nešto zakuhavalo još prije god. 818. Uzmemo li k tome u obzir i spomenuto agresivno presezanje Franaka k jugoistoku od Panonije (primanjem Timočana u svoje podanstvo) u neosporivo idealno područje istočnoga carstva (kamo spadaju i sami Bugari): onda nam je konstatirana takva napetost između jedne i druge politike, da je Ljudevitov ustanak samo pojava kulminacije ove napetosti i lagum, koji je prsnuo na najintensivnijoj unakrsnici njezinoj. Prema tomu će: poslanstva Leona V. god. 817. caru Ljudevitu, izgon Ivana Patricijaka u Carigrad, franački terorizam u „Slovinskoj zemlji“, prelažanje slavenskih plemena oko Timoka pod franačku vlast, Bornino poslanstvo caru Ljudevitu, ustanak posavsko-panonskoga vojvode Ljudevita, po Francima izvedeno postupno razmaknuće vlasti Borne „ducis Guduscanorum“ na hrvatsku Dalmaciju i cijelu Liburniju[1], uporno vojevanje hrvatskoga kneza Borne na ovoga Ljudevita, aktivno i opsežno podupiranje Ljudevitova ustanka patrijarhom Fortunatom, primanje i Bodrica Braničevaca[2] u franačko podanstvo (god. 822.), poslanstva bugarska god. 824. i 825. s jasnom i odlučnom tražbinom određenja (i rektifikacije) franačko-bugarskih granica, provala bugarske vojske uz Dravu u Panoniju god. 827. — biti samo različiti momenti u razvoju istoga jednoga velikoga zapleta. Što je bilo u pismu kana Omortaga, koje je caru Ljudevitu s poslanstvom stiglo god. 824., ne znamo doduše izrično; ali u svezi s viješću o drugom bugarskom poslanstvu o božiću iste godine i o poslanstvu i molbi Bodrica Braničevaca za zaštitu i pomoć protiv „Bulgarorum iniqua infestatio“[3], i u svezi s bugarskom prijetnjom od 826., „ut *sine morarum interpositione* terminorum definitio fieret vel, si hoc non placeret, *suos quisque terminos sine pacis foedere tueretur*“ i na-

[1] *Drynov:* Južnije Slavjane i Vizantija v X. vjekje (u „Čtenija v imp. obšč. istoriji i drev. ros. pri moskov. univ.“, 1875, III.) p. 37, n. 14, upozorio je na razmicanje Bornine vlasti, označeno naslovima, što mu ih daju franački državni anali: god. 818. Borna je samo „dux Guduscanorum“, god. 819., u početku Ljudevitova ustanka, već je Borna „dux Dalmatiae“, a god. 821. „dux Dalmatiae et Liburniae“.

[2] „qui contermini Bulgaris Daciam Danubio adiacentem incolunt“, (An. reg. Fr. a. 824), u današnjoj dakle južnoj Ugarskoj, jer se na današnju podunavsku Rumunjsku ne može pomisliti.

[3] Ann. reg. Fr. a. 824.

Digitized by Google

pokon s provalom Bugara g. 827. u Panoniju: jasno možemo reći, da je caru Ljudevitu, ako ne već i prije, a to jamačno početkom 824. prijetio siguran rat s Bugarima. Po tome onda i razumijemo, zašto car Ljudevit te iste godine, kad je pod zimu s poslanstvom istočnoga dvora došao patrijarh Fortunat, nije zapodjeo ništa protiv ovoga.

Mletačka vijest o drugom Fortunatovu uskočenju. Istina, u mletačkom izvoru[1] kaže nam se drugačiji razlog, zašto je patrijarh Fortunat „izgubio svoju stolicu"; naime zato, „cum non sedule in sua vellet degere sede, sed contra Veneticorum voluntatem sepissime Franciam repetabat, et quia hoc amodo ducibus displicebat, pepulerunt illum a sede" . . . Ovo se čini da je oprečno prema vijesti *suvremenika* i toli odličnoga Franka Einharda, a ipak se mletački izvor kasnije slaže s franačkim u tome, što i mletački izvor zna za dolazak Fortunatov u Franciju s grčkim poslanstvom. Ali dočim mletački izvor o ovom posljednjem dolasku Fortunatovu u Franciju nikakvih okolnosti ne spominje, jasno ga i podrobno Einhard prikazuje i to kao krivca prema caru Ljudevitu. Da je pak Fortunat svoju stolicu izgubio (recimo:) samo radi svoje kakve krivnje prema mletačkim dukama, a njegov ga car htio ipak uspostaviti na njegovu „izgubljenu" stolicu: što bi onda ono „grčko" poslanstvo radilo s njime u Franciji? Tu bi onda to „grčko" poslanstvo za njega naprosto interveniralo u Veneciji. Nasuprot je stvar drugačija, ako je Fortunat skrivio caru Ljudevitu, a onda se bojao, da će mu ovaj kao represaliju oduzeti ne samo imanja njegove stolice u Istriji i drugdje u „Franciji", nego mu obustaviti i metropolitsku jurisdikciju nad istarskim biskupijama. Otkrivši se dakle krivim zbog podupiranja panonskoga ustanka, imao je nasuprot Fortunat i s njim Venecija i u daljnom redu istočno carstvo očekivati najozbiljnijih očitih zapleta s franačkom politikom, kojima u to najkritičnije vrijeme unutarnjih svojih zamršaja nije ni istočno carstvo, a s njim ni Venecija, bilo doraslo. Kako je pak papinska stolica morala biti indignirana zbog Fortunatova odlaska sa svoje stolice, i još više: budući tako tijesno vezana s franačkim dvorovima — to se morao za Gradsku stolicu odrediti nov izbor. Tu dakle mletački naš izvor opetuje o Fortu-

[1] Joh. Chron. (Mont 107. 18). Simson (Jahrb. Ludw. d. Fr. I., p. 175, u. 4) zabacuje ovu vijest Ivana Đakona kao miješanje s onim prvim uskočenjem Fortunatovim; protiv toga Simonsfeld (A. Dandolo p. 74).

Digitized by Google

natu istu onu krivnju „cum (contra Veneticorum) voluntatem sepissime Franciam repetabat“, koja je bila *nekada*, prije aachenskoga mira. Ipak je dakako moguće i to, da je Fortunat na svoju ruku, protiv volje mletačkih duka (koji su u vrijeme velikoga Tomina ustanka mogli, a gotovo i morali samostalno odlučivati i u vanjskoj politici), podupirao posavsko-panonskoga („slovinskoga“) Ljudevita i zato često prelazio u Istriju i bližnje krajeve (i to je „Francija“), a duke da su ga onda prisilili na bijeg iz Grada, ili se sam Fortunat nije zbog poziva cara Ljudevita na odgovornost i držanja mletačkih duka više osjećao siguran u Gradu, i pobjegao onamo, gdje se poradi svojega sadašnjega političkoga rada, t. j. podupiraja ustanka „Slovinske zemlje“, jedino znao sigurnim, t. j. u Zadru i Carigradu.

Franačka akcija protiv Gradskoga patrijarhata; utaloženje napetosti između oba carstva. Sigurnost Fortunatova direktnoga podupiranja „slovinskoga“ ustanka, povoljna istočnomu carstvu, konačno potvrđuje i neraspoloženje prema caru Ljudevitu istočnoga dvora još i godine 824., koji ni te godine, kada Mihajlo II. traži u cara Ljudevita za ikonoklastičko svoje shvaćanje moralnu potporu i u pape i u franačkoga episkopata, ne daje caru Ljudevitu pravi carski naslov[1]; to potvrđuje i odlučno daljno postupanje franačko protiv Gradskoga patrijarhata. Ljudevit naime i Lotar silom sada podvrgnu dosadašnje istarske sufragane Gradskoga patrijarhata pod patrijarhat akvilejski, a na tužbu novoga Gradskoga patrijarhe Venerija odluči papa i mantovska sinoda god. 827., da tako ima odslije i ostati. Zar nije tu očito vidljiva namjera franačke politike, da za uvijek onemogući političko upletanje tuđega podanika, Gradskoga patrijarha, u franačke zemlje? Radi toga i mislim, da je Harnackovo mnijenje skroz krivo, da bi to odcijepljenje istarskih biskupija od Grada bilo u sporazumku s Bizantom[2]; ako ikada, to je upravo g. 827. ovaj Bizant rado gledao spominjanu vojnu navalu Bugara na franačku Panoniju, a izmjena poslanstva između oba cara god. 827. i 828. potvrđuje samo to, da ni jedan ni drugi nisu željeli akutnoga konflikta, imajući pune ruke posla druguda. Pogotovo je to pak bilo godine 833., kad je poslanstvo istočnoga cara Teofila, koji je osim

[1] „Hludovico glorioso regi Francorum et Langobardorum et *vocato eorum* imperatore“ (a ne: Romanorum imperatore) u poznatom pismu Mihajla II.

[2] Op. cit. p. 67.

Digitized by Google

borbe u Siciliji i stražarenja Egejskoga mora prema Kreti imao svake godine teških vojna u Maloj Aziji s kalifom Mamunom, došlo u Franačku i našlo potpuno rasulo vlasti cara Ljudevita, a možemo reći i franačke velevlasti. Oba se carstva onda zaista nisu imala što bojati, a i malo što očekivati jedno od drugoga.

V.

Istočno-rimske povjerenstveno-diplomatske misije na Zapadu god. 839.—842.

Vidjeli smo, da je ratna flota mletačkoga dukata bila potpuno na dispoziciju svojega carstva god. 827. i 828. u stražarenju ovoga na Saracene u sicilskim morima[1], pa kako je u tome ona god. 840./1. pretrpjela strašan poraz u tarentskom zaljevu[2]; zatim smo i to vidjeli, kako se poslije toga (841.—842.) mletačka flota uporno, ako i nesretno, borila da sjeverno Jadransko more očuva od nasrtaja saracenskih gusarskih flota[3], a spomenuli smo, da se ti Saraceni jamačno nisu ni usudili zagaziti u nutrnja mora dalmatsko-liburnijska[4]: ova mora čuvali su otoci, grebeni i tjesnaci, a bilo je ondje osim brodova dalmatskoga dukata još i neretljanskih i hrvatskih. Što se u ovo vrijeme u Jadranskome moru nije pojavljivala još koja druga istočno- rimska flota iz koje druge pomorske strategije (n. pr. najbliže, kefalenijske) ili čak iz carigradskoga brodovlja, nije čudo, jer je druge svoje eskadre samo carstvo trebalo za glavno ratište, u Siciliji i oko Krete; Jadransko more, postavši saracenskim nasrtima također bojištem, ostalo je to ipak samo sporednim i prigodnim, a obranu ima na njemu i onako obavljati flota mletačka i eventualno dalmatska.

Hrvatske i neretljanske pomorske sile usmjeliše se. Ali se u isto vrijeme osilile i usmjelile pomorske sile Slavena onih, koji su imali dosta obale i luka, u prvome redu Neretljana, a onda i specijalne Hrvatske, t. j. franački rečeno: „liburnsko-dalmatskoga vojvode". Oni kontlikti između „Romana i Slavena", poradi kojih su god. 817. dva puta išla istočna poslanstva k caru Ljudevitu[5],

[1] Ispor. str. 57 i 61.
[2] Ispor. str. 64.
[3] Ispor. str. 64 i 66—67.
[4] Ispor. str. 65.
[5] Ispor. str. 70—71.

Digitized by Google

ticali su se možda zemljišnih posjeda[1] dalmatskih gradova izvan gradskih zidova na zemljištu, koje su „Slaveni“ smatrali svojim, ali su se mogli ticati i samoga mora, ribanja i brodarenja, napastovanja Hrvata iz Neretljanske i Hrvatske na „romanske“ trgovačke brodove. Neretljani su već onda valjda bili gospodari onih velikih otoka srednje Dalmacije: Mljeta, Krkra (Korčule), Hvara i Brača, što ih spominje Porfirogenet[2], a uža hrvatska oblast protegnula se cijelim primorjem možda već sada ća od Labina u Istriji sve do utoka Cetine, izuzevši gradove Zadar, Trogir i Spljet. Po svoj je prilici bio nastavan Hrvatima i onaj niz otoka, što ih Porfirogenet zove ἀοίκητα, ἔχοντα ἐρημόκαστρα, od Osora i Raba do Vergade, i od Vergade do Hvara, pak nemajući kakvoga grada (kao što ih ima Krk itd.) na njima, niti je te Hrvate mogao pravo na uzdi držati ni dalmatski duka, a ni hrvatski vladar, nego su znali tad kad napastovati more kakvom gusarskom zatrkom. Mimogredno možemo spomenuti i tu vjerojatnost, da su i veliki liburnijski otoci Krk, Osor, Rab, Vergada, kojih su κάστρα potpadala pod carskoga duku u Zadru (a i Pag, gdje za κάστρον ne čujemo), potpadali izvan tih gradova pod vlast hrvatskoga vladara, ali ih on nije uvijek mogao obuzdavati; da se hrvatsko žiteljstvo na te otoke naselilo već od prvih vremena, sigurna mi je stvar.

Uznemirile su se te pomorske hrvatske sile bez sumnje u borbama između Borne i „slovinskoga“ Ljudevita i u komešanju materijalnom i duševnom, koje je odatle nastalo, zaista i dalje, nego što je dosezao teritorij jednoga i drugoga protivnika; usmjelile su se pak potresima i gubicima istočnoga carstva, koji su započeli s vladom Mihajla II. i presegli do samih vrata Jadranskoga mora. Osobito su se Neretljani stali isticati na moru, a njihovoj pomorskoj i recimo: gusarskoj žestini jedva je bila dorasla mletačka tematska flota, kojoj je, otkako je kefalenijska bila zakvačena vojevanjem sa sicilskim i kretskim Saracenima, jedinoj zapadala zadaća, da sa strane istočnoga carstva obavlja službu pomorskoga redarstva na pučini Jadranskoga mora; što je bilo brodova u romanskoj Dal-

[1] Na priliku: po De adm. imp. c. 30 (p. 147. 15) imaju Dubrovčani svoje vinograde na zemljištu Zahumlja i Travunje.

[2] De adm. imp. c. 29, p. 140. Budući da tu ima i povelikih otoka Pag, Silba, Olib, Premuda, Mulat (Melada), a možda misli ovdje Porfirogenet i Uljan, Pazman i Krunarski (Kornato [Inkoronatu]): to nije pomisliti, da bi se riječ ἀοίκητα imala uzeti u pravom znamenovanju, nego samo u smislu „ἔχοντα ἐρημόκαστρα“, t. j. da ti otoci više nemaju nastavanih *gradova* (κάστρον), kao što ih imaju drugi otoci (Krk itd.).

Digitized by Google

maciji, bez sumnje ih je ova trebala kod kuće, u dalmatsko-liburnijskom (hrvatskom) arhipelagu. Tako su možda za izbivanja mletačke flote god. 827. i 828. u sicilskom moru Neretljani nešto učinili, što je dovelo do ratnoga stanja između njih i Venecije; znamo naime, da je „circa haec tempora" (t. j. smrti duke Justinijana g. 829.) došao poslanik „Sclavorum de insula Narentis" duki Ivanu, bio od njega kršten i *mir* s njime učinio, premda ovaj mir — „minime perdurasset"[1]. Smutnje, koje su onda nastale u Veneciji (Obelijerijev ustanak, podignuće Carosa, oborenje ovoga, interegnum i povratak Ivana Particijaka)[2], mogle su Neretljane samo ojunačiti na daljno uznemirivanje; u to su vrijeme Neretljani prekršili onaj mir, zarobili mletačkih trgovaca, koji su se vraćali iz Apulije, i gotovo ih svih poubijali[3].

Petar Tradonik bezuspješno sklapa mir s Neretljanima; ugovor s Mislavom. Ratno ovo stanje Neretljana s Mlečanima trajalo je i dalje, kad je u Veneciji prevratom od 29./VI. 836. došao na upravu Petar Tradonik[4], i raširilo se i preko područja specijalno hrvatskoga kneza Mislava. U pogledu ovoga teško je misliti, da bi on sam, budući područnik zapadnoga carstva, koje je iza velike napetosti trećega decenija između istočnoga carstva i zapadnoga poslanstvom (s pismom i darovima) istočnoga dvora godine 833. k caru Ljudevitu[5] bez sumnje došlo u prijatnije odnošaje k istočnomu carstvu, bio vodio „oficijelni rat" na istočno-rimsku Veneciju, a hrvatska se država ima smatrati upravo civilisiranom državom. Nego, velikoga obzira, što bi se kakvoga straha od svojega franačkoga suveréna ticalo, Mislav nije u ovo vrijeme nesretnoga razdora u franačkoj dinastiji trebao imati, a osim toga nije po svoj prilici ni Mislav imao svoje podanike upravo jako u ruci, osobito ako su — kako netom rekoh — ovamo spadala i ona hrvatska naselja, koja su po netom kazanim našim riječima nastavala one otoke, koji nisu izrično bili u vlasti istočno-rimskoga duke, te ne bili obuzdavani tvrdim romanskim gradovima (κάστρον), kao što je to potonje bilo na otocima Krku, Osoru, Rabu i Vergadi. Tako

[1] Joh. Diac. (Mont. 110. 6).
[2] Ispor. str. 37, 57—58.
[3] Joh. Diac. (Mont. 112. 10).
[4] Ispor. str. 59.
[5] Ann. Bertiniani a. 833. Upravo bio car Ljudevit srušen, a faktična carska vlast prešla na sina njegova Lotara, koji je god. 827. bio glavni pokretač za odcijepljenje istarskih biskupija od Gradskoga patrijarhata (ispor. str. 75).

Digitized by Google

se mletački duka god. 839. odlučio[1] na flotnu ekspediciju, „Sclaveniam expugnaturum". Došavši Petar Tradonik „ad locum, qui vocatur sancti Martini curtis"[2], „utvrdi mir" (pacem firmavit)[3] s Mislavom. „Deinde pertransiens ad Narentanas insulas", „sličnim načinom" učini „tedus" s Drušcem (Drškom), „Marianorum judice". Ali dočim se vidi iz kasnijega, da je onaj mir s hrvatskim knezom Mislavom ostao zbilja trajan i protegao se na njegove nasljednike sve do Domagoja, to se o onom „fedusu" s neretljanskim Drškom odmah dodaje upravo onako, kako za prvi mir s Neretljanima oko god. 829.: „licet minime perdurasset." Duka je naime Petar već na godinu 840. (svakako je to prije pohoda mletačke flote u sicilsko more zimi 840/1. i poraza ondje njezina vjerojatnije) vodio novu vojnu protiv „Diuditum sclavum"[4], u kojoj pogibe više od 100 Mlečana, pak se vratio natrag bez ikakva uspjeha[5]: kako već rekosmo[6], mletačka je flota još uvijek imala same jednoklupke lađe, pak sama nije još bila dorasla pobjedi ni protiv Saracena ni protiv Neretljana. Ratno se dakle stanje s Neretljanima nastavilo, ali sa specijalnom Hrvatskom, ako je časovito i nastalo (o bojevima nam kakvim isti izvori ništa ne kažu), odmah se i dovršilo. Na to je go-

[1] „tertio sui ducatus anno"; svakako dakle prije 29. juna 839., a jamačno već u proljeću.

[2] Po Klaićevu „Historijskom zemljovidu Hrvatske" ima to mjesto biti na istočnom iskrajku otoka Brača; kako je danas ondje mjesto i luka Sv. Martina (cf. generalnu kartu, J. 11. „Spalato") naprama Makarskoj, sasvim bi osnovano bilo to Klaićevo određenje. Ali se s time ne slažu riječi mletačkoga Ivana (Chron. venet. Mont. 113. 5), da je duka Petar iza sklopljenoga mira „*prešao k neretljanskim* otocima" i učinio ugovor s Drušcem; isto bi tako neobično bilo, da Petar utvrdi mir s Mislavom čak u području neretljanskom. *Dümmler* drži, da je „sancti Martini curtis" isto, što danas „Sv. Martin" na zapadnoj obali otoka Cresa.

[3] Možda pred ovim „utvrđenjem mira" ipak i nije bilo ratnoga stanja, nego se naprosto „utvrdilo" dosadašnje mirno stanje, to više, što se u isto vrijeme ponovno „utvrđuje" mirno stanje i ugovor između oba carstva, a to se proteže izrično i na „su'dite" obiju (Ann. Bert. a. 839); istina, onaj „sed ubi ad locum . . ." involvira predhodnu neprijateljsku namjeru.

[4] Mislim, nasuprot konjekture Račkoga (Doc. p. 336) o kakvom „Ljudislavu", koji bi onda očito bio nasljednikom Drušca, da je ovdje već u izvoru mlet. kroniste Ivana bilo krivo čitano namjesto, n. pr. „nunc (tum)" ili „diu dictum Sclavum", t. j. protiv „već spomenutoga Drušca"; čitavi nas kontekst na to upućuje.

[5] Sve ovo po Ivanu chron. ven. (Mont. 113. 1—10).

[6] Ispor. str. 52 i 53.

Digitized by Google

dine 841. iza poraza mletačke flote u tarentskom zaljevu bila ona velika zatrka Saracena pod Kalfunom u Jadransko more, o kojoj smo podrobnije već govorili[1].

Misije episkopa Teodosija i patricija Teodosija Vavucika. Spomenuli smo ondje[2] i to, da je vjerojatno, da je god. 839. intervencijom carskoga poslanstva izravnan mletački spor s hrvatskim knezom Mislavom, a svakako da je carska vlast intervenirala kod ponovljene potvrde sloboština Venecije u langobardskoj (italskoj) kraljevini. Kazao sam i razloge, koji bi carigradski dvor ponukali na tu intervenciju — prodiranje naime Saracena u Italiju osvojenjem Tarenta. Ali je u isti mah cara Teofila strašni poraz njegove vojske protiv kalifove kod Amorija u Maloj Aziji i pad toga zavičaja same dinastije god. 838. bio ponukao, da se na zapadu poslanstvom ogleda za izdašnom vojnom diversijom protiv Abasida i njihovih zapadnih moslimskih pristaša u Africi i na Siciliji. Ovo Teofilovo poslanstvo može biti identično[3] s poslanstvom, što ga je car Lotar konačno god. 842. primio u Trieru, jer ako Bertinijanski anali i kažu o njemu samo: „. . . . . legatos Graecorum suscipit, eisque absolutis", pak bi to poslanstvo i bilo došlo u samu Franciju vrlo kasno: ipak ga ne smijemo identificirati s onim poslanstvom, što ga je god. 839. mjeseca juna u Ingelheimu primio car Ljudevit. Ovo naime poslanstvo „super confirmatione pacti et pacis atque perpetuae inter utrumque imperatorem *eique subditos* amicitiae et caritatis agebat", a onda je javljalo i o nedavnim nekim pobjedama „adversus exteras gentes"; ove se pobjede mogu ticati ne samo sretne Teofilove vojne na kalifat i osvojenja Zapetre godine 837., nego i sicilskih uspjeha[4] godine 838. i uopće svih uspjeha, koji su se dogodili poslije god. 833., kad je bilo istočno poslanstvo posljednji put u Franačkoj. To je poslanstvo od 839. vodio halkedonski episkop Teodosije i spatar Teofanije, kako nam kažu zapadno-franački anali, a od otpreme poslanstva, koje je s povoljnim vijestima otišlo svakako prije pada Amorija (ovaj vjerojatno) 24. septembra 838., do 18. maja 839. bilo je to poslanstvo na putu cijelu godinu dana, imajući usput možda više diplomatskih posala, a možda upravo i u Veneciji, kuda ga je vjerojatno vodio put.

[1] Ispor. str. 64—67.

[2] Ispor. str. 64.

[3] Cf. *Harnack*, op. cit. p. 71, 72, ali ga u nekim stvarima treba ispraviti.

[4] *Vasiljev*, Vizantija i Araby, p. 118.

Digitized by Google

Ovo nam potonje nije doduše nigdje rečeno, ali je dobro, da istaknemo tu mogućnost. jer bi zanimljivo bilo, pohod Petra Tradonika na hrvatske obale i možda čak i ugovor mira s Mislavom i Druščem dovoditi u svezu s nekom intervencijom ovoga poslanstva; franački naime anali izrično govore za god. 839. ne samo o potvrdi ugovora i mira između oba cara, nego i prijateljstva i ljubavi ne samo njih, nego i njihovih „*subditi*". U to je car Teofil iza amorijske katastrofe poslao i drugo poslanstvo (po svoj prilici iza povratka prvoga), kojemu je na čelu bio patricije Teodosije, s pridjevkom Vavucik (Βαβούτζικος), pak je ovaj Teodosije[1] došao najprije u Veneciju i tu kao carski punomoćnik boravio cijelu godinu[2]. Kasnije je Teodosije Vavucik[3] pošao i u Franciju, gdje nam se pod godinom 842. spominje grčko poslanstvo, ali bez oznake iménâ i posala. Po carigradskim pak vijestima[4] znamo, da je to poslanstvo imalo od franačkih vlasti izraditi odaslanje brojne vojske u pomoć istočnomu carstvu, koja bi imala navaliti „na saracenske neke zemlje i gradove između Libije i Azije"[5], i da je ῥὴξ Φραγγίας rado obećao pomoć; Teofil je ponudio udaju jedne svoje kćeri za Lotarova sina Ljudevita (kasnijega cara). Za toga je poslanstva umro ovaj patricije Teodosije, a do franačke kooperacije nije došlo[6].

„Pactum Lotharii" i bizantinsko-franački ugovor patricija Teodosija. Ipak su ove dvije istočno-rimske misije (patricija Teodosija u svezi s predašnjom episkopa Teodosija) učvrstile u godi-

[1] *Waitz* u primjedbi u izdanju Ann. Bert. (Mon. Germ.) krivo kaže, da je onaj tobožnji „episkop Teodosije" od 839. zapravo *ovaj patricije* Teodosije Vavucik, kojega spominje Theoph. cont. III. c. 37. To su dva različita poslanstva s različitim misijama. Cf. i *Böhmer-Mühlbacher*, Regesta imperii, I. p. 364 i 408.

[2] Joh. Chron. Ven. (Mont. 113).

[3] Mislim, da ne treba ni najmanje sumnjati o tome, da li je patricije Teodosije u Joh. Chron. Ven. isti s patricijem Teodosijem Vavucikom carigradskih vijesti.

[4] Theoph. cont. III. c. 37 i Genesius p. 71. Oboje izvore, mletačke i carigradske, treba u jedno složiti, pak vidimo, da je taj patricije uopće dobio opsežnu misiju na zapadu.

[5] Može se misliti o navali na Siriju ili Egipat (god. 853. zbilja su Grci učinili diversiju navalom na Damijetu u Egiptu, ispor. str. 50); moglo bi se misliti i o namjeri, da franačke čete pomognu navalom na Siciliju i Kretu. Što „nije bilo franačko-italske flote" (Harnack), ne bi smetalo, jer čete bi prevezla flota bizantinska.

[6] Po Theoph. cont. ova je smrt (sasvim neosnovano) smela onu osnovu; mi znamo, da su je smele borbe Lotara s braćom.

Digitized by Google

nama 839.—842. dobre sveze između oba carstva i po našem mišljenju stvorile i učvrstile dobre odnošaje između Mlečana i Hrvata; i u mletačkim se prilikama osobito patricije Teodosije, boraveći godinu dana u Veneciji, blagotvorno umiješao i položaj novoga duke Petra Tradonika učvrstio; ovamo spada i podijeljenje časti carskoga spatara. Istina, mletačka je flota bez uspjeha htjela ukrotiti Neretljane, a nastradala je zimi 840./1. u Jonskome moru protiv Saracena; god. 841. (god. 842. već nije bilo Teodosija u Veneciji) gledao je on pljačkanje Saracena po Jadranskome moru i navalu na neke gradove ondje[1]. Ali su zato g. 840. na *osnovu potvrde ugovora* i aachenskoga mira od g. 812. između oba carstva (koja je potvrda sa franačke strane ponovno obavljena g. 839. prema spomenutomu poslanstvu episkopa Teodosija — što ne smijemo smetnuti s vida[2]) stvoren napose jedan ugovor između Venecije i velikoga broja italskih gradova, osobito u prilog Veneciji. To je tako zvani „pactum Lotharii"[3] od god. 840., u kojem se na osnovu predhodnih dogovaranja s istarskim gradovima, s furlanskim Cividale-om, Cenedom, Trevisom, Vicenzom, Monselice-om, Gavellom, Comacchiom, Ravennom, Cesenom, Rimini-em, Pesarom, Fanom, Sinigagliom, Jakinom, Umanom, Fermom i Pennom (u velikom dakle luku od Labina ća do Penna u paraleli Dubrovnika, 42½°) uz neke prelazne odredbe (n. pr. n° 32.) stvara više trajnih, a naročito se ističe ova obveza sa strane zapadnih rimskih gradova: „ut quandocumque *mandatum domini imperatoris* Lotharii clarissimi augusti vel *missorum* eius nobis nuntiatum fuerit, inter utrasque partes ad vestrum solatium navalem exercitum *contra generationes Sclavorum, inimicos* scilicet vestros, in quo potuerimus, solatium praestare debeamus absque ulla occasione". Tu se dakle ovi područni gradovi zapadnoga carstva obvezuju na bezuvjetnu flotnu pomoć Mlečanima protiv „Slavena", a znamo i povod, koji je bio u bezuspješnom sklapanju mira s Neretljanima i u slaboći mletačke flote, da ih na trajno mirovanje prisili; dakako da je ta obveza ujedno i dobar memento i za podanike specijalno hrvatskoga područja. Isto tako znamo i to, da su i gradovi zapadnoga carstva imali interesa, da i oni imaju u mletačkoj floti potporu protiv na-

[1] Ispor. str. 64—65.

[2] Skroz je krivo dosadašnje mnijenje, da je mletački duka sasvim neodvisno ugovor sklapao s italskim gradovima. Tako *Lentz* u Byz. Zeitschr. III. („Übergang Venedigs . . .") p. 78 tvrdi, da je to „prvi ugovor, koji su Mlečani samostalno sklopili".

[3] Cf. n. pr. *Lentz*, ibid. p. 72—82.

Digitized by Google

padaja „slavenskih“; ovamo naime treba uvrstiti onu vijest, da „multa fatigatio Langobardi et oppressio a Sclavorum gens sustinuit, donec imperator Foroiulanorum Ebherardo (isti onaj, kojega se intervencija nalazi u „Praeceptum Lotharii“ od 841.) principem constituit“[1]; ti su „Langobardi“ mogli biti samo primorski gradovi, a dobro Rački[2] tvrdi, da su ti „Slaveni“ jamačno „dalmatinski“ (a ne možda korutanski ili panonski).

Ali kao što je jasno, da će ti zapadno-rimski gradovi pomoć dati samo na odredbu svojega cara ili njegovih italskih punomoćnika (t. j. u ovo vrijeme sada markgrofa Evherarda), tako se ne vidi — a bilo bi i nemoguće (jer prekasno) in re — da bi Mlečani za ovu flotnu pomoć imali one gradove svaki put zamoliti istom preko svoga cara; ovo državnopravno i nije potrebno, jer je mletački duka, carski spatar Petar, sam sobom ono, što su franački „missi“ u Italiji. Ali zato ipak taj ugovor nije neodvisno sklopio mletački duka sa strane Mlečana, nego, kao što ugovor zapadno-rimske gradove obvezuje samo kao „mandatum“ cara Lotara, tako u samoj povelji ovoga „*Pactum* Lotharii“[3] od 23. februara 840., koncipiranoj u kraljevskoj palači u Paviji, ne vidimo doduše, da bi se spominjala intervencija istočno-rimskoga carskoga povjerenika (nego se smatra takim sam „dux Veneticorum“)[4], ali je ima u „*Praeceptum* Lotharii“[5] od 1. septembera 841.“, u kojem se na temelju aachenskoga ugovora potvrđuje privatni posjed Mlečana u zapadnom carstvu. Tu se dosada previdio početak naracije[6] ove povelje: „Quia Petrus Dux ac Spatarius Veneticorum per Evherardum fidelem Comitem nostrum[7] ac per *missum suum Patricium* nomine, nostram deprecatus est majestatem . . . .“ U ovoj se dakle obnovi potvrde privilegija privatnih mletačkih posjeda u langobardskoj kraljevini izrično uz intermedijara franačkoga ističe intermedijar mletački, neki „Patricius“, koji bi se mogao napisati i

[1] Andr. Bergom. chron. u Rački Doc. nº 182. 2.

[2] Doc. nº 182. 2.

[3] *Böhmer-Mühlb.* Reg. imp. I. p. 390 ima „22. febr.“, ali budući da je godina 840. bila prijestupna, ima *Lentz* (op. cit. p. 77) pravo, reći „23. febr.“ za „octavo kl. marcii“.

[4] *Romanin*, „Storia Documentata . . .“ I. p. 356.

[5] Ibid., p. 362; za godinu vidi *Lentz* op. cit. p. 81, n. 3.

[6] „L' exposé“ po franceskoj diplomatici.

[7] Furlanski markgrof od 836.—864., muž Gisele, rođene sestre kralja Karla Celavoga (*Dümmler*, Ostfränk. R. 174), polusestre dakle cara Lotara.

Digitized by Google

malim početnim slovom „patricius“ (kao što i „Comes [Evherardus]“), pak je to bez sumnje patricije onaj Teodosije Vavucik, samo što je iza „nomine“ kojim god od poznatih u diplomatici načina njegovo ime ispalo. Tu dakle „Patricius“ (patricius) nije „poslanik Patricije“[1] mletačkoga duke, jer bi onda (osim nepostojanja krsnoga imena „Patricije“) morali izreći nešto, što nije moguće, naime: da bi i furlanski markgrof bio mletački poslanik: nego je tu istaknut po jedan povjerenik („missus“[2]) i jednoga i drugoga carstva, furlanski naime markgrof i bizantinski „patricius“ Teodosije. A kaošto je 1. septembra 841. car Lotar, postavši istom iza očeve smrti (20. juna 840.) faktički car, ovim „praeceptom“ obnovio potvrdu one stipulacije aachenskoga ugovora od 812., koje se tiču privilegija mletačkoga privatnoga posjeda: tako nema sumnje, da je prije onoga „Pactum Lotharii“ od 23. februara 840., koji je koncipiran još za živa cara Ljudevita i na ime njegovo[3], kao *podloga* stojao slični „Praeceptum Hludovici“, kojim se potvrđuje međunarodno stanje aachenskoga mira Karla Velikoga. Mogli bismo dapače reći, da imamo tomu još i diplomatski dokaz u „Praeceptum Lotharii“ upravo u praznini imena iza „per missum suum patricium nomine“ . . ., jer su takva „praecepta“ počevši od 810. bez sumnje pisana po istom formularu, ili — što je vjerojatno: patricije Teodosije baš je u to vrijeme umro. Ako je ovo potonje, onda nam biva jasno i ono nespominjanje imena (Ann. Bert.) čeonika grčkoga poslanstva, primljena god. 842. carem Lotarom u Trieru, a što se tiče nespominjanja predmeta i svrhe toga poslanstva, razumijemo sada dobro: to je poslanstvo (t. j. patricije Teodosije) još prije god. 842. imalo dovoljno prilike (ako nigdje, a to 1. sept. 841. kod intervencije za mletački „Praeceptum Lotharii“) dogovoriti se o velikoj svojoj, carem Teofilom povjerenoj si misiji. Prema tome se sada i dolazak patricija Teodosija u Veneciju može fiksirati na god. 840., a boravak njegov ondje do u godinu 841. Tu nam inače sama oznaka pomrčanja sunca mjeseca maja (Joh. Chron. Venet.) ne može pomoći, jer je osim pomrčanja 5. maja 840. bilo pomrčanje i god. 839. dne 16. maja[4]. Ali, jer je patri-

[1] Tako uzima još i *Böhmer-Mühlb.* Reg. imp. p. 403.

[2] Cf. u „Pact. Loth.“ frazu: „mandatum domini imperatoris . . vel *missorum* eius“.

[3] To je dokazao *Lentz*, loco cit. p. 76—77.

[4] *Brinckmeier*, Handb. der hist. Chronologie, II. Aufl. p. 476. Još bi bila jedna mogućnost, kad bi se naime astronomski utvrdilo, da li je patricije Teodosije došao baš god. 840. u Veneciju. Joh. Chron. Venet. veli

Digitized by Google

cije Teodosije, koji je jednu godinu boravio u Veneciji, god. 841. intervenirao kod „Praeceptum Lotharii“, pak i duki Petru Tradoniku za svoga boravka u Veneciji dao čast spatarstva, a ova se u „Pactum Lotharii“ od 23. febr. 840. duki ne pripisuje, dočim to biva u „Praeceptum Lotharii“ od 1. sept. 841.: to je time diplomatski utvrđena godina 840. za dolazak patricija Teodosija, pak mletačka hronika spominje samo ono pomrčanje sunca, koje se bolje upamtilo upravo godinom dolaska carskoga patricija. Na koncu nas na godinu 840. kao dolazak patricija Teodosija upućuje još i ta vjerojatnost, da car Teofil nije novo poslanstvo na zapad šiljao prije, nego što mu se vratilo prvo poslanstvo (episkopa Teodosija), koje je car Ljudevit 18. maja 839. u Ingelheimu primio, ili da Teofil nije novo poslanstvo poslao barem prije, nego što je čuo o povoljnom njegovu poslu sa zapadnim dvorom.

Godine 839.—842. Iz svega ovoga izlazi nam ovaj resultat: Obje istočno-rimske misije, episkopa naime Teodosija i patricija Teodosija Vavucika, obavile su god. 839.—842. osim općenih zadataka specijalni i taj zadatak, da interveniraju (recimo) u međunarodnim odnošajima mletačko-langobardsko-hrvatskim; kod toga su se poslužili i pomoću furlanskoga markgrofa (vojvode) Evherarda (Heverarda)[1], kojemu je također bilo do toga, da obezbijedi pomorsku trgovinu primorskih gradova langobardske kraljevine od hrvatskih (osobito neretljanskih) napadaja. Na osnovu obnovljene sveze obiju carstava od god. 839. i potvrde mletačkih privilegija u Langobardiji prema odredbama aachenskoga mira učinjen je mir između Venecije i hrvatskoga kneza, a sklopljen specijalni obranbeni savez između Venecije i primorskih zapadno-rimskih gradova protiv „Slavena“ (Pactum Lotharii) 23. februara 840. s mletačkim vodstvom; s preuzećem carstva carem Lotarom ponovljena je potvrda onih mletačkih privilegija intervencijom istoga Evherarda i patricija Teodosija, a nema sumnje, da je i onaj langobardsko-mletački obranbeni ugovor od 23. februara 840., učinjen još za živa cara Ljudevita, prostim umetnućem imena cara Lotara mjesto

naime, da je ovo pomrčanje bilo „*sexta* hora dici“; ako pomrčanje sunca u Veneciji dne 16. maja 839. nije bilo toga sata, nego je toga sata bilo 5. maja 840., onda je pogotovu nestalo svake sumnje. Monticolo se u izdanju ove kronike odlučio za 5. maj 840., a tako i *Lentz* (l. cit. p. 70), ali *Vasiljev* (op. cit. p. 141) čak za „konac god. 838“. Po *Oppolzeru* („Kanon der Finsternisse“, p. 196. 197, u „Denkschr.“ bečke ak., mat.-prir. odjel, 152) držim i astronomski, da je to pomrčanje bilo ono od godine 840.

[1] Tako ga zove Böhmer-Mühlb. Regesta imp. p. 403.

Digitized by Google

Ljudevitova imena[1] obnovljen. Sačuvan nam je toga obranbenoga ugovora samo onaj tekst, koji je, u formi carske „konstitucije“ (cf. „constituit“), vezao podanike zapadnoga carstva, dočim nam je korespondentna odredba istočnoga carstva, koja je obvezala Mlečane, izgubljena. Kad su na to Neretljani prekršili obveze svojega mira od 839., učinjena iza mira s Mislavom, mletački ih je duka, pojačan valjda već sada langobardskim brodovima, napao, ali u borbama pretrpio znamenitih gubitaka. Ipak je odmah iza toga mletački duka Petar na carsku zapovijed poveo svojih 60 galija (jednoklupaka) zimi 840./1. u Jonsko more na Saracene, ali kad je bio poražen, ovi su god. 841. napadali na dalmatske romanske gradove, a svoju zatrku u Jadransko more ponovili godine 842. i porazili mletačku flotu kod Sušaka, iza čega su, osvojivši grad Bari, ostavili sjeverno Jadransko more na miru, zabavljeni budući u Donjoj Italiji i okrenuvši svoje sile na zapadne krajeve Donje i Srednje Italije. Za te dvogodišnje saracenske zatrke u Jadransko more ne vidimo da bi Neretljani paralelno s njima napadali, pak je tomu uzrokom možda upravo ova pojava Saracena, koji se opet sa svoje strane nisu usudili zalaziti u dalmatinsko-liburnijski arhipelag. Ali već oko god. 846. opet je zabilježen[2] vrlo smjel napadaj „Slavena“ (t. j. mislim: Neretljana i najviše ako rečemo još kojega broda sa ötôkâ k sjeveru od Hvara — ali to ne mora biti) na Veneciju, pri čemu „samo grad Caorle opljačkaše“.

Venecija ostaje i dalje samo autonomna provincija; pobijanje nekih Lentzovih tvrdnja; Lotarov kapitular od g. 846. Prema svemu ovomu, kako smo stvari prikazali, vidi se neosnovanost tvrdnje E. Lentza, koji u II. dijelu[3] svoje rasprave počinje za vrijeme Petra Tradonika gledati odnošaj Venecije prema istočnomu carstvu drugačijim, nego što je po I. dijelu njegove rasprave[4] bio nekoliko godina prije toga, a bio je odnošajem potpune odvisnosti *autonomne* provincije prema carstvu. On veli, da ako „svi ovi ratovi“ za duke Petra i nisu imali pravoga uspjeha, to da je on znalice „započeo izlaziti iz bizantskoga vojnoga podan-

[1] To je *Lentz* (Byz. Zeitschr. III. p. 76) i dokazao.

[2] Joh. Chron. Venet. (Mont. p. 115. 4).

[3] Byz. Zeitschr. III. napće, a osobito p. 72; tako i p. 70 govori o „ratovima“ „iz vlastite pobude“, misleći na ekspediciju u slavensku Dalmaciju god. 839. i 840.

[4] „Venedig als. byz. Provinz“ (Berlin 1891).

Digitized by Google

stva" i prvi da je on „pokrenuo to, da se na svoj trošak i riziko, svojim sredstvima vodi rat, a i da se sklapa mir i ugovore s vanjskim neprijateljima". Ali on svoju tvrdnju „izlaženja iz vojnoga podanstva" dokazuje ne tim, što Petar Tradonik ne bi bio išao protiv Saracena god. 840./1. na zahtjev[1] careva poslanstva (on je faktično išao), nego time, što da mi tobože sada nalazimo „izrečenu neku uzvratu za ovo djelo", naime podijelenje spatarstva! A to kao „uzvrata" i nije nigdje u izvorima izrečeno, a u samome faktu podijeljenja carskih odlikovanja nije ni Lentz netom prije kod duke Justinijana Particijaka vidio „uzvratu" usluge, nego upravo dokaz podaničkoga njegova odnošaja. Prema tome je mletačka ekspedicija na Saracene 840./1. bila naprosto čin podaničke pokornosti, rekvizicija flotne strategije mletačke na vojnu službu, a zanimljivo je, da god. 842. mletačka flota (braneći strategijski doduše i Veneciju) zalazi u bitku sa Saracenima još u vodama dalmatskoga bizantskoga dukata. Ona time čini upravo ono, što u drugim morima čine druge „flotne strategije" carstva — „na svoj trošak i riziko". Što se pak tiče onoga „sklapanja mira i ugovora s vanjskim neprijateljem", — tu Lentz misli Mislava i Drušca —, to smo netom prikazali, kako je stvar upravo imala biti, a eksponirani područnik carstva, autonomni duka mletački, svakako ima veću slobodu i u tome, nego što ga ima n. pr. strateg kibireotski. Prirodno bi doduše bilo, kad bi se za velikih neprilika obiju carstava i oslabljenja osobito franačke centralne vlasti pomalo sve manje naglasivala odvisnost državotvornih faktora na Jadranskome moru, Venecije i Hrvatske, ali Lentz malo dalje[2] izvodi previše subtilno, što se u „Praeceptum Lotharii" od 1. septembra 841. piše najprije „dux", a onda istom „spatharius" Veneticorum; mislim, da to ništa ne znači, to više, što ni „spatarius *Veneticorum*" nije ispravno, nego je u tome netočnost Lotharove kancelarije. Lentz ističe i to, što nema (kao nekada): „dux humilis provinciae Venetiarum", a to da nema ni u povelji[3] cara Ljudevita II. od 23. marta 856. No mi smo utvrdili, da upravo „Praeceptum Lotharii" od 1. sept. 841. pokazuje intervenciju carskoga punomoćnika, patricija Teodosija, i time više odvisnost Venecije od istočnoga carstva, nego što

[1] „. . . ex imperatoris parte ducem efflagitans" (Joh. Chron. Ven., Mont. 114. 1) i „*imperiali nomine* Petrum ducem *spatarium imperii* constituit et Venetos *requisivit*" (And. Dand. p. 175).

[2] Byz. Zeit. III. p. 82.

[3] M. G. LL. II., II. 1, p. 137.

Digitized by Google

bi to mogao pokazivati kaki izraz u naslovu mletačkoga duke. A napokon: te povelje jesu spisi *tuđega* cara za istočno-rimsku Veneciju, pak iz njih ne možemo suditi, kakvi bi izrazi bili u povelji istočnoga cara mletačkomu duki ili u podnesku ovoga svojemu caru. Isto tako ne dokazuje kakvi neodvisni položaj mletačkoga duke to, što se u oporuci olivolskoga biskupa Orsa od god. 853. Petar Tradonik potpisuje „Petrus excellentissimus gloriosus Dux Veneciarum“[1] — ta, to i jest njegova službena istočno-rimska titulatura unutar njegova područja! — a i sam Lentz odmah dodaje, da u istom spisu ima potpis „imperialis consul“! U isti pak mah Lentz ističe, da je u istoj ovoj oporuci datacija načinjena „*s istim* izrazima, kako ih nađosmo kod oporuke Justinijana Particijaka“[2] od god. 829. (a kud će više?), ali da taj način datacije nije više jedini i da „značajno stoji *iza* općeno (!) običajnoga određivanja vremena“ (t. j. po inkarnaciji). Ali ova oporuka olivolskoga biskupa spis je samo privatnopravni, pak dokazuje samo to, da i u Veneciju ulazi zapadni običaj; nego — premda on ulazi, ima odmah iza njega i formom nepromijenjena datacija po vladanju istočnoga cara. Na to prirodno ulaženje zapadnoga običaja i sve veću samostalnost formula mletačke kancelarije ima se također odbiti i ono, što Lentz iza toga ističe[3] za 10. i 11. stoljeće, pak je zanimljivo, da je i Lentz jedan put za 10. stoljeće, a drugi za 11. uz oznaku istočnoga cara kao „dominus“ našao i dodatak „noster“; „dei gratia“ ili „deo auxiliante“ u to pak vrijeme još nije diplomatički izraz suvereniteta, nego lične kršćanske poniznosti, te se nalazi i u spisima ὀpâtâ itd.[4]. Znamenitije se svakako na prvi pogled čini, što Lentz[5] iznosi, da se u kapitularu Lotara I. od 846., kojim se određuje da italsko-franačka vojska ide na Saracene odbraniti Rim[6], „poziva na sudjelovanje Sergije, vojvoda napuljski[7],

[1] Lentz, Byz. Zeit. III. p. 83. — „Gloriosus“ je neka amplifikacija uz „excellentissimus“, stavljena (što se može priznati) za oznaku šireg položaja autonomnoga mletačkoga duke — ako već hoćemo i to raspredati.

[2] Isporedi str. 56, primj. 4.

[3] Byz. Zeit. III. p. 84.

[4] Tako čitamo n. pr. u poznatoj Trpimirovoj povelji „licet *peccator*, Trpimirus dux Chroatorum, *iuvatus munere divino*, incertus de die novissimo et hora“.

[5] Ibid. p. 86.

[6] Ispor. str. 68.

[7] Krivo to veli Lentz, jer je i Sergije bio istočno-carski duka (ὁ δούξ) u Napulju, a imao carsku čast „hypata“ (konsula).

Digitized by Google

tako isto i papa i mletački dužd Petar, ut adiutorium ex Pentapoli et Venecia navali expeditione faciant ad opprimendos in Beneventо Saracenos". Ali i sam Lentz priznaje, da o kakvoj pomoći Venecije za onoga rimskog pohoda Lotarova sina Ljudevita protiv Saracena ni spomena nema ni u izvorima za onaj pohod, ni u mletačkim kronikama; ove dapače i ne znaju ništa o onome pozivu cara Lotara. Lentz tumači to ovako: „bilo da je Petra Tradonika slavenska opasnost" (naime spomenuta navala na dukat i pljačkanje grada Caorla oko god. 846.) „odvratila od toga, bilo da se on *bojao*, kad bi ga se možda odviše vidjelo tobože u vojnom društvu Ljudevitovu . . .". Upravo ta „bojazan", koju Lentz pretpostavlja u duke Petra, potvrđuje Lentzovu i nehotičnu misao ne samo o legalnoj, nego i o faktičnoj odvisnosti Venecije od istočnoga cara. Ali kako je car Lotar mogao u pomoć pozvati istočno-rimskoga podanika, napuljskoga duku Sergija, i ovaj zbilja i poslati odlučnu pomoć, koja je n. pr. 10. novembra 846. kod Gaete spasila već poraženu vojsku kralja Ljudevita II.: tako mislim da je mogao pozvati i mletačkoga duku, da zajedno s papinskim brodovima iz Pentapole učini diversiju na Saracene u benevetskoj vojvodini. Što je najme car Lotar javnim i zvaničnim kapitularom učinio u pogledu obiju istočno-rimskih duka, napuljskoga i mletačkoga, i što mu se (upućen dakako i obzirima preventivne samoobrane) odazvao napuljski: ne nazirem u tom poput Lentza to, da bi „i u tuđozemstvu stali priznavati nastajuću neodvisnost Venecije", nego činim dva ili tri izvoda iz toga. Prvi je naime izvod taj, da je ona „slavenska" (neretljanska) ekspedicija protiv Venecije zbilja bila godine 846., pak da je time zbilja zapriječila onu mletačko-papinsku flotnu diversiju na Saracene u beneventskoj vojvodini; možda su Neretljani i znali za saracensko napredovanje na zapadnim obalama Italije i veliku stisku ondašnjih kršćanskih vlasti, pak ih to usmjelilo za tako odlučan napadaj na Veneciju kao ključ flotne kršćanske pozicije Jadranskoga mora. Drugo — što sam već natuknuo[1] — nama je korespodentna odredba istočnoga carstva u pogledu *protuobveze* Mlečana prema zapadno-rimskim onim gradovima na Jadranskome moru (a time i langobardskoj kraljevini) za obećanu u „Pactum Lotharii" od 23. februara 840. Mlečanima pomoć tih gradova protiv Slavena — izgubljena, ali nije moguće pomisliti, da te mletačke protuobveze nije bilo. Ovaj

[1] Ispor. str. 86, redak 4.

Digitized by Google

„Pactum Lotharii" bio je in suprema linea ugovor obiju carstava, pak nije li car Lotar god. 846. bio na temelju toga upravo i vlastan, pozvati mletačku flotu u pomoć, sebi u korist? Treće napokon: Kad se car Lotar godine 841. poslanstvu patricija Teodosija obvezao, ići caru Teofilu u pomoć „s mnogobrojnom vojskom"[1] tamo, gdje je to na korist istočnoga carstva: nije li bilo tada i *protuobveze* istočnoga poslanstva i carstva — ako i ne možda formalno diplomatički skroz dovršene — da se u sličnim nevoljama ima pomoći i zapadnomu carstvu? Baš su tada Saraceni stali navaljivati na beneventsku vojvodinu, koja je pripadala zapadnomu carstvu; proljeća 841. navalili su na „portus Adriense" i Jakin; bilo se bojati i za Istriju, a da i ne spomenem flotne pomoći, koje bi silno bilo trebalo u tirenskome moru i koju je 5—8 godina zatim napuljski dukat zbilja i podao . . . O tome naime nema sumnje, da u ovim stoljećima poslanstva ne idu samo na komplimentacije, nego upravo svagdje možemo bud konstatirati, budi nužno pretpostavljati i izvoditi ovo: kada god u 9. stoljeću ide poslanstvo od jednoga carskoga dvora k drugomu, onda ili diplomatski dovršuju kaki pakt, ili ga uvode i uglavljuju. Tko zna — ali to ovdje samo pripominjem — ne će li se dogovaranje između Ljudevita II. i Vasilija I. za kršćanske podsade grada Bari-a nastavljati upravo na osnovu ugovaranja patricija Teodosija od god. 841., pak je ona flotna pomoć Vasilijeva caru Ljudevitu II. konačno samo posljedak nekih stipulacija onih dviju istočno-rimskih misija, koje su godina 839.—842. boravile na zapadu? . . . Ali o tome dalje u drugome dijelu ove radnje.

Pripomena I. (k str. 11, redu 17.).

„Ali potvrdom je i smrt velikoga franačkoga ratnika, furlanskoga vojvode Ericha, *kraj* Trsata god. 799., gotovo sigurno u sukobu s Hrvatima, a polazeći valjda kao desno strategijsko franačko krilo na posljednju vojnu na Avare ili i kao samostalna vojska idući na vojnu na Hrvate i nastojeći liburnijskim primorjem ili gornjohrvatskim visočjem doprijeti u srce Hrvatske u Dalmaciji". Ova moja stilizacija u znanstvenoj studiji čini mi se da se najbolje slaže s nejasnoćom naših vijesti. Da vidimo!

---

[1] . . . τοῦ κατ' ἐπικουρίαν συνθέσθαι αὐτῷ πολυάνθρωπον στράτευμα καί τινας ὑποστρατήγων αὐτοῦ (t. j. valjda vojvôdâ i komêsâ) χωρῶν τε καὶ πόλεών τινας Σαρακηνικῶν τῶν μεταξὺ Λιβύης καὶ Ἀσίας καταληῖζεσθαι . . . Synesius, p. 71.

Digitized by Google

Smičiklas (Hrv. Pov. I. 165, god. 1882.) veli doduše odrješito: „Istom god. 799. svršio je Karlo njihov (Avara) konačni poraz. Te iste godine pokuša pobjedonosni Erich markgrof Furlanski, ne bi li i dalmatinsku Hrvatsku Karlovoj državi pokorio. Kod Trsata sukobi se s Hrvati i pade". „Prvi udarac odbiše Hrvati, a ne znamo, da li je rat nastavljen. Franci se ne hvale, da su održali pobjedu, a ban dalmatinskih Hrvata ipak za tri godine kasnije (802.) priznaje Karla Velikoga za svoga cara. Videći, da ne će moći odoljeti ovoj svjetskoj vlasti, jamačno se je dobrovoljno pokorio, da daje darove dvoru franačkomu." Klaić (Pov. Hrvata I. 43. god. 1899.): „Franačkomu markgrofu Erichu, gospodaru Istre, Furlanske i drugih zemalja, prohtjede se još da svlada i hrvatska plemena, što su bila u staroj rimskoj Dalmaciji pod svojim knezovima i županima, a pod zaštitom bizantinskog cara i rimskoga pape. U to ime diže Erich još god. 799. vojsku na Bijele Hrvate. On provali iz Istre i prolazeći primorjem dopre do grada Trsata kraj Rijeke. No u Trsatu dočekaše ga Hrvati baš ljudski. On poče grad podsjedati i jurišati, ali bi suzbit. Žitelji grada Trsata bacahu na vojsku franačku ljute strjelice i ogromno kamenje, te ju potjeraše u bijeg. Sam Erich pogibe u toj borbi". . . . „A nasljednik Erichov, po imenu Kadolach, namah druge godine (800.) po nalogu Karla Velikoga upade u Bijelu Hrvatsku. Ali ni on ne pokori tih Hrvata". Dümmler u „Aelt. Gesch. der Slaven in D." (Wiener akad. Sitz.-ber. 20 [od god. 1856.]) p. 384: „Nasuprot se dakako čini, da je Erich u borbi s Hrvatima smrti dopao, jer pade u jeseni 799. kod posjedanja Trsata, nadomak Rijeci, ubijen od građana strijelama i metcima kamenja", a u „Ueber die südöstl. Marken . . ." (u X. svesci Archiva für Kunde österr. Geschichtsquellen) p. 7. (osobitoga otiska) kaže: „Slična sudbina, koju i Gerolda, zadesi od prilike u isto vrijeme i vojvodu Ericha furlanskoga; kad je podsjedao Trsat u Liburniji, ubiju ga stanovnici toga grada strijelama i metcima kamenja". Simson (Jahrb. des fr. Reiches unter Karl d. Gr., II. Bd., p. 195 [god. 1883.]): „Markgrof (obično ga zovu dux Foroiuliensis) pogibe kod pomorskoga grada Tharsatike (Trsata) na Jadranskome moru, nadomak Rijeci, u Liburniji. Zagazio u zasjedu, što su mu je priredili hrvatski stanovnici onoga grada, koji je bio pod bizantinskim vrhovnim gospodstvom („Hoheit"), ali je stojao tik na granici Istrije, koja je pripadala franačkoj državi".

Od primarnih izvora bilježe događaj: a) *Ann. Einh.*: „Accepit (sc. Karlo) etiam tristem nuntium de Geroldi et *Erici* interitu, quorum alter, Geroldus videlicet Baioariae praefectus, commisso cum *Hunnis* proelio cecidit, alter vero, id est *Ericus*, post multa proelia et insignes victorias *apud* Tharsaticam Liburniae civitatem *insidiis oppidanorum interceptus*[1] atque interfectus est"; — b) *Einh.*

[1] U primjedbi 2, str. 109 „školskoga izdanja" od god. 1895. Anala franačkih ističe se Einhardovo razlikovanje u Karlovu životopisu ovih

Digitized by Google

V. Karoli c. 13: „Maximum omnium quae ab illo (sc. od Karla) gesta sunt bellorum praeter Saxonicum huic bello successit, illud videlicet quod contra *Avares sive Hunos* susceptum est . . . . . — *octavo* tandem anno completum est . . . Duo tantum ex proceribus Francorum eo bello perierunt: *Ericus* dux Foroiulanus in Liburnia *iuxta* Tharsaticam maritimam civitatem *insidiis oppidanorum interceptus*[1], et Geroldus Baioariae praefectus in Pannonia, cum contra *Hunnos* proeliaturus aciem strueret . . . . . *interfectus* est." — c) *Ann. regni Fr.* (Ann. Lauris.): „Eodem anno gens *Avarum* a fide, quam promiserat, defecit, et Ericus dux Foroiulensis post tot prospere gestas res *iuxta* Tharsaticam, Liburniae civitatem *insidiis oppidanorum oppressus* est, et Geroldus comes, Baioariae praefectus, commisso contra *Avares* proelio *cecidit*. — d) *Versus Paulini de Herico duce* (Rački Doc. p. 301, 302): „Libicum (t. j. *Liburnum*) litus, quo redundant maria, *mons* inimice[2], *Laurentus* qui diceris, vos super unquam imber ros nec pluvia descendant; (itd. proklinjanja), ubi *cecidit* vir fortis in proelio, clipeo *fracto*, *cruentata* rumphea; *lanceae* summo retunso nam iaculo, *sagittis* forsum *fundis saxa* fortia *corpus iniecta contrivisse dicitur* . . .". — e) Možda se i Erichove smrti tiču riječi *Alkuinova* pisma 202 (Jaffé VI. p. 692): „Nec se *inconsulte* tradat periculis, quomodo quidam antecessores sui fecerunt et ideo *improba morte* perierunt"; Dümmler veli (Südöstl. M. str. 7, n. 10), da se tiču svakako, ali Simson (Jahrb. II. 199, n. 1) izriče, da je sumnjivo, no ako ne bi sumnjali, onda da Alkuin i Geroldu i Erichu spočituje, da su svojom nesmotrenošću sami krivi propasti svojoj, pa da bi to vrijedilo za Gerolda i Ericha i onda, ako ono Alkuinovo pismo (ne potječući možda ni iz godine 799. ili 800., nego istom iz godine 803., i tičući se novijega jednoga događaja) ne misli samo na ova dva franačka dostojanstvenika.

Prema tome a) *Ann. Einhardi* samo vremenski vežu smrt Geroldovu u avarskoj bitki (u gornjoj Panoniji) sa smrću Erihovom *kod* Trsata (u Liburniji) „insidiis oppidanorum interceptus", a ne kažu izrično, da li je Erih smjerao na Avare ili na koga drugoga i je li Erihova vojna u savezu s vojnom Geroldovom ili nije; b) *Einh. V. Karoli* jasno prikazuje smrt obiju Karlovih vojskovođa kao događaje na koncu osmogodišnjega Karlova rata na Avare, ali i tu se razlikuje Geroldova smrt u početku jednoga boja s Avarima u Panoniji i Erihova smrt u Liburniji uz (nadomak) Trsat „insidiis oppidanorum interceptus"; c) *Ann. reg. Fr.* skroz parataktički, bez ikakove, sintaksom i natuknute, uzročne sveze poređaju jedno uz drugo: odmetnuće Avara, smrt Erihovu *uz* (na-

riječi: „Ericus . . . *interceptus*, Geroldus *interfectus*". I Ann. regn. Fr. razlikuju: *insidiis* opressus (Ericus) . . . commisso *proelio cecidit* (Geroldus).

[1] Isporedi predašnju primjedbu.

[2] Ova je lekcija po „Poëtae Lat. aevi Carolini" I. 132, dočim je u Račkoga Doc. nerazumljivi „inimici".

Digitized by Google

domak) Trsat („insidiis oppidanorum oppressus“) i smrt Geroldovu u boju; ali zato vrstanje sámo ovih triju događaja u jednu cjelinu, pripovijedanje specijalne smrti obiju vojvoda iza opće vijesti o odmetnuću Avara i poređanje vijesti o Geroldovoj smrti u boju s Avarima iza vijesti o Erihovoj smrti „od zasjeda Trsaćana“ čini neodoljiv utisak, da sve to tvori jednu cjelinu[1]; d) *Versus Paulini* opisuju Erihovu smrt tako, da se jasno može slutiti (ali samo slutiti), da je Erih zašao nesmotreno u kakvu kršnu guduru ili se zatrčao pod primorske litice, pak onda bio zaskočen; štit mu bio prelomljen, šiljak koplja zatubljen, tijelo mu probodoše strijele i metci od praćaka, a onda mu tijelo smrvi teško kamenje, survano na njega; istina, sve bi to pristalo i onda, kad bi Erih u svojoj žestini išao sam glavom jurišati na grad Trsat, ali onda ne bi pristao uz taj Paulinov opis ona „zasjeda građana“ gornjih izvora, te ako se i njega tiče ona „improba mors“ Alkuinova pisma; još bi uz onaj Paulinov opis donekle pristala ta eventualna pretpostavka da se recimo Trsat na varku predao, pak onda Erih „inconsulte“ prvi ulazio u grad i bio ondje na ovaj način ubijen. Da se Erihova pogibija dogodila kod Trsata, potvrđuje i Paulinovo proklinjanje „liburnskoga primorja“. Ali u Paulina nalazimo i lokalitet naznačen, gdje se to dogodilo, naime „Laurentus mons“, pak se to slaže s time, što predašnja tri izvora, koji govore o Erihovoj smrti od „zasjeda Trsaćana“, ne preciziraju lokalitet prijedlozima (n. pr.) „sub“ ili „in“, nego samo *„apud“* i (2 puta) *„iuxta“*, a to bi bio onaj Paulinov *„Laurentus mons“*[2], *podno* kojega bi se imala dogoditi Erihova katastrofa.

Što se tiče dotadašnjega Erihova dodira s Hrvatima, to iz Paulinovih stihova „Barbaras gentes domuit sevissimas, cingit quas Drauva, recludit Danubius . . . . ., Dalmatiarum quibus *obstat* terminus“ i malo gornjega spominjanja onih rijeka, koje neka zaplaču

[1] Simson (op. cit. II. 105, n. 2) veli doduše: „Čini se po tome netočno, što Einhard i Erihovu smrt smatra događajem avarskoga rata (Vita Caroli 13)“, ali dodaje odmah: „Dakako da i sveza riječi u Ann. Lauriss. (ovo gornje mjesto) nudi takvo tumačenje“.

[2] Ne znam, koje bi to brdo moglo biti. Moguće je dakako pomisliti i to, da se brdo, na kojem stoji Trsat, zvalo „mons Laurentus“, ali je daleko vjerojatnije, da je to brdo bilo „juxta Tharsaticam“. Simson (op. cit. II. p. 195, n. 1) dodaje iza riječi kasnijega Poëta Saxo (qui . . . oppugnare Liburnorum contenderat urbem Tharsaticam, civisque loci, quem robore semper invictum novere, dolis ac fraude necarunt“) ovo: „ali autentično predanje izrično ne veli, da bi Erih bio pao za navale na Trsat, ako to i nije nevjerojatno“; nevjerojatno ne bi bilo samo po sebi, ali mi vidjesmo, da je po autentičnom predanju ovo upravo gotovo nemoguće. . . . Ipak se već godine 1478. spominje u jednoj povelji kneza Martina Frankapana „capella b(eati) *Laurentii* sub dicto castro nostro Czerzath sita“. Fermendžin, Acta Bosnae, p. 291. Malena, vrlo stara crkvica sv. Lovrinca stoji još danas na Sušaku (Na vijest o toj crkvici prijateljski me upozorio gosp. prof. Klaić).

Digitized by Google

nad smrću toga junaka, a među kojima nalazimo od hrvatskih rijeka samo samu Savu i Kupu: vidimo upravo to, da Erihovo vojevanje zapravo nije nikada preseglo u „Bijelu Hrvatsku", t. j. u Liburniju i Dalmaciju, pak ako je godine 799. to imao na umu, znamo da ga je baš na prvome koraku zadesila katastrofa. Dümmler dakle ima krivo, što je jedan put odrješito[1], a drugi put kao moguće[2] istakao djelomično ili potpuno podvrgnuće „Dalmacije" ili „Hrvata" (dalmatinskih) Erihom, a Dümmlerovo primicanje Einhardova životopisa Karla Velikoga[3] k utvrđivanju svoje teze[4] može se ticati istom događaja, 4 godine iza Erihove smrti, kad su se dalmatski Hrvati zbilja podvrgli gospodstvu zapadno-rimskoga cara Karla. Isto je tako slabo utvrđena i Harnackom[5] istaknuta (a Simsonom prihvaćena[6]) mogućnost, da bi se ona Paulinova riječ „domare" mogla ticati Erihovih predašnjih „dobitničkih pohoda" u Dalmaciju, izazvanih „pljačkaškim zatrkama Hrvata", pak da je u „takvom posljednjem pohodu" „Erih god. 799. pao"; slabo je utvrđena ta mogućnost zato, što Paulin naročito veli, da je Erih podvrgao narode *do* dalmatskih granica, a što se tiče „pljačkaških hrvatskih nasrta" i „Erihovih dobitničkih pohoda" u Hrvatsku. to je samo suponirana, ali izvorima nigdje neutvrđena mogućnost u onomu slučaju, ako se uzme da je dalmatinska Hrvatska bila do 803. pod efektivnim bizantskim gospodstvom i da su dalmatski Hrvati onda kao bizantski vazali vojevali s bližnjom franačkom markgrofijom; no mi o bizantinsko-franačkom ratovanju na toj granici sfere obiju velesila u ovo vrijeme ne znamo ništa.

Zanimljivo je pitanje: čiji li je bio god. 799. grad Trsat? Ako je bio sastavni dio dalmatske Hrvatske, pak se ova nalazila pod bizantskim vrhovnim gospodstvom, kako uzima Smičiklas („vrhovna vlast"), Harnack, Simson i Klaić („zaštita"), onda bi se o njemu samo u daljnom smislu moglo govoriti kao o „bizantskom" ili „carskom" gradu. Ali nije nemoguće ni to, da bi sam grad Trsat još god. 799., sasvim kao Krk ili Osor na bližnjim otocima, ili Dubrovnik i Kotor daleko na jugu, mogao biti upravo i direktni carski grad, pak je kasnije istom, možda skoro, za franačke vlasti, postao i politički hrvatski. Razumije se, da ozbiljnjoj historiografiji nije do toga, da narodu svojega historiografa koji grad ili koje područje pridade prije, nego što je utvrđeno, a svakomu je od nas stalo, da se što više približimo istini o prošlosti hrvatskoga naroda;

[1] Südöstl. M. p. 7 dolje: „. . . iz pjesme Paulinove . . . saznajemo, da njemu valja pridavati i djelomično podvrgnuće Dalmacije".

[2] Älteste Gesch. d. Slaven p. 384, n. 5: „Potonji (Paulin) čini se da mu izrično pridaje podvrgnuće Hrvata" . . .

[3] Einh. V. Caroli: „Histriam quoque et Liburniam atque Dalmaciam, ..."

[4] Na oba ova mjesta.

[5] „Die Beziehungen" itd. str. 39, n. 3.

[6] Op. cit. II. p. 197, n. 1.

Digitized by Google

k tomu znamo, da se svaka državna tvorba, i najslavnija, obično samo pomalo širila, a jedva je kada odmah zahvatila cijelo svoje kasnije područje. U stvari se naime radi o ovom:

U mletačkomu Ivanu Đakonu[1] piše „. . . . . et Nicyphorus imperiale fastigium adeptus est; quem quidam tirranus, Turchis nomine, magna expeditione stipatus, conatus est ad proelium provocare; sed augustus cum sui imperii pene omnia loca contra tyrannum tueretur, *tantumodo solum Tarsaticum destruere potuit* . postmodum vero predictus tirannus paenitens quod contra imperiale numen aliquod nefas peregisset, devotus et cernuus suam adinvenit gratiam". Tu očito ima Harnack[2] krivo, govoreći o „Turcisu, knezu („Fürst") trsatskom", a svakako barem nije pogodio sve pravo ni Ostermann[3] veleći: „Grad Trsat pripadao je još pod Nikeforom grčkomu carstvu, jer se morao odmah poslije Nikeforova zacarenja iza kratka otpadnuća pod nekim Turelisom opet predati Bizantincima[4]". Na stvari je ipak ta Ivanova vijest od početka do kraja odjeka pronuncijamenta dne 19. jula 803. patricija i anatoličkoga stratega Vardana, nadimkom „*Turkos*", koji je s vojskom dopro čak do Hrisopola prema Carigradu, ali se iza toga opet podvrgao caru Nikeforu I. i pošao u manastir[5]; jedino je nerazumljivo u Ivana Đakona to, gdje kaže, da „dočim je car gotovo sva mjesta *očuvao* od usurpatora, *jedino* je mogao razoriti Tarsatiku", jer nije ni logički konstruirano, a zna se, da Nikefor u početku i nije mogao od usurpatora sačuvati veliki dio Male Azije. Pitanje je sada: odakle ima Ivan Đakon onu vijest o Vardanu Turku? Direktno, ne znamo, odakle[6], ali znamo, da je Teofanova hronografija bila na zapadu poznata po latinskom prijevodu Anastasija Bibliotekara[7]. Nego, ni u tom prijevodu ni u grčkom originalu nema imena mjesta, koje bi koruptelom moglo dati povoda krivom možda pisanju Ivana Đakona „Tarsaticum" mjesto kojega Teofanova maloazijskoga mjesta[8]. Ako se dakle sklonemo misliti, da je onaj Ivanov

[1] Chron. Venet. ed. Monticolo p. 100. 13; o nekim razlikama Monticolova izdanja ovoga mjesta cf. Bulletino del Istituto storico italiano n° 9, p. 63.

[2] Op. cit. p. 48, n. 1.

[3] Karl d. Gr. u. d. byz. Reich (Gymn. Programm in Luckau), p. 9.

[4] Ime „Turelis" po Dandolu; očito je u Dandola krivo pisano mjesto Ivanova „Turchisa".

[5] Theoph. ed. De Boor. p. 479. 15 do 480. 3 i onda 480. 15—21.

[6] Vidi i Monticolo „Bull. del Ist. stor. it." n° 9, p. 98 i 63 i njegovo izdanje Ivana Đakona, u kojem nema uz onu vijest o Turchisu i Tarsatiku ništa zabilježeno, odakle bi Monticolo mislio da ta vijest Ivanova potječe.

[7] U Anastasijevoj „Chronographia tripertita", izdao De Boor u izdanju Theoph. chron. II.

[8] U aferi Vardana Turka spominje Theoph. samo ova mjesta: Χρυσόπολις, Μαλάγινα (τά), Κίος τῆς Βιθυνίας, ἡ μονὴ τοῦ Ἡρακλείου, ἡ νῆσος ἡ λεγομένη Ἱρώτη, a tako i Anastasijev latinski prijevod.

Digitized by Google

grad naš Trsat, jedva je moguće pomisliti, da bi se Trsat odmetnuo od carstva u svezi s maloazijskim ustankom anatoličkoga stratega, kojemu se nije pridružio ni Hrisopolis, a kamo li evropska koja pokrajina ili grad. K tomu, Ivanova vijest o „Tarsatiku" nije, kako rekosmo, u logičnoj svezi s predašnjim riječima, pak valja pretpostaviti *neku prazninu* (nastalu kojim od poznatih u tekstologiji načinom) između nje i predašnjih riječi; na taj bi se način ono „razorenje Trsata" imalo ticati kojega drugoga logičkoga subjekta, a ne Nicefora. A koji bi to mogao biti? Ime kojega Franka? kojega Hrvata? i to baš godine 803., koje se godine uzima, da se dalmatska Hrvatska podvrgla gospodstvu novoga zapadnoga carstva. Ali ako sada u onu prazninu umetnemo riječ Franak (koji god), pak uzmemo da je Trsat još bio direktno bizantinski grad, onda se to ne slaže s pomirljivim političkim raspoloženjima između Franaka i Bizantinaca te godine 803., jer se baš te godine pomirbeno franačko poslanstvo vraćalo iz Carigrada u Franačku, a pratilo ga je isto takvo istočno-rimsko poslanstvo; uzmemo li, da je Trsat tada bio već hrvatski grad, to se ni onda ne slaže s općim događajima, jer za god. 803. znamo samo to, da je Karlo poslao vojsku u Panoniju, koja je svoj posao uspješno izvršila, ali ne čujemo ništa o kakvoj vojsci na Liburniju (i Dalmaciju). Metnemo li pak u onu pretpostavljenu prazninu riječ „Hrvat", pak uzmemo li da je Trsat do tada (poput n. pr. Kotora na krajnom jugu Dalmacije) bio bizantinski: to moramo reći, da bi doduše moguć bio napadaj Hrvata (u svezi s njihovim odvrnućem od istočnoga carstva i definitivnim priklonjenjem k zapadnomu te godine 803.) na taj grad, ako je bio još bizantinski. Ali za tu interpretaciju opet nemamo nikakve podloge u drugim izvorima i ne slaže se ni to s pomirljivim raspoloženjem obiju carskih dvorova tada, pak Hrvati ne bi Karlu Velikomu, koji je živo nastojao o pomirbi s istočnim carstvom i o priznanju svoga carskoga dostojanstva s te strane, onim napadajem i razorenjem istočno-rimskoga Trsata učinili usluge kao svojemu novomu pokrovitelju. Ali ako se to ipak dogodilo, onda bi ovaj napadaj Hrvata na tada još bizantinski grad Trsat u svezi s njihovim priklopljenjem k zapadnomu carstvu baš godine 803. bio dovoljan razlog, koji bi nam rastumačio, zašto je car Nikefor, premda je s povratkom franačkoga poslanstva iz Carigrada poslao svoje poslanstvo Karlu Velikomu, od onda prekinuo svako dogovaranje s ovim. Onda bi ta vijest Ivana Đakona bila znamenita karika u lancu političkih peripetija izmedu oba carstva, a Hrvati bi s Trsatom dobili jako novo uporište na Jadranskome moru.

Ali bi još nešto drugo bilo moguće. U onome naime mjestu Ivana Đakona vijest o „Tarsatiku" mogla bi se (dakako po vrlo nespretnoj, ali u kroničara srednjega vijeka nimalo neobičnoj sintaktičnoj inversiji) čitati i tako, da se za subjekat rečenice: „tantumodo solum Tarsaticum destruere potuit" nema misliti inače u pravilnom sintaktičnom konstruiranju nesumnjivi „augustus", nego da se ima

Digitized by Google

misliti riječ „Turchis“ (t. j. „dočim je car gotovo sva druga mjesta carstva sačuvao od usurpatova, to je ovaj mogao razoriti samo „Tarsatik“). Mi doduše ne znamo o ikojem, makar i samo sličnom imenu grada u Maloj Aziji, koji bi Vardan Turkos bio razorio, a teško da bi koja zapadna kronika (iz koje je jedino mogao crpsti mletački Ivan Đakon) imala o Vardanovu ustanku više, nego što o njemu ima Teofan, a po Teofanu Anastasijeva „Chronographia tripertita“. Nego se u velikoj abrevijaciji originalnih vijesti u Ivana Đakona moglo njemu (ili intermedijaru između njega i Anastasijeve „Hronografije“) dogoditi to, da je osvojenje *Serdike* (Sardike, Sredca, Sofije) bugarskim kanom Krumom godine 809. nepažnjom uvrstio među događaje za Vardanova ustanka. Riječi „Tarsaticum“ i „Sardica“ vrlo slično zvuče nevještu uhu, a pogotovu ima u paleografiji mogućnosti, da bi Mlečanin mjesto nepoznate mu „Sardike“ čitao poznatu mu „Tarsatiku“. Tim bi dakako otpalo ostalo ono tumačenje o Trsatu, a vrijedno je bilo i tim se malo pozabaviti, jer smo vidjeli, da i u najnovije vrijeme vanjski historici[1] uzimaju u obzir ono mjesto Ivana Đakona o „Tarsatiku“.

Iz svega slijedi dakle ovo: — Ne bi bilo nemoguće, da se stara rimska Tarsatika držala u bizantinskoj vlasti do početka IX. stoljeća (i to možda poput τὸ κάστρον τὰ Δεκάτερα τὰ κάτω[2] istoga stoljeća u Boci Kotorskoj podno današnjega Trsata, a današnji bi onda Trsat bio „τὰ ἄνω“), ali ona vijest mletačkoga Ivana Đakona nije jasna ni sigurna; nasuprot je Trsat mogao već tada biti hrvatski grad. Markgrof Erih poginuo je u boju, u kojem su svakako sudjelovali i trsatski građani; boj je bio vjerojatno podno brda „Laurenta“ (Lovreta) blizu (ili podno) Trsata, u gorskoj guduri ili u klancu između brda i mora. Vjerojatno je, da je Erih neoprezno zapao u zasjedu i ondje junački, ali „improba morte“, poginuo; možda je bio na čelu male čete, ali možda i u predhodnici veće vojske. Možda je smjerao i zaskočiti Trsat, koji mu je strategijski smetao u daljnom pohodu, pak ga dakako nije smio ostaviti neupokorena za svojim leđima.

Već prebivanje velikoga Karlova ratnika i furlanskoga vojvode Eriha u onom kutu riječkoga zatona baš god. 799., kad je Gerold sa svoje strane pošao s vojskom na Avare u Panoniju i kad se političko-vojnička napetost između Karla Velikoga i carskoga dvora u Carigradu opet bila zaoštrila, pokazuje barem na namjeravanu vojnu akciju Erihovu. Je li on (recimo: prekoračenjem Rječine) pošao bio, da se kao krajnje desno strategijsko krilo operativnih protiv Avara franačkih vojska dohvati Pokuplja i Posavlja, ili je zbilja htio udariti na liburnsko-dalmatske Hrvate (onda je išao naprosto starom rimskom primorskom cestom iz Istre kraj Trsata prema Senju[3]), koji su se još nalazili u sistemu istočnoga carstva,

[1] Harnack god. 1880 i Ostermann 1895.

[2] De adm. imp. c. 29, p. 130. 5.

[3] Na ovo me upozorio gosp. prof. Klaić.

Digitized by Google

ne možemo jasno vidjeti. Bilo jedno ili drugo, svakako je Erih time dirnuo i povrijedio njihovo zemljište, pak nije čudo, kad bi se bio namjerio na živ hrvatski otpor. Prema tome se Erihova pogibija može ili sasvim ili s velikim dijelom vrlo lako pridati hrvatskoj vojnoj vještini i bojnoj hrabrosti, pak ono isticanje franačkih izvora, (osim Paulina) o „insidiis“ može se s velikim dijelom upisati na rovaš diplomatskom načinu pisanja franačkih anala, inspiriranih Einhardom, premda se mora reći, da se čini da je općeno bilo držano, da je Erih postupao nesmotreno, a i sami Paulinovi stihovi pokazuju taktičnu zasjedu ili iznenađenje. Pa ako i jest ovo, ni najmanje ne umanjuje vrijednosti ili slave (Trsaćana i Hrvata, ili samo) Hrvata, što su strategijski ili taktički upotrebili strategem taki, kojemu je podlegao Erih. A dalmatski su Hrvati istom onda (803.) pristali uz Karla, kad je on svojim zacarenjem stvorio nov sistem carstva, zapadni, u koji su lako mogli iz istočnoga sistema prijeći Hrvati.

Pripomena II. (k str. 53, prim. 2).

Čitajući ono mjesto moje studije može se pomisliti, da Trpimira i Krešimira, Miroslava i Pribunju (Prvunju), što ih spominje Konstantin Porfirogenet na opće poznatom onom svojem mjestu, vrstam također u IX. stoljeće. Zbilja je Dümmler[1] godine 1856. to i učinio, pak bi se ova 3 ili 4 hrvatska vladara vrstala između Mislava i Domagoja; tako je učinio i Rački god. 1864. u svojoj „Ocjeni starijih izvora“[2]. I kasnije, godine 1872. („Dopunjci i ispravci za hrvatsku povijest“[3]), nije Rački ove vladare uvrstio u X. stoljeće, nego je iz rimskoga imenika spljetskih nadbiskupa stavio iza Tomislava jednoga Krešimira (kao kralja, I.). Istom je Drinov god. 1875. („Južnije Slavjane i Vizantija v X. vjekje“[4]) stavio Porfirogenetova Trpimira, Krešimira, Miroslava i bana Pribunju u X. stoljeće, između Tomislava i Držislava, a to je onda god. 1877. prihvatio i Rački („Documenta“[5]). Mislim da je to učinio tim više, što bi inače praznina između Tomislava i Držislava (ili i njegova netom spomenutoga Krešimira I. i Držislava) bila odviše velika, t. j. i jedan i drugi kralj imao bi vladati odviše dugo. Prema tomu bi „proavus noster Cresimir maior“ ninske listine kralja Petra Krešimira[6] od c. 1062. bio identičan s Krešimirom Porfirogenetovim, pa bi on imao za sina ne samo onoga Porfirogenetova Miroslava, nego i listinama nam poznatoga Držislava, koga upravo ona listina Petra Krešimira ističe „sinom Krešimira Starijega“. To bi

[1] Älteste Gesch. der Slaven (Sitz.-ber. XX. p. 397).
[2] p. 40.
[3] „Rad“ XIX.
[4] U „Čtenija v imper. obšč. . . . pri moskov. univ.“ 1875 knj. III.
[5] Rački, Doc. nº 203 (p. 399).
[6] Rački, Doc. nº 45.

Digitized by Google

se potvrđivalo i time, što ista ova listina Petra Krešimira bilježi i bana Pribynu, koji da je isti s Porfirogenetovim Πριβουνία. — Toga se onda držao i Smičiklas i Klaić u svojim djelima o hrvatskoj povjesti, i stvar se čini skroz utvrđenom.

Razlog za ovo vrstanje jest osim već spomenutih i to, što da se ona velika vojna snaga Hrvatske, istaknuta Porfirogenetom za njegova Trpimira i Krešimira, može zamisliti samo za kraljevine, stvorene Tomislavom, a ne možda već u IX. stoljeću za Trpimira listine od 4. III. 852. i eventualnoga njegova sina Krešimira (Porfirogenetova), koji onda dakako ne bi bio identičan sa Krešimirom Starijim listine Petra Krešimira. Daljni je razlog, što da se iz Porfirogeneta vidi, da on na onom mjestu govori kao o sadašnjosti svojoj (ἐκβάλλει[1]) o velikoj onoj vojnoj sili Hrvatske, pa su po tome Krešimir i Miroslav u Porfirogeneta „mlađi suvremenici" ovoga cara-pisca[2]. Sam argument o Krešimiru za I. polovinu X. stoljeća iz rimskoga kataloga spljetskih nadbiskupa Rački ne upotrebljuje poput Drinova, budući „ex opere utpote et recentiori et parum fido"[3].

Ali ako dobro pogledamo u tekst Porfirogenetov za onaj „ἐκβάλλει", vidimo, da se ne može ticati sadašnjosti Porfirogenetova pisanja. Očito je ona alineja[4], počinjući se sa ὅτι, nepromijenjeni izvadak (kao što je cijeli onaj cap 31. „De adm. imp." složen od 8 takih izvadaka, gdje ὅτι — kako je poznato — stoji mjesto današnjega znaka navođenja [„ "]) iz nekoga Porfirogenetova izvora, koji je onda za sebe pisao u prezensu (ἐκβάλλει). Da onaj ἐκβάλλει vrijedi za prošlost, još bolje vidimo iz toga, što odmah daljna alineja, govoreći da je rečenu vojnu silu imala Hrvatska za Krešimira, upotrebljava imperfekat εἶχεν. Zatim se tu i smrt Krešimira ne prikazuje razmjerno suvremenom (τελευτήσαντος), pak ni vlada Mirosavljeva (ἄρξαντος) i njegovo umorstvo (ὑπὸ τοῦ Πριβουνίκ βοζάνου ἀναιρεθέντος), pak ni nutarnji nemiri iza toga ni najmanje nisu prikazani kao suvremeni (διχονοιῶν καὶ πολλῶν διχοστασιῶν εἰς τὴν χώραν γενομένων), a ti su osim toga dugo trajali, kako same riječi Porfirogenetove evo govore. Istom sada dolazi kao posljedak svega perfekat: „ἠλάττωται καὶ τὸ καβαλλαρικὸν καὶ τὸ πεζικὸν . . .", a na koncu cijele te alineje istom dolazi nabrajanje „sadašnje" (ἀρτίως) umanjene hrvatske vojne snage. Pa možda ni ta „sadašnjost" nije upravo istovremena s pisanjem Porfirogenetovim, nego s pisanjem njegova pouzdanika, iz kojega on vadi ove očite ekscerpte; taj pouzdanik ipak ne mora biti godinama daleko, osobito ako na tome mjestu Porfirogenet ne ekscerpira kakvu kroniku, — ali se ovo potonje zbilja čini.

---

[1] Rački, Doc. p. 399 gore.
[2] Drinov.
[3] Doc. p. 399 niže.
[4] De adm. imp. cap. 31, p. 151. 7—11.

Digitized by Google

Ovo razglabanje Porfirogenetovih obiju alineja u ovom pogledu svakako meće sadržaj njihov u neku prošlost prema vremenu Porfirogenetova pisanja ovih mjesta, i to ne baš u bližnju. To je jamačno i djelovalo na Račkoga prije Drinovljeve radnje, na Dümmlera, a i na Šafařika[1], koji je Porfirogenetova Krešimira, Miroslava i Pribunju postavio u prva dva decenija X. stoljeća, prije Tomislava. Svakako ona druga spomenuta Porfirogenetova alineja djeluje tako, da se po njoj samoj ne mogu ni Krešimir, ni Miroslav ni Pribunja ni građanski oni ratovi postaviti u 5. decenij X. stoljeća. A kamo onda? Mislim da bi ipak najzgodnije bilo, povratiti se na predašnje, gdje već imamo Trpimira listine od 4. III. 852. Od godine 852. njegove listine pak do pisma Ivana VIII. Domagoju[2] (između 14. XII. 872. i IX. 873.) ima ravnih dvadeset godina, u koje usred burnoga u hrvatskoj povijesti IX. stoljeća može stati vlada Porfirogenetova Krešimira, 4-godišnja vlada Mirosavljeva i nutarnji ratovi, započeti umorstvom kneza Miroslava banom Pribunjom (Prvunjom), iz kojih je onda niklo vladanje krepkoga Domagoja, vladara — ne iz „Trpimirova koljena".

Prema tomu bi Krešimir Stariji bio hrvatskim kraljem direktno prije Držislava, koji se u listini prvi put pojavljuje[3] oko godine 978. Pa to se sasvim dobro sudara s onom glasovitom ninskom listinom Petra Krešimira od c. 1062., u kojoj se ničim ne spominje vlada (makar samo od 4 godine) kakova Miroslava (tobožnjega sina ovoga Krešimira, a brata ovoga Držislava), premda se očito vidi, da je sastavljaču listine upravo stalo bilo, da počevši od Krešimira Starijega sve do Petra Krešimira (kroz po prilici 84 godine!) navede sve kraljeve (i banove); u spominjanju neprekidnoga niza tih vladara upravo i jest juridički živac ove listine pro praeterito, a imena tih vladara ne spominje listina možda kao izdavâčâ ponovnih potvrda one darovnice Krešimira Starijega, nego tim imenima podrobnim načinom bilježi upravo vrijeme[4], koje je proteklo od prve darovnice do ove listine. Ali tu će mi se prigovoriti, da ime bana Pribyne u ovoj listini jamči za identičnost Krešimira Starijega s Porfirogenetovim Krešimirom, jer se u Porfirogeneta veli, da je Krešimirova sina Miroslava srušio ban Πρβουνία. Nego, na to bi se moglo odgovoriti: 1. da samo ime „Pribyna" u latinskom možda nije identično s Πρβουνία, jer se Πρβουνία može čitati upravo Prvunja (ι = ı, β = v); 2. ako ime i jest identično, to lica ne moraju biti ista, pošto je sasvim lako moguće jedan Pribina ban u IX. stoljeću, a jedan u X.

Vraćanjem onih Porfirogenetovih hrvatskih vladara natrag u IX. stoljeće vraća se, istina, i neprilika, da između Tomislava od go-

[1] Slav. Alterthümer II. 289.

[2] Starine XII. 212, nº 2.

[3] Rački, Doc. nº 16 i 22.

[4] „Quod tutum possessoribus suis mansit *tempore* ipsius et filii eius Dirzislai . . ."

Digitized by Google

dina spljetskih sabora (925. i 927.) i Držisavljeva (ovaj c. 978.) oca Krešimira Starijega teče 50 godina, koje je malo teško dosada bilo ispuniti starim danima kralja Tomislava i mladim godinama Krešimira Starijega i koje su god. 1872. Račkoga[1], dok je on Porfirogenetove one hrvatske vladare stavljao još u IX. stoljeće, ponukale, da iz „mladoga i slabo pouzdanoga rimskoga kataloga" spljetskih nadbiskupa umetne iza Tomislava još jednoga Krešimira. Kod toga je dakako moguće, Držisavljevu vladu prema Tomi Arhiđakonu[2] možda pomaknuti natrag još do godine 970.

Ali netom, u svetim cijelomu Hrvatstvu razvalinama solinskim nađeni nadgrobni natpis kraljice Jelene[3] nenadano je popunio i ovu prazninu. Kraljica Jelena († 976.) bila je naime žena dosada nepoznatomu hrvatskomu kralju Mihajlu, a mati kralju Stjepanu. Tim bismo između Tomislava i Krešimira Starijega dobili još dva vladara. Ime Mihajla ni najmanje nije kod toga nužno identificirati s imenom Krešimira rimskoga (mlađega i nepouzdanoga) imenika spljetskih nadbiskupa (ni Tomislava s njegovim Trpimirom); tako isto (još manje) ni s imenom Krešimira, koje ime nalazimo u „Catalogus Ducum et Regum Dalmatiae et Croatiae" Fanfogna-Garagninove trogirske knjižnice[4]. Jer — ne dirajući u historijska data ovoga kataloga — sam je ovaj trogirski katalog „neka smjesa raznih vijesti, neka krparija iz kasnijih doba, negdje valjda iz XVII. vijeka, skrpana od raznih pisaca, nešto više legendarna, nego li povjesničkoga", kako nam kaže Bulić . Vrlo je lako moguće, da je sastavljač ovoga trogirskoga kataloga (a možda i sastavljač rimskoga imenika spljetskih nadbiskupa) ime Krešimira (a rimski katalog i ime Trpimira i Krešimira) uzeo (direktno ili indirektno) iz Porfirogeneta, kojega je djelo „De adm. imp." štampom objelodanjeno već god. 1611. prvi put, a 1617. drugi put[6]. I Resti[7], koji ima kralja Stjepana, oca mu (Mihajla Jelenina solinskoga natpisa) zove Krešimirom (ne pobijam, da se Mihajlo natpisa nije možda tako i zvao hrvatskim imenom), a odmah iza toga pokazuje, da je dobro poznavao Porfirogeneta, dočim u Ann. ragus. anonym.[8] i u ljetopisima Ranjine[9] (koji oboji spominju kralja Stjepana) toga dakako nije moglo biti.

---

[1] Rad XIX.

[2] Mon. Slav. mer. XXVI. (S. S. III.) p. 37. Možda je onaj „nongentesimo septuages. *gesimo*" rukopisa (dolje u primjedbi) zapravo: „nongentesimo septuagesimo" i još neki jedinični broj mjesto „gesimo".

[3] „Izvještaj mons. Fr. Bulića o crkvi sv. Marije od Otoka" . . . u Izvještaju o V. i VI. gl. skupštini „Bihaća".

[4] Fr. Bulić, op. cit. p. 31, b.

[5] Ibid. p. 32, b.

[6] Krumbacher, Byz. Lit.-gesch.[2] p. 255; I. i II. put izdao Meursius, III. put (god. 1711) Dubrovčaninu Banduri.

[7] Monum. Slav. mer. XXV. (S. S. II.) p. 27.

[8] Monum. Slav. mer. XXV. (S. S. I.) p. 15.

[9] Ibid. p. 194.

Digitized by Google

Prema tome bismo u X. stoljeću imali sada poznatih 5 hrvatskih kraljeva: Tomislava († poslije 927.), Mihajla (žena mu Jelena † 976.) Stjepana, Krešimira Starijega (prije g. 978., a možda i prije 970.) i Držislava, a onih 50 (ili 40) godina između II. spljetskoga sabora i prve poznate godine Držisavljeve 978. (ili 970.) potpuno ispunjuju osim cijelih vlada triju kraljeva (Mihajla, Stjepana i Krešimira Starijega) još i svršetak vlade Tomisavljeve i početak vlade Držisavljeve. Vijek je, budući kraljevski, ujedno stabilniji i nema prevrata, a prevrat Porfirogenetova bana Prvunje padne onda u II. polovinu IX. stoljeća, u kojem i onako znamo u dosta kratko vrijeme za četiri prevrata: 1. Domagoja (možda samo nastavak Prvunjina prevrata), koji se i sam ima boriti s „urotnicima“[1] i „zasjednicima svojega života“[2]; 2. Sedeslava, koji je „Trpimirova roda“; 3. Branimira; 4. možda i za povratka Mutimira na „očinsko prijestolje“. Ništa onda za kraljevsko i stabilno X. stoljeće ne smeta, da i opet poraste hrvatska vojna snaga, kakva je bila (kako suponiramo) u IX. stoljeću za Porfirogenetova Trpimira i Krešimira, a vidjeli smo, da je onaj ἐκβάλλει Porfirogenetov svakako prije događaja daljne alineje, koja je pak sama prema vremenu Porfirogenetova pisanja u nekoj (po svoj prilici i dosta dalekoj, kako nas se doima stilizacija te alineje) prošlosti. Zašto pak Porfirogenet nema još i daljnih vijesti iz hrvatske povijesti, lako se tumači po vrlo fragmentarnom njegovu pisanju, a i po tome, što mu se život hrvatski X. stoljeća činio dalje za njega, pak možda i po tome, što njegov prijedložak nije imao daljnih vijesti. Svakako to nas ne može smetati, da ne bismo izrekli ono, što nam se čini da one dvije alineje objektivno kažu.

Ovo nekoliko riječi, koje ne mislim da su iscrpne, a valjda ni posljednje, trebalo mi je, da njima obrazložim, zašto sam onu Porfigenetovu vijest o hrvatskom pomorstvu uvrstio u IX. stoljeće. Napokon, ne spada li ona ipak u ovo stoljeće, svakako može uz nestašicu drugih tako preciznih vijesti baciti svoj refleks i u IX. stoljeće.

---

[1] Starine XII., p. 217, n° 9.
[2] Starine p. 218, n° 10.

Digitized by Google

Život i književni rad Pavla Solarića.

Primljeno u sjednici filologijsko-historijskoga razreda Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti dne 26. listopada 1901.

Napisao dr. Nikola Andrić.

U književnom prijegledu slavenosrpskog perioda nema *jače* literarne ličnosti, koja bi do danas bila *slabije* obradjena nego što je ličnost mletačkoga korektora i samotnika *Pavla Solarića*. Dositije ga je nazivao svojim nasljednikom, Minervinim ljubimcem i nebeskim darom za Srbe, pa se je za njega gotovo više brinuo nego li i za samoga sebe. Bojao se je, da mu ne bi došao u „utêsnenije i skudost", jer je Solarić — po shvatanju Dositijevu — bio „najdostojniji da lepo i spokojno živi Srbima na polzu".

Pa je Solarić ipak pošao tragom svojih umnih a nesretnih zemljaka, Zaharije Orfelina i Save Mrkalja. Umro je od gladna želuca ne navršivši ni potpunih četrdeset godina.

I za čudo, da se baš za ovog trudbenika nije našlo ničije pero, da mu kako tako osvijetli rad, i da opširnijom raspravom svrati pozornost narodnu na rodoljubivost i književnikovanje čovjeka, koji je živio samo za svoj rod i za njegovu knjigu.

Možda je još jedini Rajić od starijih Srba, koji do danas nije doživio dostojne i svestrane ocjene. Najbolje i najkonciznije, što je do prije nekog vremena bilo napisano o Rajiću, izašlo je iz pera mladog Ljub. Gavrilovića [Просветни Гласник, god. 1890., str. 595—602.], a ta studija u svemu iznosi — osam stranica. Gavrilović je umro kao pravnik III. godine, pa ova njegova inokosna radnja izlazi gotovo više kao ironija za literarno-historijske radenike nego kao poklon. Tek iza proslavljene stogodišnje uspomene na smrt Rajićevu, napisao je Dim. Ruvarac (Бранково коло 1901. i 1902.) iscrpniju raspravu o ovom znamenitom radeniku.

Da je vrijedni essayista i biograf Gjorgje Rajković malo duže poživio, nema sumnje, da bi on — iza tolikih krasnih i modernih

Digitized by Google

svojih monografija — posvetio jednu i uspomeni Jovana Rajića i Pavla Solarića.

Solarić je bio jedan od onih prosvjetnih radnika med Srbima, kakvih mi Hrvati nismo imali na obratu osamnaestog u devetnaesti vijek. Bio je *samo književnik* i hranio se zaslugama svoga pera. Uopće, srpski dio starije naše hrvatske i srpske književnosti ima velik broj samostalnih i zaokruženih literarnih fizionomija, koje su se u borbi za život i za prosvjetu narodnu očeličile, razgrijevajući svoju okolinu svojom osobitom i zasebnom svjetlošću. Predočimo sebi samo život i rad jednog Orfelina, Jankovića, Dositija, Trlajića, Vujića, Solarića, Davidovića! Pa onda — Vuka! Sâm Karadžić je najsvjetliji primjer energije i zasebnosti, što ga je rodio srpstvu konac XVIII. vijeka.

O Orfelinu i Davidoviću napisao je lijepe rasprave zemunski protojerej, Dimitrije Ruvarac; o Jankoviću spomenuti Rajković; o Dositiju: Jagić, Šević, Popović, Scherzer, Radčenko i Gavrilović, a o Trlajiću i Vujiću pisac ove rasprave u svojoj „Prijevodnoj beletristici" i u novosadskom „Јавору" od god. 1892.

Jedina Solarićeva pojava stoji sasvim po strani i neobjašnjena, pa i ono malo, što je o njemu napisano u školskim i priručnim knjigama, sasvim je nepouzdano i jednostrano, jer nam daje fotografiju piščevu u crtama, kakvih Solarić nije nikada imao. U drugu ruku opet ističe se u tim knjigama na prvom mjestu onaj Solarićev rad, koji ni od samog pisca nije smatran glavnim radom njegova života, pogotovo, ako se taj rad sužava na jedini prijevodnički posao piščev. Mislim ovdje u prvom redu na Novakovićevu karakterizaciju (Историја српске књижевности, od g. 1871., str. 202.), koja silom hoće, da se je „slobodna i praktična filosofska radnja" Dositijeva u Solarićevim knjigama izvrnula u „učenu kabinetsku filosofiju". Ništa manje, nego to. Ako se uopće i o Dositijevim filosofskim djelima može govoriti kao o *originalnim* i slobodnim radovima, o Solariću to već ne može ni da se posumnja, jer su mu svih pet filosofskih knjiga točni prijevodi iz stranih književnosti, koje on s potpunim imenom izvornih pisaca polaže na krilo svojih sunarodnjaka, ne tražeći nikakvoga udjela u slavi originalnog filosofskog radenika.[1]

[1] Petračić-Milerova čitanka, po kojoj se uči u hrvatskim školama naša književnost, zapisuje samo Solarićev *pjesnički* rad, koji je upravo najneznatniji u obilju spisateljeva ostala rada.

Digitized by Google

Ono, što Solarića Solarićem čini, nije njegov filosofski rad — u čemu se je svakako povodio za sjajnim primjerom Dositijevim — nego trud o sasvim drugim književnim strukama, koje daju ovom radniku dosta samostalnu i potpuno zasebnu gloriolu. Solarić je po svojim najznačajnijim radovima bio u prvom redu *filolog*, *etnolog* i *publicista*, koji bi se — da je u njegovo doba med Srbima bila publicistika razvijenija — isticao izrazitim polemičkim karakterom. Svoje narodne i vjerske nazore izricao je on s osobitom jakošću i slašću, gdjegod mu se je u knjigama nadavala prilika. U tim je nazorima stajao na čistom *pravoslavnom* stanovištu sa šiljkom upravljenim protiv katoličtva med Slavenima i protiv „papeštva“, kako sâm veli u svom „Pominku“. Prema duhu svojega vremena rado se je upuštao u filološko etimologiziranje i razbistrivanje starožitnosti slavenske, o kojoj je samosvijesno gradio kule na pjeskovitu tlu, dokazujući istovetnost Skitâ i Sarmatâ po pečali, koja izbija iz poslanica Ovidijevih s pontusa euksinskog...

Kao istraživaču slavenske starine, kao odrješitom filologu i najstarijem izdavaču historijskih narodnih spomenika zapada Solariću jedno od prvih mjesta u slavenosrpskom periodu naše književne prošlosti. Da istaknemo u prvom redu ovo — po našem shvatanju — osnovno obilježje Solarićeva rada, napisali smo ovu raspravu.

I. O životu i okolini spisateljevoj.

Biografskih podataka o životu Pavla Solarića imamo vrlo slabo, a i ti do sada nisu nigdje skupljeni. Šafařík je u svojoj Književnosti napisao (knj. III., str. 333.) o njemu pet redaka, i to je gotovo sve, što smo o njemu znali. Zato ćemo pokušati u kratko da skiciramo neku životopisnu crtu Solarićevu po izvorima, do kojih smo mogli doći.

U svom pismu, što ga je pisao advokatu Gavrilu Bajčeviću, tadašnjem nadzorniku narodnih srpskih škola u Bačkoj[1], govori Solarić o slaboj prodji svoga djela „O samosti“ i spominje, da se u predgovoru te knjige nalazi „nêka biografije moje mrvica“. I na tom mjestu nahodimo nekolike podatke o životu Solarićevu. Ovi su podaci više filosofska ispovijest spisateljeva nego konkretna gradja za pravi životopis, ali se i po njima kao i po ono dvade-

[1] Štampano u Ljet. Mat. Srpske god. 1825., častica 1., str. 137.

Digitized by Google

setak pisama Solarićevih, što je štampano poslije njegove smrti u prvim svescima Ljetopisa Matice Srpske, dade konstruirati neka pouzdana zgrada o životu Solarićevu.

Rodio se je god. 1781. u Velikoj Pisanici — selu, koje leži „medju Viroviticom i Bjelovarom", kako sam veli — nedaleko Grabrovnice i Rače, u kojima se još za Solarićeva života rodiše Preradović i Trnski. Djedovi su se Solarićevi ondje naselili s ostalim srpskim porodicama — po njegovu mišljenju — negdje na početku 18. vijeka. Po tradiciji porodičnoj bila su med tim djedovima tri brata; dvojica od njih vojvode, a jedan svećenik, te su od tog vremena Solarići bili u Velikoj Pisanici „sugubo vlastujuća gospoda". U to doba čuvala su se privilegija hrvatskih Srba u nedalekoj varošici, Severinu. Arhimandrit Nićifor Popović, posinivši djeda Solarićeva Pauna, koji je kasnije postao kapetan (te je primio u nasljedje da čuva jedan od ključeva arhivalne crkve sv. Petra, o kojima govori Jovan Rajić u svojoj Povjesti, knj. II., str. 77.) dade mu načelničtvo nad plemenom Solarićâ. Ovaj Nićifor ostavio je u porodici Solarićevoj uspomenu o sebi ne samo kao administrator eparhije severinske u patrijaršestvu Černojevićevu, nego je i u svojoj kući imao neki izbor grčkih i latinskih knjiga, što ih je bio donio sa sobom iz Rusije, gdje je svršio teološke nauke. Solarić ovo spominje, da pokaže, kako su se već i u krugovima njegovih djedova od vajkada „muze milovale". Otac je Pavlov iz te arhimandritove knjižnice prevodio i prepisivao kojekakve sitnije stvarce, koje su onda i drugi od njega prepisivali i raznosili. Med ostalim bio je Pavlov otac sastavio i neki rukovodj za poznavanje slavenskih naroda i zemalja, pa je htio tu knjigu kasnije da rasturi štampom po narodu, ali je pri tom i ostalo. Mladi je dakle „Pavel" — kako se je Solarić do svoje smrti potpisivao — imao već u prvoj mladosti neke prilike da dodje u doticaj s višim duhovnim životom i sa književnošću.

Živeći u neposrednom dodiru s narodom i s narodnim vjerovanjem, upio je mladi Solarić zarana klicu sujevjerja, od kojega se jedva oteo u zrelijim godinama. Za svaki pojav prirodni i za svaki dogadjaj imali su Velikopisaničani svoje tumačenje, koje je Solarić sebi zapisivao, dok mu to otac nije zabranio. Ove svoje zapiske i uspomene razradjivao je Solarić kasnije, tražeći im tumačenja u komparativnom mitologiziranju s grčkim i latinskim svijetom.

Digitized by Google

Mladi je Pavel vrlo rano od nekuda primio uvjerenje, da je najveće znanje čovjekovo poznavati samoga sebe. Držao je, da će u tom najlakše doći do svog cilja — čitanjem knjiga. I čitao je od prve mladosti sve, do čegagod bi dolazio. Napredujući u tom poslu, saznao je, da ima kojekakvih knjiga, koje su zabranjene ne samo od crkvenih poglavara nego i od državnih, ali ih se je klonio. Šta više, kad mu je došla u ruke neka ovelika „horvatskim narječjem spísana" knjiga, nad kojom je bila izrečena anatema, Solarić ju je srdit bacio u ražarenu peć, ne shvaćajući ni kasnije, kako se je mogao toliko ražestiti, gdje nije ni slutio, o čemu je knjiga zapravo radila. Ove su pretegnute žice Solarićeva momačtva morale prije ili kasnije popucati. I popucale su, kad je razabrao, da su uobičajena anatemiziranja prelazila svaku razboritu granicu.[1]

Prema potrebi svoga vremena znao je i Solarić prije Ciceronov nego — „Zimmermannov jezik". Materinski srpski jezik narodni bio mu je u prvi kraj „nepolezan", jer je sve, što je bilo učenije pisano, izdavano u slavenskom narječju. Do Obradovićevih knjiga dolazio je tek kasnije, pa je imao — po sopstvenom priznanju — mnogo okapanja, dok se je pomalo stao oslobadjati natruhe slavenske, koja mu se je u stil „priuselila".

Premnogim crkvenim i teološkim knjižicama, koje su za Solarićeva momačtva poplavljivale srpsko čitalačtvo, nije se Solarić ve-

[1] Za karakteristiku, kako su pojedini književnici Solarićeva vremena pisali proti prerevnom anatemiziranju, vidi se iz djela dr. Adolfa Dietricha Webera, koje je god. 1793. izašlo pod imenom „Ueber Injurien und Schmähschriften". Tu se med ostalim veli: „Neuerer Zeit hat man sogar angefangen, die sämmtlichen Werke eines Verfassers in folle zu verbieten, ohne einzelne Schriften namentlich anzugeben. Das kurfürstliche Bücher-Censur-Collegium zu München kann darin zum Muster dienen. Der allgemeine litterarische Anzeiger liefert mit diplomatischer Richtigkeit, wie versichert wird, zwei bayerische Verzeichnisse verbotener Bücher, welche zugleich einige Proben der litterarischen Genauigkeit und Rechtschreibung ihrer Verfasser abgeben, und worin unter andern verboten worden alle Werke des Helvetius, Montesquieu, Voltairs etc. Eben dieses Collegium verbietet auch Homers Iliade, Virgils Aeneide, und alle Kalender, die nicht die Zeichen zum Aderlassen, Haarabschneiden, Purgiren, Bäumefällen u. d. enthalten. Die Folge davon war, dass diese Censurkommission am Ende ihre eigenen Verzeichnisse verbotener Bücher selbst wieder verbieten musste, weil das Publikum zu laut seinen Spott und seinen Muthwillen über die Weisheit dieser Censur trieb".

Digitized by Google

selio, premda je bio odan vjeri i pravoslavlju svom dušom svojom. Držao je, da bi pisci tih knjiga učinili i prema crkvi i prema narodu veću zadužbinu, da su izdavali knjige, u kojima bi poučavali narod o poljskom gospodarstvu, o društvenom životu i o prosvjećivanju prostoga puka.

Po prirodnom nagonu imao je Solarić volje da o svim pojavama društvenog, naučnog, narodnog, političkog i religioznog života zadobije svoj osobiti nazor. Kako nije imao prilike da u razgovoru s učenijim ljudima od sebe izmijeni svoje misli, bio je primoran da samotuje. Pa je samotnik i pustinjak ostao cijeloga svoga života. Već u prvom djetinjstvu bio je naklonjen svetačkom životu, pa bi se upravo — poput Dositija — najradije bio sklonio u kakvu „pešteru", da se tamo oda jedino samotovanju i razmišljanju.

Za Solarićeva djetinjstva smatrao se u njegovu kraju Srijem kao neka obećana zemlja, u koju su hodočastili štapom u ruci srpski starci i starice čak iz varaždinskog generalata. Srijemski krajevi nazivali su se „dolnjim krajevima", koji su bili lijepi, sveti i svim blagom obilni. Tko bi hodočastio u fruškogorske manastire, taj bi računao kao da je — bar na polak — bio i u Jerusolimu. Srijem je bio Athos. Solarić je dakle takodjer pošao u Srijem, u Karlovce, za naukom. U jednom je manastiru proveo dvoje jesenske praznike, gdje je rado boravio ne samo radi prijateljstva nekih kaludjera nego i radi zdravoga položaja brdskoga. U to doba Solarić više nije osjećao želje za svetačkim manastirskim životom, pogotovo ne bi želio vjekovati u tim samostanima, kamo su se pod konac 18. vijeka rado slali umobolnici, s kojima monasi nisu uvijek postupali vrlo čovjekoljubivo. Iz biografije nesretnoga Save Mrkalja znamo, da je Mušicki htio i Mrkalja, kad je pomjerio pameću, da spravi u te manastire.

Solarić je bio jednom prilikom poslan i u banatski samostan Kovilj, arhimandritu Jovanu Rajiću, da ga dovede mitropolitu Stratimiroviću. I jedino med Rajićevim knjigama bio bi Solarić spreman ostati na sve vijeke, a može biti, kako sâm veli, i „počrniti se", to jest staviti kamilavku na glavu.

Iza pet godina srijemskog djakovanja vratio se je Solarić u svoj rodni kraj, gdje je pošao na neko vrijeme u samostan Orahovicu. Arhimandrit ovoga samostana govorio je latinski i njemački, te su svi uživali u Solariću kao djaku karlovačkih srijemskih škola i pitomcu direktora Andrije Volny-ja. Pod vodstvom jednog mladog monaha prošao je Solarić romantičku okolinu ovoga kraja, diveći

Digitized by Google

se ljepotama prirode. Tu je imao sreću da vidi „pešteru“ posljednjega pustinjaka iz orahovičkoga kraja...

Sudeći po jednoj Solarićevoj pjesmi (štampanoj u Ljet. Mat. Srp., knjiga 34., str. 32.) provodio je Solarić nekoliko godina svoga djetinjstva u Križevcima, a kasnije kao da se zadržavao i u Zagrebu.[1]

Dovde je Solarić ostavio kakve takve autobiografske vijesti o sebi. Što se je kasnije dogadjalo, i kako je došao u Veneciju da tamo provede sav svoj dalnji samotnički život kao privatni naučenjak i kao korektor grčke štamparnice Pane Teodosija, o tome možemo da damo samo nepotpunu i sporadičku informaciju.

God. 1804., kad je u Veneciji izdavao uz materijalnu pripomoć braće Teodorovića svoje geografske stvari, jamačno još nije bio tamo stalno namješten, nego je živio neko vrijeme u Veneciji, a neko u Trstu uz spomenute svoje prijatelje i mecenate, trgovce Teodoroviće.

Godinu dana prije toga nalazio se je u Padovi, gdje se je — dne 10. prosinca — sastavši se tamo s Obradovićem i Stojkovićem, konačno odlučio da služi srpskim muzama i književnosti. Htio je „po svojem mogućstvu da podražava slavnoj dvojici“. Tu je odlučio da prevede Villaume-ovo nagradjeno djelo: „Ueber die Erziehung zur Menschenliebe“, očito uz nagovor spomenutih literata. Solarić je dakle imao 22 godine, kad se je dao na književnost.[2]

Prve četiri godine Solarićeva ovoga tršćansko-mletačkog boravka — iza izdanja triju geografskih knjiga — nemamo ni o njemu ni od njega nikakovih vijesti.[3] Iz godine 1808., koje je počeo izdavati svoje prijevode filosofskih djela s Eckartshausenovom knjigom „Codex der menschlichen Vernunft“, imamo jedno pismo od Solarića, što ga je iz Trsta odaslao svome kumu veliko-pisaničkome protopresviteru. Iz toga se pisma razabira, da je Solarić već go-

[1] Dotični stihovi glase:

Prvo mêsto stranstvovanja blažili Križovci,
Jazvili me pet godina, treće su Karlovci.
Dunav nije napojio, nije Fruška smela,
Ni za Zagreb paki sreća nije me pripela.

[2] O ovom sastanku padovanskom vidi niže, gdje se govori o prijevodu Villaume-ova djela. Da se je Solarić pod konac god. 1803. nalazio u Padovi, vidi se i iz Dositijeva pisma od 5. lipnja 1804.

[3] Znamo samo, da je 13. lipnja 1806. bio u Trstu, u društvu one „dvanaestorice“, koji su se opraštali sa Dositijem prije njegova polaska u Srbiju.

Digitized by Google

dine 1807. pobolijevao i to cijelih dvanaest mjeseci, premda nikad nije tako bolovao, da bi morao ležati u postelji. „Pljuvao je kamenje“ veli u istom pismu. Bio je naime zapatio sušicu, koju je vukao četrnaest godina. Ovu je valjda cijelu godinu proveo u Trstu, jer veli, da će odatle skoknuti u Veneciju da „jedno od triju djela, što ih je medjutim Srbljem priugotovio“, izda. Iza toga htio je da podje u Srbiju („u obêtovanu zemlju“), gdje je u to doba njegov veliki zaštitnik i uglednik Dositije bio „glavni nadziratelj školâ i u visokom soboru starješina“. U misli da podje u Srbiju, spjevao je i pjesmu, kojom se opraštao od Trsta (Ljet. 7. str. 39.).

God. 1809. radio je već u velike na „Srpskoj hieroglifiki“, glavnom djelu svojega života, koje medjutim u cjelini nije nigda ugledalo svjetlosti. Iste godine izdao je tri svoja prijevoda. S ovim djelima je Solarić stekao dosta potajnih neprijatelja, koji su zazirali od njegova prostonarodnog jezika i gradjanske ćirilice. Solarić je medjutim imao i samostalnosti i srčanosti, da tim „lavovima iz srijemskih polja“ začepi usta. Služio se u tim knjigama gradjanskom (a ne crkvenom) ćirilicom i pisao što narodnije, da — kako je sâm govorio u pismu na direktora Bajčevića — „ono, što je pravedno, useli u književnost i pobijedi protivu upotrebljeniju ovoga pisma u Serbov negodovanije i opolčenije“. Da su ostali Srbi u Lipskom mogli, a u Beču i Veneciji sjetili se izdavati svoje prosvjetne knjige gradjanskim pismom, zaista bi — po mišljenju Solarićevu „i brže i daljše i silnije podjejstvovao nad dremotom i sljepotom roda našega“. Zato je Solarić držao, da nasljednici Dositijevi moraju onu štetu popraviti. Ali je ipak — za čudo — Solarić svjetovao svojim bačkim prijateljima, da se „najpače u učilištnih sočinjenijih“ drže Kirilovog crkvenog pisma! Ovo mu se pismo činilo nekako srpskije, pa je mislio, kad bi se Srbi potpuno odrekli starog svoga pisma i crkvenog jezika, da bi time učinili neko nepatriotsko djelo. Neodlučnost ili dvoličnost ova Solarićeva *u pismu i u jeziku* napokon mu je sasvim odvratila sklonost Kopitarova kruga, koji je po svoj prilici u njemu gledao čovjeka, koji bi — svojom naučnošću — mogao više škoditi nego li koristiti blagoslovenom radu Karadžićevu. O mjestu, koje Solarić zauzima med reformatorima za narodni jezik, bit će u ostalom opširnijeg govora u odlomku, u kojem stanemo govoriti o njegovim „Rimljanima“.

Digitized by Google

Što se tiče pisma i jezika, vidjet ćemo, da je Solarić u svim svojim djelima dvoličan. Pojedina su mu djela štampana elegantnim gradjanskim pismenima i biranim narodnim jezikom, a pojedina (većinom filološka, kao Bukvar, Dabišina diploma i Rimljani) tvrdom i debelom crkvenom ćirilicom sa svom težinom slavenosrpskog naučnog aparata, gdje je čak i strâne paginirao — slovima. Imao je — a u tome je mnogo sličan Lukijanu Mušickome — previše respekta pred ortografskim i jezičnim tradicijama svoje crkve. Stajao je, rekao bih, odviše pod moralnom vlašću čiča-Steve (kako je Vuk satirički nazivao neprijatelja svog i neprijatelja narodnih pisaca, uobraženog i nemilosrdnog mitropolita Stratimirovića). U tome je i Solarić imao — da se poslužimo Vukovom riječju — nešto Lukijanove „kaludjerštine".

U to doba nastojali su bački prijatelji da nadju kakvo mjesto Solariću u svom krugu. Da se primi učiteljstva, na to nije Solarić htio da pristane, jer su mu to već prije nudili i tršćanski Srbi. A za kakvo više mjesto — za nadzornika srpskih škola u Bačkoj ili Banatu — nije sâm Solarić još osjećao prave sile u sebi, premda ga je „za milom svojom zemljom vukla neka neodolima sila kao pravoga Ovidija". Drugim riječima Solarić je već bio duboko zagrizao u slatku jabuku literatsku, a da bi se radi proste udobnosti htio latiti kakvog suhog birokratskog posla. Da se vrati u užu domovinu, nije htio, dok mu se „knjige u tim stranama ne pročitaju i ne donesu ploda". A kad bi se već morao primiti nadzorničkog mjesta, to bi se primio negdje u Dalmaciji, gdje je slutio u bibliotekama silu narodnih dokumenata. Želio je prije da barem obidje Dalmaciju. Ćirilo Cvjetković u svojoj „Autobiografiji" (str. 94.) pripovijeda, da se je za svog mletačkog boravka svaki dan po jedan i po dva puta sastajao sa Solarićem i da mu je ovaj kazivao, kako je namjeravao poći u Dalmaciju da tamo uredjuje srpske škole „s pomoću jepiskopa i drugih dobrih sunarodnika".

U lipnju god. 1810. imao je u Veneciji izaći Rakićev „Besjedovnik iliričesko-italijanski" sa Solarićevim predgovorom. Tu je naš pisac izdao odlomak iz svoje „Hieroglifike", do koje je više držao nego do ikojega od svojih trinaest djela. I u tome se obistinila ona prokušana istina, da mati najviše ljubi najslabašnije i najnerazvijenije čedo svoga srca.

Ljeti god. 1812. obišao je Solarić iza dugoga izbivanja svoju porodicu i domovinu. Došao je u svatove svome ujaku Jovanu

Digitized by Google

Dimiću, trgovcu u Gornjem Karlovcu. Tom je prilikom otišao čak do Zemuna (gdje se je raspitivao za rukopis Dositijeva „Mezimca"), pa je posjetio i svoje rodno mjesto u varaždinskom generalatu. U to je doba imao u životu dvije sestre i mater. Vozeći se iz Velike Pisanice prema Karlovcu, susrete medju Božjakovinom i Sesvetima kod Zagreba svoju staricu majku, koja se je takodjer bila zaputila u pohode svome bratu u Karlovac. U Karlovcu je Solarić ostao neko mjesec dana, pišući odavde prijateljima, a u prvom redu svome kumu Jovanu Rajčeviću, protopresviteru velikopisaničkom (zapravo severinskom), koji se je kao dobrotvor Pavlov mnogo zauzimao za staru majku Pavlovu.

God. 1814., kad je Solarić bio već izdao sva svoja važnija djela, — koja su jamačno u našim stranama sva već „bila pročitana i donijela plod" — bio je naš pisac spreman da preuzme nadzorničtvo nad srpskim školama u Hrvatskoj ili Dalmaciji. O tom se je već u velike dopisivao s Nestorovićem i molio prijatelje, da mu se to nadzorničtvo „ne bi izmaklo". Sada je držao, da bi takvo mjesto bilo i za njega i za srpsku književnost vrlo korisno. U to je doba Solarić pisao predgovor Dositijevu „Mezimcu", koji je tek god. 1818. izašao u Budimu po redakciji Solarićevoj. Izdavač se je mnogo brinuo, da portrait Dositijev, kojim je ovo djelo ukrašeno, bude što vjerniji. I zaista lik narodnog patrijarhe najizrazitiji je u ovoj Solarićevoj ediciji. — God. 1814. već je Solarić bio proputovao Dalmaciju, pa je samosvijesnom sigurnošću pisao prijatelju Zahariću, da bi „bila neiskazana šteta srpskomu književstvu", da on ne dobije tamo mjesta.

Evropa je u to doba živjela u neizvjesnosti Napoleonove peripetije. Ilirija se bila povratila pod krilo habzburških vladalaca, a patriotima srpskim bilo je najviše do toga stalo, da se srpske škole uvedu i u ovim stranama. U to je ime Solarić i proputovao neke krajeve, da uzmogne u vjernoj slici prikazati žalosne kulturne prilike srpstva po Dalmaciji i Albaniji. Nestorović, koji je bio u to doba vrhovni nadzornik srpskih škola i carski savjetnik, zatražio je od Solarića da mu u njemačkom jeziku napiše izvještaj o stanju tamošnje javne nastave. A, kad mu je Solarić to napisao — nije Nestorović imao srčanosti da taj izvještaj preda caru. To je Solarića zaboljelo, jer je on držao, da „sovjetnik može carju soobštiti i štogod neugodno". (Ljetopis od g. 1826., čast 7., str. 163.) — A Solarić se nadao, da bi s uredjenjem nastavnih prilika u tamo-

Digitized by Google

šnjim krajevima sâm došao do nadzorničke stolice. Ovu je želju medjutim ponio sa sobom i u grob.

Godine 1816. učini Solarić poznanstvo s jednim peerom engleskim, s kojim je u društvu proputovao velik dio sredozemnih krajeva, te se je i u tom donekle približio svome velikom nastavniku i divnom putniku: Dositiju Obradoviću. Nalazeći se te godine lord Frederik Gilford, bivši gubernator Ceylonski, u Mlecima, zaželi da nauči slavenski. I tako se sastade sa Solarićem. Ovaj ga je poučavao neko vrijeme, a kad je Gilfordov brat umro, prekide lord svoje lekcije i ostavi Mletke. S proljeća god. 1817. opet se Solarić sastade s njim i lord ga obveže, da s njim putuje desetak mjeseci, poučavajući ga u staroslavenskoj gramatici uporedbenim načinom i obaziruć se na ruski jezik. I tako se na božić g. 1818. krene Solarić preko Bologne i Fiorenze u Rim, gdje se sastade s Gilfordom dne 17. siječnja. Odavde krenuše u Napulj, a iz Napulja „na naročito prislanoj anglijskoj fregati" na jonske ostrve, gdje su se zadržali desetak dana; odavde su imali poći preko Trsta i Rijeke u Budim i Beč. Uz lorda i Solarića putovao je još jedan lakaj, koji je „za nuždu umio i kuharski zanat".

Kolika razlika izmed Obradovićeva i Solarićeva putovanja! Obradović je putovao sirotinjski, stičući u svakom mjestu putni trošak, da se može odbiti iz jedne zemlje u drugu, ali je zato putovao lagano ubirući svagdje na tenani novih dojmova, kojima će natopiti svoje knjige. A Solarić je putovao u gospodskom društvu s engleskim „Bädeckerima" u ruci, a stečene impresije nije nikako drugojačije umio izliti nego u mršavom pismu na svoga prijatelja Tošu Zaharića, trgovca novosadskoga. (Ljet. 1826., čast 4., str. 131.) Što je Solarić pisao s puta ovom gradjaninu i ostalim svojim gradjanskim prijateljima, ne ističe se nikakvom književničkom osobitošću, niti u tim pismima ima onog umiljatog čara, što ga je Dositije umio izliti u jednom jedinom svom pismu. To su obligatna sjećanja, kojima današnji putnici usrećavaju svoje poznanike na suhoparnim i konvencionalnim poglednicama.

Upravo je šteta, što se od Solarićeve korespondencije sačuvala i štampala gotovo samo ona pisma, koja je upravljao na neknjiževne poznanike. Možda je u pismima, što ih je odašiljao učenijim svojim prijateljima, nalazio drugih tonova, koje bi današnja književna kritika višom mjerom morala mjeriti.

Iz sačuvanih nam štampanih data saznajemo, da je Solarić bio s Gilfordom u Beču mjeseca svibnja 1818. (Pismo Kopitarovo Do-

Digitized by Google

brovskome, Briefwechsel I., str. 439.) Iz iste prepiske vidimo, da je engleski lord „als Freund der slavischen Sprachen und als Protector *unsers* Solarich" (Op. cit., str. 448.) bio poštovan i u tadašnjim najvišim krugovima slavističkim.

Je li Solarić iz Beča dalje putovao s lordom, o tom nigdje ništa pozitivno ne saznajemo. Znamo, da ga u Rusiju nije pratio. Iz pisama Vukovih Lukijanu Mušickome (Гласник 75., str. 279. i 281.) saznajemo, da se je Solarić sredinom godine 1818. nalazio u Budimu, gdje je štampao Dositijeva „Mezimca" i svoje „Rimljane slavenstvovavše". A po tome bismo zaključili, da se je u Beču rastao sa svojim peerom. Poznanstvu s Gilfordom imamo da zahvalimo Solarićeve „Rimljane", u kojima je pisac — na želju lordovu — htio da napiše etimološki rječnik latinskoga jezika.

God. 1817. došao je Solarić u bliži doticaj s poznatim narodnim herojem i „strastoterpcem" arhimandritom Gerasimom Zelićem. Te je godine naime završio ovaj — pored Ćirila Cvjetkovića[1] — najoštriji neprijatelj episkopa Kraljevića u pounijaćivanju dalmatinskih Srba, svoja „Žitija". U mjesecu svibnju iste godine podje Zelić u abanske banje u Italiji, ponesavši sa sobom i svoj rukopis. U Veneciji ostavi Zelić svoje „Žitije" kod Solarića, da ga ovaj pročita, pa da svojim stručnjačkim sudom odluči, treba li da se izdaje i kako da se izda. Kako je poznato, „Žitije" Zelićevo najznatniji je spis te vrste u starijoj srpskoj književnosti pored Dositijeve istoimene radnje. Srpska književna zadruga izdala je to djelo u tri sveska (od godine 1897.—1900.), pa je to prvo potpuno izdanje ovog znamenitog spisa.

Kad se je Zelić vratio u Veneciju iz Abana, bio je Solarić već gotov sa svojim sudom, tjerajući pisca da po što po to djelo izda, makar ne imao inače ništa osim „hljeba nasušnoga". A jadni Zelić imao je samo forintu i četiri krajcare penzije na dan, što mu je bio naznačio još francuski gouvernement, kad je Zelić imao da se ostavi svoga vikarstva u Boki Kotorskoj. Zelić, koji nije imao nikakve književničke naobrazbe, povjerova „učenome i narodo-

[1] Kako je poznato, Cvjetković, protosindjel vladike Benedikta Kraljevića, najviše je doprinesao, da je unijaćenje dalmatinskih Srba (od g. 1818.—1822.) osujećeno. Radi dizanja na bunu odsjedio je Cvjetković 24 godine na robiji. U svojim memoirima, što ih je izdao Dim. Ruvarac u Spomeniku Srpske akademije, govori Cvjetković, da je u stvari odupiranja stajao u dopisivanju i sa Solarićem i Davidovićem.

Digitized by Google

ljubnome“ Solariću — kako sam kaže u svojim „Žitijama“, knj. II., str. 91. — i ostavi mu rukopis, da ga ovaj „prepiše, sačini po svom slatkorječiju i na štampu izdade“. — Kako Zelić nije imao nikakve gotovine, prodade burmuticu, obasutu briljantima, što ju je dobio na dar od bivšeg svog imperatora Napoleona i isplati Solariću 200 talira-orlašâ. Solarić izdade na to Zeliću priznanicu, da je novac primio, i da će djelo što prije bude mogao izdati na svijet.

Medjutim Solarić nikako nije dospio da se dade na posao. U prvi kraj bio je zabavljen lordom Gilfordom, a kasnije ga sruši teška boljetica toliko, da se više nije mogao latiti nikakva težega posla. Dušu je Solarićevu peklo još jedino to, što će poći i na drugi svijet, a sa ono 200 Zelićevih dukata, koje je bio potrošio, a nije učinio, što je trebao učiniti. Pisma, što ih je slao u Beč Zeliću, bila su pretopljena bolom radi neizvršene dužnosti, a suze zahvalnice obasuše ga, kad je dne 1. studenoga 1820. pročitao Zelićevo pismo, kojim mu je Zelić oprostio dug i poderao priznanicu. Potpuna četiri dana pisao je Solarić — pateći se konvulzivnim kašljem i teškim znojem tuberkuloznog osudjenika — ono kratko pismo zahvalno (Ljet. Mat. Srp. 1826., II., str. 155.).

Dva mjeseca kasnije, dne 6. (18.) siječnja 1821., preselio se je Solarić u vječnost ne navršivši ni potpunih 40 godina.

O njegovoj smrti piše dr. Frušić Lukijanu Mušickome u svom pismu od 2. veljače god. 1821. ovo: „Naš veliki prijatelj i blagodêtelj g. Solarić prestavio se na dan našega Bogojavljenija. Bolovao je od suve bolesti više od 4 meseca, ne digavši se sa postelje. Krajna ga je nužda morila do same gladi. Sve ga je ostavilo živo, što je naše bilo. A od Engleza lorda Gilforda pomoći primati u šterlingama *odbacivao* je pod izgovorom da kod svoji(h) u nuždi ne će propasti. A pred samu smrt, kad je amo preko mene pisao moleći se 200 fl. srebra u zajam da dobije, nije ni dobra odgovora dočekao. Da nije mene bilo, moga prijatelja Koste Radosavljevića, kasira Riznićeva, i Maksima Nožinića, lajtnanta likanske regimente, koji smo mu mesečno 20 fl. ima veće 7 meseci šiljali, i posljednji put na dva dana pred smrt njegovu 100 fl. izručiti dali, zaista bi upravo reći od gladi umreti morao“.

Prije nego što prijedjemo na samo ocjenjivanje Solarićeva rada, napomenut ćemo u kratko sve, što smo mogli naći o Solarićevu odnošaju prema najbližim njegovim prijateljima i savremenicima —

Digitized by Google

Dositiju, Dobrovskome, Kopitaru, Mušickome i Vuku — i o mišljenju ovih književničkih korifeja, što su ga imali o Solariću.

Dopisivanje Dositijevo sa Solarićem nije bilo preobilno, ali je bilo iskreno i toplo. Koliko vam manje pišem, toliko vas više i usrdnije volim — piše starac Dositije god. 1804. iz Trsta mladom Solariću u Mletke.[1] — U to je doba Dositije radio na drugom dijelu svojih „Собранїя вещій", koja su, kako je poznato, ugledala svjetlost tek poslije smrti njegove u ediciji Solarićevoj pod imenom „Mezimac g. Dos. Obradovića". Dositije je htio, da mu ovo djelo bude „labudovoj pred smrt basnoslovnoj podobno pjesmi". U tome ga je doduše smućivao Gellertov aforizam, koji je govorio, da slavulji lijepo pjevaju samo u proljeće, a Dositijevo je proljeće bilo već odavna prošlo. Ali se je Dositije tješio time, da će sva krivica — ako mu djelo ne podje za rukom — pasti na Solarića, jer ga je on „navukao na ovu bezdjelicu potežući ga za uši kao mlado prase u bostan i kao staro magare na mladu salatu".

Solarić se je prvi put sastao s Dositijem u Trstu jeseni 1803. Od tog vremena sastajali su se još u Padovi, Trstu i Veneciji. Kolikim je oduševljenjem Dositije primio Solarićevo „Zemljeopisanije", vidjet ćemo, kad budemo o toj knjizi razgovarali.

Kad je Dositije prešao u Srbiju (god. 1806.), živo je želio da za njim dodje i Solarić. Ali Solarića nekako Srbija nije privlačila. Na prvom mjestu, nije mu dozvoljavalo zdravlje, koje ga je u to doba već počelo iznevjeravati, a na drugom, Solarić nije imao prave smionosti prelaziti u Biograd. Turci su mogli udariti svaki čas — kao što su i udarili dvije godine poslije Dositijeve smrti — i Solarić nije udovoljio želji „nastavnikovoj". Da je Solarić ipak ozbiljno mislio poći u Srbiju s proljeća god. 1808., pokazuje njegova pjesma (Ljet. 7., str. 39.), kojom se oprašta od prijateljâ tršćanskih, pa i njih zove sa sobom da skupa „utješe Srbiju, našu mater dragu". Dositije je ozbiljno zamjeravao Sola-

[1] Ovo Dositijevo pismo od 5. junija 1804. štampano je u „Pismima domaćim" Dositijevim (Medakovićevo izdanje od g. 1850., str. 49.), pa je bilo sasvim nepotrebno u Javoru 1875. (stupac 1112.) opet ga donašati tobože kao nepoznati prilog za gradju Dositijeve korespondencije. Javorov je prilog još uza to pun štamparskih pogrješaka i nekritičnosti. U ovom je „prilogu" bilo novo samo to, što se u napomeni spominje, da se originalno ovo pismo čuva kod Isidora Zubanovića, paroha segedinskog.

Digitized by Google

riću, što ipak nije došao, te se osjećao nekako kao pozlijedjen od učenika, od kojega se najmanje nadao, da će ga ostaviti. Dositije je želio, da se Solarić tamo i okući i da djecu radja, što njemu samome nije bilo sudjeno. Na 15. strani svoga predgovora Dositijevu „Mezimcu“ govori Solarić, kako je Dositije često izricao želju, da bi njih dvojica sebi kupila kuću i „sjenoizobilni vrtograd“ samo poradi toga, da narod vidi, da njegovi spisatelji nisu cigani, koji se samo „bore s nevoljnim ubožestvom i s bijednom skudošću“, nego da su tihi i imućni gradjani, koji ne žive samo od tudje milosti. Kako je poznato, Dositije se je zaista upravo godinu dana pred samu smrt i okućio, kupivši sebi „dvorove i nekakav carski podrum“; vinograd mu je počeo radjati, a — kad je dobio od vojvode Molera na poklon kravu i tele — bome se napuniše i čabrice sirom i maslom... (Dositijevo pismo od 25. aug. 1810.) I zato nije mogao prežaliti, što „ljubimi Solarić“ nije htio da kućnu sreću podijeli s njim.

Kopitar spominje Solarića u svojoj korespondenciji s Dobrovskim prvi put dne 24. travnja 1811., kad je dobio od bečkog Statthalterei-a najnovije knjige srpske literature, da ih pregleda. On ih je i recenzirao iste godine u „Vaterländische Blätter“. Primivši u ruke Mrkaljevo „Salo debeloga jera“, kojemu Kopitar nije mogao zadosta da se nadivi, prevadja on za Dobrovskoga od riječi do riječi početak Mrkaljeva „Predislovija“, u kojemu je ovaj vanredni a rano unesrećeni filološki talenat srpski retrospektivnim pogledom prikazao historiju izostavljanja poluglasâ kod Srba kao prvi korak prema pokretu za prostonarodni jezik. Na tom mjestu spominje Mrkalj zasluge Obradovića, Stojkovića i Tekelije, a za Solarića, koji mu je „dika i milota srpska“ veli, da ima već i čitav oštroumni sistem ortografski, po kojemu „što mu se vidi odviše, zameće, a što mu nedostaje, primeće“. Došenoviću je Mrkalj upisivao u zaslugu, što ide stopama Solarićevim. Napokon, u uvjerenju, da nije zašao s pravoga puta, pozivlje Mrkalj prave kapacitete naučne, da mu sude, a ne laici. Neka Solarićani — tako završuje Mrkalj svoj predgovor — a ne Raffa[1] prevodčiku ravni sude!

Kopitar je stajao i sa Solarićem u dopisivanju, ali nam se na

[1] Ovdje je Mrkalj ošinuo pamfletistu i komediografa Joakima Vujića, koji je g. 1809. preveo „Jestestvoslovije“ (Naturgeschichte) G. Chr. Raffa. Na ovo se mjesto Mrkaljeva predgovora pozivlje Vuk u svojim odgovorima Blagoju Štipkaloviću i starcu Kuckalu (Скупљени грам.

Digitized by Google

žalost nije sačuvalo nijedno od tih pisama. God. 1812. zamolio je Kopitar od njega iz Venecije starijih i novijih srpskih knjiga. Bečki je filolog stupio sa Solarićem u prepisku posredovanjem poljskog grofa Sierakowskoga, koji se je vraćao iz Venecije. U to doba naime nije Kopitar ništa znao o Solarićevu filološkom djelovanju, nego mu je dostajala ona Mrkaljeva pohvala, da se obrati na njega kao na jednoga od najupućenijih književničkih duhova tadašnje srpske književnosti. — God. 1813., čim je Kopitar primio Solarićev „Triazbučni bukvar", odmah ga šalje Dobrovskome, moleći ga za recenziju u „Wiener allgemeine Litteraturzeitung". Dobrovský je napisao ocjenu ističući dobre i rdjave strane Solarićeva naučna rada, ali se nije potpisao na ocjeni, tako te je Miklošić izdajući sitnije radove Kopitarove, uzeo (knj. I., str. 210.) i ovu kritiku Dobrovskoga pod Kopitarov rad; tek se izdavanjem korespondencije (Jagić, I., str. 340.) stvar razjasnila. Žalosne prometne prilike skriviše, da ni Dobrovský ni Kopitar nisu došli do dvaju ranijih Solarićevih filoloških radova (do predgovora u Rakićevu „Besjedovniku" i do „Pominka").

God. 1815. već je Solarić u Kopitarovim očima važna i pouzdana filološka ličnost kao što mu je bio Ravnikar u Ljubljani, a Jarnik u Celovcu. Vuk, Mušicki i Solarić najznatnije su mu od sada srpske ličnosti. U to doba već je Kopitar smišljao s Vukom narodni rječnik, osjećajući, da i najbistriji srpski duhovi nisu znali kud bi i što bi. Starog slavenskog jezika nisu poznavali, pa su tako i nehotice padali „vo iskušanje Russos adorandi" — kako se je Kopitar znao izjavljivati u svom divnom makaronizmu. Pa i sama „dika i milota" venecijanska nije mogla da se otrgne od slavenosrpskog jargona; i on je morao „crassissime voz-snimokizat (!)" — Pa, kad već ovakvi ljudi ne znaju što bi počeli, zašto već jedanput veliki slavistički patriarha ne će da sjedne i napiše dugo željenu slovnicu? Da grammaticam, da domine! — ponavlja Kopitar evangjeoskim tonom svoju molbu opatu Dobrovskome, ističući potrebu te knjige potrebom filoloških radenika čak i Solarićeva kova; ili, kako bi Kopitar nazivao mletačkog učenjaka u naučnoj toploti i raznježenosti svoga srca: *unser* Solarić! A da je Kopitar smatrao Solarića „svojim" i da ga je htio naučnom gradjom podupirati, vidi se i iz pisma na Hanku (od 4. januara 1816.),

---

и пол. списи, II., sv. 1., str. 131.) raskrinkavajući Vujića kao „advokata jerovskoga".

Digitized by Google

u kojem javlja ovom Pražaninu, da je Solariću poslao u Mletke sve knjige učitelja Dobrovskoga.

Vuk Karadžić, odgojen u atmosferi Kopitarovoj, predusretao je važnost Solarićevu s istim poštovanjem kao i Kopitar. Solarić je bio od Vuka stariji samo za šest godina, al se je deset godina prije njega javio na književničkom polju, te se je samostalnošću svojih ortografskih i jezičnih nazora toliko istakao med srpskim piscima prvoga decenija 19. vijeka, da ga je Vuk morao spomenuti na prvim stranicama svoje prve prozne knjižice („Pismenica“, str. 3.). Na ovim se je stranicama doduše Vuk slijepo povodio za spomenutim Mrkaljevim „Predislovijem“, tako te se može reći, da ga je samo parafrazirao, spominjući istim redom sve ono, što je četiri godine prije njega rekao Mrkalj, — ipak je već ovo prvo spominjanje značajno za Vukov štovalački odnos prema Solariću, koji se nije promijenio do smrti Solarićeve.[1] Vuk je dopisivao sa Solarićem, ali nam je vrlo malo poznato to dopisivanje; o tom saznajemo samo iz pisama Vukovih, što ih je upravljao na druge srpske književnike. Episkop Kraljević i Pavao Solarić imali su da se pobrinu za prenumerante za Vukov Rječnik u jugozapadnim krajevima, ali su slabo slali novac, tako da je Vuk u novemberu god. 1816. bio primoran uzaimati da se prehrani (vidi Vukovo pismo na Lukijana Mušickoga, Гласник српског ученог друштва, knj. 75., str. 255.). U nekoliko mahova pitao je Solarić Vuka, što je s Mušickovim Slovarom staroga jezika, a Vuk je Solarićevo zapitkivanje i podbadanje svaki put savjesno dobacio Mušickome. O teškoj jezikoslovnoj radnji Solarićevoj „Rimljani slavenstvovavšiji“ dabome nije Vuk znao što bi mislio[2] kao što ni Kopitar nije

---

[1] Prije „Pismenice“ pozivlje se Vuk na autoritet Solarićev u svom budimskom pismu od 20. maja 1814., što ga je poslao Kopitaru (Jagić: Источники ... II., str. 1.), govoreći o nekorektnosti oblikâ „ćeju“ i „ćedu“ i tvrdeći, da ih „ni u Solarića nigdi nema“. — Da je u to doba Solarić bio Vuku pored Mrkalja najviši ugled tadašnje srpske književnosti, vidi se i po tom, što je u pismu stavljao namjesto pronominalnog „h“ u gen. pl. oštri akcenat na nastavak „i“ kao što je to radio Solarić u mnogim svojim knjigama (n. pr. донде ћу путем тражити пѣсама серб̂скй и другй коѣкаквй стварй народнй.) Isto se tako Vuk nada u predgovoru svome Rječniku, da će „Solariću i ostalim učenim Srbljima biti mila“ njegova gramatika, što ju je donio ispred Rječnika.

[2] Ipak se je Vuk tek poslije smrti Solarićeve dotakao Solarićeva slaveniziranja onako iz daleka kao što se je doticao i Mušickova po-

Digitized by Google

imao pouzdanja da izrekne svoj sud, dok se praški magister i patrijarha ne bi izjavio. Ali je i Dobrovský odgadjao sa svojim sudom. U Slavenstvu naime u to doba nije bilo čovjeka, koji bi se naučnom kritikom samosvijesno uzvio nad težinu i smionost Solarićeva etimologiziranja.

Odnos izmed Solarića i Mušickoga bio je za čudo neizrazit i bezbojan. U doba, kad je Mušicki onako širokih rukû sipao ode na sve strane i nalazio u svojoj duši tankih osjećaja i za Bolića, Gagića, Geršića pa čak i za Vezilića — ne nalazimo nikakva odziva na Solarićev rad. Samo je god. 1817. upleo — onako generalno — med svoje „Nadpise na serbsko književestvo“ (knjiga IV., broj 18.) i Solarića kao jednoga od predstavnikâ tadašnjih srpskih književno-gramatičkih „moda“. Natpis taj glasi:

Čudne se mode uvukoše nove u srbske nam knjige.
Ovima im ime na -izm. Poče *Solarićizm*,
Skoči Merkailizm, uzastopce Vukizm, a za njime
Vidakovićizm, pak Davidovićizm.
Jedna modotvorcima volja: poslužiti rodu,
Al im različan vkus! Ne će l' se sdružit i slit?

Još je samo bijedna smrt Solarićeva izazvala u tankoćutnom srcu Mušickovu uporedbu sa smrću poznatog patnika Zaharije Orfelina. A ovaj je odziv Mušickoga — upravljen na srpsku omladinu — pun toplote i saučešća. Mi ga prepisujemo:

Dvojici, ah! (bijahu pri smrti drugovi plačni):
Bêda i tuga i glad. Kojim? Mari l' ko čut?
Koji ne hteše njih za života nadgledati bratski,
Molebni slušat njin glas, nisam otkrivati rad.
Koji im za života ne davaše *hljeba nasuštna*,
Šta ć' tim po smrti *sluh?* Nježna mladeži, čuj!
Dvojica ta su: *Orfelin*, *Solarić*, vi ćet' uzdanut
Krotko i reći, znam: *Laka im zemljica bud!*

---

vadjanja za klasičkim metrima. God. 1821. piše Vuk, braneći svoje stanovište glede sakupljanja narodnog blaga: „Neka rodoljubivi Mušicki leti za Pindarom i Horaciem, neka se druži i poredi s Ramlerom, s Klopštokom, s Deržavinom i s Dmitrijevim; neka *duboko zamišljeni Solarić* istražuje i dokazuje kakijem su jezikom govorili zemljaci i vrsnici Rema i Romula; kome Srbinu srpski jezik ne valja, neka ga popravlja po svome ukusu, i novi neka gradi. Ne zavidim, na čast svakom svoje, a ja ću samo da skupljam ono, što je narod srpski izmislio“.

Digitized by Google

II. Geografski rad.

Prva Solarićeva knjiga, što ju je izdao u Mlecima god. 1804. kao mladić od dvadeset i tri godine, i koja je jednim mahom njegovu imenu probila u narodu put do naučnog priznanja, bilo je *Novo građansko zemljeopisanije.*[1] Uz Stojkovićevu fiziku, koja je bila godinu dana prije doštampana, ovo je Solarićevo djelo i svojom ozbiljnošću i svojom važnošću i podesnošću bilo jedno od najprikladnijih sredstava da se realna cijena mlade literature podigne u očima narodnim. Ova je opsežna i podrobna geografija mogla dobro doći srednjim krugovima, jer prije nje nije bilo u srpskoj književnosti nikakve priručne knjige, koja bi književnijim ljudima služila za informaciju u geografskim pitanjima. Šteta samo da se o južnim slavenskim krajevima nalazilo u Solarićevoj knjizi tako malo izvornih i izdašnih podataka. Solarić je trebao nešto više kazati o našim pokrajinama, nego što je kazao, držeći se stranog uzornika, iz kojega je knjigu prevodio. To bi znatno podiglo cijenu njegove knjige u očima srpskih čitalaca, jer bi se time pogled njegovih zemljaka obratio na krajeve i prilike, koje su doduše bile svoje, a ipak, prema teškim tadašnjim prometnim sredstvima, tako daleke, nepoznate i gotovo tudje.

Solarićeva Geografija nije originalno djelo. Na naslovnoj strani svoje knjige pisac ne kaže, odakle je prevodio djelo, ali zato kaže na str. 12. svoga predgovora: „ово землеописаніе есть по начину г. Адама Христиана Гашпари и по новѣишимъ о свету извѣстіями сабрано и посерблено". Original ima dakle da se traži u njem. djelu Ad. Christ. Gasparya „Allgemeine Einleitung in die neueste Erdbeschreibung", što je g. 1797. štampano upravo u dvije knjige kao Solarićevo.

Prijevod je izdan pod mottom Dositijevim:

„Съ топлимъ сердцемъ я призивлѣмъ ив Фригіе Мусу,
Да сприобщи свою сладость и сербскоме вкусу",

[1] Potpuni naslov knjige glasi: Ново гражданско землеописаніе, перво на свику сербскомъ, у две части, Павлом Соларичемъ. Съ землеписникомъ (atlasom, o kojem ćemo odmah govoriti) одъ XXXVII. листова. У Венеціи 1804., у Пане Теодосіева. — Geografiju ovu nazivlje „novom" za razliku od „stare" t. j. od one, u kojoj bi bile prikazane zemlje staroga vijeka; „građansko" znači po ruskom: političko. Ovu riječ tumači Solarić u rječniku svoga „Uloga": „građanski" znači „političeski"; a „građaničeski" — što se neposredstveno građanâ kasa.

Digitized by Google

a posvećen je „Общей пользи своего сербскога рода“. Djelo je izdano troškom braće Teodorovića, gradjana tršćanskih i — Dositija Obradovića.[1]

U predgovoru, kojim je Solarić htio da pokaže korist geografije, odbio se je malo podalje na pučinu filosofskog teoretiziranja, dokazujući, što je dobro, a što zlo, i kako poznavanje prirode i zemlje može da digne čovjeka do spoznanja svrhe čovječje. Sve, što jest, dobro je, a samo je nedoumnost naša onome, što je manje dobro, nadjela ime „zla“. Vaseljena — veli Solarić — nije tu radi čovjeka, nego čovjek radi nje. Jedno pada i ruši se, da se drugo podigne i sazida; jedno prestaje živjeti, da drugo otpočne. U prirodi nema pokoja, u njoj se ništa ne gubi, u njoj nema smrti. Tok stvarî u prirodi leži u tome, da se bešćutni, oživotvoreni trunak diže preko skota, čovjeka i angjela do boga, koji je izvor svemu dobru. Što pak izvire iz izvora svega dobra, može samo dobro da bude. Riječ „zlo“ čovječji je izum, koji je nastao iz slaboga poznanja prirodnog toka. Više znanja — pa će biti manje zla. U tom će historija djelovati kao učiteljica života, a geografija kao pratilica njena. Ona je ogledalo svijeta i najbolji putokaz, kojim će se s jedne strane upoznati raznolikost i obilnost prirode, a s druge i sâm čovjek u mnogoobraznosti svojih prilika.

Dvanaest godina prije Solarićeva zemljopisa bila je u Karlovcima osnovana njemačko-latinska gimnazija pod upravljanjem pomenutoga Andrije Volny-ja, kojega se i Solarić uvijek sjećao s najvećim poštovanjem i sa zahvalnošću. Ali je Solarić uvijek bio uvjeren, da bi se maternim jezikom postizavao znatno veći napredak nego tudjim, pogotovo, ako je taj jezik još i mrtav kao što je bio latinski. Učitelji su — po Solarićevu shvatanju — svakako trebali znati po koji od učenih stranih jezika, ali za ostale gradjane bilo je učenje tih jezika prava danguba. Zašto bi se za „poluizučenije mrtvih jezika u ludo žrtvovalo desetak od ovoga kratkoga života?“ I zato je Solarić držao, da će njegova geografija doći Srbima i srpskim školama upravo kao što treba. I u tome

[1] Primjerak Jugoslavenske akademije, što sam ga imao u rukama, ima na prvoj strani mastilom zabilježeni potpis Josipa Milovuka Trpinjca, trgovca peštanskog, koji je u drugom i trećem deceniju XIX. vijeka izdao tolike srpske knjige na svoj trošak. Na istom primjerku zapisano je ćirilicom još i to, da je iz biblioteke Dragutina Kušlana. Od Milovuka dakle dospjela je u ruke Kušlanove.

Digitized by Google

su mu bili uzori Rusi, koji su se za jedno stoljeće prosvijetliti u svom narodnom jeziku više nego drugi za šest.

Zemljopis Solarićev razdijeljen je u dvije knjige; u prvoj, koja iznosi 474 strane, obradjuje samo Evropu, a u drugoj, koja broji s registrom 246 strana, Aziju, Afriku, Ameriku i Polineziju.

Nije naša, da pratimo Solarića i njegov „bezmezdni trud" — kako sam veli na posvetnoj strani — diljem cijelog djela, samo hoću da spomenem ono, što se u ovoj knjizi govori o našim krajevima.

O Hrvatskoj, Slavoniji i Dalmaciji govori u odlomku „Мачжарска", a pod imenom „Ilirik". U svemu pet strana (442—447.). „Carstvo Slavonija" izrjadno mu je plodonosno; puno je dubrava, gdje i kesteni rastu. Vina mu slavonska dobrotom i jakošću prevoshode i mnoga madžarska. Svega je u izobilju, a pogotovo je jako skotovodstvo (stočarstvo). Ima ti tu mramora, kreča, alavastera i kamenog uglja. Zemlja je slabo napučena, a u obrtničtvu i rukodjelstvu razabira se veliki nedostatak. Slavonija je Madžarskoj „privoploćena" te nije „osobito carstvo", a dijeli se na tri „banata ili grafstva" (srijemsko, požeško i virovitičko) i na tri generalata (petrovaradinski, brodski i gradiški). Grad Karlovci, koji leži „jugovostočno" od Osijeka, ima latinsku gimnaziju, koja je najotmenija „u Madžarskoj"; stanovnike prehranjuje vinogradarstvo, a osobito „krepki šiler".

„Carstvo Hrvatska" ili Gornja Slavonija prostire se do Petrove gore, koja dijeli Hrvatsku od Dalmacije. Ova je zemlja gotovo istog prirodnog „kačestva" sa Slavonijom, samo što je — gorovitija, a „otuda joj po nekima ime Gorovati ili Horovati, t. j. žitelji gorski". Ova je zemlja zdravija od Slavonije, a neki su joj krajevi tako plodni da ne ustupaju ni tamišvarskom Banatu. Vina su hrvatska tako krepka, da bi mogla u sjevernoj Evropi nalaziti prodje — namjesto rakije. U dubravama hrvatskim ima svakojake divljači: vukova, lasica, medjeda, srna i jelena, a u gorama: kreča, mramora, kamenog uglja, brusova, gipsa i mjedi. Jedna čest Hrvatske pripada Turskoj. Hrvati su rodjeni vojnici. Zemlja je s Madžarskom „sojedinjena, no ne sovoploćena (poput Slavonije), sledovateljno je osobito (posebno) carstvo"... Zagreb je glavni grad hrvatskog carstva, a leži na tri brežuljka pol sata od „slabo korablehodne Save". Stanovnika ima 10.000. U Zagrebu je stolica bana i rimokatoličkog episkopa. Pored arhigimnazije i akademije ima Zagreb jedno glazbeno učilište i jednu školu za „crtateljstvo".

Digitized by Google

Dvije su tu knjigopečatnje. U Zagrebu su Srbi, Grci, Judeji, Nijemci i Talijani najotmeniji trgovci i zanatlije, a sopstveni Horvati „stroje mnogo kožâ i prave najviše — čizama“... Tu se nalazi još po jedna zvonolijevnica, svilana i tvornica igraćih karata i tri pivare. Iza grada, na potoku „Medvednici“, koji kroz grad teče, ima jedan „debelo-papirni“ i više žitnih mlinova, do kojih vodi najljepše gradsko šetalište. — U Samoboru, koji leži „više Zagreba, na Savi“ imaju rovovi mjedi i mramora... Bjelovar je „najpravilniji grad u Hrvatskoj“ s jednom družbom Piarista, jednom svilanom i jednim mlinom vjetrenim.

I to je gotovo sve, što Solarić spominje o svojoj užoj domovini, Hrvatskoj.

Na trećem mjestu govori o Dalmaciji, koju razlikuje na staru austrijsku Dalmaciju od Rijeke do Karlobaga i na novu austrijsku — prije mletačku — koja je mirom od g. 1797. pripala Austriji.

Još je slabije prošla Bosna i Srbija, o kojima govori — pod „Turskom“ — na same dvije strane. O Srbijancima govori, da su narod blagoobrazan, oštrouman i hrabar, i za svaku vještinu i umjetnost sposoban. Ipak su pod dugovječnim jarmom osmanskim postali nesamostalni, sujevjerni i neprosvijećeni. Srbijanci su mu se „kao napolak odrodili od krvi svojih praotaca“. Ali je od onomadne — veli Solarić (jer je upravo bio planuo prvi ustanak u Srbiji), — i ovaj narod počeo proglédati, što je svetost osobe i sopstvenosti, što je pravda i što su prava narodna, pa se trgao da ognjem i mačem izvojšti sebi slobodu od Turaka.

U Bosni, veli, žive Bosanci, slavan i svobodoljubiv narod, koji govori slavenski „počti (gotovo) kao Srbi“. Stanovničtvo je koje muhamedanske vjeroispovijesti — većim dijelom „Islam primivši Slavjani“ — a koje rimokatoličke; najvećim dijelom pako „grečeski Hristijani“. Bosna može podići do 80.000 oružanih ljudi, a ima 24 velike i male utvrde, 15 gradova, 40 vesi, 20 grečeskih manastira, od kojih su dva pusta, a 5 rimokatoličkih, med kojima dva stoje prazna.

Od dvanaest bosanskih gradova ima uza se jedino Sarajevo broj 19 u zagradi, a to znači, da se ovaj grad ima tražiti u atlasu na mapi turskoga carstva pod brojem 19. Ostalih jedanaest gradova nije zabilježeno na karti.

Uz „Zemljeopisanije“ izdao je Solarić iste godine u Veneciji i atlas pod imenom „Пѣшій землеписникъ Павла Соларича“ (при Іоанну Антоніу Зуліану, мѣдорезцу, 1804.). U toj je knjizi —

Digitized by Google

bez ikakvoga predgovora — nanizano 37 geografskih karata Evrope, Azije, Afrike, Amerike i Polinezije. Samo prva karta prikazuje „Sostav solnečni". Karte su — kako bi se to reklo u geografskom stručnjačkom jeziku — nijeme (stumm), t. j. ni na kojoj karti nisu imena gradova ispisana svojim imenom nego su gradovi brojevima označeni prema onom dijelu „Zemljeopisanija", koji govori o dotičnim zemljama.

Kako rekosmo, ovaj je atlas pušten u svijet bez ijedne riječi predgovora, ali — kako se on mora uzeti kao nerazdijeljeni dio same Geografije — to je Solarić napisao instrukciju, kako se njime čitalac ima služiti, iza predgovora svoga Zemljeopisanija pod natpisom „Предувѣдомленіе". Tko hoće da Geografiju prouči s korišću, taj mora pred sobom uvijek držati atlas otvoren. Najbolje će učiniti onaj, koji i dva i tri puta jednu istu državu tako prodje, zagledajući svaki čas u atlas. Tako će — veli Solarić — lakše zadržati mnogorazličnost opisanih predmeta u svakoj državi, a pogotovo zapamtit će stotinu prije nečuvenih imena, koja se bez „povtorenog povtorenija" ne mogu zadržati u pameti. Osobitom silom savjetuje pisac čitaoce, da ne bi sad ovdje a sad ondje počeli proučavati ovu geografiju, nego lijepo sve redom. Geografija, veli, nije nikakav slovar, nego odredjeni sustav stvarî, koje se od početka do konca drže jedna druge poput verige, pa često posljednja nalazi objašnjenje u prvoj. Dakle — „s početka, pak nogu pred nogu vpred!" Pročitavši pozorno dva tri puta cijelu knjigu, znat će čitalac svako mjesto na izust, te će ga i u knjizi i u atlasu lako naći. Za to je Solarić na koncu druge knjige svoga „Zemljeopisanija" dodao točan i opsežan registar (Имяслонъ) svih država i gradova, o kojima je govor u Geografiji. Imena u atlasu nije dao urezati, što nije htio — „da listovi govore, nego čitatelji". Tko atlas prouči s Geografijom, tome će listovi i bez slova besjediti, a tko ga bez Geografije samo prèglêda, tome bi on malo kazao, pa makar bile na listovima urezane riječi debele kao prst. Ovo je — misli Solarić — jedini način, da čovjek hoćeš ne ćeš nauči zemljopis. U ovoj metodi Solarićevoj ležala je i neka dublja svrha. Solarića je kao otvorenog i bistrog rodoljuba ozlovoljavalo, da se prema jalovoj naukovnoj osnovi ondašnjih srpskih osnovnih škola — нечувенна у просвещенний народѣ вещь! — ubija po tri i po četiri „naukoprazne" godine u izučavanju jedinog „čtenija". Kad bi se djeci iz ove Geografije i atlasa na kratko i u pitanjima

Digitized by Google

izvadilo ono, što je najpotrebnije, Solarić je bio uvjeren, da bi se time znatno doskočilo neracionalnoj i praznoj predjašnjoj metodi.

Kako je Solarić smatrao proučavanje Geografije po ovim svojim knjigama korisnom i potrebnom naukom za ondašnje svoje sunarodnjake, vidi se i po tom, što je iste godine *izdao i treću knjigu*, koja se zabavljala istim predmetom: *„Ključić u moje zemljeopisanije“*. To je jedini primjer te vrste u starijoj srpskoj naučnoj književnosti, a već je sâm po sebi značajan dokaz o tvrdoći i upornosti Solarićevog naučnog karaktera.[1]

Za ovu knjigu nije znao Šafařík u svojoj Književnosti. Djelo je Solarić prikazao svome ujaku i dobrotvoru Joanu Dimiću, gradjaninu i trgovcu u hrvatskom Karlovcu.

Predgovor ovoga „Ključića“ osobito je važan radi prve izrazitije spisateljeve izjave o nekorisnosti slavenosrpskog književnog narječja.

Tko se dade na prosvjetni posao, taj se — po shvatanju Solarićevu — mora mnogo starati i o jeziku, u kojem misli raditi. Jezik je sredstvo saobraćaja književnog u pojedinim epohama. Druga epoha, drugi i jezik. Onaj, koji misli, da se više epohâ može služiti istim zastarjelim jezikom, taj je kao onaj, koji hoće „do vijeka da stoji za istim plotom“. Svi su narodi bili nesretni i potlačeni, doklegod „jednoplemenik seljanin nije mogao ili nije smio razumijevati tajinstveni jezik volšebnog književnika“. Mi smo — veli gotovo doslovno Solarić — *bili* Slavjani, ali smo danas jedanput *Slaveno-Srbi*. Ova riječ kaže, kako danas pisati nadleži, sireč kako što se govori. Meni je *slavenski* jezik ugodan, no samo *kratkosti i točnosti radi njegovih izgovora* i kao neka ostava, gdje ja *mnogorječiviji bivam kao Srb*, a nipošto da se za njim raku podobno vraćajući, dangubiti idem. Danas više nije nitko u sostojaniju čisto slavenski pisati kao ni latinski, a to mu ne bi bilo ni sovjetno, jer *tko za ina neka vremena piše, a ne za svoja, jedva je človečeskom sodrušestvu više poživio, nego onaj, koji bi htio načrtati uredbe graždanske za zemlju — u mjesecu*. Za koji se novi pojam ne bi nalazila dobra riječ u starom jeziku, dabome da treba naći

[1] Ключичъ у мое Землеописаніе чревъ неколика писма моему пріятелю Л . . .* Н . .* Павломъ Соларичемъ. Nostrum voluisse sat es. У Венеціи при г. Пани Θеодосіеву 1804. Con sovrana permissione; str. 74. — Primjerak Jugoslavenske akademije bio je takodjer svojina spomenutog Josipa Milovuka.

Digitized by Google

nove narodne riječi, t. j. doma ih priploditi, a s tudjima se ne loptati osim do krajne potrebe.

Solarić je dakle odmah u početku svoga književnoga rada stajao na zdravom stanovištu, da se za narod treba pisati narodnim jezikom, a slavenskim se je služio samo u naučnim osobitim djelima, gdje je — sugeriran učenim ekspektoracijama Trlajićevim — mislio da treba da bude zbijeniji i „točniji". I stranim tehničkim izrazima htio je da se ukloni, prevodeći naučni pojam, gdjegod bi mu se nădao (tako mu je „Мѣровѣжество" matematika itd.), pa moli, da se nitko ne sablažnjuje kojoj novoj njegovoj riječi, ili ako bi mu „iznenada neprijatno zveknula" stara riječ u novom značenju. On mu, veli, ne može pomoći, doklegod se „učeni naši u tom ne soglase i slovar riječi hudožestvenih" ne napišu.[1]

Kako se iz natpisne strane ovog Solarićevog djela razabira, napisao ga je spisatelj u obliku pisama na prijatelja L. N, s kojim je stajao u prepisci cijelo vrijeme svoga mletačkog prebivanja. Kad je Solarić otkrio tome prijatelju svoju namjeru, da misli izdati Geografiju prostim srpskim narječjem, odgovorio mu je ovaj, da ta Geografija — makar ona kako bila napisana prostim narječjem — ne će u narodu naići ni na kakvo shvatanje, jer za tu knjigu i za tu nauku treba narodu posebnih nastavnika, koji će ju tek

---

[1] Kopitar recenzirajući med ostalim srpskim knjigama i Solarićevu Geografiju (Vaterländische Blätter, Jahrg. IV.; u Miklošićevu izdanju: „Barth. Kopitars Kleinere Schriften, str. 136.) zadržao se je jedino na ovoj Solarićevoj brizi oko stvaranja naučne terminologije. Evo, što govori: „So reich die slavische Sprache an Ausdrücken für den bisherigen Stand der Cultur der Nation und so bildsam sie überhaupt ist, so sind doch die Schwierigkeiten, zuerst eine wissenschaftliche Terminologie, in welcher Sprache es sei, zu schaffen, zu bekannt, um *Solarić's* redliches Ringen damit zu verkennen. Es könnte aber jemand sagen: die Böhmen und die Polen, deren Literatur schon so alt ist, und selbst die jungen Russen müssen doch bereits eine wissenschaftliche Terminologie besitzen: warum entlehnt man si nicht von dort her? Antwort: Von den Russen ginge es vielleicht an, weil ihr Dialekt dem serbischen näher ist: auch hat der selige Schlözer († 1809.) bei Recension der Stojković'schen Physik diese Anmerkung gemacht; aber gestehen muss man es doch, dass bei der Schöpfung der russischen Terminologie wenigstens keine Aestetiker präsidierten, so ellenlang sind meistens die Wörter ausgefallen. Also mögen immerhin die Serben es versuchen, ob sie nicht, mehr im Geiste der ersten Sprecherfinder, auch eine ästhetischere, wenigstens minder schwerfällige Terminologie schaffen können".

Digitized by Google

rastumačiti. Solarić se je branio Stojkovićevim učenim „Jestestvoispitateljstvom“ tvrdeći, da će narod spremljen na ozbiljnu nauku Stojkovićevim djelom shvatiti i njegovo „Zemljeopisanije“. Ali je bilo sve uzalud. Solarićev prijatelj ostajao je pri svom uvjerenju, tako da je mletački pisac morao slati jedno pismo za drugim, da mu razjasni svoju stvar matematičkim slikama i brojevima. I uspio je. Prijatelj je napokon dozvolio, da Solarić ova svoja pisma izda uz svoju Geografiju pod imenom „Ključić“ kao preteču „Zemljeopisanija“. Ovu je knjižicu dakle izdao Solarić za one čitaoce, koji nisu prije imali priliku da svoje znanje bog zna kako rasprostrane.

Tako je dakle prva trećina „Ključića“ izašla kao geometrijska početnica, u kojoj je Solarić razjasnio osnovne pojmove ove znanosti — poprativši ih zgodnim crtežima — da tako u drugom dijelu knjige tim lakše razjasni prostorne odnošaje geografske. Ovim metodom razjasnio je Solarić zornim i praktičnim načinom ne samo odnošaje jedne geografske točke prema drugoj nego i kretanje nebeskih tjelesa kao i izmjenu godišnjih doba.

S „Ključićem“ je Solarić završio svoj geografski rad, kojemu se više nije vraćao. Svojim „Zemljeopisanijem“ poskočio je jednim mahom u redove najvidjenijih ondašnjih srpskih književnika, koji su ga radi ove radnje uvažavali kao jednoga od najzaslužnijih radenika, a pogotovo ga je Nestor med tadašnjim književnicima, Obradović, pozdravljao kao zoru novog srpskog dana.

U svom pismu od 10. decembra 1804. kliče Obradović s Arhimedom svome Solariću: „Našli smo, našli smo!“ a sa Kserksom: „Ima Grecija Temistokla, ima Srbija Solarića! Zdrav mi budi Minervino ljubimo čado!“ — Dositije je već u Mlecima imao prilike da vidi Solarićevu Geografiju, ali je mislio, da će se njom slabo moći koristovati neupućeni krugovi. No, kad je primio još i „Ključić“, koji tako „kratko, tiho i prekrasno uvodi svoje ljubitelje u carstvo nebesno, to jest, u prosvêštenije uma i pokazuje put k istom svetištu Matematike, gdi nikakova prelest ni zabluždenije uma obstati ne može, o! tada, tada ljubimi Solariću — kliče očarani Dositije — obradovao sam se radošću velikom i neizglagolanom, koju nitko od mene do vêki oteti ne će“.

U ostalom možda ni ovaj „Ključić“ nije originalno Solarićevo djelo, nego bi moglo biti preradjeno po knjizi „Lehrbuch der Erdbeschreibung zur Erläuterung des neuen methodischen Schulatlasses“ od istoga Gasparyja. Do ovoga izvora nismo mogli doći kao ni do

Digitized by Google

Gaspary-jeve knjige „Neuer method. Schulatlas“ (od god. 1801.), pa ne možemo reći, da li je Solarić za svoje dvije priručne knjige upotrebljavao izvore od istoga njemačkoga pisca, od kojega je uzeo i svoje „Zemljeopisanije“.

III. Filosofski rad.

Potpune četiri godine iza „Zemljeopisanija“ nije Solarić ništa objelodanjivao. Za to je doba tiho ulazio u tajne filoloških i filosofskih suvremenih mislilaca. Htio je da se temeljito spremi na buduće naučnjačko djelovanje. U slavistici se je bio dao na najteže pitanje etnografskoga razbistrivanja, a u filosofiji — ne držeći se nikakvog odredjenog pravca, kojima je ono doba obilovalo — hvatao se je onih praktičnih i odgojnih spisatelja, od kojih se nijedan nije uzvio do ikakvog vidjenijega mjesta na duševnom hrvalištu.

U filosofskom radu Solarićevu nema ništa ni veliko ni originalno. Sve su to doslovni prijevodi manjih knjižica, koje su se u stranim literaturama mnogo cijenile radi svoje lakoće i praktičnosti. Solarić je dobro shvatio, da će njegovome narodu ove knjige bolje dolaziti nego učeni kompendiji filosofski, koji bi se prevodili i izdavali — kao mnoge knjige slavenosrpskog perioda — za moljce i za tavan, gdje su ostajale nečitane i nerazrezivane, jer nisu bile potekle iz žive i prave potrebe narodne.

God. 1808. započinje taj drugi period Solarićeve djelatnosti, period *filosofski*. Te godine i god. 1809. izdao je ovaj samotnik mletački četiri djela filosofske i odgojne sadržine. Kad ovim djelima dodamo „Zlatnu knjižicu“, koja je — kao zakašnjela — štampana god. 1813. usred najopsežnijeg i glavnog rada spisateljevog — mislim na filološki rad Solarićev — onda imamo u svemu pet knjiga odgojnih, koje bi Solarićevoj književnoj fizionomiji besumnjivo dale *filosofsku* osnovnu crtu, da je — kako rekosmo — i jedna od njih originalna.[1]

U ovom odsjeku svoga djelovanja stajao je Solarić potpuno pod dojmom velike Dositijeve ličnosti. Kao što je ovaj patrijarha preporodjene srpske književnosti svu silu svoga krasnoga talenta zbio

[1] Kopitar referirajući god. 1811. (Vaterländische Blätter., Jahrg. IV., 387.—391., 573.—575.; Kleinere Schriften, str. 143.) o najnovijim knjigama srpske literature, nije znao ni za jednu od ovih knjiga Solarićevih, nego samo naslućuje: „Solarić muss also noch was mehreres geschrieben haben als seine Geographie“.

Digitized by Google

u kompiliranje filosofskih otpadaka s obilnog stola tadašnje odgojne književnosti evropske, tako je i Solarić kao mlad čovjek usisao s poštovanjem prema najpopularnijem srpskom piscu svoga doba i smisao za isti književni rad, kojim se je onaj proslavio. I u djelima Dositijevim i u korespondenciji njegovoj nalazi se direktnih pobuda da se „učenik“ — kako je Dositije rado nazivao Solarića — povede u tom poslu za svojim učiteljem. Samo bih rekao, da je učenik shvatio bolje svoj posao i od samoga učitelja, jer ako se Dositiju može zamjeriti da je većim dijelom zapisivao sebi filosofske pabirke iz stranih literatura ne umijući svagda da iz njih sebi sazda čvrsto i jedinstveno zdanje, to je Solarić pabirčio cijele knjige, koje su već same sobom bile zaokružene i zaobljene osnovnom mišlju.

Ali, da prijedjemo na sama djela.

Prvo Solarićevo filosofsko djelo bilo je: „*Ulog uma čelovêčeskoga*“, za koje na natpisnoj strani veli samo, da je „s nêmeckoga prevedeno“. Ali na str. XIV. svoga predgovora veli jasno, da je knjižicu[1] napisao „slavni pridvorni sovêtnik g. ot Eckartshausen“. O ovom bavarskom piscu i o neobično čestim prijevodima njegovih knjiga u našoj književnosti govorio sam više u „Prijevodnoj beletristici“ i u „Izvorima starih kajkavskih drama“. Za sada samo toliko, da je Eckartshausenova knjiga izašla god. 1794. u Münchenu i da joj potpuni natpis glasi: „Codex der menschlichen Vernunft im Kleinen, oder kurze Darstellung dessen, was die Vernunft allen Menschen gebietet, zur Aufklärung und zum Unterricht, wie sie ihr Glück sicher stellen sollen“.

Solarić je posvetio ovaj prijevod „Óбщеи ползи“, apostrofirajući je kao „благодатно нутье“ (numen), koje se diže do božanstva na zemlji... Pa kliče praznim poklikom čovjeka, koji ne nalazi u svojim prsima realnijih filosofskih želja: Óбща ползо! о теби да се возвеличи мали, велики да ти служи, свак да се по заслуги цѣни, и сви да преуспѣваю, внушаваюћи друг другу присно: Óбща полза!... Всеобща полза!... I cijeli mu se nestvarni predgovor od 16 stranica kreće u takvim nadmenim a šupljim „izvornim“ refleksijama. Vidi se, Solarić je htio da nešto teo-

[1] Улог ума человѣческога у малену, либо кратко представленіе онога, що ум свима людма повелѣва, на просвѣщеніе о ньювой жизни, и на наставленіе, како им щастіе свое собрещи надлежи. С' нѣмецкога преведен Павлом Соларичем. У Венеціи, при г. Пани Өеодосію 1808., XVI., 176.

Digitized by Google

retično rekne narodu, da ga tobože duševno pridigne i učini samostalnim, ali nije još ni sâm dospio, da onome, što drugima želi predati, dade samostalan lik. Osjeća se, kako se je napinjao da nešto rekne; uhvatio je i po koju jasnu figuru, koju je nastojao da potkrijepi primjerom iz starine, ali mu je sve to samo — na polak polazilo od ruke. Pa, kao nezadovoljan sâm svojom književnom frazom, obraćao se je na drugu stranu, da nadje pomoći i izlaza iz nespretnog položaja, i tako se je vrtio sâm oko sebe, ne znajući što bi počeo. I onda bi završio skupom općenitih savjeta, koji nisu stajali ni u kakvoj vezi jedan s drugim: — Почитуймо разумно *Бога*, видећи све то болѣ, да је нѣму гнусна *глупост;* сносимо дружелюбно чуже (drüge), — не будимо ни у чем *лаковѣрни*, — чествуймо (poštujmo) друг друга, и наипаче не презиримо *заслуге; любимо се* — овде је све речено.

Iza ovolike duhovne mješavine i bespomoćnosti, kojom je Solarić popratio prvi svoj prijevod filosofske sadržine — a vidjet ćemo, da nije bilo ni s ostalima bolje — potpuno razumijemo, da se čitalačtvo srpsko na početku XIX. vijeka nije otimalo za ovom vrstom Solarićevog književnog rada. U svom pismu od 6. lipnja g. 1810. tuži se Solarić[1] prijatelju Teodoru Zahariću, trgovcu novosadskom, da mu se knjige slabo čitaju; a sve knjige, što ih je izdavao god. 1808. i 1809., bile su — filosofske. Doskora će, veli, izaći njegov „Besêdovnik iliričesko-italijanski", pa se nada, da će se poslije toga njegove knjižice „s drugojačom ohotom i iskati i čitati".

Kao krčitelj na polju filosofskog rada med Srbima, morao je Solarić dabome da se brine i o tehničkom nazivlju filosofskih pojmova. Pri tome morao je stvarati mnoštvo novih riječi, ili je starim riječima prišivao novo značenje. I poradi toga vikali su mnogo na njegove knjige. Kud su ih slabo kupovali, tud su još i oni rijetki dizali halabuku na prevodioca radi novih riječi kovanica. I zato je Solarić dodavao svojim knjigama kratke rječnike, u kojima je razjašnjivao najpotrebnije svoje nazive. Jadni filosof mletački nije pravo mogao da shvati, zašto općinstvo ne bi uživalo u njegovim knjigama, pa makar mu bila po koja riječ i nepovoljna. To bi upravo bilo tako — veli Solarić u pomenutom pismu na Zaharića — kao kad se tko naumice ne bi naslađavao u poklo-

[1] Pismo je štampano u 10. častici Летописа Матице Српске od god. 1827., str. 124.

Digitized by Google

njenom mu vinogradu, samo zato, što je u njemu po koji sâd ili bilje, kojega upotrebljenije i proishoždenije *on* ne zna.

Rječnik svoj u „Ulogu uma čelovêčeskoga“ popratio je Solarić takodjer kratkim predgovorom. Ovdje je već stajao na tlu, koje mu je od prirode bilo namijenjeno, na lingvističkom, pa se osjeća toplo i neposredno uvjerenje spisateljevo, koje se — uza sve stranputice ondašnjeg metoda — čita sa slašću i s interesom. Solarić je bio rodjeni filolog, pa je vječna šteta, što ga Kopitar nije uveo u krug tadašnjih slavističkih kapaciteta; uz njih bi naš Velikopisaničanin jamačno došao do potpunog razvitka svojih umnih vrlina i do uvažavanja; pa ne bi ostao ono, što jest: torzo, od alabastra, ali ipak torzo bez izgladjenih i potpunih oblika. Stajao je i ostao po strani; inokosan.

Mi smo — tako počinje Solarić svoje zanimivo „Пословие“ — po milosti božjoj Slovjani ili Slovaci izvedavši svoje ime od riječi „slovo“, a kad se je ta riječ preinačila, postali smo Slavjani od „slava“. Po svoj prilici smo zato isprva jedinoplemene ili jedinojezične narode nazivali Jazicima, a inojezične Nijemcima ili kako bi ih Grci nazvali: Varvarima. Danas smo, na žalost, po raznoličnosti plemenskih dijalekata već i jedni drugima — Nijemci. Lijepo bi bilo, da svi narodi, koji su jednog porijekla, po svem svijetu govore i istim jezikom. Ali, kad to već ne može da bude, bilo bi dobro, da barem jedan narod — koliko mu drago mnogobrojan — jednako besjedi. Ali ni to nije. I to mi je vrlo žao. Svakome je čovjeku svoj jezik, bio on ugladjen ili grub, najugodniji i najljepši. Ovo je prirodno. Ali u svakom književnom jeziku uvijek mora jedno narječje da održi pobjedu. Medju slavenskim jezicima, ruski je jezik dotjerao u književnoj formi do najvišega savršenstva. Srpski je najmekši, najblagoglasniji, najokrugliji i najljupkiji. Pa zar bi mnogo trebalo da se ovaj jezik usavrši? A onda bi se mogao isporedjivati s talijanskim, koji je u Evropi najpitomiji. To bi se dalo tim lakše postići, što su naše staroslavenske — gotovo same crkovne knjige — srpskom jeziku upravo ono, što je talijanskom jeziku govor starih Latina. Današnji se jezik naime može kititi i krasiti dragocjenim opravama upokojene matere, ali bi uzalud tko nastojao ikada mater u život dozvati. Ili, da reknemo drugim riječima: Jezik je pjenez uma, koji se s vremenom istanji i istare, pa je radi toga potrebno, da naredni rizničari ovda-onda dadu narodu račun o sadržini i o valjanosti toga novca. Narod kuje pjenez svoga uma, koji ide iz ruke gosudara do orača i go-

Digitized by Google

vedara, a književnici ga protrebljavaju i ocjenjuju Zato se rječnici nazivlju riznicama narodnim. Ovi su rječnici potrebni kao komad kruha, da se uvede jednoobraznost u govoru i u pisanju. — I sada predlaže Solarić knjižnicima narodnim, da izdadu već jedanput toliko potrebiti slovar. Dajmo dakle — veli — složimo se svi, kojih se ova stvar najbliže dotiče! Najprije oni, kojih je to neposredstveno zvanje, a poslije i drugi dobrohotnici narodni, koji su se mnogo godina duševno bogatili u pisanju drevnim slavenskim i svojim narodnim jezikom. Mi ne ćemo u tom biti prvi, da što dobro samohotno stvorimo; Francezi, Ispanci, Italijani i ostali, svi su oni išli istom stazom svojega jezika, pa još i sada idu. Pomalo, koliko tko može, a ima ih, hvala bogu, danas već dobrano, koji zdravo mogu. Naći će se u isto vrijeme i drugih, koji će iz tog malog učiniti veliko. Radi se o koristi svoga roda. Neka budu od nas daleko jetke i kosooke kritike. Slovar! Pismenica! — to smo naumili imati kao i drugi čestiti narodi. Ali ne ištem to — *ja*, nego opšta polza to zahtijeva. Kako bi nam to sada u dobri čas došlo! Neka svak zapita, koji pravo vjeruje u boga i u besmrtnost duše, kad se dan okonča i on u postelju pokoja podje, je li možno da tiho počiva, ako mu se prekodan nâdâla prilika da učini dobro, a on to nije učinio. Koji perom, koji kakovim orudjem, a tko nije kadar ničim drugim učiniti dobro nego novcem, a on neka učini barem tako. Kako tko uzmogne, pa će dobro biti. Pero doduše nije teško, ali i ono zatrudi onoga, koji njime svoju dužnost usrdno ispunjava; a mi smo se zapravo svi rodili na trud i na rabotu. Slovar srpski! Pismenica srpska! U odgadjanju nam je sva pogibija. Danas valja da znamo: koliko se rječit razlikuje od nijema, toliko se pismen čovjek razlikuje od nepismena.[1]

Pismenica! Neki se — nagadja Solarić — ne može da doumi, što bi ova riječ značila. Tä, za ljubav ušiju naših, i još bolje, za ljubav našeg srpskog osjećaja, otkuda je za jezik naš bolje reći: gramatika nego pismenica, fizika nego jestestvenica, geografija nego zemljeopisanije? A naročito pismo „f“ nije dobro, jer u svem slavenskom jeziku nema jedne jedine riječi, u kojoj bi nam ovo pismo trebalo, pa zato narod i govori „kava, vilosov, varba, vîno, šavran“ itd.

[1] Ovaj je podbod opetovao Solarić na 57. strani svojih „Rimljana slavenstvovavšijih“, pa se Vuk na XIV. strani predgovora u svoj Rječnik od god. 1818. pozivlje na ovu želju Solarićevu, nadajući se, da će Solariću „biti mila“ dodana Gramatika.

Digitized by Google

I tako se čini, da je Solarić upotrijebio i pogovor prvog svoga filosofskoga prijevoda, da protura svoje filološko ekspektoriranje. I pri tome nam se kao sama od sebe nameće uporedba Solarića s učenim Srbinom i profesorom petrogradskog povjesničkog društva, Gligorijem Trlajićem. Kao što je Trlajićevo beletrističko djelovanje ostavilo u nama dojam, da je prevodio i pisao beletrističke knjige samo za to, da može u predgovorima i u dodacima svojih izdanja razvijati svoje učenjačke i „slavenske" nazore, pa su mu zato izlazila beletristička djela samo kao potrebni *komentar* njegovom naučnom uvjerenju i raspravljanju — tako bismo isto mogli reći i za Solarića. Filosofsko njegovo djelovanje, ili bolje: njegovo prevadjanje filosofskih stranih djela — jer se do originalnog filosofskog rada nije nikada uzvio, — služilo mu je samo kao sredstvo da može svoju filološku spremu u zgodnom obliku (budući da je iza popularnosti Obradovićeva djelovanja lažnom analogijom držao, da su filosofske radnje najpodesnije na prosvjećivanje naroda) proturati u svijet i u narod.

Ovom je prilikom, kako vidimo, Solarić propagirao naziv „Pismenice" za gramatiku dvije godine prije Mrkaljina „Sala", koje je u mnogom čemu poslužilo Vuku, kad je god. 1814. izdavao prvu svoju gramatičnu radnju pod istim imenom, koje Solarić preporučuje u pogovoru svoga „Uloga uma čelověčeskoga". A ne bismo rekli, (premda se ovaj naziv spominje u djelima srpskih gramatičara i prije Solarića) da upravo ovaj vatreni Solarićev podbod za srpski slovar — deset godina prije Vukova „Rječnika" — nije ostavio u uzduhu srpske slovesnosti neki prizvuk za cijelo vrijeme Kopitarova potraživanja da nadje čovjeka spremna za ovakav posao.

Dalmatinci, Horvati i Krajnci — nastavlja Solarić na 162. strani svoje knjige — da ne govorim za daleke Čehe, Poljake itd., nego ovi jednojezični susjedi imadu već u ovoj stvari ponešto, što nam u našem poduzeću može učiniti nemale usluge. A, kad se jedanput ovo sveopšte srpsko književno sudište — t. j. Slovar i Pismenica — stvori, onda treba da se svaki spisatelj i posljednji črčkalo tu sudi i presuždava, i pritеže svojim sposobom k poslušaniju. Dotle pako prinaša sâm Solarić mali slovarić, u kojem izlaže izjašnjenje nekih važnijih riječi, koje se nalaze u njegovu prijevodu, a koje su ili „neupotrebljavanjem zaboravljene, ili su po narječju strane ili po nuždi nove". I sada pod mottom prostonarodne poslovice „tko

Digitized by Google

zna bolje, široko mu polje“ donosi na 13 stranica nepoznatije riječi.[1]

Sámo Eckartshausenovo djelo razdijeljeno je na 88 kratkih poglavlja, koja govore o raznolikim prilikama, u kojima um čovječji ima da se očituje. Kodeks ovaj ima da ga prati od kolijevke pa sve do groba. Tu se govori o dužnostima čovjeka prema bogu, o slobodi čovjekovoj, o pravima jednoga čovjeka prema drugome, o kreposti, o braku, o odgoju djece, o društvenim udrugama, o vrijednosti novca, o pravosudju, o poljodjelstvu, trgovini, umjetnosti, o pravima podanikâ, o dužnostima vladaočevim, o izvorima narodnog blagostanja i nevolje, o medjunarodnim odnosima itd. — Napokon se u dodatku još u tri opsežnija poglavlja govori o sustavu političke uprave, o socijalnim odnosima i o sudbenosti. Ovi su dodaci napisani — kao potvrda pobjedi ljudskoga uma — po zakonima markgrafa Badenskoga, koji je pod konac XVIII. vijeka slovio med njemačkim knezovima kao jedan od najumnijih.

* * *

Godinu dana kasnije (1809.) izdao je Solarić tri svoja filosofska djela: „*Sverh vospitanija*“, „O samosti“ i „Mudroljubac indijski“.

[1] Radi bolje karakterizacije donosimo neke: vjedun (školski mnogoznalica, pedant), glumiti se (podsmijevati se s prezirom), gostinica (bolnica, ali za hrome, slijepe i sakate), graždanski (politički), dira (od „derati“, puklotina), izraziti se, izuvjerstvo (fanatizam), ispodje (pod, basis), košnica, lice (individuum), motarba (theoria), mošeničestvo (Geldschneiderei), mudrovanije (sentimento, Gesinnung), navada, nagadjanje (spekulacija), osoba (persona), ostrog (bastion), ocjena (taksa), pravosuštnost (authenticité), prevoznimanije (praesumtio), pribil (profit), prikladjati (adplicare) prihljebije (appanage), proizšestvije (rezultat), pronirstvo (intrigue), protorga (bankrot), ravnoimno (indiferent), reklo (original), samosilstvo (despotizam), selo [1. selo, 2. solum, crna zemlja, materik], sirota (Waise), slog (tekst), spodvoivanje (kombinacija), srastovrstvije (složenije suhih i mokrih česti tijela, temperamenat), srok (epoha, doba, od koje ili do koje se što vodi), tvorba (praksa), težati (zemlju; drugo je, veli: težiti), tlaka (rabota podanika), tolpa (čopor, jato), trogatelni (što u srce dira), trost (trska, stil), trofej, tščatelstvo (industrija, obrt), tijelo zlodjejanija (corpus delicti), ulog (uloženije, knjiga zakonâ, codex; pa zato i „Codex der menschlichen Vernunft“ prevodi sa „Ulog uma čelovečeskoga“), hvastun (samohval, šarlatan), cjelica (još neorana zemlja, materik), čvanljivi (sujetljivi), čreda (red, čin, Rang; drugo je „očred“ t. j. red padajući na koga, n. pr. danas je na me očred), ščedrota (milost, blagost, koja obidu prašta ili kaznu umekšava, clementia), jemstvo (garancija.)

Digitized by Google

Na prvom od ovih djela nigdje nije zapisano prevodiočevo ime.[1] Na naslovnoj strani stoji samo, da je prevedeno „s nêmeckoga prevodnikom Uloga uma“. U predgovoru veli prevodilac, da je pisac knjige „г. Вилóм“.

Petar Villaume, rodjen u Berlinu 1746., jedan je od poznatijih odgojitelja XVIII. vijeka i vatreni zagovarač gimnastike. Izučivši teologiju postao je propovjednik francuske kolonije u Halberstadtu, gdje je sa svojom ženom osnovao odgojilište za ženske. Najznatnije su mu radnje: „Ueber die Unzuchtsünden der Jugend“, „Von der Bildung des Körpers“ i „Ueber die Erziehung zur Menschenliebe“. Ovo posljednje podastro je padovanskom književnom sudištu kao natječajnu radnju u francuskom jeziku, te je djelo zaista i ovjenčano književnom nagradom. God. 1784. preveo je sâm pisac svoje djelo na njemački jezik, te ga pod imenom „Preisschrift über die Erziehung zur Menschenliebe“ izdao u Desavi, uz pripomoć gospodara Nikole Kurtovića, trgovca tršćanskoga.

Kako smo spomenuli u biografskom poglavlju, Solarić se je godine 1803. nalazio u Padovi, gdje se je — dne 10. prosinca — „svršilo njegovo iskušenije“ i gdje je primio „rukopoloženije“ da služi muzama i književnosti. Toga dana naime imao je Solarić „črezvičajno ščastije“ da primi u goste dvije visoke ličnosti tadašnje srpske književnosti — Obradovića i Stojkovića. Imao je sreću, veli, da ta dva dana s njima dvojicom isti vozduh diše i da se „nasištava njihovim licêzrenijem“. Slavni su to bili dani, kliče Solarić, kad su njih trojica (Dositije je imao 64, Stojković 30, a Solarić 22 godine) sjedjeli „na krajnjem iza sviju žilišta slavenskih zapadu“. Govorili su o čovjekoljublju i o odanosti prema svojim „vozljubljenim jedinoplemenicima“, i tu je odlučio Solarić „po svojem mogućstvu podražavati slavnoj dvojici“. I milo mu je bilo, da je mogao u slavu narodnu prevesti jednu knjigu, koja je bila nagradjena akademičkom palmom baš u onom gradu, u kojem se je bio odlučio u društvu Obradovićevu i Stojkovićevu na književnu radnju.

Što znači raspisivanje natječaja i nagradjivanje prispjelih radova, o tom govori Solarić u predgovoru ovog svoga prijevoda popu-

[1] Potpuni naslov glasi: Сверх воспитанія к' человѣколюбію. Отвѣтно сочиненіе, удостоившееся награжденія у Падуи. — Венеція, при Пани Феодосію 1809. Predgovor iznosi 54 stranice, a samo djelo s rječnikom (nastavljena je paginacija), u svemu 173 stranice.

Digitized by Google

larnim i učiteljskim tonom. Pitanje padovanskog učenog društva glasilo je: Kako treba da se odgajaju djeca, koja su odredjena za visoke upravničke poslove? I na to je pitanje najbolje odgovorio Villaume.

Solarić se laća ovoga prijevoda s nekim uvjerenjem, da će njime sistematskim načinom nastaviti ono, što je počeo s Eckartshausenovim djelom. U „Ulogu uma" kazano je, kakav čovjek *mora* biti, ako je rad da bude čovjek, a u Villaume-ovoj knjizi naučit će, kako *može* ono da bude, što je rad biti.

Predgovor, što ga je Solarić napisao pred ovom knjigom — u svemu 54 strane — svakako je najiskrenije napisana pedagoška izjava spisateljeva. Živom riječju i dubokim uvjerenjem nagoni on ovdje oce i djecu na ozbiljno shvaćanje temeljitoga odgoja. Kako se djeca budu odgajala, takvi će kasnije biti gradjani, a kakvi budu gradjani, takva će biti sila i slava naroda i države — u tome mu je ležalo socijalno-političko shvatanje. Solarić je nazrijevao odgojnu nevolju srpske škole na početku 19. vijeka u vječitom proučavanju jedinog Časlovca i Psaltira, koji nisu dopuštali da se um mladićki trgne na samostalnost i razmišljanje. „Prenimo se dakle, veli, i krenimo se već jedanput iz pradjedovske naše dremote; nismo više ni u Egiptu ni na rijekama vavilonskim; izberimo blagoslov praunuka naših i preinačimo se!" — Ovako je Solarić govorio još samo u svom „Bukvaru triazbučnom".

U najznačajnijem odlomku ovoga predgovora obraća se Solarić na svećenike kao odgojitelje narodne. Svećenikova dužnost nije jedino pripovijedanje o vječnom blaženstvu, nego on treba isto toliko da se brine i o odgajanju narodnom i o upućivanju na sredstva, kojima će njegovo stado zadobiti zemaljsko blagopolučije i sreću. Bog je ljubav — veli Solarić — pa je sve ljude stvorio za vječno blaženstvo, i to blaženstvo treba, istina, da nam bude cilj, jer duže traje; ali i privremeno blagostanje mora da bude nišan za svako razborito stvorenje, jer nam je — najbliže. Pa, kad su svećenici već pastiri svoga stada *zemaljskoga* (ovo ime, veli, i najradije slušaju), onda zaista treba da nastoje i da tom stadu *zemaljsko* življenje što prijatnijim stvore. A stvorit će ga, ako se pobrinu za pravu naobrazbu svojih vjernika. U tome bi trebao da sastoji glavni rad svećenički, jer napokon, liturgiju svršavati mogao bi i svaki neuki nevješa, koji umije čitati... Ali za nastavljanje i upućivanje narodno treba pravog svećeničkog i odgojnog pogleda. Srpski bi svećenici trebali da se late ovog težeg zadatka tim prije,

Digitized by Google

što je već iz duboke drevnosti od jednoga kraja svijeta do drugoga provikano: „korist popovâ leži u gluposti puka“. — Kamo sreće — kliče Solarić na 24. str. svoga predgovora — da je za Lazarevih vremena u Srbiji bilo više mudrosti nego li svetinje!

Otvorenost i slobodoumlje Solarićeva pisanja o tadašnjoj najmoćnijoj kasti u srpskom narodu, nalazi svoje razjašnjenje u slobodnjačkom duhu, što ga je Dositije Obradović intronizovao u srpskoj knjigi pod konac 18. vijeka. U istom predgovoru (na str. 29.) dolaze i one znamenite riječi Solarićeve: „Vreme g. D. Obradovića ostati će bezsporno u ljetopisi potomstva roda serbskoga ono razsvjete uma našega doba, *kad su i Serbli o svačem svobodno misliti* i tako bogodanu slovesnost svoju upotrebljavati počeli“.

Kako ćemo odmah vidjeti, Solarić se je iste svećeničke teme dotaknuo i u predgovoru svoga „Mudroljupca“, što ga je iste godine izdao.

Do ovog svog prijevoda — „Sverh vospitanija“ — držao je vrlo mnogo, pa je mislio, da je vječna šteta, što se knjiga nije štampala u desetak tisuća komada. Bez nje, veli, ne bi smjelo biti srpske kuće. Napisana je „za stare radi mladih“. Stilizovana je doduše za odgoj gospodske djece, ali iz nje treba da se uče odgoju i sirotniji krugovi. Solarić nije bio u neprilici, da nadje u njoj dodirnih točaka i za siromašnije Srbe. Mnogi će se od sada, veli, uvidjevši iz ove knjige gospodsko ščastije (sreću) i razne neprilike, manje jagmiti za gospodskim stanjem, te će se udovoljavati na onom mjestu, na koje ga je položila sudbina...

Knjiga Villaume-ova u prijevodu Solarićevu imala bi se po prevodiočevu shvaćanju uvesti u srpske škole upravo kao i njegovo „Zemljeopisanije“ i Stojkovićeva „Jestestvenica“. Časlovac i Psaltir otimaju samo dragocjeno vrijeme. Za život se hoće, veli on, zrno, a ne pljeva! — Onda će biti obrazovanih Srba, pa ne će bogati srpski trgovci u svoje radnje morati da uzimaju inoplemene sinove, jer su se do danas izgovarali, da nema sposobnih i obrazovanih Srba. I ovdje bi — veli Solarić — trebala iskrica narodnje gordosti.

Samo Villaume-ovo djelo razdijeljeno je na 157 kratkih paragrafa, u kojima se postepeno poučava kako djeca treba da se odgajaju; što treba da im se da je, a što da se oduzima i krati, da im bude tijelo i duša razvijena u harmoniji i savršenstvu.

U dodatku knjige nahodi se još na devet stranica pismo Bernarda Tassa, oca Torkvatova, koje je uzeto iz biografije Torkvata

Digitized by Google

Tassa, a pisao ga je Bernardo svojoj ženi Porciji. U pismu se raspravlja o obrazovanju djece u stilu Villaumeovu, te je u prvom redu slagano za udovice i za matere, koje se imaju brinuti bez muževljeve pripomoći oko dječjega odgoja. Bernardo Tasso, kojega je sudba na duže vrijeme odalečila od žene i od djece njegove, daje u tom pismu ženi savjet, kako da se brine za obrazovanje djece.

Napokon donosi Solarić mali rječnik kao „Izjasnjenije nekih reči k udobnijem razumljeniju ove knjige", kako je već donio u „Ulogu uma", samo što one riječi, koje je razjasnio u onoj knjizi, ovdje više ne razjašnjava. Ove rječnike možemo shvatiti kao prve filološke porive Solarićeve jezikoslovne duše. U njima ne treba da se traže leksikoni za nepoznatije riječi slavenosrpskih književnika, koji su se za običnije pojmove svi služili uobičajenim rusko-slavenskim izrazima, nego su to kao neki specijalni Solarićevi *prijedlozi* da se prime pojedine riječi uzete iz slavenskih jezika (u prvom redu iz ruskog) ili iz dialekata srpskih. Već se i u ovim rječnicima razbira po gdješto Solarićeva želja za etimologiziranjem, koja će se najsjajnije rasplamsati devet godina kasnije u knjizi „Rimljani slavenstvovavšiji". Značajno je, da se je Solarić — prvi med Srbima — u predlaganju za obogaćivanje srpskog književnog leksičkog blaga mašao za takvim riječima, koje su živjele samo na teritoriju specialnog hrvatskog jezičnog idioma.[1]

Kako je Solarić običavao da na sve strane razasiplje iskrice svôjê umiljate i razgovorne književničke individualnosti, razabira se iz ono jedanaest redaka, što ih je napisao na posljednjoj strani ove

[1] Neka budu na ovom mjestu napomenute neke značajnije riječi, koje upotrebljava Solarić u ovoj knjizi, pa ih ujedno u rječniku predlaže srpskim književnicima, da ih i oni prime.

Vrtar (namjesto „vrtogradar" i „baščovan"); *obavljati* (mislima ili djanjem oko česa baviti se); *zapt* (disciplina; ruski „опять"); *kut* (budžak); *možda* (sokraščeno od „može biti da"); *ličina* (maska); *lomača; mana* (sebi prisvojeni durni običaj; dovodi od „mahna", „mahati", tobože: omana, promah); *nadničar* (najemnik dnevni); *podmet* (subjekt; Raić je predlagao: podlog, a za objekt: predmet); *pozorište* (teatar); *postavac* (ormar, u koji se stavljaju različna orudja); *prizrak* (noćno prividjenje; utvare, gvozdenzube, vukodlaci i vampiri); *rêsni* (ozbiljski, po kranjskom „s' rês", što bi značilo: zbilja?); *sprovod* (pratnja); *stališ* (ovdje Solarić direktno napominje, da je ova riječ u Hrvatskoj i Dalmaciji sasvim obična); *točiti* i *tokar* (posredstvom kolovratnog orudja okrugljivati n. pr. mastilnice, palice, kamiše itd.); *ćud* (l' humeur, die Laune; dovodi od hotjeti, „oću"!)

Digitized by Google

svoje knjige, nabrajajući deset sitnih štamparskih pogrješaka, koje su se uvukle u tekst. Njegove su knjige uopće izlazile ispod štampe čiste i bez tipografskih griješaka, što dakako osobito rječito posvjedočava savjesni i utančani rad Pavla Solarića ne samo kao izdavača svojih knjiga nego i kao korektora grčke tipografije Pane Teodosijeva u Mlecima. U ono jedanaest redaka na posljednjoj strani ove knjige govori Solarić i o milovidnosti knjige, koja izlazi u svijet bez pogrješaka, ali ujedno ne zaboravlja dodati nekom superiornošću nad vlastitim pogrješkama, da lijepa artija, razgovetna pismena i bespogrješnost pečatanja doduše čine svaku knjigu milovidnijom, ali ne mnogo — korisnijom. Navlastito Srbi — mislio je Solarić — ne bi smjeli tražiti u svojim knjigama toliku savršenost, budući da u to doba po svoj Evropi (izvan Rusije) nije bilo više ćirilovskih knjigopečatnji osim četiri, i to: u Leipzigu, Budimu, Veneciji i u Rimu. I sve su te pečatnje bile u inojezičnim rukama... Tu sada Solarić u dvije riječi zbija svoj duboki uzdah za narodno-kulturnim tekovima: *Доколѣ Господи?* — hoteći time da kaže: e, pa kad će već Srbima i na tom polju da svane zora?

* * *

God. 1809. izašao je — kako već rekosmo — i Solarićev prijevod Zimmermannova djela „*O samosti*“. Za izdanje nosio je trošak Vasilij Vuković, gradjanin grada Trsta.[1] Stojan Novaković veli u svojoj „Književnosti“ (str. 203.), da je ovo prijevod Zimmermannova djela „Ueber die Einsamkeit“, što je god. 1755. (ili bolje: 1756.) izašlo u Zürichu. Medjutim je uzornik Solarićev sasvim drugo djelo Zimmermannovo, koje je god. 1773. štampano u Leipzigu pod imenom „Von der Einsamkeit“. Ova se dva Zimmermannova djela razlikuju ne samo svojom namjenom nego i opsegom; dok je Solarićev uzornik tanka knjižica od pedesetak listića, iznosi ono zürichsko djelo omašna četiri sveska.

Johann Georg Zimmermann, rodjen 1728. u Brugg, zauzimao je med mnogobrojnim Zimmermannima njemačke naučne književnosti zasebno mjesto u historiji XVIII. vijeka. Bio je praktički liječnik i filosof, a od god. 1768. i tjelesni liječnik engleskog kralja u Hannoveru. Za bolovanja Friedricha Velikog bio je pozvan u

[1] Naslov djela glasi: Іоан Георгій Циммерман, кралѣвско-Великобритански особе Врач у Анновери: *О Самости*. С нѣмецкога по изданію лайпцикском од 96 страна, г. 1773. У Венеціи, при Пани Ѳеодосію 1809., 8°, LXIV. + 90.

Digitized by Google

Berlin, te je iza smrti kraljeve objelodanio mnoštvo članaka o kralju. Bio je nezadovoljan i melankoličan duh. Tišina i turobnost poslovanja, što ga je svršavao kao gradski fizik, natjera mu pero u ruke i on se dade na književnikovanje; najprije opisa život svoga učitelja Hallera, a onda se dade na kraće filosofske radnje kao što su bile: „Vom Nationalstolze“ i „Betrachtungen über die Einsamkeit“. U ovom posljednjem izložio je misli svoga samotovanja u Bruggu, te se tu ujedno razbira klica kasnijih njegovih dvaju radova, koji su mu — pod pomenutim sličnim naslovima — razglasili ime i preko granica domovine njegove. Dopisivao je s Bodmerom, Breitingerom, Wielandom i Nicolai-jem, a dolazio u doticaj i s Goethe-om. Bio je kavgadžija, te je neprimjerenim i nadutim tonom pomalo odbio od sebe sve znatnije ličnosti Kad mu je još sin sišao s pameti, a žena i kći umrle, oda se sasvim samotovanju, tako da se glavna njegova djela mogu nazivati direktnim plodovima njegova živovanja. U tim se djelima osjeća sličnost s prirodom Rousseau-ovom. Po gotovo u onom velikom djelu „Ueber die Einsamkeit“. Djelo bi se ovo i danas moglo čitati sa zadovoljstvom, da užitak ne kvare polemičke epizode, koje je razasuo na sve strane. Ovaj Zimmermann ima jednu crtu, koja ga dovodi do sličnosti s Obradovićem: oštra kritika manastirskog života. Možda nije samo slučajan onaj njemački motto, što ga je Mušicki stavio pred odu „Sjeni Dositija Obradovića“; — uzet je naime iz djela ovoga Zimmermanna.[1]

Ovu Zimmermannovu crtu bjehu primili berlinski slobodnjaci s oduševljenjem, pa je i carica Katarina II. nagradila pisca visokim odlikovanjima i bogatim darovima, pozivajući ga u nekoliko mahova k sebi u Petrograd. Taštini Zimmermannovoj bilo je time udovoljeno. A kad ga je još Friedrich Veliki u svojoj bolesti pozvao u pomoć, mislio je Zimmermann, da je već sve postigao. U svom djelu „Ueber Friedrich den Grossen und meine Unterredungen mit ihm“ (1788.) udario je tolikom silom protiv berlinskih slobodnjaka, s kolikom je prije udarao protiv monahâ i katolika. U slobodnjacima je gledao protivnike vjeri i državi, i počeo ih sum-

[1] Kako je Mušicki rado čitao Zimmermannova djela, dokazuje i odlomak Kopitarova pisma, što ga je odaslao arhimandritu šišatovačkom dne 29. junija 1813. (Jagić: Источники для славянской филологии, II., str. 795.): „Zimmermanns Nationalstolz, der euch so gefällt, dass ihn Solarich — nein, nein: *er* hat uns die Самость übersetzt, aber Sie citiren ihn“.

Digitized by Google

njičiti. I sada planu otvoreni boj protiv Zimmermanna i njegova rada. Na jednoj i na drugoj strani nadjoše se oštra pera, koja su se zauzimala ili za starija ili za novija načela. Na nesreću Zimmermannovu pristupi uza nj — Kotzebue, te u jednom pamfletu obruži protivnike Zimmermannove takvim načinom, da se je sva Njemačka prenerazila. Zimmermannova zvijezda bila je odjedared pala. Na izigrana i hipohondrična liječnika-filosofa spusti se težina duševne potamnjelosti, i on — pisac „Samosti" — predade duh svoj s riječima: „Ostavite me *na samu;* ja umirem".

O životu i o radu ovoga njemačkoga pisca trebalo je da na ovom mjestu opširnije progovorimo, jer smo došli do uvjerenja, da je i Solariću moralo biti poznato značenje Zimmermannovo u dobi krhanja i prelamanja crkvenog i društvenog života njemačkog u drugoj polovici XVIII. vijeka. Nije Solariću bilo poznato sâmo ovo djelo Zimmermannovo, nego i ostali njegov rad, koji se u koječemu podudarao ne samo s radom Solarićeva učitelja, nego je i polemička Zimmermannova priroda u religioznim pitanjima godila mletačkom samotniku. Ortodoksnost Solarićeva nalazila je moralne potkrepe u teološkoj borbi njemačkih protestanata XVIII. vijeka protiv katoličtva, protiv kojega je i sâm pisao, gdjegod mu se pružila prilika.

Kako smo već napomenuli, Solarić je ovaj svoj prijevod popratio predgovorom (od 64 strane), u kojemu je htio da kao — onda već priznati — spisatelj srpski pruži narodu autobiografiju, kakvu je četvrt vijeka prije njega pružio Dositije u svom „Životu". Ali, koja razlika izmed jednog i drugog rada! Dositije je svojom autobiografijom dao srpskoj književnosti jednu od najintimnijih i najtoplijih knjiga 18. vijeka; dao je ono, što je Rousseau dao francuskoj književnosti svojom „Ispoviješću" (Confessions), a Solarić nije umio gotovo ništa da kaže ni o sebi ni o drugima. U Solarićevoj ispovijesti gotovo ne nalazimo dvije stranice, koje bi bile ispisane istim osjećajem i istom mišlju; sve je ispretrgano i nadokalamljeno. Sujevjerje, mutno filologiziranje, etnografsko zastranjivanje i — što je najgore — filosofsko teoretiziranje. Po stilu ovoga predgovora vidi se, da je Solarić htio da napiše essay, koji bi imao biti najsamostalnija njegova filosofska izjava. I baš po neuspjehu ove izjave razabira se, kako je malo imao pravo onaj književni historik, koji je u Solariću htio da vidi prvog srpskog „kabinetskog filosofa".

Iza predgovora, koji zaprema dobru trećinu cijele knjige, dolazi sâm prijevod Zimmermannova djela, ispunjen citatima latinskih i francuskih klasika.

Digitized by Google

Na koncu djela dodaje Solarić još rječnik od osam stranica, u kojemu tumači nepoznatije ruske i francuske riječi, kojima se je služio, i tehničke izraze, kako je to uradio izdajući „Ulog uma“ i „Sverh vospitanija“.

* * *

„*Mudroljubac indijski*“ treća je knjiga filosofske sadržine, što ju je Solarić izdao god. 1809. To je poznato djelo engleskog lorda Stanhope-*Chesterfielda*, koje je bilo mnogo prevadjano u sve literature svjetske, a u našoj je književnosti doživjelo nešto, što nije doživljavalo nijedno strano djelo. U razmaku od 24 godine naime prevedeno je triput, i to — u tri dijalekta; na slavenosrpski, slavonski i kajkavski. Solarić ga je izdao prvi u Veneciji; Franjevac Marijan Jaić izdao ga je god. 1825. u Budimu u prijevodu brodskog umirovljenog majora Martina Pustaića pod imenom: „Indianski mudroznanac“, a Slavonac i svećenik zagrebačke biskupije Josip Marić god. 1833. pod imenom „Indianski mudroznanec“.

Lord Chesterfield bio je jedan od najpoznatijih engleskih državnika i pisaca početkom 18. vijeka (1674.—1773.) Ime mu se danas spominje u književnim historijama u prvom redu radi „Pisama“, što ih je napisao za svog nezakonitog sina Filipa Stanhopa. Pisac nije bio namijenio djelo javnosti, te je i ugledalo svjetlost tek poslije njegove smrti. U njemu pisac sprema sina za život ne kloneći se ni frivolnijih naputaka, kako će u ljubavnim poslovima najbolje proći. Knjige su ove Chesterfieldove podigle mnogo buke, te su napose u Francuskoj i Njemačkoj duže vremena bile shvaćane kao prototip bestidnosti i nemoralnosti. Danas se ovo djelo smatra dostojnom zbirkom najrealnijih pogleda na život.

Kao neki aforistički izvadak iz Chesterfieldovih odgojnih knjiga izašla je u Dresdenu god. 1798. francuska knjiga „L' art de vivre heureux dans la société“, koja je god. 1801. u Münchenu prevedena na njemački pod imenom „Die Kunst unter den Menschen glücklich zu leben“. U ovoj knjizi ima da se traži uzorak, po kojemu su prevadjani naši „Mudroljupci“. Kako je došlo do toga, da su sva tri naša prevodioca stavila na *prvo* mjesto natpisne strane baš ime „Mudroljubac indijski“, na to nisam mogao da dodjem, jer ne poznajem nijednu stranu ediciju Chesterfieldova ovoga djela, koja bi kao uzorak našim prevadjačima nosila natpis „Der indische Philosoph“ ili „Le philosophe indien“. Jedina Solarićeva knjiga, u kojoj je izdan pored srpskog prijevoda *još i francuski*

Digitized by Google

doslovni tekst,[1] nosi natpis: „Le philosophe indien ou l'art de vivre heureux dans la société; renfermé dans un petit nombre de préceptes les plus épurés de la morale; rédigé par un ancien bramine". Drugi dio naslova u našim prijevodima podudara se ovako: Pustaić-Jaićev naslov glasi: „Indianski mudroznanec iliti način i viština kako čovik na svitu živiti mora da bogu ugoditi, opštini hasnovit i srićan biti mere". Marićev naslov glasi: „Indianski mudroznanec ili način kak človek vu društvu ljudî srečen biti more, kratka nekoja na krepost spadajuča razumna izrečenja, koja je nekoji Brakman popisana ostavil, odovud na mnoge vučeneh narodov jezike, vezda pako na horvatski prenešen".

Što se tiče Ljubićeve napomene (Ogledalo, II., str. 537.), koja govori, da je Marićev kajkavski prijevod — preveden iz slavonskoga dijalekta, to nije korektno. Marićev „Iudianski mudroznanec" podudara se u mnogom bolje s francuskim originalom Solarićeva izdanja, nego li s Pustaić-Jaićevim prijevodom. Osim toga popraćen je Marićev prijevod — kao predgovorom — nekim „listom anglianskoga prevoditelja na grofa N.", o kojemu nema ni Solarićevo ni Pustaić-Jaićevo djelo ni spomena. Očito je dakle, da je Marić prevodio Chesterfieldovo djelo po nekom drugom izdanju nego li Pustaić. Solarićevo i Marićevo djelo imaju svako po sedam poglavlja, koja završuju sentencijama o religiji, a Pustaićevo dodaje još tri poglavlja, a onda dolaze još — Jaićevi — „nadomeci", „priričja", „ćudoredni nauci primudroga Katona" i ostali „Korisni nauci". Dakle su sva tri prijevoda ovog Chesterfieldovog djela u našoj književnosti potpuno neovisna jedno od drugoga.[2] Za Pustaićev

[1] Srpski naslov knjige glasi: „Мудролюбац индійски, либо искуство щастливо живити у дружеству. Содержащее у маленом числу чистѣйши поученія наравословія, содѣвенни(х) едним древним брамином. — У Венеціи при Папи Θеодосію 1809.", XXVI. + 163.

Ovom prilikom imam da zahvalim protopresviteru g. Dimitriji *Ruvarcu*, koji mi je kao bibliotekar patrijaračke knjižnice karlovačke poslao tamošnji primjerak „Mudroljupca" i „Sverh vospitanija". — Isto tako zahvaljujem kolegi prof. Tihomiru *Ostojiću*, koji mi je iz biblioteke „Matice Srpske" na nekoliko dana priskrbio knjigu „O samosti". To su jedine tri Solarićeve knjige (pored neznatne „Azbuke"), kojih nisam nalazio u zagrebačkim bibliotekama.

[2] Dobro će biti, ako ovom prilikom spomenem, da Reljkovićeve „Ćudoredne pripovijesti Pilpaj Bramine" nemaju nikakvih dodirnih točaka s ovim prijevodima. Tako ni Kristijanovićev kajkavski prijevod

Digitized by Google

prijevod naročito spominje izdavač Jaić, da je to djelo major Pustaić još god. 1813. „iz nimačkoga poslavončio“. Nekom zgodom, veli Jaić, dopao je Pustaićev manuskript u Jaićeve ruke, pa ga je on „uzmnožao i na svitlost dao“. U pozivu na „pridbrojenje“, veli, nazvao je ovo djelce onako, kako ga je prijevodnik nazvao: „Meštrija uljudnog življenja“, budući da njemačkog djela, iz kojega je u „naški jezik“ prevodjeno, nije imao „za oni čas“ u rukama, a kako mu je „udesom ovih dana u ruke dospilo *s natpisom, koga sada knjižica nosi*“, to je promijenio naslov u „Mudroznanca indijanskog“, što je bilo izdavaču „s tim dražje, s čim je ositio, da se mnogima učnima i vridnima domorodcem rič meštrija manje dopada“. I tako je Jaić djelu „povratio napis istočni (originalni)“. Dokaz dakle, da je i u njemačkom postojala neka edicija, koja je pored naslova „Die Kunst unter den Menschen glücklich zu leben“ morala na prvom mjestu imati neki glavni natpis „Der indische Philosoph“.

Izdajući Solarić ovu Chesterfieldovu knjigu u slaveno-srpskom jeziku, prikazao ju je gospodji Sofiji Teodorovićki rodjenoj Meksa, koja je kao član poznate tršćanske porodice pomogla Solariću, da se knjiga izda. Prevodilac je uporedo sa srpskim prijevodom štampao i francuski tekst, da bi tako u isto vrijeme Srbima „pribavio sugubu polzu“, jer je držao, da će to osobito dobro doći njegovim zemljacima kao najlagodniji način, da se vježbaju u jeziku, iz kojega „sva znanja i iskustva najlučše mogu počerpavati kao iz prve ruke“. — Prikazujući ovaj prijevod ženi, počeo je prevodilac malo iz daljega da govori o Aziji kao o prvonačalnoj kolijevci svakog znanja i bogočašća. Ovako je zastranio, samo da uzmogne istaknuti položaj žene u Aziji i u Evropi. Dok se u Aziji žene prodaju i kupuju, a poslije muževljeve smrti i spaljivaju, osjeća se prevodilac sretan, da živi u svijetu, u kojemu i ljepša pola čovječjega roda može upitomiti i razviti svoja bogodana svojstva, pa se duševnim proizvodima može uporediti s muževima. On je s tim sretniji, što se i u njegovom narodu već pokazuju žene razvijene djelatnosti, kao što je, eto, najljepši primjer — Sofija Teodorovićka. Dokaz je to, veli Solarić, da se narod srpski malo po malo otima

„Način vu sveh življenja dogodjajih vsigdar zadovoljnom biti“ (od god. 1826.) — koliko se sličnošću natpisa i podudara sa pomenutim djelom Chesterfieldovim — nije isto djelo, nego je ovo prijevod Sarasina djela „Ars semper gaudendi“ (od g. 1750.), koje je g. 1777. prevedeno na njemački pod natpisom „Die Kunst allezeit fröhlich zu sein“.

Digitized by Google

„monašeskom vospitaniju, koje se nesrećom voobšče svoj našoj djeci pripodavalo“ i da kroz svu maglu predrazsuždenijâ i kroz mrak sujevjerja napokon ipak probijaju dovoljne lûče čistoga svjetla . . .

Sámo Chesterfieldovo djelo u prijevodu Solarićevu složeno je aforistički. Rijetko koja sentencija ima više od pet redaka. Čitava je gradja razdijeljena u sedam poglavlja. U prvom se govori o skromnosti, trudoljublju, zadovoljstvu, umjerenosti itd.; u drugom o strastima, o nadi, strahu, radosti, žalosti, gnjevu, o željama i o ljubavi. Treće poglavlje govori cijelo o ženi; četvrto o porodici (o suprugu, ocu, sinu i braći), peto o providnosti i o razlikosti med ljudima, o mudracu i o nevježi, o bogatašu i siromahu, o gospodarima i slugama, o knezovima i njihovim podanicima. Šesto poglavlje govori o društvenim dužnostima, o dobročinstvima, o pravdi, blagodarnosti i iskrenosti. Napokon posljednji se odlomak zabavlja sav bogočašću. Ovaj se odlomak čita kao neko evangjelje, pa se je prevodilac i trudio, da u što zbijenijim i zaobljenijim rečenicama izrazi misao izvornika. Prijevod se drži točno francuskoga teksta, pa se i po minucioznosti i tipografskoj bespogrješnosti toga teksta jasno razabira savjesnost izdavačeva, koji je morao biti intimno upućen u lingvističke tajne francuskoga jezika. Sve ove sitnice jasno pokazuju krupnost i veličinu značajne pojave Solarićeve.

* * *

Napokon imamo da kažemo koju riječ o petom i posljednjem Solarićevom prijevodu filosofske sadržine: o Soavinoj *„Zlatnoj knjižici“*, koja je izašla četiri godine kasnije (1813.) od napominjanih triju knjiga istoga pravca. Knjigu je prevodilac prikazao Stefanu Gavriloviću, živopiscu i gradjaninu srijemskih Karlovaca, zatim Mihajlu Pavkoviću, trgovcu zemunskom i Luki Kisiću, Bečejcu. Djelo ovo naziva Solarić rodjenom sestrom „Ithike“ (Etike), posljednje knjige „blaženopočivšeg nastavnika“ njegovog i „sokratičeskog starca“ Dositija, koji je umro dvije godine prije „Zlatne knjižice“ u Biogradu. Pri tome se Solarić jamačno nije obazirao samo na misaoni sadržaj obiju knjižica, nego ga je na ovu komparaciju navodio i zajednički pisac „Etike“ i „Zlatne knjižice“, Francesco Soave.

Budući da su od ovog talijanskog pisca preveli Obradović i Solarić dvije znatnije knjige, a o njemu se u našoj književnosti

Digitized by Google

nigdje nije spominjalo, navest ćemo ovdje sve, što je o njemu zapisano u najvećim priručnim leksikonima (Nouvelle biographie générale, Paris 1865., knj. 44., str. 90.).

Francesco *Soave* rodio se je u Luganu dne 4. lipnja 1743., a umro je u Paviji dne 17. siječnja 1806. Roditelji su mu bili siromašni, pa da se za njegov odgoj nisu pobrinuli redovnici Somaskovci (koji su se u od 16. vijeka skrbili za naobrazbu ostavljene siročadi i za popravak palih žena), ne bi daroviti mladić nikada došao dò onoga mjesta u naučnoj književnosti talijanskoj, do kojega je u istinu došao. Svršivši škole u Milanu, Paviji i Rimu, postade profesor paževâ u Parmi, a kasnije se uspe na sveučilišnu katedru, da predaje poeziju i retoriku. Kao profesor mnogo se je starao za popravak naukovnog metoda, te je napisao jednu latinsku antologiju, jednu talijansku gramatiku, a uz to je mnoge knjige prevodio. Od berlinske akademije bio je rano pripoznan i odlikovan. Iz Parme prijedje u Milan kao profesor filosofije. Godine 1802. postade upravitelj liceja u Modeni, ali se tu zadrža vrlo kratko vrijeme, prešavši na katedru ideologije u Paviji. Jedina meta Soavina života bila je, da raširi granice odgoja i da zastarjele pedagoške metode zamijeni modernijom i podesnijom prinovom. Iza „Moralnih novela“, koje su mu god. 1802. izašle već i u sedmom izdanju, radio je samo oko narodnog odgoja, ali mu je već i ova mala knjiga ujamčila neprolaznu slavu, te je bila prevodjena na mnoge jezike. Najpoznatije su mu knjige: „Ricerche intorno all' istituzione naturale di una società e di una lingua“, Milan 1772.; — „Riflessioni intorno l'istituzione d'una lingua universale“, Rim 1774.; — „Grammatica ragionata delle lingue italiana e latina“, Parma 1792.; — „Lezioni di ritorica e di belle-lettere“, Parma 1801.; — „Istituzioni di logica, metafisica ed *etica*“ (Obradović), Pavija 1804., u *četiri* sveska. Knjiga je ova primljena u sve universe talijanske. — Skupljena djela Soavina izašla u Milanu 1815.—1817. — O Soavi su pisali posebne knjige: „Elogio di Soave“ Savioli i Catenazzi (prvi god. 1806., a drugi god. 1812.). — Godine 1815. izašla je u Milanu posebna „Vita di Fr. Soave“.

Prevadjajući Solarić ovo djelo Soavino[1], dodao je po svom obi-

[1] Potpuni naslov knjige glasi: Златная книжица, содержащая должности человѣка граждански и христїански, и правила учтивости. Во употребленїе славено-сербскаго народа, наставникомъ и родителемъ обученїи малолѣтныхъ дѣтей; по составу госп. учителя Ф. Соавы — Павломъ Соларичемъ издана. Въ Млѣткахъ,

Digitized by Google

čaju nekoliko stranica predgovora, u kojem upozorava na dobre učinke blagoga uzgoja te ne zaboravlja, da istom prilikom pobudi zanimanje srpskih čitalaca za predjašnje svoje prijevode. Za društveni odgoj omladine trebalo je, po shvaćanju Solarićevu, da se osobitim trudom pašte u prvom redu roditelji. Prostiji ljudi i radenici, koji se ispričavaju, da nemaju kada zabavljati se naobražavanjem svoje djece, pokazuju, da ne shvaćaju osnovne dužnosti svojega života. Surovo postupanje zanatlijâ i dućandžija, koji ogrubljavaju srca svojih učenika „zovomih šegrtov", ostatak je iz barbarskih vremena. Dijete ne postaje čovjekom samim porodom nego u prvom redu naobrazbom. A ovu joj dadu narodni nastavnici i učitelji. I zato ne treba učitelje smatrati prostim najamnicima, jer će narodu svanuti prava zora tek onda, kad svako selo bude imalo svoje javno učilište, i kad se u njima bude poučavalo po ovoj — „Zlatnoj knjižici". Ali i inače bi trebao — po Solarićevu shvatanju — svaki Srbin da smatra svojom rodoljubnom dužnošću pokazivati i razjašnjivati ovu knjigu onima, koji ju ne bi imali i onima, koji je ne bi umjeli uvažavati. Samo iz ovakovoga društvenogą razbistrivanja i rada mogao bi se s vremenom očekivati unosan plod. Tako bi se Srbi, veli Solarić, približili onom jedinstvenome narodu staroga vijeka — Spartancima! — koji zapravo nisu poznavali naučnikâ po zanatu niti ustaljenih učilišta, nego im je svako mjesto bilo zgodno za učilište, te je svaki gradjanin bio izmjenice ili učitelj ili učenik, i svaki se je trenutak moglo na svakom mjestu razviti javno predavanje.

Iza ovoga predgovora dolazi prijevod samog Soavinog djelca na 36 listića. Cijela se „Knjižica" dijeli na dva dijela. U prvom se govori o dužnosti čovjeka (prema bogu, prema nama samima i prema drugima), a u drugom o pravilima učtivosti. — Pouke, što se crpu iz ove knjige, redovno su kratke i zbijene, lako pisane, bez ikakvih apstrakcija, kojima bi se um priprostoga čovjeka morao dovijavati. O pravilima učtivosti bio je u slavenosrpskom periodu izdavan velik broj knjiga. I Dositijeva „Hristoitija", što ju je Obradović preveo još god. 1770. s novogrčkog — a izdao ju tek god. 1826. Konst. Pejčić kao posmrče Dositijevo — nije ništa drugo nego zbirka pravilâ pristojnosti. Ovakih knjiga bilo je u

---

лѣта 1813. Писменъ Грекославенскїя печатни Планъ Ѳеодосїева. — Godinu dana prije nego što je „Knjižica" izašla, objavljuje ju Solarić u svom „Bukvaru", preporučujući je unaprijed roditeljima, koji žele svojoj djeci da dadu primjerenu naobrazbu.

Digitized by Google

ono doba dosta u srpskoj književnosti, te je nekolicinu nabrojao St. Novaković na 204. strani svoje „Književnosti“.

Osim ovih radova snovao je Solarić da izda još neke filosofsko-poučne knjige i to „Sobranije razsuždenija sverh neki(h) visočajši(h) predmeta“, koje bi bilo — po njegovu shvatanju — samo „za zrele umove širokoga pogleda“. Iza smrti spisateljeve zapisani su u Ljetopisu (3., str. 131.) natpisi prvih pet poglavlja ovoga djela, o kojemu takodjer ne može biti sumnje, da je prevedeno. Radi o vjerovanju u boga, o besmrtnosti duše, o višim zlim bićima, o djavolu i o padu Adamovu.

Pod crtom na str. 125. svoga prijevoda „Sverh vospitanija“ spominje Solarić, da je preveo jedan odlomak iz Villaume-ova djela o „Povjesti čovjeka“ i da će taj odlomak izdati s ostalom zbirkom svojih kraćih „Sobranija“. Medjutim do tih Sobranija nije nikad došlo, samo što se iza smrti njegove našao rukopis u tri odlomka pod natpisom „Opit o čelovêku“. Original ovoga Villaume-ovog djela izašao je god. 1783. u Desavi u francuskom i njemačkom jeziku („Histoire de l' homme“ — „Geschichte des Menschen“), ali se je Solarić mogao služiti i talijanskim prijevodom, koji je štampan god. 1805. u Nürnbergu pod imenom „La Storia dell' uomo“.

IV. Filološki rad.

Dne 6. junija 1810. pisao je Solarić iz Mletaka svome prijatelju Teodoru Zahariću, trgovcu novosadskom (Ljet. Mat. Srp. 1827., častica 10., str. 125.) pismo, u kojem mu javlja, da će istoga mjeseca izaći „*Besjedovnik iliričesko-italijanski*“, iza kojega će svi neprijatelji i klevetnici Solarićevi umuknuti, i „mnoga zavist kao Dositijev nenačeti kesten puknuti“. Svojim dojakošnjim radom naime, a po gotovo svojim principom, da piše za narod narodnim jezikom, stekao je Solarić dosta javnih, a još više tajnih nepritelja. Prijatelj Zaharić mu je javljao, kako se je često morao zauzimati za nj i braniti ga od pozvanih i nepozvanih sudija i napadača. Solariću se je to davalo na žao, ali uvjeren o jakosti i temeljitosti svojih nazora, molio je prijatelja, da se nikome ne zamjera radi njega, jer je sâm u sebi osjećao više sile, nego što je bilo potrebno, da „zagradi usta lvov, koji mogu iz gorâ i poljâ inače pitomoga Srema zarikati“. Blagom otmenošću odbio je Solarić savjet Zaharićev, da malo popusti i da nastoji ugoditi svijetu. Mletački samotnik imao je mnogo razloga, da svog trgovačkog sa-

Digitized by Google

vjetnika ne posluša. Srijem mu nije bio cijela Evropa „ni sremski knjižnici samodršci Minervinih tajna."

Do „Besjedovnika" držao je Solarić vrlo mnogo, pa se je nadao, da će tek iza vanredne vrijednosti ovoga izdanja poskočiti u cijeni i predjašnje njegove knjige, koje će se iza „Besjedovnika" tražiti drugojačijom revnošću i zanimanjem.

Zanimivo je, što je o ovoj knjizi govorio Solarić, kao da je njegova, a znamo, da ju je izdao Vićentije Rakić, parok crkve sv. Spiridiona u Trstu. Knjiga ova sastoji iz pedeset dialoga, ispisanih uporednim srpskim i talijanskim tekstom, da se njima uzmognu služiti i Srbi i Talijani. Ovaj posao svršio je Rakić, prevedavši naprosto s talijanskog najobičnije razgovore porodičnog i trgovačkog života za upotrebu svojih zemljaka. Starost Rakićeva nije dopustila prevodiocu, da svoj rad dotjera za štampu i da mu dade zgodan predgovor. A taj posao je svršio Solarić[1]. Na 67 strana napisao je Solarić dva „preliminara" (Предварителная), u kojima govori, prvo, o talijanskim pismenima kao uvod u talijanski jezik za svoje zemljake, a drugo, o pismenima slavenskim, kao informaciju Talijanima o Slavenima i o njihovu pismu. Oba su preliminara napisana na jednoj strani srpskim, a na drugoj talijanskim jezikom.

Solarić je ovoj knjizi pripisivao osobitu važnost poradi toga, što je u njoj štampan odlomak njegove „Іероглѵфїке" (Hieroglyphike), koju je smatrao glavnim djelom svoga života. Iz slabe korespondencije Solarićeve, koja nam je sačuvana, i iz predgovorâ raznim predjašnjim i kasnijim njegovim knjigama jasno razabiramo, da se je pisac zabavljao gotovo cijelog svog književnog života tom svojom „Srpskom hieroglifikom ili samoučnim bukvarom" i da je u njoj htio izložiti sve svoje arheološko-filološke rezultate o porijeklu slavenskoga imena i plemena. I baš to djelo nije doživio na-

[1] Naslov knjige glasi: Бесѣдовникъ иллирическо-италїанскїй, съ италїанскога преведенъ и принаправленъ къ употребленїю двухъ народовъ, посредствомъ предварителнога руководства г. *Павла Соларича* къ познанїю италїанскй писменá, и къ самоукомъ чтенїю италїанскога ѣзыка, Иллиромъ; како такогьеръ краткога начертанїя тогоже, о писменахъ славенскихъ во обще и во особъ о иллирическихъ, на истый конецъ Италїаномъ — Вікентїемъ *Ракичемъ* фенечкимъ, парохомъ церкве Иллирическе С. Спиридона у Трїесту суще. Въ Млеткахъ 1810., 8°, LXVII. + 336. — Talijanski naslov je isti, a počinje ovako: Il Dialoghista illirico-italiano, tradotto dall' italiano ed accomodato all' uso delle due nazioni, mediante una preliminara guida del Signor Paolo Solaritsch ... i tako dalje.

Digitized by Google

štampano, pa ni do danas nije djelo izašlo iz svoje rukopisne kurioznosti. Dimitrij Vladisavljević, učitelj tršćanski, javio je godine 1825. redakciji Ljetopisa, da su stvari pokojnog Solarića, koje su do onda bile zapečaćene (da se ne bi kako izgubile), otvorene, te je odmah poslao popis svih Solarićevih rukopisa. Taj je popis štampan u Ljetopisu 3., str. 128.—132., te iz njega razabiramo, da je Hieroglifika bila razdijeljena u pet dijelova: 1. o hieroglifiki uopće, 2. historijska hronologija starih Skytha i Sarmatakao i nekih Germana, 3. različite azbuke i etimologija imenâ nekih naroda, 4. hieroglifika srpska i 5. samouki bukvar. — O cijelom dakle rukopisnom djelu Solarićevu možemo dobiti neki pojam samo po izvatku, što nam je naštampan u predgovoru Rakićeva „Besjedovnika", i po predgovoru, kojim je Solarić popratio svoje „Rimljane"[1], i po „Triazbučnom bukvaru".

Za cijelo vrijeme svoga filosofovanja i geografovanja, t. j. za cijelo vrijeme, dok je Solarić izdavao svoje zemljopisne i filosofske prijevode, zabavljao se on intenzivno istraživanjem slavenske starine kao glavnog rada, za koji je bio osjećao najdublji i najizvorniji smisao u tadašnjoj srpskoj književnosti. Već god. 1810. imao je Solarić u rukopisu pedeset tabaka Hieroglifike. U pismu na svog krštenog kuma i protopopa severinskog (jamačno Jovana Rajčevića, koji je u to doba bio parok velikopisanački i protopresviter severinski), koje je štampano god. 1831. u 25. častici Ljetopisa, govori Solarić o tom svom djelu pun pouzdanja u svoje rezultate, koji će tobože jednim mahom da riješe „tisjaćugodišnje nedoumjenije" o rodu i jeziku slavenskom. Promisao božji — veli Solarić, — blagovolio je njemu i dao mu svjetilnik, pomoću kojega će on preko groblja i kroz pustinju prošastih vremena da pokaže Srbima put istine . . . A, kako je izvadak iz ovog svoga neobičnog djela ispisao pored srpskog originala za strance i talijanskim jezikom u Rakićevom djelu, to je držao, da će ova knjiga biti „možda prva slavenska knjiga, koju će *svi narodi* hotjeti čitati". I sâm mitropolit Stratimirović, koji je god. 1805. pod imenom pakračkog episkopa, Josipa Putnika, izdao knjižicu o porijeklu riječi „Knjaz i knjiga" — naći će u Solarićevoj knjizi „prâvo" razjašnjenje. Značenje Hieroglifike složio je sâm Solarić u ovo nekoliko redaka: Moja Hieroglifika, kromje što djeistvuje o pi-

[1] Tu nazivlje Solarić — pod konac svog književnog rada — Hieroglifiku „svačesovinom, za koju bi trebalo imati vremena i dovoljno bezbrižnosti za učiniti ju onim, što bi joj nadležalo biti".

Digitized by Google

smenah slavenskih istoriko-hronologičesko-kritičeski, ide jošte kritičeski kroz svu povjest prjamo do vsemirnoga potopa u ime slavenskih naroda, i sili se filologičeski glubočajšu proliti drevnost...

U juniju god. 1810. hvali se Solarić, da je već našao jednoga „djejstvitelnog prenumeranta" na svoju Hieroglifiku i to Josipa Sierakowskog, grofa poljskoga, „kavaljera ordena sv. Joana Jerusalimskoga i člena učenago druževstva Varšavskoga". To je dakle isti onaj naučenjak, koji je posredovao, da se izmed Solarića i Kopitara zavrgne prijateljstvo. Sa Sierakowskim se upoznao Solarić u Mlecima, kamo je bio ovaj Poljak prispio na svom putu po Evropi, tražeći posvuda vijesti i spomenike, koji bi se doticali Slavenstva. Prolazeći u Rim, gdje je imao da provede pola godine s knezom Stanislavom Poniatowskim, pročitao je u Mlecima u rukopisu Solarićevu Hieroglifiku, u kojoj je našao za sebe vrlo mnogo novih stvari, koje je odmah i ispisao. S velikim zadovoljstvom javlja Solarić prijatelju Zahariću, da ga je Sierakowski „stotinu krat zagrlio i poljubio" nalazeći u njemu „svojega sotrudnika". U to je doba Sierakowski pisao svoj „Orbis slavus", naumivši ga izdati s geografskom kartom. Ali je ovo poznanstvo Solarićevo s poljskim grofom i naučenjakom skrivilo, da Solarić nije dao svoju Hieroglifiku u štampu iste godine, kako je bio naumio, a možda upravo radi Sierakowskoga u opće nije Hieroglifika nikada ni ugledala svjetlosti. Solarić je stajao cijelo vrijeme, dok se je Sierakowski zadržavao u Rimu, s njime u prepisci, te je tom prilikom štošta novo naučio i popravio staro, tako da je morao štampanje svog „svjaščenog čertanija ili pisanija" (kako je rado prevodio naslov svoje knjige) — poodmaknuti.

Neposredni povod Solarićevoj Hieroglifici dala je Rajićeva Historija. Ona je prinudila Solarića, da stane „razbirati, šta su Slaveni bili, šta jesu i šta mogu, ako hoće, biti" (vidi Solarićevo pismo Sofiji Teodorovićki, Ljet. Mat. Srp. 1827., čast. 10., str. 127.). Kopkajući Solarić — kako sâm veli — u ovom poslu, morao je načalnoga pisatelja srpskoga, onu blagu dušu g. Rajića, kritikati i popravljati. „Ja sam (veli od riječi do riječi) može biti kao slijepa kokoš zlatno zrnce, našao na jednom mjestu u vsemirnoj povjesti, gdi je sami mrak i tma kromješnaja, od blizu tri tisuće godina, sviju naroda pisateljem bila, jedno vidilo probiti i preveliki svjet na najtamnija povjesti mjesta prosuti, nedoumjenije važno sviju dosadašnji pisatelja riješiti i najpače Slavjanom svu slavu, koju su im drugi narodi po nevjedjeniju ovoga otkrovenija uščerbavali,

Digitized by Google

vozvratiti, prisvojiti i utvrditi. Ova povjest drevna može lice svoje izmijeniti, ličinu zbaciv s prirodnim licem svojim predstati. Ovako će „Samouki bukvar srpski“ *i drugim narodom važan biti*“.

Ova izjava samoga Solarića, izražena u privatnom pismu „prvoj srpskoj ženi“ — kako je Solarić nazivao svoju dobrotvorku i gospodju jednog od najznatnijih srpskih mecenata na početku vijeka, Drage Teodorovića, tršćanskog trgovca, — značajna je radi svoje otvorenosti i radi priznanja piščeva o prvom povodu, koji ga je nagnao na ovaj posao[1].

Izvadak iz *Hieroglifike* iznosi u predgovoru Rakićeva „Besjedovnika“ u svemu 24 strane, pa se dade u kratko sažeti.

Širokim uzmahom i naučnim veličanjem odredjuje Solarić med indoevropskim jezicima mjesto slavenskome. Ime slavensko izvodi po običaju svojih slavenskih savremenika od riječi „slava“ — che significa *glorioso*. Narječja se slavenska nisu odrodila od svoga prvokorjenoga istočnika (dalla loro madre) u onom stepenu, u kojemu su se odrodili romanski jezici od svog rimskog porijekla. Zato svi Slaveni i razumijevaju s nevelikim trudom svoj stari jezik, koji se danas (!) sačuvao još jedino u crkvenim knjigama Slavenâ grčkoga obreda. Jezik se ovaj nazivlje starim slavenskim, premda on to zapravo nije, nego naprosto — stari srpski dialekat. Budući pako da ovo narječje dohodi iz vremenâ, kad se u opće slavenska narječja med sobom nisu razlikovala onoliko, koliko kasnije, i budući da je ovo narječje onda bilo med Slavenima ono, što je kasnije postalo u Italiji narječje toskansko, to srpski jezik ostaje korjenitim jezikom (resta meritamente decorato col titolo di *Madre Lingua*), te će se svagda druga slavenska narječja prema njemu prosudjivati. Hieroglifika njegova dakle imala bi da pruži ključ za razlučivanje tih dijalekata od najstarijih vremena, pa bi time pročistila povjest pojedinih naroda, koji često nisu imali drugih razlika med sobom do imenâ, a i ta su bivala izobličena kojekakvim nazivima grčkih i romanskih pisaca. Slavenska bi azbuka, po mišljenju Solarićevu, možda bila najzgodnija, da postane općim evropskim pismom, za kojim se u cijeloj Evropi uzdiše . . .

Sada prelazi Solarić na razlaganje slavenskih pismena. Na prvom mjestu govori o glagolici, koju mu je u četvrtom stoljeću „vozobnovio“ sv. Jeronim, a kojom su se — veli — po svoj prilici slu-

[1] U predgovoru svojih „Rimljana“ veli, da se je dao na pisanje Hieroglifike „za oteti se kojekakvim teškim mislima, predavajući se teškim istraživanjima po zatrenim stazama prošastih vremena“.

Digitized by Google

žili različiti narodi, ponaosob Latini, prethodnici rimski . . . Iz devetog stoljeća potječe ćirilica. Ovom su azbukom napisane crkvene knjige sviju Slavena grčkoga obreda, u kojima se krije književni slavenski jezik, „onaj neosporimi pomenik vsemjerno ispolinske vlasti (della possanza onninamente gigantesca) i prostranejših poznanija (delle cognizioni estesissime) Slavjanâ u preminuvša vremena; jezik, kojega bi ispisatelji povjesti morali mnogo manje lišavati se, neže li inoga kojega drevnoga jezika". — Treća mu je azbuka ruska-gradjanska, koja se upotrebljava u svjetovnim spisima kao rusko-crkovna u crkvenima. Gradjanskom se ruskom azbukom služe i Srbi, koji nose „razvraćeno" ime od „Sarmati" t. j. Carmoži ili muži carski, (a i „Srijemci" mu dolaze od „Sarmata"). Srpski jezik je Solariću drugi med slavenskim jezicima po svojoj razradjenosti (obdjelanosti, per la sua coltura), a prvi po svojoj ljupkosti.

Sada govori Solarić o elementima slavenskog jezika i pisma. Kao osnovni značaj slavenskih pismena ističe nepromjenljivost njihove glasovne vrijednosti, a prema tome izvodi odredjenost slavenskog čitanja. Tko se nauči poznavati slavenske ortografske znakove, taj odmah umije, i da savršeno čita svaki slavenski spis. U uporedbi sa slavenskim jezikom svi su ostali jezici u tom dvoumni i sputani prema slavenskome, budući da im je pismo nepotpuno . . .

Na stranama 42.—47. donosi Solarić slavensku azbuku glagolsku, ćirilsku crkvenu i rusku-gradjansku, tumačeći joj vrijednost francuskim izgovorom. Budući pako da je ovim izvatkom iz svoje Hieroglifike htio da pouči Talijane zapravo samo u gradjanskoj ćirilici, koja im je najpotrebnija u doticaju s „ilirskim" Slavenima, to je prve dvije azbuke ostavio po strani, a zabavio se poduže samo gradjanskim ruskim pismom, koje su i Srbi primili.

Na prvom mjestu raspreda fiziološku vrijednost slavenskog vokalizma. Zatim govori o dvoglasima i napokon o konsonantima. U ovim odlomcima izriče Solarić svoje filološke opažaje, koji izvornošću, a po gdjekad i korektnošću uporedne metode izbijaju kao samostalan pogled u doba, gdje još ni Dobrovský nije štampom objelodanio najvažnije svoje studije. Na kojoj je podlozi Solarić radio, čut ćemo domala, kad dospijemo do radova, koji nesumnjivo pokazuju, da je Solarić poznavao i Mikalju i Karamana i ostale hrvatske leksikografe, gramatičare i historičare.

Kako Solarić nigdje u svojim knjigama ne kaže jasno, koga zapravo zamišlja pod imenom „Hrvati", razabira se u ovom raz-

Digitized by Google

diobnom preliminaru, da je ipak samo kajkavce držao Hrvatima par excellence. Dalmatinci, Hercegovci, Bošnjaci, Slavonci i Srbijanci, svi mu govore „ilirskim“ narječjem, a Solarić bi rado (str. XXXVI.). da pod imenom „ilirskim“, gdjegod se javlja u domaćim i stranim knjigama, pročita u prvom redu samo srpsko ime i azbuku ćirilsku. Mislim, da o ovom pogrješnom mišljenju Solarićevu ne treba mnogo gubiti riječi.

O samoglasnom *a* veli, da je (Podmladjena vokalizacija!) omilio ilirskim dijalektima osim „hrvatskome“, gdje se je zadržalo izvorno (podlino) slavensko *e*: otec, silen, jesem. — Dalmatinci rado izgovaraju (имбе чуть „ати = amano a far sentire) *a* pred *r*, kad „ovu prethodi kakva soglasnica, koja počinje riječ“; u istom slučaju, veli Solarić, izgovaraju Srbi s ostalim južnim Slavenima kratko *e* ili isto kao Boemci premetno (prepositno) *ъ*, koje se ipak ne piše; a „sjeverni Slaveni“ uzimaju u tim prilikama glas *o*: barzo, berzo, brъzo, borzo; garlo, gerlo, grъlo, gorlo; targovati, tergovati, trъgovati, torgovati itd. Drugda se u Ilirika *r* razlučuje od prethodne soglasnice rečenim glasnicama, gdje to „koreni“ jezik ne čini: karst, kerst, krъst, krest; darva, derva, drъva, dreva i drova. Ova igra rečenih glasnica s *r* — domišlja se Solarić — s prethodnom drugom kojom načalnom soglasnicom, rastrojila je sopstvena imena naroda slavenskih. — S konsonantom *l* dogadja se nešto slično.

Poluglas *ь* uporedjuje s umekšanim talijanskim i francuskim *lj* i *nj* (gl, gn — il, ill), te mu je mjesto uvijek poslije konsonanata. — O vokalu *o* veli, da je medju „polunoćnim (settentrionali) i azijatskim (!) Slavjanima“ omilio već i — do zloupotrebljenija. Množestvo riječî, koje u „čistom“ jeziku slavenskom, kao i u južnim dijalektima, traže *a* ili *e*, zvuče na sjeveru *o*: grad, grod, gorod; blato, boloto; Sarbli, Serbli, Sorbi itd. — U istočnim dijalektima prelazi glas *o* često u: *u* i obratno (mož — muž, Rusi — Rosi) kao u talijanskom (currere — correre, multi — molti, longus — lungo). — Slog *ol*, „tol česti u korenom (!!) slavenskom jeziku“ i u njegovim sjevernim narječjima, obratio se je u Iliriku posvud u jedan glas *u*: polno — puno, solnce — sunce itd. Francuzi imaju to isto: fol — fou, mol — mou itd. — Tako se isto *lo* i *le* obraća u ilirskom u glas *u*: jabloko — jabuka, bloha — buha, vlešči — vući, sleza — suza. Poluglas *ъ* upotrebljava mu se podobno s „francuskim konečnim neudarenim *e*“ (*e* muette). Pa, kolikogod je *ъ* u većini slučajeva zališan, toliko se čini Sola-

Digitized by Google

riću, da ima primjerâ, u kojima je ѣ i danas opravdan, n. pr. u jednosložnim prijedlozima: *ѣz*, *kѣ*, *cѣ*, koji se „pred izvjestnim načalnim sljedujućim pismenima u slavenskom sopstvenom“ (t. j. srpskom-crkvenom hoće da kaže) i u ruskom čitaju kao: *vo*, *ko*, *so*, a u ilirskom: *va*, *ka*, *sa*. — Isto se tako, veli, dobro upotrebljava ѣ kao rastavni znak u složenicama.

Samoglasno *l* umekšalo se je od Dunava do Kotora u *o*, te je jedan od najkarakterističnijih znakova ilirskog jezika. — Suglasno *g* izgovara se na jugu kao *g*, ali na sjeveru „po načinu Grekâ s pridohnovenijem počti (gotovo) kao rimsko *h*“. — Suglasnike *f* i *th* ne poznaju Slaveni, a upotrebljavali su ih samo radi ortografije tudjih riječi. I tako su, veli Solarić — Slavjani sudili, da je bolje pridružiti svojoj azbuci izlišna pismena njihovom jeziku, da bi sohranili cijelost stranih riječi, koje su im u ono doba dolazile, nego ih ispakoštavati svojim nesličnim bukvama (che di adulterarle colle loro lettere incongruenti).

I tako je Solarić ovim svojim radom prvi med srpskim književnicima napisao pokušaj teoretskog razglabanja slavenskih glasova, dotičući se pogdjekad zgodno fiziologije i isporedjujući pojedine promjene s promjenama, koje se javljaju u ostalim slavenskim i romanskim jezicima. Ponaoseb ističe se Solarić u poznavanju starijih *hrvatskih* gramatičkih i leksikografskih radova, za koje ne nalazimo ni u jednom srpskom književniku slavenosrpskog perioda — osim kod Rajića — kakovih izrazitijih dokaza. Solarić se je naime i mjestom svoga rodjenja i doticajem s narodom i književnošću zapadne pole narodne izdigao nad ostale svoje srpske suvremenike. Pogled i znanje bilo mu je šire, pa i opseg rada značajniji.

Uz izvadak iz svoje Hieroglifike napisao je Solarić u predgovoru Rakićeva „Besjedovnika“ još malo *„Rukovodstvo k poznaniju italijanskih pismena“*, koje je namijenio svojim ilirskim samoucima. Članak je složen na devet stranica, u kojemu iza historijskog uvoda o Rimljanima i o porijeklu latinskoga jezika govori o talijanskom književnom dijalektu. Talijanski mu je jezik najmekši med svim evropskim jezicima, a svojim gramatičkim osebinama najviše se približuje ilirskom jeziku, kao što se u opće — veli — romanska narječja mnogo više podudaraju sa slavenskima nego s germanskim. Ostali dio ovog „Rukovodstva“ zabavlja se osnovnim ortografskim pravilima talijanske azbuke, kako je to već šesnaest go-

Digitized by Google

dina prije Solarića za „iliričesku junost“ bilo napisano u talijanskoj gramatici Vićentija Lustine.

* * *

Iste godine, koje je izašao u Veneciji Rakićev „Besjedovnik“ sa Solarićevim predgovorom, izašla je u istoj pečatnji i jedna od najznačajnijih i najpunijih Solarićevih knjiga: „*Pominak književski*“[1].

Primjerak ove knjige, što se čuva u biblioteci Jugoslavenske Akademije u Zagrebu, ima na naledju omota talijanskim jezikom i starim rukopisom označen pravi smisao knjige: „Paolo Solarich. *Memoria letteraria sulla Stampa* slavo-serviana in Venezia con un catalogo dei libri in questa lingua stampati da Demetrio e Pano Teodosio.“ Knjiga bi dakle imala da bude trgovački katalog i popis knjigâ, koje su štampane u Teodosijevoj mletačkoj knjižari od polovice 18. vijeka, pa do god. 1810. — Katalog ovaj iznosi u knjizi samo posljednjih 16 strana, dok prvih 68 strana ispunjava Solarićev predgovor. Osnovna je dakle misao knjige bila praktična, jer ju je izdavao trgovac, koji je zatražio pomoć Solarićevu, a ovaj je jedva dočekao, da napiše predgovor — četiri put veći od samog kataloga — u kojemu će moći izliti svoje najzbijenije i najortodoksnije misli o pravoslavlju i slavenskoj azbuci kao jedinom spasu ne samo grčko-istočnih nego i katoličkih Slavena.

Kad su se hrvatske i srpske knjige počele štampati, o tome Solarić nije imao jasnoga znanja. Iz knjige tübingenskog profesora Christiana Friedricha Schnurrera („Slavischer Bücherdruck in Würtemberg im XVI. Jahrhundert“ od god. 1799.) i iz Kopitarove Gramatike od god. 1808. saznao je, da su se dosta rano štampale u talijanskim i njemačkim štamparnicama. Za Ruse je znao — po Rajićevoj Historiji, knjiga I., str. 225. — da se je kod njih počelo sa štampanjem za vladanja cara Ivana Vasiljevića, koji je vladao od 1533.—1584. Od grofa Sierakowskoga je saznao, da je i med Poljacima vrlo rano bilo štampanih knjiga i to rimskom i ćirilskom azbukom. Ali je Solarić s pravom slutio, da je med Srbima i Hrvatima bilo štampanih knjiga prije nego med Rusima. U Iliriku se je za cijelo doba prije izuma štampe upotrebljavala i ćirilica i glagolica. Pismena „Jeronimova“ bila su negda općenita

[1] Поминакъ книжескій о славено-сербскомъ въ Млеткахъ печатанию великому и благословесному славено-сербскому народу и мудрымъ его свакога званія представителемъ и просвѣтителемъ одъ Павла Соларича. — God. 1810., 8°, str. 86.

Digitized by Google

u Iliriku, a što su se tako dugo zadržala i poslije izuma lakše i zgodnije ćirilice, u tom je Solarić vidio politiku rimske crkve, koja se je odlučila za glagolicu samo poradi toga, da i u pismu izmed istočne i zapadne crkve ilirske bude neka razlika. A kad je i med katolicima stala prevladavati ćirilica, uzeo je Rim da uvodi med njima latinicu, koju ni ilirski katolici nikad nisu ljubili. I tako je, po shvatanju Solarićevu, oko god. 1700. med katoličkim Ilircima sasvim ugasla Ćirilova azbuka, a glagolica se zavukla u najzapadnije krajeve i na ostrva jadranska, gdje se nalazi u posljednjim izdisajima.

I sada Solarić (na str. 9. svoga predgovora) počinje opisivati najstarije „ilirske" štampane knjige, do kojih je dolazio. U opisivanju ovih knjiga Solarić je tako točan i minuciozan, da upravo fotografskom vjernošću slika spoljašnost i unutrašnjost svojih primjeraka, ispisujući iz njih sve, što bi moglo učenije krugove s kulturne i literarne strane zanimati. Kakav je bio Solarić virtuoz i savjestan radnik u ovom poslu, razabrat ćemo najbolje, kad stanemo govoriti o njegovu izdanju Dabišine diplome, kojoj je spoljašnost tako opisao, da bi se i danas njegov opis mogao donekle staviti za uzor mnogim stručnjacima, da se vidi, kako se bez fotografskog aparata dade mrtvim riječima fotografirati spoljašni oblik izglodanih spomenika i povelja.

Najstarija štampana glagolska knjiga, što je došla rùkû Solarićevih i što ju je opisao u ovom svom Pominku, jest Brevijarij od god. 1648., izdan u Rimu glagolskim pismom na zapovijed pape Inokentija X. — Knjigu je Solarić dobio od glagolite Matije Baranića, koji je za Solarićeva vremena živio u Mlecima, pa tamo blizu pedeset godina čitao slavensku misu i ne umijući latinski. Solarić donosi na 14 stranicâ latinski i hrvatski tekst iz predgovora ovog časoslova. — Iza Brevijarija opisuje Solarić Misal Urbana VIII. od god. 1741., kojim se je služio isti Baranić.

Ova rimska izdanja nije mogao Solarić a da ne poprati svojim karakterističnim komentarom. Iz ove dvije knjige vidi se — veli Solarić — tko se je najprije postarao, da pruži „bijednim" Ilirima štampane knjige. Rim! Razumije se samo po sebi, veli, da Rimu nije bilo stalo do prave čovjekoljubivosti i prosvjećivanja ilirskog, nego više do toga, da što jače rastrgne i prepolovi jadne Ilire, koji su i tako stenjali pod ljutim jarmom turskim, i da tako podigne rimsku hierarhiju na razvalinama pravoslavnih gosudarstva ilirskih preobrativši Slavene u potalijančene Sklave . . . Solarić se

Digitized by Google

je domišljavao, da su upravo radi toga toliki Rusi i svetogorski kaludjeri videći „nasilstva papska“ vrlo dugo vrijeme obilazili cijelim Ilirikom prodavajući ikonice i knjižice i tješeći pravoslavne Ilirce.

Mleci, koji su toliko stoljeća bili neposredni gospodari Primorja i Dalmacije, radili su — veli Solarić — u duhu palače vatikanske, pa su radi toga vrlo rano osnivali slavenske štamparije. Kada se je zapravo tamo osnovala prva slavenska štamparija, to Solariću nije bilo poznato. Znao je samo, da je mletački senat odredio u maju god. 1603., da svaka štamparija prije nego što pusti koju novu knjigu u svijet, pošalje jedan primjerak knjižnici sv. Marka i padovanskoj universi. Ali ni ta odredba senatova nije se uvijek izvršavala, jer je bilo u Mlecima izdavanih slavenskih knjiga, koje se nisu nalazile u biblioteci sv. Marka. Za Solarićeva vremena nalazilo se samo neko desetak knjiga. Glagolska i ćirilska pismena starijih štamparija prelivena su u latinska pismena, a ostatak nerasprodanih knjiga rasuo se i trag mu se zameo.

Tako Solarić, dabome, nije nalazio više ni traga ni glasa štampariji Božidara Podgoričanina († 1540.), o kojemu je Obradović u predgovoru svoje „Naravoučiteljne filosofije“ onako vatreno govorio. Najstarija slavenska knjiga, što ju je Solarić nalazio u mletačkoj knjižnici, bio je Psaltir Davidov od god. 1638. Knjigu je izdao „Barto, Markov sin“ (Ginammi), koji je samo po ovoj ediciji i ušao u Šafaříkovu Književnost. Solarić opisuje i ovu knjigu podrobno, da se vidi, „da je i ovo malo, što se je negda iz Dalmacije činilo, koliko je god prebijedno, još uvijek veliko prema onom, što je poslije i u povoljnija vremena učinjeno, jer nije činjeno ni malo“.

Koliko je Solarić gledao na tipografske oblike pojedinih pismena, razabira se iz podrobnog opisivanja pojedinih azbuka na str. 30. do 32. ovoga predgovora. Po intimnosti, kojom je ulazio u najsitnije razlike izmed pojedinih ćirilovskih azbučnih oblika, jasnije izbija važnost, što ju je Vuk Karadžić pripisivao razlici izmed Geršićeva i Solarićeva pismena „ћ“ (vidi pismo Vukovo, što ga je odaslao na Petrov dan god. 1817. Lukijanu Mušickome; Гласник 75., str. 212.) Iz ovog odlomka saznajemo, da je Solarić dao po karakteru Ginammi-jeve azbuke izvajati nova ćirilska slova za svoju Hieroglifiku; a isti je karakter upotrijebio i Mauro Orbini u svojoj Historiji slavenskih naroda od god. 1601.

Digitized by Google

Nadalje spominje Solarić Posilovićevo „Pozlaćenje duhovno“, Divkovićev „Nauk kršćanski“, Margitićevu „Hvalu od svetih“ i Pejkićevo „Zrcalo istine“. Uz ovo „Zrcalo“ bugarskog misionara i kanonika pečujskoga dodaje Solarić, da se u ovoj knjizi historički i teološki raspravlja o razdoru crkve, pa veli: „Čudno, da, što je Isus črez apostole čelovjekoljubno sašio, ovi velemudri prejemnici nisu nigda prestali svojeobičljivo krpežiti i derati; narode, *jednorodnu braću* razbraćati i razvraćati“. Bila bi — veli Solarić — dužnost rimokatoličkih Ilira više nego naša, pokazati, kad se je prvi put pokušalo u iliričeskom jeziku upotrebljavati rimsku azbuku, a svoju — Jerolimovu i Kirilovu — iz svojega otečestva istrebljavati. Glagolica je napuštena radi svoje nezgodnosti, a što se ćirilice tiče, to smo vidjeli, da joj se spomeni u papskoj crkvi razbiraju sve do god. 1716. I svi katolički Iliri umiju i danas ćirilicu, a drugi je svježom pameću spominju i *kao nešto ostavljeno svoje smatraju.* Unijatima zahvaljuje Solarić jedino to, što su svagdje i uvijek umjeli u svojoj crkvi sačuvati svoje pismo sa svojim čistim slavenskim jezikom; zna se pone (barem), kojega su roda...

Krajnjem nemaru ilirskih katolika — nastavlja Solarić — za svoj rod i jezik, kojim se ipak hvale (slučaj, kojega nije vidjeti ni u varvarâ, ni u obrazovanih naroda!) treba pripisati, što je nerodoljubivim ugodnicima papinim pošlo za rukom latinsku azbuku, koja nikako ne priliči slavenskom jeziku, po Dalmaciji i drugim krajevima raširiti. Ova se je svojevolja činila Solariću snosnijom pod vladom mletačkom nego li pod dubrovačkom. Još u početku ovog svoga članka (str. 8.) ljuto je Solarić zamjeravao Dubrovčanima, što su oni prvi prisvojili latinske bukve. Zašto ne bi — pitao je on — Dubrovčani mogli upravljati svojom malom državom u svom narodnom jeziku? S tim više, što su Mlečići još g. 1790. svoje naredbe pored talijanskog još i „ilirskim“ jezikom i glagolicom objavljivali. Solarić je imao u svojim rukama takvu naredbu od 29. maja pomenute godine, što ju je „inkvižiturstvo“ bilo izdalo za gradjenje putova po Dalmaciji, Levantu i Arbaniji, a senat ju je bio potvrdio 2. junija iste godine. Naredbu je tu preveo u *hrvatski* („kako govori, no po istini u dalmatski“) jezik Grgur Ljubanović.

U upotrebljavanju *hrvatskoga* imena za nazivanje jedinog *kajkavskog* dijalekta provincije Hrvatske držao se je Solarić običaja većine naših pisaca XVIII. vijeka. Za hrvatski naziv štokavskog narodnog jezika, kako se je javljao u starijim periodima dalmatinske i dubrovačke knjige, nije Solarić mogao mnogo znati, pa

Digitized by Google

— ako je nešto i znao — volio ga je zamijeniti sebi shvatljivijim, bližim i ekvivalentnim imenom srpskim.

Solariću dakle nije bio poznat stariji rad Dalmatinaca i Dubrovčana. „Najveći znak — veli on na 36. str. svoga predgovora — da Dalmacija još nije imala *razumna i silna* pisatelja, jest, što ga nije imala u svojemu jeziku sa svojim pismom, razumije se — poslije sv. Jeronima. Koji su voljeli latinski ili italijanski pisati, kolikogod mudro, krasno i na konec polezno, nisu drugo nego osobeniti . . . A treće i najviše klase jesu oni pisci, koji su *osramotili se pustivši se u neizvjesnost tumarati s rimskom azbukom*". Ovoj neizvjesnosti na put stati nije pokušano — po mišljenju Solarićevu — sve do sredine XVII. vijeka. Mikalja mu se je prvi potrudio da utvrdi jezik i pravopis „dalmatski".

Solarić je god. 1810. slučajno naišao u Mlecima u nekom manastiru na jedan primjerak Mikaljina „Blaga" (Thesaurus, od god. 1649.), i ova mu knjiga daje prilike, da uz nju izlije sav jad svoje publicističko-političke duše. Odlomak, kojim je ilustrirao isusovački rad Mikaljin, najznačajnije karakteriše oštru i ortodoksnu dušu onoga Solarića, koji je kasnije s Dimitrijem Frušićem iz daljine moralno potpomagao râd prote Cvjetkovića proti unijaćenju u Dalmaciji, pa time indirektno sudjelovao u insceniranju bune i prolića krvi od god. 1820.

Solarić ogledava Mikaljinu knjigu sa svih strana i opisuje ju onim poznatim svojim zasebnim zalaženjem u sve sitnice. Donaša iz znamenitog predgovora Mikaljina sve, što je u njemu značajno, dotičući se svega otvorenom i iskrenom dušom, kako se u ono doba (poslije smrti Dositijeve) jedini Solarić med srpskim književnicima umio doticati. Čegagod se laćao, laćao se je cijelom dušom, razasipljući i u najobičnijem referatu toplinu i svježost svoje individualnosti. Za ovaj — nazovimo ga — filološko-publicistički rad Solarićev moglo bi se reći, da nema retka, u kojem pisac ne bi izlio makar samo kaplju svog jakog temperamenta i svoje zasebnosti. Sve je tako neposredno i vješto ispisano iz srca, da moramo pred njim da zastanemo. U ono doba nije ni med Hrvatima ni med Srbima bilo čovjeka, koji bi umio na vršku svoga pera iznositi onolikom lakoćom i vještinom svu dubinu svoje duše. On je jedini, koji je u istinu bio toliko sprijateljen sa stilom i mastilom, da je u svom pisanju mogao feuilletonskom svježinom iznositi i najsitniji osjećaj, koji ga je bio zaokupio. Zato i treba da Solarićevo ime spominjemo sasvim drugom primišlju nego što smo ga dosad

Digitized by Google

spominjali, i da pogledavamo na njegov rad drugim očima nego što smo dosad pogledavali ne poznajući ga s prave i najznačajnije njegove strane.

Završivši na str. 51. opširni izvadak iz Mikaljina predgovora, počinje Solarić donositi svoj dodatak i komentar, koji se — po našem shvatanju — med svim radovima Solarićevim ističe kao najkarakterističniji i najindividualniji odlomak, što ga je uopće napisao ovaj književnik kao narodno-politički pisac.

Mikaljina je knjiga izašla „sumptibus Sacrae Congregationis de Propaganda fide" — a to je bilo dosta strastvenoj duši Solarićevoj, da se obori na političku važnost izdanja. Svoj apostrof „Dobromu prijatelju, koji štije ove knjige" završuje Mikalja sa željom, da bi čitaocu „Bog dao svoju milost". I sada se Solarić prihvaća ove fraze, pa nastavlja:

— „I tebi, i tebi, dobri Mikalja (tobože: bog neka svoju milost udijeli)! Što učini, Mikalja, da od boga nadješ? Što si se upustio u ovoliku nevolju, pa ti je *prevelika privrženost tvoja k proselitizmu rimskom zasjela* bila pred zjenice tvoje, i tebi, Slavjaninu, nije dala više slavenskima očima tvoje slavenske važnije gledati stvari?" — Solarić je u velike uvažavao pronicavost Mikaljinih lingvističkih opažaja, pa je baš od njegova znanja i poznanstva s Levakovićem očekivao sasvim drugačiji nastavak književnog rada. Solarić nije Mikalji mogao oprostiti, što se je bio zauzeo za latinsko pismo med Hrvatima, s tim manje, što su se za Mikaljina vremena — veli — još obje slavenske azbuke u *našem* slavenskom jeziku upotrebljavale. Bilo bi mu milo, da je Mikalja slavensko pismo nastojao med Hrvatima podupirati i utvrdjivati, a ne „neosnovateljnim osobenjakom svoje zemlje sljedujući, slavenskom pravopisaniju u rimskoj azbuci mjesto pipati, koje još nisu napipali ni poslije njega njegovi zemljaci, niti budu dovijek dostatočno napipati ni s Dalmatami Horvati i Slavonci, ni s ovima Istrijani i Krajnci, ni s Boemcami Slovaci, Moravci, Lužaci i Poljaci". — Prokletstvo Mikaljina rada nalazio je Solarić u tome, što su Dalmatinci mjesto svojih pismena dobili *skjavet* (latinicu u slavenskom jeziku), t. j. „grobište slavenskoga jezika". Ali nije mu u tome bio kriv sâm Mikalja i njegovi „jednomišljenici", nego je Solarić krivio i *Schlötzera*, koji je u svojoj povijesti negdje izrekao nadu, da će s vremenom i ruski rodoljub uvesti latinicu mjesto ćirilovice. Rajić je nazvao Vlahe Poluslavenima, a da je bolje poznavao Dalmatince,

Digitized by Google

i njima bi — po mišljenju Solarićevu — neko podobno ime nadjenuo.

Solarić nije mogao oprostiti ni *Kačiću*, kojega je nazivao „najvećim iliričeskim pjesmotvorcem“. Bila je, veli, i šteta i sramota, da je i on opjevao prošlost ilirsku „gadnim skjavetom“.

Po mišljenju Solarićevu, latinskom je pismu bilo tim lakše raširiti se po Dalmaciji, što se je „pravoslavna čast Ilirâ tako malo starala, da svojoj azbuci raširi polje“. Solariću nije bilo poznato, da je itko iz Dalmacije, Bosne i Hercegovine išta dao u Mlecima štampati za „pravoslavne Ilire“ sve od vremenâ Božidara Vukovića, pa do druge polovine XVIII. vijeka.

Ironija sudbine htjela je, da je i u ovoj stvari morao Srbima pomoći jedan Grk, a nije Srbin. Oko god. 1758. odluči Dimitrij Teodosijev, Grk iz Janine, i faktor mletačke Glikijeve štamparnice, da u Mlecima pokrene pečatnju, koja je imala da se brine i o srpskom duševnom dobru. Ovaj je Grk predložio mletačkoj republici, koja je vodila veliku trgovinu sa svojim knjigama u raznolike evropske države, da bi trebalo u Mlecima štampati i knjige za Južne Slavene istočne crkve. I dobi dozvolu. Iz Rusije mu poslaše ćirilska crkvena i gradjanska pismena, a iz Rima glagolska, i on poče raditi kao „knjigopečatelj greko-slavenski“. Sinovac Dimitrijev, Pano, preuzeo je posao stričev, i u njegovoj štampariji bio je namješten Solarić. — Od sredine XVIII. vijeka stala se gobziti njiva slaveno-srpskih muza, pa je već god. 1761. u Veneciji izašao „Plač naše matere Srbije“, pa „Pjesna kosovopoljska“ i „Sjetovanije naučenago mladoga čovjeka“ iz ruskoga sa šifrom prevodioca Z. O. (Zaharije Orfelina) — i time je položen temelj pečatanju srpskih svjetovnih knjiga u Mlecima.

Glagolaši, koji su po Solariću bili potomci drevnih Ilira kao što su mu Slovaci bili potomci drevnih Panona, malo su što izdavali u Teodosijevoj štamparnici, pa i ako su što štampali, bile su to crkvene knjige kao što su ih udešavali i u rimskim štamparnicama. Oni su, veli Solarić, kao u najstarija vremena i sada sami prepisivali svoje knjige.

Patriotizam Solarićev izbija iz njegova jadovanja (str. 56. i sl.) nad nesrećom „mnogoljudnog srpskog roda“, koji se preko 400 godina patio u neimaštini i tamnovanju. Mjesto vlasti bilo je, veli, samo rabstvo, mjesto slobode nevolja, mjesto čiste vjere — sujevjerje, mjesto imaća uboštvo, mjesto naukâ i zanatâ glupost, mjesto druželjublja divljačtvo! U Srbiji su se poturčili — „neki vjerom,

Digitized by Google

a svi običajima" — s Vlasima se povlašili, s Madžarima pomadžarili, s Talijanima potalijančili, a s Nijemcima ponijemčili. Šta je još trebalo, uzdiše, pa da iščezne narod ovog imena?

Dalmatinski Srbi, koje je Solarić držao doseljenim Hercegovcima i Bošnjacima, nisu imali gotovo nikakve literarne prošlosti. Po njegovu mišljenju bila su tome tri razloga. Prvi je bio: neobrazovanost dalmatinskih Srba, drugi: mletačka politika, a treći: premoćnost „nesnositeljnoga katoličestva s ljutom papinom inkvizicijom". Crkvene su se knjige uz skupi novac donosile iz Rusije, dok se Austrija nije iz ekonomsko-političkih razloga sjetila, da taj novac u svojoj zemlji zadrži, i da osnuje štampariju (Kurtzböckovu) u Beču. Osmanski su se Slaveni ipak snabdjevali ruskim knjigama, što su ih ruski trgovci donosili na pazar u Jedrene. Prije bečke štamparije radili su ugarski Srbi u Mlecima, gdje je Orfelin svojim „Magazinom" pokušao, da za Srbe stvori neko knjižarsko središte, odakle bi se srpske knjige raznosile po cijelom Iliriku. Ipak je i to doba za književnost dalmatinskih Srba bilo žalosno. U cijeloj Dalmaciji nije bilo jednoga srpskog knjižara; znak je to, da se u svoj Dalmaciji nije mogao jedan čovjek hljebiti prodavanjem srpskih knjiga. Prvo mjesto, idući sa zapada, u kojemu je Srbin prodavao srpske knjige, bio je Karlovac. Solariću je bilo žao, što su se Srbi kao stidjeli ovog blagorodnog i unosnog posla; a mogli su ga, veli, voditi i uz drugi posao. Tko Srbinu motikom i sjekirom ne rabota, taj „od dangube mrči bijelu hartiju".

Kako je Solarić imao zdrav nazor o pogodnosti geografskog položaja pokrajine Dalmacije, vidi se i po tom, što se čudi, da su dalmatinski Srbi tako slabo primali kulturu od Italije. Ostalim Srbima dolazila je prosvjeta preko Madžarske iz Germanije iz Rusije, dakle velikim okolišem i iz druge ruke, a Dalmacija, koja je bila tako reći na izvoru talijanske kulture, primala je tako slabo. Solarić je živo želio, da bi se Srbi priljubili talijanskoj obrazovanosti, pa germansku temeljitost ukrašavali romanskom ljupkošću. Nije tražio, da Srbi majmunišu ikojemu narodu, nego da uzimaju od drugih naroda samo ono, što je dobro, ali da pri tome zadrže svoj sopstveni karakter. Kao što je ružno vidjeti svoga čovjeka, koji bi se pretvorio u Talijana ili Nijemca, tako je još gore, kad se cijeli narod pretvori u nešto drugo nego što mu je od boga dano da bude. U tome Solarić nije mogao da oprosti Dubrovčanima. Ne može se ocijeniti, veli, dobitak, što bi ga „knjigoljubivi Raguzani" mogli donijeti Ilirima, da nisu bili tako — jednostrani. Za

Digitized by Google

njih se ne zna — „jesu li se manje održali dobrim Slavjanima ili postali dobrim Italijanima“. Sva je sreća, veli, što su ovi Slavjani tako malo pisali slavenski . . . Tako su malo važnih stvari ostavili u svojoj „sklavici“! Ali je Solariću bilo poznato, da su se u bibliotekama dubrovačkim čuvali mnogi srpski dokumenti i rukopisi iz starih dana. Bili su tamo — „potušeni i skriti“. Sad je vrijeme, veli, da koji dobrosrdačni Dubrovčanin te dokumente, što su „sograždani njegovi bili podbili jedinorodcem Srbljem“, prepiše i izda, ako ih uopće nije „uničtožila dubrovačka bezmjestna vražda“ . . .

U njegovu ortodokstvu pričinjalo se po katkad Solariću, da mu čak ni sami Rusi nisu dosta pravoslavni. I po vjeri i po narodnosti trebalo je doduše, da se Srbi povode za Rusima, ali se Solariću činilo, da je u njegovo doba bila ljestvica ruskoga narodnoga obrazovanja dosta — prevratna. Zato je predlagao obazrivost i kritičnost u biranju sredstava za narodno prosvjećenje. Srbe u to doba nigdje nije ništa sjedinjivalo u jednu cjelokupnost osim crkve. Jezik im je bio dvojak, a Solarić je baš u tom pogledu imao još premalo energije da odreže za književnost samo jedan i to prostonarodni jezik. Držao je, da se s crkvom mora živjeti u ljubavi, pa joj zato i prepustiti slavenosrpski jezik, koji bi mogao ostati u porabi paralelno s narodnim.

Na to donosi Solarić na osam listića katalog srpskih knjiga, koje su štampane u mletačkoj štamparnici Teodosijevoj. Znakom zvjezdice obilježava knjige, koje su bile objavljene u katalogu od god. 1800., a krstićem opet one, koje su rasprodane. Uz svaku knjigu navedena je i cijena u lirama.

* * *

God. 1812. izašao je Solarićev „*Bukvar*“, jedina filološka radnja našega pisca, o kojoj je Dobrovský na molbu Kopitarovu napisao referat u „Wiener allgemeine Literaturzeitung“, čim je knjigu primio. Referat ovaj nije ni opsežan ni iscrpan, ali se iz njega barem donekle razabira mišljenje tadašnjega slavističkog korifeja o našem piscu. U prvim vrstama ističe Dobrovský vrlinu Solarićeve gramatičke radnje, koja je kao školska knjiga „vollkommen“. Nekoliko redaka niže spotiče se referent o nekritičnost Solarićevih nazora što se tiče postanja srpskoga naroda. Time je Dobrovský ujedno izrekao kao neku zbijenu kritiku o cjelokupnosti Solarićeva jezikoslovno-povjesničkoga rada. U filološkom radu Solarićevu „fehlte es nicht an gelehrten Bemerkungen“, a u etnografsko-histo-

Digitized by Google

rijskom nagadjanju nije bio ni bolji ni gori od svojih naučnjačkih suvremenika.

Solarićeva knjiga, o kojoj govorimo, nije obični bukvar[1], kakih je bilo dosta prije i poslije Solarića u srpskoj književnosti. Bukvar ovaj ima doduše vid školske knjige, ali su se njom slabo mogli koristovati tadašnji „otroci" srpskih škola. Više su se njom mogli služiti sami učitelji i književnici srpski, koji su htjeli da nadju dublju informaciju o jezičnim i povjesnim tajnama. Solarićev Bukvar prva je naučna rasprava med Srbima o crkvenom, ruskom gradjanskom i *glagolskom* pismu. Svojim naučnim priborom dobiva vid disertacije, koja bi imala nadomjestiti „samoukim srpskim nastavnicima" — kako Solarić nazivlje tadašnje učitelje — naučno predavanje s neke nevidjene katedre.

Slažući svoj Bukvar služio se je Solarić u glavnom Gramatikom Avrama Mrazovića, velikim Mletačkim bukvarom i svojom rukopisnom Hieroglifikom.

Glavnu svrhu, koju je Solarić htio da postigne ovom knjigom, ističe na trećoj strani predgovora: „Izbaviti serbske sinove od one pogubne dangube s nekolikokratnim pustim prečitavanjem Časoslova i Psaltira, koja toliko dugo nije dala Serbom otvoriti oči; podati nastavnikom junosti serbske sposob, kako mogu svojega znanija dostojniji i narodu polezniji biti; obodriti roditelje serbske iz onoga ravnodušija ko knjigam, koja je popremnogu proizišla iz dosade, gdje oni dosele ne videći po tri i četiri ljeta nikakovoga uspjeha svoje djece, vraćali su svoju djecu doma puni spravedljivoga prezrenija k takovim školam i magistrom; i napokon: otkriti slavenoserbskom narodu pravoje proishoždenije imena i jezika, pisma, slave ili bezslavlja jego".

Da je Vuk Karadžić — kao u mnogom čemu — tako i u svojoj težnji za promjenom bukvarske metodike med Srbima, imao pred sobom Solarića kao pionira-prehodnika, vidi se iz „Ogleda srp. bukvara", što ga je Vuk iznio god. 1827. u „Danici". Iza Mrkalja napisao je Solarić neposredno prije početka Vukova djelovanja veliki princip ortografski: najlučše je ustrojeno ono pismo, gdje, *kako govori se, tako piše se, i kako je napisano, tako čita se.* (Druga strana predgovora u Bukvaru.) A, kako smo već spomenuli, Vuk

[1] Букварь славенскїй трїазбучнъый или первое руководство къ познанїю книгъ и писанїй, во употребленїе Славено-Сербовъ, списанъ Павломъ Соларичемъ Велико-Писаничаниномъ. Mleci 1812.

Digitized by Google

se je po gdjegdje upravo od riječi do riječi držao svojih narodnjačkih prehodnika. Tako i u stvari azbučnoj, gdje je onako energično tražio neke izmjene u sintetičkoj metodi školskog nastavljanja, nalazimo isto već petnaest godina prije Vuka u Solarićevu Bukvaru. Vuk je stajao u tom sasvim na Solarićevoj strani, napadajući staru bukvarsku metodiku, po kojoj nitko nije mogao da nauči čitati. Djeca su teškom mukom naučila na pamet nerazumljive nazive ćirilske azbuke (az, buky, vêdi, glagol, itd.), a onda tek nisu umjela da pri čitanju odluče glasovnu vrijednost pojedinoga pismena od njegovoga naziva. Zato je već Solarić ta azbučna imena nazivao „stropotnim pragom“, preko kojeg mnogi srpski otroci nisu mogli da prijedju, pa su se izgonili iz škole kao nesposobni.[1]

Solarićev se Bukvar dijeli u tri nerazmjerna odlomka; prvi — najveći — radi o slavenosrpskoj ćirilovici; drugi — najmanji — o slavenoruskoj graždanki, i treći (od sedam listi) o glagolici „svetoga Jeronima stridonskoga“.

Ćirilovski dio popraćen je sa četiri lijepo rezane karte, na kojima je prikazano, kako treba perom pisati; šta više, nacrtano je, kako se pero zarezuje i kako treba junoša da sjedi pri pisanju. U prvoj časti govori se o „pravoglagolaniju“, a u drugom o „pravopisaniju“. Vježbe za čitanje skupljene su osobitim pedagoškim razborom, jer se u njima govori o geografskim, historijskim i religioznim temama, koje same sobom šire pogled pitomčev.

Cijela knjiga posuta je „primječanijima“, koje je Solarić štampao sitnijim pismenima iza svih važnijih odlomaka. U tim se bilješkama upušta on u kojekakve razgovore i zastranjivanja, očito samo radi učitelja, koji bi ove bilješke imao prije da pročita nego što o dotičnom poglavlju počne djecu poučavati. Ta bi primječanija ujedno mogla da budu i najviše izvrgnuta prigovorima današnje naučne kritike.

Već bilješka na prvoj strani tumači ime „knjiga“ prema kitajskom „king“ (uz što je i Dobrovský u svom referatu o Solarićevoj knjizi pristao); ali da njemačka riječ „Buch“ dolazi od slavenske „bukva“ na to Dobrovský nije mogao da pristane, jer su „Gothi imali knjige prije Slavena“. Solarić je pristajao i uz tumačenje azijskoga grada „Bukare“ po Le Clercovoj „Povjesti ruskoj“, koja

[1] Solarićeva je ova knjiga s pedagoško-historijskoga stajališta ogledana u opsežnoj studiji Stevana D. Popovića: „Bukvarska metodika u Srba“ (Гласник 38., od god. 1873.).

Digitized by Google

je i ime ovoga grada tumačila po riječi „bukva“ t. j. grad učenih ljudi („budući da je ondješnjim jezikom njekogda „Bukar“ značilo to, što u nas „knjižnik“).

Pojedine odlomke, što ih je Solarić ispisao kao štiva za djecu, možemo držati kao izvode iz njegove neštampane Hieroglifike, tako da se ovim odlomcima (od 18—30) u neku ruku upotpunjuje predgovor „Besjedovnika“.

Porijeklo Slavenâ izvodio je i Solarić iz Azije, negdje iz krajeva „stolpozdanija“, a rašrili su se ti Slaveni po Lidiji i Misiji i oko Crnoga mora. Oni Slaveni, koji su se najprije naselili na sjevernom brijegu istoga mora i zagospodovali nad Jazigima dajući im svoje plemiće za knezove i careve, nazivali su se — veličestvenim imenom „Carmoži“. O imenima slavenskih plemena, kako se nalaze u knjigama inorodaca, slabo je što pouzdano; sve je smiješano i ocrnjeno. Najbolji je to dokaz — veli Solarić — kako su malo i zloradno inorodci poznavali Slavene, iz kojih su dijelom sami proizišli, a dijelom se njima priumnožavali . . . Nevješti slavenskom jeziku, a svojom ortografijom nemoćni da ispišu pojedine naše glasove, posijali su po svojim knjigama nova imena, za koja nije bilo narodâ na zemlji. Kako su ta imena bila razvraćena, tumači Solarić sa tri primjera. Prvonačelni „Muži“ ili „Moži“ prešli su u „Moshe“ ili — Moskove. Iz imena „Rusije“, koja se „sjevernim narječjem“ imenovala „Rosija“, izašli su „Rosijani“ ili — po južnom — Rasijani! — A da znate, draga srpska dječice, klikuje Solarić, *što prije vas nisu srpski sinovi znali*, ime Carmoži ili Sarmoži razvraćeno je već u davnini u Sarmate (Carmožstiji), a iz tog onda dodjoše: Sarmaci, Srmaci, Srmci (Srijemci!), Srmstiji, Srmlji (Srmblji), Srblji, Serblji, sjevernim narječjem Sorbi, a južnim Serblji, a današnjim našim Srbi . . . Pa zaključuje emfatički: „Carije Moščniji ili Careve-Mužije i Srbe — koliko različije!“

Zaista od riječi „Carmoži“ do „Srbi“ velik je skok, na koji se je mogao odvažiti naš arheolog samo u doba Solarićevo i Katančićevo. U nauci nije još bilo pravog znanstvenog osnova, pa su najširem dovijavanju i nagadjanju bile proste ruke. Radila je mašta i patriotizam neobuzdavan nikakvom historijskom kritikom.

Što je Solarić napisao u glagolskom odlomku svoje knjige, radjeno je većim dijelom po „Bukvaru slavenskom“ Mate Karamana, arhiepiskopa zadarskoga, kao što se uopće u cijelom radu Solarićevu razbiraju više utjecaji starijih hrvatskih nego li srpskih književnih radnika.

Digitized by Google

U „prisloviju“ govori Solarić o sv. Jeronimu i njegovom tobožnjem izumu glagolskih pismena, pa se tom prilikom zadijeva o „čudno“ mišljenje „abata Dobrovskoga“, što ga je ovaj iznio o tom pitanju u svom „Slavinu“. Kako je poznato, Dobrovský je neko vrijeme držao, da je glagolicu izumio neki oštroumni svećenik katoličke crkve navlaš nakazivši ćirilicu i izdavši je kao rad sv. Jeronima, kad su Ćiril i Metod bili od katoličke crkve proglašeni jereticima, a njihova azbuka zabranjena. Dobrovský je već godinu dana kasnije (g. 1813.) u svom referatu o Solarićevoj ovoj knjizi odgovorio na Solarićev napadaj s riječima: „Hätte der Verfasser auch den Anhang zum Slavin (die Glagolitica) gelesen, so würde er sich von dieser neuen Meinung eine richtigere Vorstellung gemacht haben“.

Značajno je ipak, da je Solarić imao toliko samostalnosti i srčanosti, da se satiričkom snagom dotakne Dobrovskoga, kojega je i sâm nazivao „bezsporno veličajšim književnikom slavenskim“. Solariću je bio pozȁat i historijat glagolske prepirke, pa je imao toliko samostalnosti, da i svoj glas digne u pitanju, koje je u ono doba uzelo dolaziti na dnevni red.

Sva tamnoća, koja je glagolicu bila zaokupila, činila se Solariću da je potekla otud, što ona od samoga početka nije mogla pravo uspijevati radi nemirnoga vremena. Ugodnija i lakša ćirilica pogazila je — po njegovu mišljenju — neudobno pismo sv. Jeronima. Glagolska je azbuka, po Solariću, bila uzeta iz nekog drevnog alfabeta, koji se je upotrebljavao i u Italiji, dakle i u Iliriku, a kojemu se razbiraju sličnosti i u staroj grčkoj i jevrejskoj azbuci. Tako je on u glagolskom pismu *m* (M) nalazio isti znak, kojim su stari Latinci označavali broj 1000.

Ispisujući na pet stranâ kratice glagolskih rukopisa, uzdiše Solarić: Koliko je tu posla bilo glagolaškim pisarima da zamrse ono, što je trudom više tisuća ljetâ razmršeno iz vječnoga haosa! Kolika je ludost bila tako otegoćavati ljudima pisanje i čitanje. — I onda spominje „slične“ Kitajce, koji se do danas nȉsu razmrsili iz svojih hieroglifa.

Napokon donosi Solarić još tablicu za računanje i bilježi brojnu vrijednost pojedinih pismena glagolskih i ćirilskih.

* * *

Iza „Bukvara“ i „Pominka“ nije Solarić dvije godine izdavao ništa znamenitije na filološkom polju. God. 1814. (kako pominje

Digitized by Google

Šafařík na str. 364. svoje Srpske književnosti) izašla je knjižica od 16 stranica, što ju je Solarić — premda na knjižici nije zapisano ime spisateljevo — prikazao „ljubiteljem svojega jezika i pisma". Ja knjige ove nisam imao u rukama, ali se po natpisu može razabrati njezin uski okvir i poučni karakter: „Azbuka izjasnjena rimskom po pravopisaniju dalmatskomu, horvatskomu, slavonskomu i krajnskomu". I sitni format — cijela knjižica iznosi samo jedan arak — pokazuje, da je izdanje bilo namijenjeno širim krugovima bez osobitog naučnog karaktera.

God. 1815. izdao je Solarić *Dabišin diplom* od god. 1395., pa je time prvi med srpskim književnicima položio narodu na koljena jedan stari spomenik s predgovorom, komentarom i nekom kritičnošću[1].

Izdanje je ovo koječim znamenito, te popunjava lijepu sliku, što ju je Solarić ostavio narodu o sebi u svojim djelima. Portraita njegovoga i tako nemamo. Zato su živahnije sačuvane crte njegove unutrašnjosti u njegovu radu.

Vanredan je to bio duh, koji je umio svoje članke i predgovore začiniti živahnom frazom, punom ljubavi, blagoglagolivosti i srpstva. U njegovim filološkim radovima gotovo nema retka, koji ne bi bio prekaljen njegovom osobitom ličnošću. Sve je nakrcano živim aluzijama, smionošću, i gotovo — gizdanjem. A, kako je — uz sav svoj naučni diletantizam — nastojao da vjerno ocrta Dabišin pergamenat, u tom bi se mogao — kako već rekosmo — njegov opis donekle staviti za uzor stručnjacima, da se vidi, kako se riječima može fotografirati spoljašnja strana starih izvornika.

Svoje smionije misli umije istaći i dati im skriveni prizvuk tim, da ih običaje ispunktirati . . . To je njegova tajna sila i govor. Već na prvoj stranici predgovora u Dabišinu diplomu usmjeljuje se satiričkom primišlju posumnjati o „besmrtnosti" preštampavanja starih evangjelja i sv. pisma . . . Ali, kad se već toliko uvažuje preštampavanje crkvenih knjiga u slavenosrpskom „vethom" narječju, koliku blagovoljnost treba da polući tek onaj, koji se daje na izdavanje *državnih* narodnih spomenika!

---

[1] Potpuni natpis glasi: Objasnênije ko snimku podlinoga diploma Stefana Dabiše, kralja serbskoga, danoga županu Volkomiru Semkoviću 1395., maja 17., priloženije i vkupê račiteljem slaveno-serbskih drevnostej posvjaščenoje Pavlom Solarićem, v Mletkah l. 1815., 8°, 21 strana teksta.

Digitized by Google

Kako je Solarić pun duha, vidi se i po tom, što mu jedna misao odgoni drugu, da dodje na njeno mjesto. To se razabira i u čestoj anakolutnosti fraze; jednu misao nije još pravo ni završio, a već se javljaju prvi ulaci naredne ideje.

Osobito shvatljivo i zorno prikazuje, koliku korist može imati izdavanje narodnih spomenika iz *svoje* prošlosti. — „Očima vidjeti svojim štogod — i štogod carsko! — iz onih vremena, to poražava dušu našu; to ima visoku neku cijenu u čuvstvovaniju našem; oživotvorava samu povjest našu i prinapominje nam licem k licu, da mi nishodimo od onih istih ljudi i vremena, i da ih se evo rukom tičemo črez takovo sredstvo".

Solarić je držao, da će se Srbi veseliti ovoj njegovoj knjizi. Ali ne će svi! I tu sad dolazi značajno mjesto o Srbijancima, koje više ne ubraja u čiste Srbe. Oni se ne će veseliti. — „Ne, žalostan, oni, koji množajšestvom svojim u pradjednim, ali ne (više) svojim zemljama sastavljajući jošte *toboš* ovoga imena narod, ne znaju već pogotovu, ni što su bili, ni što su (— tu se Solarić očito zatrčao, jer je iste godine, koje je on izdavao Dabišin spomenik, u Srbiji planuo Takovski ustanak —), i u kojih prizreniju nastojaščiji pamjatnik smatrati se pače može kao neka nadgrobna natpis. No oni, u manjem čislu a u boljoj sreći rasejani Serblji, koji uživaju *práva čelovječja* (— ove dvije riječi podvlači Solarić —) i obrazuju duh svoj žiteljstvujući u ščastljivim ubježiščam velmogih dveju imperija, slaveno-njemske Austrijske i Slaveno-rosijske, od kojih se jedinih i Srbi u Srbiji mogu nadati da će dočekati čelovječestvo . . ."

Solarić je želio izdati još dvije privilegije carske, za koje je znao; privilegiju Stefana Dušana i Uroša. Dabišine druge diplome izdavali su u prijevodu prije njega Krčelić i Engel, i to je Solarić znao, spominjući ovaj rad na drugoj strani svoga predgovora. Iz dopisivanja s Kopitarom, razabrao je Solarić, da se i u bečkom dvorskom arkivu čuvaju neki srpski spomenici. Iz Orbinijeve knjige naveo je sve, što se može ticati Dabišina spomenika.

Opisujući sam diplom Dabišin po njegovoj spoljašnosti, veli: Sve zajedno, da na putu čovjek nadje, ne bi digao sa zemlje; toliko je drjahlo, potamnjelo i otrskano. Koža nije na način pergamenta ustrojena i prjamougolno obrezana; na prosto je jedva ostrugana, a na obratnoj strani nije posvuda dosta glatko — ni obrijana. Podeblja je nego obična hartija, a na desnom dolnjem predvostručenom uglu jošte deblja i sva širom jošte nekoliko kruta. Kromje

Digitized by Google

progriženih mjesta, koja se na snimku črna predstavljaju, prema svjetlu gledeći, sva se koža čini izrešetana i pomnogu poluprozračna, od moljev, koji su ju iz vnje, gdje točkama, gdje strujama, gdje poljama oglodali. Bila je bijela, i dosta je bijela vohranila se dolje, gdje je pregnuta i svilom stegnuta — — —“ Ovaj smo prvi odlomak prepisali, da se vidi, kako je Solarić umio opisati svoj rukopis.

Sam diplom preštampan je u 50 redaka na osam stranica, od kojih je osam desetina ispunjeno Solarićevim komentarom. Tumač se izdavačev ograničuje na filološke, etnografske i historijske bilješke, pa ćemo neke značajnije navesti i razjasniti.

Kritičnost Solarićeva izdanja — koliko se o kritičnosti može govoriti u Solarićevo doba — razabira se već u prvim riječima. One riječi, koje su u spomeniku skupa pisane, rastavlja izdavač crticom, tako da se vidi i kako je napisano i kako treba da se čita. Akcente, kojih spomenik ne stavlja, nije stavljao ni Solarić. Za stil, kojim je spomenik pisan — „kolikogod pokazuje bijednost pisarnice kralja srpskoga i ništetu tadašnjega srpskoga duha“ — nalazi izdavač ispriku u prosvjeti XIV. vijeka, gdje ni ostali narodi i kraljevi evropski nisu stajali na višem stepenu.

Po prijedlogu „va“ („va ime otca i sina“) drži izdavač, da će svi jezikovjedci odmah razabrati, kakav je jezik u ovom diplomu. On žali, da su Srbi izgubili ovaj „va“, koji se još sačuvao kod „Istrijana i Liburnijaca“, a imadu ga i Hrvati u obliku „vu“. Iz ove sitnice razabira se, da je Solarić za prave Hrvate, o kojima pod ovim narodnim imenom vrlo rijetko govori u svojim djelima, držao zapravo samo Kajkavce. — Za glas ѣ govori, da ga Srbi po Bosni, Hercegovini, Crnoj Gori i Albaniji izgovaraju kao „nesliveno *ïe*“. Iz ovoga glasa „prevozljubili su Dalmatinci i Slavonci *ï*, a proči Srblji prisvojili su sebi iz *ïe* glas *e*, otuda: „dête, dïete, dite i dete“. — Od poluglasa ъ i ь, koje Dabišin spomenik kao nijedan od naših *narodnih* spomenika ne razlikuje, nalazi Solarić u svom izvorniku samo tanko ь, pa prema tome pogrešno zaključuje, da je „bukva ъ prvobitno slavensko debelo ъ“. Ovom svome mišljenju nalazi tobože potvrde u pisanju glasa ы, koje je „složeno iz ь i ï“. — Tri godine prije govorio je Solarić (iza abrevijaturâ u crkvenoj ćirilici svoga Bukvara na str. 87.) otvoreno proti upotrebljavanju glasa ъ, bez kojega bi, veli, naše knjige „mogle čiste i čitave biti“. Daboṁe, i tamo je stajao na svom osobitom staja-

Digitized by Google

lištu, držeći, da ovaj glas „nije nigda bio izobreten za označenije nekojega mnimoga debeloga glasa“.

Kod čakavskog fenomena „meju sobom“, „Juraj“ itd. spominje Solarić, da je to osobitost nekog „prostonarječja dalmatskoga, *kojega glava stavlja se u Dubrovniku*“. A kako su Dubrovčani mnogo zalazili u Bosnu i zadržavali se u njoj, — a *„ako je po nalikosti narječja suditi, i u Slavoniji*, to su oni, u koliko se njihovo inovjerje tome nije protivilo, kao trgovci, *uzimali štošta iz jezika ovih vnutrzemaca*“ (str. 10).

Riječ „kotar“ tumači Solarić po Mikaljinu „Blagu jezika slovinskoga“, da je to zapravo „hatar“, t. j. okrug, koji pripada kojemu mjestu ili gradu. Solarić navodi, da se onaj čovjek, koji ima čiju zemlju „na otkupu“ (u arendi), zove kod Rusâ „kotormščik“ po „kotormi“, kako se nazivlje onda i ta njegova zemlja.

Kod imena kneza Stipca Biloševića naročito spominje izdavač u bilješki udno strane, da se „dobro čita Stipac“, tobože da ne bi tko pomislio, da on nije dobro pročitao krsno ime „Stipan“. Ova bilješka pokazuje izdavača kao savjesna i razborita čitača, koji je jamačno slutio, kako će ova njegova bilješka djelovati na znaoce, koji po ovoj sitnici mogu zaključiti, kakva je uopće sprema i ozbiljnost spisateljeva. I pogreške, što ih je Solarić učinio u čitanju svoga spomenika, primaju se od današnje naučne kritike ne samo bez strogosti, nego čak s blagohotnošću, kako ima da se primaju prvi diletantski počeci na ovom polju[1].

O vrpci, pečatu i natpisu oko pečata na ovom spomeniku piše Solarić opširno i intimno, kako je on to već umio. Na posljednjim stranama komentara gotovo se pomutilo njegovo izdavačko veselje. Na pečatu srpskog kralja Dabiše raspoznao je — latinski natpis. Neupućen u heraldičkim i numismatičkim stvarima balkanskim srednjega vijeka (a o diplomatici ne imajući pogotovo nikakva pojma), nije znao što bi mislio. Ali mu u to dodje rukû knjižica „De duobus imperatorum Rassiae nummis editio altera, monetis ac documentis adhuc ineditis aucta“, koja je god. 1752. izašla bez imena spisateljeva i bez imena mjesta, gdje je štampana. U toj knjizi nadje Solarić med ostalim i snimke dvaju pečata srpskih

[1] Kukuljević u I. knjizi svoga „Arkiva“, na str. 17., med „Izvadcima listinah i poveljah bosanskih“ spominje i ovu Dabišinu povelju u Solarićevu izdanju, a i u izdanju Srp. spomenika na str. 342.

Digitized by Google

imperatora Stefana Dušana i Uroša s napisima latinskim. Sad se Solarić udari rukom po čelu i dosjeti, da je nekada valjda bio običaj, te su srpski vladari — radi bolje i dalje prôdje — na svojim pjenezima i pečatima stavljali latinske napise. Domišljao se je, da je tu možda nešto djejstvovala i slavičnost srpskih vladara; — kako negda „Greci ni imena svoga nisu požalili nego ga promijenili u rimsko — tako zar i srpski samodršci htjedoše nečim čuti se u tada opće poznatom jeziku rimskom".

Možemo sebi zamisliti, kako se je ortodoksne i vatrene duše Solarićeve moralo bolno kosnuti latinsko pismo na pečatima i pjenezima srpskih vladara.

* * *

Godine 1818., koje je izašao u Beču Vukov Rječnik, izdao je Solarić u Budimu najznatnije Dositijevo posmrče „*Mesimca*" kao drugi dio Dositijevih „Sobranija raznih nravoučiteljnih vješčej". Predgovor Solarićev ovoj knjizi iznosi u svemu 32 strane, pa se ističe — osim podrobnijih priloga za Dositijevu biografiju — samo nekim sitnijim zastranjivanjima u razbistrivanje tadašnjih književnih prilika. Kao što je Solarić upotrebljavao svaku priliku, kojom je mogao dati kakav podbod na literarna poduzeća, tako je i ovdje pozivao srpske umnike, da se slože na izdavanje jedne „Svemirne povijesti". Dabome da je i tu mogao podbadati samo — na prevadjanje povijesti iz drugih jačih književnosti. Držao je, da bi takva knjiga došla Srbima kao komad kruha. Zato je predlagao, da se nadje šestorica literata, koji bi se složili u izboru povjesničara i med sobom posao razdijelili. Tako bi povijest mogla izaći za dvije ili najduže za tri godine. Poznajući nesložnost tadašnjih srpskih pisaca u odabiranju ortografije i jezika književnoga, nastojao je da ovu nepriliku ublaži — omalovažući je. Na toj razlici, veli, ne treba naum da se zadržava, jer „pri ovakoj tištećoj narodnoj nuždi" bilo bi ovo pitanje „pedantičesko, posljednje i bezmjestno".

Ovim prijedlogom htio je Solarić da ugodi davnoj želji pokojnoga učitelja, koji je osim povijesti tražio da se još koješta prevede, tako: knjiga o poljodjelstvu, o obrtu, umjetnosti, trgovini, moroplovstvu, matematici, općoj statistici, o naravi i običajima starih naroda, o prirodoznanstvu i „kritičnoj" povijesti srpskoga naroda. Ovom riječju — „kritika" — (na str. 27. predgovora) kao da su i Solarić i Dositije naslutili glavni nedostatak Rajićeve Historije.

Digitized by Google

Za ono doba svakako vrlo jasan pogled! Ali do prave i kritične povijesti narodne trebalo je još vrlo mnogo vode da proteče i Dunavom i Savom i Moravom, a pomalo — teče još i danas.

Još je jedna „epizoda“ Solarićeva predgovora vrlo zanimiva; to je ona o „govedarskom“ jeziku. Kako je poznato, ovaj su atribut prostonarodnom govoru rasturili po književnosti neprijatelji Vukova reformatorskog rada. Medjutim, ne će biti zgoreg pokazati, da je i ovo ime stečevina Vukovih predšasnika, kao što smo do sada u nekoliko mahova razabirali, koliko je Vuk primao napola gotovih stvari od svojih starijih prehodnika, a kasnije je narodna tradicija sve njemu upisivala u zaslugu kao što narodni pjevači junačke čine raznolikih heroja zapisuju na ime svojih ljubimaca. Ovo je doduše sitnica, ali neka smo i s njom na čistu!

Solarić piše (str. 30. ovoga predgovora), da je „netko“ godinu dana prije, nego što se je on prvi put sastao s Dositijem u Trstu — dakle god. 1802. — „nekomu u nekakvom pismu odvalio popreko kao sjekirom, da je Dositijev jezik govedarski“. Kazujući mu Dositije o tom čudom se čudjaše, kako taj neimenovani kritik nije prije promislio, što govori. Tâ — reče Dositije — „u svakom je jeziku na svijetu i bilo i bit će govedarâ, koji su nuždni i polezni ljudi u svojoj okružnosti, kolikogod i svi drugi kojega mu drago zvanija, čina, dostojinstva i stepena ili krvi i porijekla, u svojoj. Kad je narod jedan neprosvijećen, valja da mu se piše, kako može razumijevati, ne bi li se prosvijetio. I tko se spusti da poučava i najprostiju braću svoju, valja da se u nečem takne i govedarskog jezika, kad i govedarâ ima u toj prostoti, od kojih drugojačijeg nekakvog i sasvim različnog jezika ne mogu opet *baš ni gospodski snarodnici* (— ove je riječi podvukao sâm Solarić —) njihovi imati“.

Ovo je rekao Dositije i obećao Solariću — „ako jošte kad uzme pero u ruku“, da ne će propustiti da o toj stvari poprobesjedi. I zaista prvo poglavlje Dositijevog narodnog i posljednjega djela, Mezimca, nosi natpis: „Jest li polezno u prostom dijalektu na štampu što izdavati“.

Što se tiče Solarićeve redakcije, u tome je izdavač bio i pun pieteta prema pokojnom „starcu Sokratu“ srpskom, a kritički samostalan, koliko je to u ono doba mogao da bude. U sâm rukopis Dositijev nije se ni perom taknuo, nego ga je prepisao, i prepisujući ga ovdje-ondje nedovršene riječi i promašena pismena dopisivao. U principu se je držao „korenoga“ (etimološkog) pravopi-

Digitized by Google

sanja, ne propuštavajući gdješto upotrijebiti i najnovije tekovine ortografske. Riječi nije nigdje mijenjao, nego je samo pojedina zastarjela slova zamjenjivao novijima i znakove nad pojedinim riječima modernizovao. Napokon je Solarić podvlačio neke značajnije misli Dositijeva manuskripta, koje je pisac ostavio nepodvučene.

* * *

Posljednje djelo Solarićevo — *„Rimljani slavenstvovavšiji"* — opsegom je svojim jedno od najmanjih djela mletačkog naučenjaka, ali je svojom paradoksnošću i smionošću etimologije zasjenilo gotovo sav ostali rad Solarićev, tako, da se po neuspjehu ovoga djela s nepravom i u današnjoj nauci mnogo omalovažavala sva književna radnja spisateljeva.

S ovom radnjom kao da je Solarić konačno izgubio naučno povjerenje bečko-praških korifeja.

U svom pismu od 5. studenoga god. 1818., što ga je Kopitar odaslao iz Beča u Prag Hanki s molbom, da bi Dobrovský za „Jahrbücher" o ovoj Solarićevoj knjizi napisao ocjenu, bio je Kopitar tako jasan u svom izražavanju, kao što je bio samo još jedanput, kad se je ono izjavljivao dva decenija kasnije o Gajevoj ortografiji. Htio je, da mu Dobrovský napiše referat samo o gramatičnom dijelu knjige, jer mu se ostalo nije činilo vrijednim ocjene. Taj klasični odlomak Kopitarova pisma glasi (Источники для исторіи славянской филологіи, knj. II., str. 23.): Item illi (t. j. Dobrovskome) dicas rogo, ut et Solarichii Римљани славенствовавшіи (quos hodie expedio) recenseat fusissime pro Jahrbücher, hac tamen conditione, ut gram. sit absoluta, nam prae hac mihi cetera omnia говна, ut serbice dicam . . .

Kopitar je u tome bio preoštar sudija. Mi, koji smo do danas poodmakli u historijskoj i kritičnoj nauci, moramo biti i blaži i pravedniji. Doba, u kojemu se je Solarić odvažio da Rimljane slavenizira, bilo je puno vratolomnih hipoteza i grčevitih novotarija. Nije li već Mrnavić neke rimske careve držao za Slavene, a Appendini je (god. 1806.) u raspravi, koja je štampana pred Stullijevim rječnikom, izvodio Rimljane od Slavenâ, upravo kao Solarić? U doba, kad su lingvističku osnovu usvajali najjači duhovi za klasifikaciju indoevropskih naroda i jezika i kad je sanskrt tek počeo da razasiplje blagotvorne zrake u sve najtamnije uglove filološkog dovijavanja — Solarić je za nas samo jedna vrlo zanimiva pojava. Nije li isto tako, kao što je Solarić htio Rimljanima

Digitized by Google

da narine Slavenstvo, Dankovski htio Grcima, a Tunman Litavcima da nametne isto slavensko porijeklo? A o onima, koji su protivno dokazivali, moglo bi se još i više govoriti. Nije li i Šafařík, koji je glavna svoja djela pisao u mnogo naprednijim decenijima nego Solarić, vrlo smiono rješavao raznolike etničko-historičke probleme na osnovu pojedinih riječi, što ih je jedan narod od drugog uzaimao? Baš je ono doba bilo doba krhanja i prelamanja, pa ako je u tom vrijenju jedan naš čovjek imao više energije da dade svom filološkom uvjerenju izraz doduše pogrješan, ali samosvijestan, zar zato da nad njim prebijemo trsku? Tà, na taj su se posao davale baš najbiranije glave, a Solarić se u ovom svome radu pokazuje upravo kao nastavak *naših* starijih umnika.

Što se pak tiče Solarićevih etnografskih kombinacija, u tom on nije bio ni bolji ni gori od svojih prehodnika Orbinija i Dolcija, i suvremenika Appendinija i Katančića. Svi su oni s osobitim uvjerenjem znali pratiti hod plemena i imena slavenskoga od tornja babilonskoga, pa sve do današnjih postojbina. Zar zato što je Dolci izvodio ime Verulà od našeg adjektiva „vrli", a ime Herulà od „hrli", da mu se svako poštovanje uskrati? Koji je etimolog bio duhovitiji, tom su — dabome prema *današnjoj* našoj nauci — ispadale hipoteze smionije. A u tom je baš Appendini, suvremenik Solarićev, bio najveći virtuoz. Etimološko dovijavanje u etnografskim kombinacijama, to je bila najjača bolest tadašnjega vremena. To je bila i Katančićeva Akilova peta, koja mu je gotovo došla glávê. Pomamno etimologiziranje škodilo je i njegovom ozbiljnom historijskom istraživanju.

Dodajemo još, da Solarić ipak možda ne bi ni izdavao svoje „Rimljane", da ga na to nije navelo prijateljevanje lorda Gilforda, kojemu je djelo i prikazao, pa se je prebacivao pred stranim čovjekom više, nego što bi radio, da je pisao mirno sâm za sebe i za narod, kojemu je inače posvećivao sav svoj duševni rad.

O odnosu Solarićevu prema lordu Frederiku Northu, grofu Gilfordskom, govorili smo na svom mjestu. Solarić ga je poučavao u slavenskom jeziku, a kako će biti, da je u svojim lekcijama jamačno mnogo komparirao slavenske osnove s osnovama latinskoga jezika, to je lord zatražio, da Solarić ovo svoje znanje izloži u cijeloj knjižici. I ovaj mu polaže štampanu knjigu na krilo, da mu bude „udobnije čitati", a ne, da se pati rukopisima Solarićevim

Digitized by Google

kao prije.[1] Naš je pisac objeručke primio ovu ponudu još i poradi toga, što mu se je tim pružila „sčastljiva prigoda pokazati snarodnim svojim jezikoispitateljem novo poprište, koje vodi k jednomu rodu slave slavenske, to jest k istraženiju, kolikim je narodom rod slavenski dao bitije i slovo".

Iza posvete od šest strana, kojom djelo prikazuje lordu, piše Solarić na devetnaest strana „Razgovor k jezikoispitateljem serbskim". U ovom odlomku složena je cijela rasprava. Iza nje dolazi (od str. 30—58.) sâm rječnik. I ovaj članak imao bi biti neki izvadak iz tajinstvene i nikad neštampane Solarićeve Hieroglifike, o kojoj se je „već ovda-onda proslu(h)nulo" med Solarićevim snarodnicima. Za pojedine odlomke svoje Hieroglifike držao je Solarić, da će biti bolje da izadju kasnije, kad se književnost srpska bude bolje razvila, a za pojedine — a to je ovaj odlomak, što ga ovdje izlaže — bolje je, veli, da se odmah štampa. Kad je već počeo izdavati Hieroglifiku ovako na komadiće, bilo bi mu najmilije, da izda što prije „Slovar iménâ nárôdâ slavenskih", u kojemu se „svakojako razvraćena, izgadjena i mnoga već sasvim nepoznajema imena uzvode k pravomu svojemu izvoru, i narodima, koji već ne znaju, kako se zovu — ne nahodeći više prvobitnoga i nikakva smisla u svojem imenu — vrazumiteljno vozvraćaju". Ali slučaj htjede, da je morao izaći odlomak, koji ima da pokaže „jednoplemenitost, dä, i predšestvenost" Slavenâ pred Rimljanima.

Za komparativni filološki rad berlinskog Nijemca Pallasa, koji je na ponuku carice Katarine izdao u dva sveska (god. 1787. i 1789.) „Sravniteljne slovare", kojima je kasnije Vuk Karadžić ispravio srpski, a Dobrovský češki i hrvatski (kajkavski) dio, znao je Solarić dobro. Ali on s tim rječnicima ruskim nije bio zadovoljan; nije mu se svidjao ni izbor riječi, koje je birala sama carica, a ni transkripcija pojedinih jezika.

Solarić je držao, da su svi narodi negda morali imati samo jedan jezik, a kad su se jedni od drugih odmakli, odmakli su se i njihovi jezici. Kasnijim vojnama, selidbama, trgovinom i putovanjem prelazile su onda pojedine riječi od jednih k drugima, koje su tako postale općima i „općekorenima" ... Što su se ipak pojedini jezici toliko odbili od ovih „općekorenih", da im se ne može uhvatiti

[1] Potpuni naslov knjige glasi: Rimljani slavenstvovavšiji. Rukovet radi nabranija podobní rukovetij iz ini jezika, a najprije iz grečeskoga, vručajema snarodnim svojim jezikoispitateljem ot Pavla Solarića. U Budimu 1818., 8, str. 58.

Digitized by Google

gotovo nikakva srodnost, po tome je Solarić zaključivao, da je svijet — vrlo star. Kad su „pri poznatom nemirovanju čovječeskom toliko jezici imali vremena sasvim nevzaimnovrazumilno sačiniti se", onda zaista nema druge nego da se ovim putom zaključuje na starost zemlje i svijeta...

Bilo je doba, kad su u Evropi grčki i rimski jezik bili najvažniji jezici, a drugo je — po shvaćanju ovih naroda — bila varvarija. A što su bili ti Grci i Rimljani, pita se emfatično Solarić. Šaka prišelaca iz jugozapadne Azije i iz sjevero-vostočne Afrike! I tu su još vtori proizišli črez perve! A, kako je bila naseljena prije njih južna i srednja Evropa? Nisu li tu bili narodi, s pomoću kojih je narasla sila tih „odabranih" naroda, a i jezik im se pomogao prinovom govorne gradje ovih starosjedilačkih plemena.

A kakvi su narodi mogli tu obitavati prije Grka i Rimljana? Za Solarića kao da nema sumnje, da su svi oni zagonetni Sarmati, Besi, Geti, Tračani, Liburni, Iliri, Pelazgi itd. — bili Slaveni. I jedino mu je bilo žao na Ovidija, da nije zapisao nijednoga stiha u jeziku naroda, med kojim je živio u progonstvu na Crnom moru... Samo mu je to još nedostajalo, pa da nestane svake sumnje o slavenstvu tih naroda. A i o Grcima, činilo se Solariću, da će se doskora dokazati i njihovo „prâvo" porijeklo. Tâ već je Aristotele spomenuo, da je prvo pravo ime grčko bilo „Selli". Ovdje se Solarić ne izražava jasno; ali bit će, da je i u tom imenu nazrijevao možda kakvo „selo" ili „sijelo" slavensko. Doduše, prozirao je Solarić već sada, da će biti Grke teže poslaveniti nego Rimljane. Veća starina i „veća gramatičeska preinačenost" slavenskih riječi u Grkâ malo ga je smućivala. Ali i tu je nalazio objašnjenje u prevelikom utjecaju — Azije i Egipta na Grke.

Pa i za Kelte, Galle, Germane i Ibere nije bio Solarić ni časa u sumnji, da su svi govorili nekada jednim jezikom, i to dabome slavenskim. Što su Germani i ostali od ovih naroda do danas „zaboravili" slavenski, to je samo — njihova šteta. Po mnogim riječima ovih naroda, razabirao je Solarić tobože njihovo slavensko porijeklo.

Solarić je dobro osjećao, da je bila velika šteta evropske nauke, što stariji historici i filolozi nisu poznavali slavenskoga jezika. Samo što je i ovu istinu navraćao na svoje kolo. Da je drugačije bilo, veli, zar bi se toliko zališnog truda uložilo u dokazivanje, da je latinski jezik proizašao iz grčkoga? Latinski je jezik „skrpljen" od jezikâ, što su ga govorili narodi italski, s kojima su se Rim-

Digitized by Google

ljani pomiješali. Budući pak, da se danas u latinskom jeziku nalazi veliko čislo slavenskih „korenih“ riječi, to je onda „bezsporno“, da su oni narodi, koje su Rimljani zatekli na italskom poluostrvu, morali biti „iste porode i jezika, kojega smo, poslije bezčislenih ubitaka od onda, mi ninješniji, jošte toliki, Slaveni“.

Pri zidanju Rima mora da je najviše bilo Latina. Tome bi bio dokaz, što se do danas kod slavenskih naroda sačuvalo ime: latinska zemlja, Vlaška, Latini, lacmani itd. Da je to ime kod nas poznatije nego rimsko, za to nalazi Solarić vrlo minuciozno objašnjenje. Tim što su Rimljani ostavili med Slavenima jači dojam svojim latinskim jezikom nego li svojom ratnom bukom — rekao bi (Solarić), da se tim pokazuje kako Slaveni iz drevnih vremena *pamte i poznaju* nešto svoje i to poštuju... I zaista, kliče zanosno, riječi Vlah, Vlasi, Latini, čine se kao da su izvedene od: vlast, vlastni, vladika, a ovo opet od „vladêti“, od kojega i latinsko valere, validus, valde... I tako bi riječ „Latini“ dolazilo od „Vladini“. Konsonant „v“ gubi se pred „l“ kao u ob(v)ladati, ob(v)lešti itd., dakle: Ladini; konsonant „d“ pretvara se u „t“ kao u „Latsko“ (Lacko) od Ladislav!! Nastavak — „in“ čisti je slavenski svršetak kao u riječi „Srbin“. Zaključitelno, od „Vladin“ nije ništa ni strano ni usiljeno „Latin“... Još je i akcenat na istom slogu, na kojem i u latinskom: Latînus — Vladîn!

Iza svega toga „vlastni smo utvrdjavati, da je jezik Rimljanâ po smjesi zgruvavših se u njih narodâ, smjesa iz jezika grečeskoga i slavenskoga, i jošte zar nekakvoga, jednoga ili više njih“. Kakvi su ovi nepoznati jezici bili, i koliko je koji unišao u sastavljanje rimskog jezika, tomu — iza Solarićeve studije — ostaje kratki i čisti put, da se istražuje i iznadje. Kad se sazna, što je na njemu od grečeske loze, kao što će se iz ove knjige saznati „koliko je tu sa slavenske naše gore lista“ — bit će sve jasno.

Porijeklu sarmatskoga ili slavenskoga imena — što je Solariću bilo jedno kao i Vrančiću — domišljali su se odavna raznoliki slavenski i neslavenski pisci. Išli su samo historijskim putom, budući da nisu poznavali slavenskoga jezika, koji bi im jedini zagonetku riješio. God. 1817. štampao je neki Hager bez svojega imena francusku knjižicu, u kojoj je raspravljao o sličnosti ruskoga jezika s latinskim. I to je bio, po znanju Solarićevu, prvi inorodac, koji je stvar shvatio „s prave strane“. Do Hagerova djela došao je Solarić god. 1818. u bečkoj dvorskoj knjižnici, upravo kad je sadjévao u red papire za pečatanje „Rimljanâ“. Medjutim, Hager

Digitized by Google

se nipošto nije podudarao s mišljenjem Solarićevim o utjecaju jednoga od ovih jezika na drugi; zato i prigovara Solarić — „da nije dovoljno Slavenin“. Jer kako bi inače mogao ustvrditi, da su Rusima došle pojedine latinske riječi vojnama i kolonijama! „S nategom“ — veli Solarić — navodi Hager neko dvjesta riječi, da dokaže svoju misao. „Hvala mu medjutim, za revnost k našemu rodu“ — čime je Solarić kao htio da kaže: kad nisi znao pametnije, baš nisi trebao ni ovo.

Solarić znade, da se prije njega ni med slavenskim piscima nitko nije davao na ovako opširnije komparativne radnje. Pa drži, da je to i bolje, nego da su se davali na posao ne uvažujući ili ne poznajući „starog slavenskog“ jezika. Radili bi naime svojeljubno navlačeći sve na kalup svoga narječja, pa ne bi ni slavenskom jeziku ni svojoj učenosti učinili česti. I sada se Solarić prvog dodiruje — abata Dobrovskoga. Zahvalan mu je doduše, što se „kao stebla ili korena drži našeg srpskog vethog narječja“ trudeći se oko proučavanja slavenskih jezika. Ali ne može da mu oprosti, što je u odnosu slavenskoga jezika prema latinskom bio drugačijega mišljenja od njega (t. j. Solarića). I sada je Solarić gotovo planuo, pa pozivljući Srbe po onoj narodnoj „reci bobu bob, a popu (— očito Dobrovskome —) pop“, otvoreno zatraži, da se stari slavenski jezik nazove jedanput za svagda svojim „pravim“ nazivom — stari srpski jezik. Ovaj se je jezik, kako je Solarić razabirao iz najstarijih slavenskih knjiga, govorio u srcu poluostrva ilirskog, gdje su „poslije bila srpska kraljevstva i carstvo“. Premda su njime onda govorili i Bugari i ostali Slaveni od Crnog do Adriatskog mora, i premda je morao biti razumljiv i zadunavskim Slavenima, koji su u njemu dobili sveto pismo — „on valja da se zove srpskim“; a jošte pravičnije zato, što nam „same uši i oči kažu, da je neposredstveno iz njega nizvelo se narječje naše, i ničije tako mu naliko, kako naše“ (str. 24.). Ovo će moći poreći samo onaj, koji bi mogao dokazati, da talijanski jezik ne potječe od starog rimskoga. Ostalim Slavenima ne brani Solarić taj jezik nazivati starim slavenskim; ali što se nas tiče „mi znamo, da je on najvećma naš, i zato ga ne možemo ne nazivati našim“.

Ovim je odlomkom Solarić jasno izrekao misao, koju je natuknuo nekoliko puta u ostalim svojim knjigama, i koja ga stavlja — u doba, kad je Kopitar isto tražio za svoj maternji dijalekat — u redove najizrazitijih zastupnika zasebne hipoteze o porijeklu i domovini crkvenog slavenskog jezika.

Digitized by Google

Vraćajući se još jedanput na historijske tragove italskih pražitelja, navodi Solarić devet točaka, po kojima je nalazio slavensko korijenje u latinskom jeziku. Na prvom mjestu hoće da opravda one citirane riječi, koje „nisu imale slučaja“ da budu zapisane u „vetho-srpskom“ narječju, ali budući da se danas nahode u opširnom upotrebljavanju, nema sumnje da su se mogla upotrebljavati i u starini. Našao je nekih 700 osnovnih riječi, koje su Rimljani uzeli od Slavena, ali ima i takvih, koje su se sačuvale samo u složenicama. Zato je — iznimno — i na njih poglédao. One riječi, koje su se svojim značenjem porazdaljile u slavenskom i latinskom jeziku, takodjer je uzeo u okvir svoga rada. Spominje metatezu: armus — ramo poput kto — tko, vse — sve, i nadomještavanje suglasniku (*s* za *g*, *g* i *d* za *ž*, *h* za *z*, *g* za *k*).

Predaleko bi nas vodilo iscrpno prikazivanje i ocjenjivanje Solarićeva rječnika. Posao bi se ovaj dao obraditi u osobitoj raspravi. Dosta to, da je Solarić u njemu, pored velikih i nedozvoljenih skokova učinio i takovih, koji pokazuju oštro oko jezikoslovčevo. Vidi se, da po gdjegdje nije bio daleko od istine. Odlučno je pak pogriješena osnovna misao njegova, da se svagdje radilo o pozajnici, a nigdje o zajednici korijenja indoevropskoga stabla.

Iza rječnika reasumira na četiri stranice još sve, što je mogao reći. Od 700 riječi, što ih je nabrojao, veli, neka su samo njih 600 dale Rimljanima svaka po devet složenica i eto ti — 6000 riječi latinskih, a gdje su još one riječi, koje je on previdio[1]?

Solariću je bilo poznato nastojanje stranih filologa, da istim na-

[1] Da spomenemo samo nekolike etimologije: acer — ostr, acetum — ocet, aerugo — rdja, aestas — ljeto, agnus — jagnje, alapa — zaušnica (od glasa hlop —, lup —), ambo — oba, angulus — ugol, aper — vepr, aries — ovan (ruski: baran), aro — orem, asinus — osel, auris — uho (negda ausis — ušesa), aurora — zora, aura — vozduh (horvatski: zrak!), avus — djed (od: babo!), axis — os, bacar — bukara, barba — brada, batuo — biti, bee — bee (glas ovčji!), bellum — boj, bellus — lijep (od: bijel), bestia — pes, blenus — blena, broccus — prćiust, caballus — kobila, cado — katiti se (pasti), caementum — kamen, calva — glava (a rusko: golova od gol!), camus — ham konjski, canis — štene, canna — kamiš (!), cannabis — konoplja, capus — kopun (od kopiti, skopiti!), incestus — nečist (po krovosmješenju), catus — kot (kotiti), centum — sto, cerno — zrêti, cilo — onaj, koji ima visoko čelo, civis — živ, žilec, žitelj, clavis — ključ, conus — kon (u: nakon), cor — srdce, corbis — korpa, dirus — zao (od duran), discus — daska, dormio — drijemati, echo — jek, itd.

Digitized by Google

činom objasne svoje jezike. U prvom redu poštivao je rad njemačkih naučnjaka, koji su tražili izvor svome narječju u „vostočno-indijskom, zovomom samskrit".

Nadao se je, da će upravo ovaj njegov rad nagnati njegove zemljake na slično proučavanje. Samo, da se ne bi dogodila nesreća, pa da se dvojica u isto doba ne bi uputila istom stazom! Zato moli, da svi u novinama objave, čime su se počeli zanimati. To će, veli, i drugi narodi raditi, pak „eto nam s vremenom dostignute gore rečene velike jezikoispitateljâ mete".

Napokon pozivlje Solarić srpske gramatičare, da se što prije late posla i napišu novu „Pismenicu". Na ovaj se poziv podupro i Vuk, izdajući svoju Gramatiku ispred Rječnika. Solariću bi bilo milo, da se izdadu odmah makar dvije Pismenice, jedna „za Srbe od Srbije k zapadu i jugu, druga za proče". Što se tiče „vethosrpske" Pismenice, to se je nadao Solarić „najboljoj od sviju dosadašnjih" od Dobrovskoga.

Glede dvojake gramatike prostonarodnoga jezika, što ju je na ovom mjestu Solarić zatražio, i glede upornog ostajanja pri želji, da se iz književnosti ne bi posve izbacila ni „svjaščena" Kirilova crkvena azbuka, vidi se, da se Solarić ni u ovoj najsudbonosnijoj epohi srpskog književnog preporodjaja — gdje je Vuk s Kopitarom u društvu junački započeo broj — nije bio potpuno privolio prostonarodnom carstvu. I tko zna, na koju bi on stranu odlučno krenuo, da je poživio još desetak-dvadeset godina u onoj razigranoj borbi srpskog književničkog življa. Čini se ipak, da bi bio prije protiv Vuka, nego li uza nj. Solarić bi mogao Vuku biti to kobniji, što je za svoj ortografski nazor ponio na mejdan — i političkih prizvuka. S *ruskom* gradjanskom ćirilicom mislio je Solarić, da će se Srbi odbiti od svoje, *srpske*. A on je u tom bio politički separatista. U pismu na prijatelja Rajčevića (Ljet. Mat. Srp. 1826., čast 6., str. 197) otvoreno govori proti rusificiranju srpske ortografije. Ljubimo, veli, i počitujmo bratiju Ruse, no ruska knjiga nek bude ruska, a srpska *sva* srpska! — Pored toga dovodio je razloge, koji su pokazivali, da dalmatinski Srbi nisu čitali Frušić-Davidovićeve Novine samo poradi toga, što su bile štampane gradjanskim pismenima.

Proti Vuku nije nigdje otvoreno govorio (osim u pismu na arhimandrita Zelića, savjetujući ga, da ne bi svoje „Žitije" izdavao odviše na hercegovačku — po Vuku), ali iz one bilješke na str. 29. u predgovoru „Mezimca" — gdje govori o „novoj, progladjenoj i

Digitized by Google

kraćoj azbuci (no velikomu jeziku našemu *nedostatočnoj*)“ i proti akcentuiranju riječi, izbija na površinu, da nije bio zadovoljan s njim.

I tako je možda samo smrt spasla ovog učenoga Srbina, da se nije sasvim ispriječio blagoslovenom radu velikoga Tršićanina, i srušio sve ono dobro, što ga je s pojedinim svojim prostonarodnim knjigama sazdao.

* * *

Šafařík je na str. 369. knj. III. svoje znamenite Književnosti Južnih Slavena zapisao uz natpis Solarićeve „Грамматике сербске“, da je ostala u rukopisu. U doba, kad je Šafařík slagao (oko godine 1830.) gradju za ovo svoje bibliografsko djelo, bila je Solarićeva Gramatika zaista još u rukopisu, ali već god. 1831. naštampana je u 24., 25., 26. i 27. knjizi Ljetopisa Matice Srpske. Da je izdavač onih Šafařikovih radova, koji su se našli u rukopisima iza smrti ovog velikog radenika — a to je bio Josip Jireček — pobrinuo, da upotpuni Šafařikove zapiske, ne bi — god. 1865. — došlo do ovog nemilog arhaizma, koji bi lako mogao dovesti do bludnje. Gramatika Solarićeva, kako rekosmo, štampana je eto već prije 70 godina, a po Šafařikovoj inače tako potrebnoj i dobroj knjizi, (koja je štampana 24 godine iza objelodanjenja Solarićeve knjige), mogao bi tko pomisliti, da se i danas nalazi gdjegod u Matičinom rukopisnom arhivu.

Gramatika Solarićeva ujedno je i jedina Solarićeva knjiga, koja je do danas pored njegovog „Triazbučnog bukvara“ u naučnoj studiji obradjena. Kao što je Stevan D. Popović o Bukvaru govorio (Гласник 38., god. 1873.) sa gledišta bukvarske metodike, tako se je prof. Gjorgje Magarašević, sinovac pokretača Ljetopisova, u knj. 161. (od god. 1890.) istoga Ljetopisa u kratko dotakao Solarićeve Gramatike u studiji „Istorijsko-kritički pregled slovenosrpske gramatike do god. 1847.“.

Kada je zapravo Solarić pisao svoju Gramatiku, koja je štampana pod natpisom „*Vhod k pismenici i jezikoznaniju*“, nije nam poznato ni po kojoj vijesti; Solarić ne govori o tom svom djelu ni u svojim pismima ni u predgovorima ostalih djela. U nekoliko mahova podsticao je srpske književnike na sastavljanje gramatike, a posljednji je put govorio, kako bi se trebalo dati na taj posao, u svojim „Rimljanima“ od god. 1818. Bit će dakle da prije toga doba nije sâm radio na Gramatici, te se je dao na posao tek onda,

Digitized by Google

kad je počeo gubiti nadu, da će se naći koji drugi pozvanik. Vuk se pozivlje na podsticanje Solarićevo u predgovoru svoga Rječnika. Solarić je dakle po svoj prilici pisao Gramatiku posljednjih godina svoga života (od god. 1818.—1821.). Vrlo je značajno, da o Vukovoj „Pismenici" nigdje ne govori ni riječi. Prvu je (od godine 1814.) mukom premučao, a drugoj je (od 1818.) odgovorio — svojom pismenicom. I nigdje da bi slovcetom spomenuo Vukov gramatički rad. U ovoj nerazgovornosti Solarićevoj, koji je inače bio vrlo blagoglagoliv, razabiram neko pritajeno nepriznavanje kojim je mletački veteran odbio râd mladoga novajlije na filološkom polju. Bile su to dvije ledene hridine, koje su na pučini srpskog književnog mora nečujno išle jedna prema drugoj; i samo je slučaj htio, te se nisu sukobile.

Neodlučnost Solarićeva, koja se očitovala u svim njegovim predjašnjim djelima, u kojima je glede narodnog jezika bio dvoličan i nedosljedan, pokazala se je i u ovoj njegovoj Gramatici. Pomiješao je čiste narodne oblike s oblicima slavenosrpskim. U deklinaciji supstantiva donosio je pored korektnih oblika i takvih padeža, kakvi nisu nigda postojali ni u kojoj epohi historije jezične. U diobi glagolskoj, koja mu je ispala prilično sakata, pokazao je ipak toliko samostalnosti, da se nije povodio ni za kojom starijom diobom u običajne tri konjugacije. Po svemu dakle izlazi, da je Solarić i u gramatici ostao ono, što je bio i u praksi: slika svoga vremena. Otimajući se, da protura čiste narodne oblike, sustao je na trećoj četvrtini puta, pokoravajući se Molohu svoga vremena. On, koji je mogao biti prirodni nasljednik i pospješivač narodnih jezičnih idejala, kojima ga je zadojio otac i učitelj Dositije, ostao je gotovo bezbojan. I tako nam iz svega, što smo govorili o Solarićevu radu na polju proturavanja *narodnog* govora u srpskoj književnosti, izlazi rezultat, da ime i rad Solarićev u ovoj stvari obilježuje prije ***nazadak nego li napredak u poredjenju s Dositijevim počecima.***

* * *

Ne bismo spomenuli sve, što smo mogli saznati o Solarićevom naučnom radu, da ne spomenemo još ovo.

Pavao Šafařík spominje u svojoj Književnosti (str. 445.), da je jedan od ona četiri slavenosrpska *„Mêsjacoslova"* (prvi od god. 1767., drugi od 1799., treći od 1809.) sastavio Solarić i to za godinu 1813. Ja sam pregledao ovaj koledar, ali na njemu nigdje ne nalazim naročito zapisano, da se je oko njega brinuo Solarić. Sva

Digitized by Google

je prilika ipak, da ga je Solarić slagao, jer je knjiga izdavana u mletačkoj tipografiji Teodosijevoj, u kojoj je bio Solarić namješten, pa je on iste godine izdavao tamo i svoju „Zlatnu knjižicu“. Koledar kao da je slagan u prvom redu za Srbe gornjokarlovačke eparhije jer je u statističkom odjeljenju nabrojen konsistorij i parohijalni klir jedino ove dieceze s episkopom Mojsijem Miokovićem na čelu. Mêsjacoslov ovaj ne razlikuje se inače ničim od običnih koledara onoga doba. Da se vidi, o čemu je sve u knjizi govor, a i poradi toga, što naslov ove rijetke knjige (i nju sam dobio iz patrijaračke biblioteke karlovačke) nije nigdje ispisan, donosim ovdje cijeli natpis: **Мѣсацословъ на лѣто ѿ рождества Хрїстова 1813., еже есть простое, сирѣчь изъ 365 дней состоящее сочиненый во употребленїе Славено-сербскаго народа, сущагѡ во Іллирїи, содержащїй въ себѣ кромѣ различныхъ указанїй мѣсацословныхъ, ветхїй и новый мѣсацословъ. Повседневное восхожденїе и захожденїе солнца. Долгота каждагѡ дне. Лунныя четверти. Краткое родословїе нынѣ владѣющыхъ царей и кралей во Еѵрѡпѣ. Назначенїе Епископовъ Восточныя церкве, со всѣмъ имъ подручнымъ Священствомъ, и пасомыхъ ими домѡвъ и душъ числомъ. На конецъ слѣдуетъ разстоянїе нѣкихъ градѡвъ въ поштахъ, и различныя во общежитїи полезныя скрижалки.** Značajan je u knjizi naziv pojedinih mjeseca, pa ih zato ovdje nabrajamo: sêčenj, ljutec, brezenj, cvêtenj (april), travenj (maj), červenj (juni), lipec (juli), serpenj (august), vresenj (sept.), pazdernik (okt.), listopad (nov.) i studen (dec.).

Dimitrij Vladisavljević, objavljajući preostale rukopise pokojnoga Solarića (Ljet. 3., str. 128.), spominje osim Hieroglifike još šest koje dovršenih koje nedovršenih naučnih radova. Med dovršenima spominje „Gramatiku srpsku“, o kojoj smo čas prije govorili. Nadalje spominje „Početak slavenskog roda“ u devet glava (Mala Azija, Tracija, Ilirija, Helada, Italija, Galija, Germanija i Skandinavija s dijelom Britanije!) i „Opit o čelovêku“, što će biti bez svake sumnje ono Villaume-ovo djelo, o kojemu govori Solarić pod crtom na str. 125. svoga djela „Sverh vospitanija“. Med nedovršenim djelima Solarićevim spominje se još „Matematičesko zemljeopisanije na voprose i otvête“, „Historija o obrêteniju Amerike“ i „Razsuždenije“, što će jamačno biti isto ono djelo, o kojemu smo govorili na svršetku poglavlja o Solarićevu filosofskom radu.

Digitized by Google

V. Pjesnički rad.

„Нїе ласна вещь верстичати
у єзыку нашемъ".
Solarić.

Jovan Dimić, ujak Solarićev i trgovac „karlstadski" (kako se je u prvoj polovini XIX. vijeka na srpskoj strani redovno pisalo, kad se htjelo ukloniti dvoumici izmed „Srijemskih Karlovaca" i „Gornjeg Karlovca"), pobrao je iza smrti svojega nećaka sve dovršene i nedovršene rukopise njegove, te ih je kasnije — kad se pokrenuo Ljetopis i osnovala Matica Srpska — poslao redakciji, da ih ona čuva i pomalo izdaje. Tako je štampana u Ljetopisu (u 5., 6., 7., 8., 9., 10., 13., 22., 32., 33., 34., 35. i 36. častici) većina Solarićevih pjesama[1]), a u 24., 25. i 26. častici njegova Gramatika.

Nije nam poznato, da bi za života Solarićeva bila ikoja od njegovih pjesama štampana, tako te nam se čini, da Solarić nije mnogo išao za „pjesničkom" slavom. Šafařík, koji je gledao da što bolje prebroji Mušickove razasute pjesme, nije našao za vrijedno da ikoju Solarićevu zabilježi.

Ljetopis je počeo donositi Solarićeve pjesme god. 1826. s „Istovetnošću Skythâ i Sarmatâ, dokazanom iz Pečalî i iz Poslaniji pontiski(h) P. Ovidija Nasona". Radnja ova svojom osnovnom zamišlju ne pada toliko u Solarićev pjesnički, koliko u etnografski rad, ali budući da je u njoj preveden u stihovima dobar dio Ovidijevih „Pontida" i „Tristia", to smo uzeli da o njoj govorimo u ovom odlomku kao o prijevodnom pjesničkom radu Solarićevom.

Redakcija Ljetopisa javila je god. 1825. (častica 1., str. 163.), da je Dimitrij Vladisavljević, učitelj tršćanski, poklonio biblioteci novosadske srpske gimnazije rukopis ovoga djela, koje je bilo još za života Solarićeva odredjeno za štampu, te je god. 1821. bilo u Veneciji već i cenzurirano. U drugoj častici donosi redakcija (od str. 126—130.) predgovor ovoga djela, koje je godinu dana kasnije donijela u cijelosti.

---

[1] Začudno je, da ni Šafařík u svojoj Književnosti (knj. III., strana 387.), a ni Savić u svom popisu sadržaja Ljetopisa (knj. 185., str. 58.) ne bilježe točno, po kojim je sve časticama porazbacan Solarićev pjesnički rad. Šafařík kaže onako od oka: od „I—XIII.", a niti ima u prvim brojevima Ljetopisa ikakvih Solarićevih pjesama, niti ih je redakcija prestala izdavati s knjigom XIII.

Digitized by Google

Prijevod nekih od ovih pjesama Ovidijevih nalazio se je već u srpskoj književnosti od Avrama Mrazovića (god. 1818.), ali se Solarić njime nije mogao služiti u ovoj raspravi, budući da ga nije imao pri ruci. Značajno je, što je Solarić prevodeći Ovidija molio čitatelja, da u njegovim (t. j. Solarićevim) stihovima ne gleda toliko na metrum i na pjesnički oblik, koliko na sadržinu tih stihova. On uopće ne bi ni prevodio u stihovima, da mu se nije pričinilo neobično citirati pjesnikove riječi nevezanim slogom. Zato i moli čitatelja za blagovoljnost prema njegovom „pjesmotvorstvu", budući da — nije lasna vešć verstičati u jeziku našem.

Ovidijev klasični stih prevodi Solarić u trohejskom četrnaestercu sa srokovima, u kojemu je spjevao gotovo i sve svoje izvorne pjesme. Ili, da bolje reknemo: on je bio *odlučio* prevoditi i pjevati u tom stihu, ali se je u prijevodničkoj vatri i akcentskoj nesigurnosti vrlo često odalečivao od svog principa. Ipak služi Solariću na čast, da se je tri decenija iza Katančićeve latinske prozodije, koju je naš Valpovčanin teoretski preporučivao za „ilirske" pjesničke oblike, samosvijesno privolio kvalitetskom principu kao jedinom prirodnom nazoru o akcentskom duhu našega narodnog idioma[1].

Solarić je svojim prijevodima „Tristia" i „Epistolae ex Ponto" htio da dokaže, da su Skythi i Sarmati, med kojima je rimski pjesnik provodio svoje zatočenje, bili isti narod i to slavenski[2]. Krajevi, koji su se krili pod geografskim imenima Mysia, Scythia, Sarmatia, Thrakia i Gethia, morali su po Solarićevu shvaćanju biti napučeni slavenskim plemenima, a sva ona raznolika imena, koja su im nadjevali stranci, bila su med sobom od prilike u onom odnosu, u kojemu su za Solarićeva vremena med sobom stajali: „Iliri", Slovinci, Srbi, Dalmatini, Dubrovčani, Bokelji, Crnogorci, Hercegovci i Bošnjaci...

Da pokažem, kako se je Solarić služio kurioznim dokazima, da protura svoje imaginarne etnografske istine, spomenut ću samo karakteristični momenat, gdje istovetnost Skythâ i Sarmata doka-

[1] U tom pitanju nisu ni na srpskoj strani bili literati na čistu još dobar niz godina iza Solarića. Tako se još god. 1831. u Ljetopisu Matice Srpske (častica 24., str. 47.) prevodi bez ikakvog komentara Katančićev prijedlog pod natpisom: „Razmeri ilirski".

[2] Ne će biti na odmet, ako ovdje spomenemo, da je Ignjat Gjorgjić držao Ovidija poznavačem slavenskog idioma. Prva Gjorgjićeva pjesma u zbirci „Razlikih pjesni" osnovana je na tom uvjerenju.

Digitized by Google

zuje po — gaćama. Kako je poznato, Ovidije u nekoliko mahova spominje u svom djelu „Tristia“ (knj. III., elegija 10.; knj. IV., eleg. 6.; knj. V., eleg. 7. i 10.) pod imenom „bracca“ neku vrstu hlačâ, koju su nosila pontska plemena. U desetoj elegiji pete knjige nazivlje Ovidije ovu nošnju persijskom. Dotični distih (33—34.) glasi:

Hos quoque, qui geniti Graia creduntur ab urbe,
Pro patrio cultu Persica bracca tegit.

Solarić prevodi ove stihove:

Ove takodj', što s' od Grajska grada mne rodjeni,
Perse gaće kriju, a ne nošaj otčestveni.

I sada, uz ovaj distih, nadovezuje prevodilac svoje refleksije. Neki su njemački pisci Solarićeva vremena (i kova!) u toj bracci nalazili jednu od glavnih razlika, kojom su se Skythi razlikovali od Sarmata. Nahodeći nošenje „gaća“ u Skytha kao i u Persa, kod kojih su već obreli srodnost s Teutonima, zaključili su njemački pisci, da su i Persi, a po njima i Skythi — germanske gore list. Solarić se sada diže da ospori ovu tvrdnju svojih „protivnika“. Ali, kako! Persi su, budući podloženi skythskom plemenu, zadugo prolazili za Skythe, no „zato ne bijahu istovetni s njima, niti većma to bijahu — po gaćama. Strabon izrijekom spominje, da su Persi primili gaće od Midjana. Budući pak da su Midjani istovetni sa Sarmatima, to je lažno, da su gaće bile veliki odličitelni priznak Skytha od Sarmata, no pače da, i po upotrebljeniju gaćâ, Skythi bijahu istovetni (s Midjanima i) sa Sarmatima...“

Inače je prijevod Solarićev nosio na sebi sve znakove tadašnjeg versiranijeg srpskog prevodioca klasičkih latinskih poema. Hyperbatonski slog i zbijeni način izražavanja dabome da je i kod njega otegoćivao razumijevanje prijevoda, te ga s naporom razumijevaš i uz latinski original. Njega nije privlačila ljepota poezije Ovidijeve. On je naučenjačkom selekcijom pabirčio po Ovidijevim distisima tražeći samo ono, što je priličilo njegovoj naučnoj hipotezi, koju je imao gotovu prije nego što se je bio dao na pretraživanje Ovidijevih stihova. Ova Solarićeva hladnost i neka promišljena premoć nad utanjenošću pjesničkih osjećaja — koji su mu gotovo potpuno nedostajali — osnovna je oznaka i ostalog njegovog pjesničkog rada.

Solarić nije bio pjesnik. Ono, što je slagao u pjesničke oblike, bilo je dobrim dijelom izazvano prigodnim prilikama, koje u sebi nisu krile nikakvih osobitih momenata. Tako pjeva prijateljima prigodom neke gozbe; žali za drugom, koji ga ostavlja; pjeva o ljubavi

Digitized by Google

— redovno o tudjoj, a samo jedanput o svojoj — konvencionalnim frazama, koje se čine prije da su naučene i iznapolja donesene, nego iz duše vadjene. Jedan jedini put diže se do patriotskih izliva, i to više do nekonkretnih i općih slavenskih nego li do srpskih. Osim pjesme, prikazane Dositiju, nema nijednog odlomka, koji bi imao u sebi kakvih kulturno-historijskih obilježja. Prema tome bio bi Solarić po svojim pjesmama upravo kontrast punoj i nabijenoj poeziji Mušickovoj. Vrela ljubav ovog velikog arhimandrite i episkopa zagrijavala se za svaku narodnu tekovinu tako, da treba samo otvoriti njegova „Stihotvorenija", pa da se upoznaš sa svim znatnijim momentima ondašnjeg srpskog narodnog života. Mušicki se je znao oduševiti i pri dizanju gimnazije novosadske i pri otvaranju biblioteke i pri sastanku sa ma kojom izrazitijom ličnošću slavenskog i srpskog svijeta. I svaki put je svojemu oduševljenju davao izraza u svojim pjesmama. A po Solarićevim pjesmama ne saznaješ ništa; kao da je ono burno doba prošlo mimo njega bez ikakvih impresija na njegovu dušu. Kakav je bio u životu, takav je bio i u pjesmama: samohran i izoliran. Valovi razigrane narodne epohe nisu dopirali do njegove mletačke ćelije. On je živio duhom u prethistorijskim vremenima, a kad je uzimao liru u ruke, uzimao ju je kao u medjudnevicama, da se zabavi traženjem srokova i da se sam sa sobom u pjesničkim formama našali. Velika isprika većine njegovih verzifikacija nalazi se u činjenici, da ih možda nikad nije ni mislio iznositi na svijet. Ovu su mu „ljubav" učinili poštovači, koji su ga cijenili u sasvim drugoj vrsti književnoga rada, a poslije smrti njegove držali su, da je sve, što je izašlo ispod pera Solarićeva, važno i potrebno da se štampom preda potomstvu.

Opsegom su najomašnije Solarićeve pjesničke pripovijesti. Med ovima se ističu „Mladen i Miloje", „Prib i Milica", „Huda Srpkinja", „Ljubav" i raznoliki odlomci, što ih je redakcija Ljetopisa izdavala pod imenom „Parčad iz poetičeskih sočinjenija P. S." —

Pjesma o „Mladenu i Miloju" (Ljet. 9., str. 45—52.) složena je u dijaloškom obliku, a zadahnuta je u početku dahom Vergilijevih Ekloga. Iza okolišnog uvoda dolazi Miloje do opisivanja svojih čuvstava, koja ga podilaze uoči svatova. Nepritajenom iskrenošću o ljubavnim slastima, koje ga čekaju u braku, govori Miloje poput „boga, koji se s prirodom slaže", da stvara nove ljude.

Tako da je (veli Miloje), vseljubezna i u našoj vlasti,
Samo sušče sozdatelstvo črez ljubovne slasti!

Digitized by Google

Mi smo dosta jedno drugom, dosta — za potomstvo;
U nami su sva skrovišta, tu naše *lakomstro* (!).
Svako naše vnušenije, svaki podvig têla,
Dvolična su duše naše jednosuščne dêla.
Mi drug druga magnovenja staramo se bljusti,
Ugadjati seb' vzaimno i srcem i usti...

Ne, Solarić nije bio pjesnik. Njegovo nepjesničko izražavanje upravo je po gdjekad odvratno, pa ne poznajemo nijednog našeg pjesnika (od vremenâ dubrovačkih maskerata, pa sve do modernih „Simfonijâ"), koji bi ovolikom banalnošću govorio na sva usta stvari, koja — nježno odgojeni književnik — jedva sâm sebi smije da prizna. U svom neženstvu i zapuštenosti nije Solarić nalazio društvene ugladjenosti, pa mu ni pjesnički izražaj nije mogao biti dotjeraniji. O ovoj nastranosti Solarićevoj mogli bismo reći, da je on govorio ovako brutalnom teorijom samo poradi toga, što mu je prava ljubav bila terra incognita. Možda je zato baš i govorio o njoj, da prikrije potpuni nestadak svojih osobnih ljubavnih impresija.

Pjesma o „Pribu i Milici" (Ljetopis 6., str. 84.) napisana je u sličnoj dijaloškoj formi. Djevojka se Milica razgovara sama sa sobom, pitajući se, što to može biti s mladićem Pribom, te je tako žalostan. Mlad je, zdrav je i bogat je; obišao je zemlje i gradove, a ukrašen je mnogim jezicima. Što mu dakle nedostaje? A Prib odgovara, da mu nedostaje — djevojka.

Jedina „Ljubov" (Ljet. 6., str. 86—94.) doimlje se čitaoca onako, kako bi trebao da se doimlje svaki lirski izražaj: subjektivnošću i osobnošću pjesnikovom. Ovdje kao da je Solarić vadio osjećaje u istinu iz vlastitog srca. Poznajući jadnu historiju samotničkog života Solarićeva, a još jadniju smrt, ovu pjesmu zaista možemo da pročitamo sa slašću i s velikim saučešćem za pjesnika. Tu se on obraća svome srcu, pa govori:

Tuži srdce, jadno moje! Za te je tek tuga;
Sve se grli s milim svojim, a ti nemaš druga.
Ridanija tebi tokmo nek budu po ćudi,
I najsladje sjetovati bêdnoj tvojoj grudi.
Svi gobzuju u radosti, ti žrtva pečali;
U sladosti za te gorest, a vražda u šali.
Goruj o svem, koliko je čuvstvo tvoje jako,
I sve, što te okružava — primaj naopako!
— — — — — — — — — — — — —
Jeda sam ja zar najgori, da ljubovce nemam,
Da sav život u žalosti bez ploda *prodremam?*

Digitized by Google

I u tom iskrenom tonu teče cijela odugačka pjesma. Upravo nam je žao te ne znamo, u kojemu vremenu ju je Solarić napisao. Ali bit će da je napisana već u poznijim danima pjesnikova vijeka, kada mu je neženstvo bilo dojadilo, i kada je na svoj promašeni život mogao već poglédati s bolnom rezignacijom. Ova je pjesma ujedno i jedina, koja bi se od svih Solarićevih pjesama dostojno mogla uvrstiti med stranice kakve srpske antologije. Objašnjuje intimni odlomak pjesnikove biografije.

Inače nalazim samo tri pjesme, koje popraćuju pojedine momente Solarićeva života. Prva je „Pêsna o putešestviju iz Triesta u vesni god. 1808." (Ljet. 7., str. 39.), druga „Dositiju" (Ljet. 10., str. 61.), a treća (Ljet. 36., str. 32.) upravljena na porodicu Teodorovićâ, s kojom se oprašta polazeći u Srbiju. Ove su pjesme radi toga značajne, što se Solarić u njima oprašta od tršćanskih prijatelja i najavljuje se Dositiju u Biograd, koji ga je neprestano pozivao k sebi, ali se Solarić nije mogao nakaniti na put, kako smo objasnili u biografskom poglavlju ove rasprave. Po ovim pjesmama razbira se, da je Solarić s proljeća god. 1808. bio zaista spreman na put, koji medjutim nije nikada poduzimao. Bio je neodlučan. Pozicije nije imao nikakve, pa je mislio, poći će da sreću potraži u „otčizni" Srbiji, koja se je bila upravo pridigla da živi samostalnim životom. Samo je pomoć, što ju je on bio odlučio pružiti mladoj državi, bila vrlo tanahna i ništetna, te mlada kneževina u prvim danima svoga novoga života jamačno nije ništa manje trebala, nego što joj je on obećavao:

Ljubov pêti, ka' i dosad nevinost pastirâ,
Seoskoga slavoslovit zadovoljstvo pira...

U to je doba naime Solarić jamačno nešto držao do svoga pjesmotvorstva. S uvjerenjem bogoduhih pjesničkih velikana pjevao je on o svojoj sili:

Imenu će pêsan' mojih razići se glasi,
Čitaću se od množajih neg' na glavi vlasi...

pa je držao, da će silom svoga pjesničkoga duha najsnažnije oduševljavati takovske junake na rad i ustrajnost poput kakvog modernog Tirteja. Htio je on i epskim oblikom da uveličava slavu starih srpskih vitezova, ali je doskora i sâm razabrao, da za taj posao nije stvoren.

Ja sam htêo Jugoviće, htêo pêti Janka,
Slavu srpskih obnoviti s' starine junaka,

Digitized by Google

Ali strune, kad se mašim do moje samvike,
Vostrèpeću o ljubovi; nêžne zveknu like.
Ja pristrojim nove strune, soglasim samviku;
Načnem Marka Kraljevića, hrabrog vêka diku,
Dušanovu veličati stanem silu rubov;
No samvika vozglašaše opet samo — ljubov.
S bogom dakle vitezovi! kad samvika ne će,
Ja ću pêti, što je milo, ljubve brati cveće.

I zato se dâdê gotovo samo na pjevanje lirskih pjesama. Osjećao je, da će ga najradije čitati zaljubljenici, pa je nalazio slasti, što će oni u njegovim pjesmama nalaziti izraze *svoje* ljubavi, kad već *njemu* nije bilo sudjeno da u svojim stihovima iznosi izljeve *svojih* ljubavnih doživljaja.

Medjutim, razumije se, da Solarić nije mogao a da i u pjesmama ne dade oduška svojim — antikviranim — etnografsko-patriotskim pogledima, koji se provlače kroz sav njegov književni rad kao popratni motiv zastarjelog muzičkog djela. Ali se u pjesmama taj njegov arhaistički pribor ističe još nekako umiljato, jer je pisac vještim načinom umio da približi raznolike vîle svojih tračkih i mizijskih planina muzama „jelònosnog“ Helikona. Ili kad — onako u zagradi — stane u stihovima etimologizirati izvodeći i ime Mizije od slavenske riječi „muži“; ili kad uzme mythologiju grčkoga Olimpa da upotpunjuje polujasnim imenima slavenskoga neba. I ta se Solarićeva mješavina mnogo ugodnije doimlje čitaoca od nabacanosti, kojom se ističe makaronska poezija Sime Milutinovića Ova vrsta Solarićeva stihotvorenja pokazuje se kao direktni plod poezije njegovog klasičkog uglednika s Pontusa euksinskog. Med ovim pjesmama spominjemo samo onu „parčad“, što je bez osobitog natpisa štampana u Ljetopisima knj. 33., str. 43.; knj. 34. str. 58.; i knj. 35., str. 52.

Iz melankolije velikoga dijela Solarićevih pjesama ugodno se sitiču neke šaljivo-satirične kao što su „Huda Srpkinja“ (Ljet. 9., str. 56.) i „Ženidba po modi“ (Ljet. 13., str. 30.) — Prva je napisana s patriotskom tendencijom, da se naruga Srpkinji, koja se srami svojega imena i svojega naroda. Solarić bi i njeno nevrijedno ime spomenuo, ali — nije htio, da joj oda toliku počast u svome stihu... Samo veli, da je — djevojka, ali je odmah i proklinje teškom kletvom, da djevstvuje do vijeka! — U drugoj satiri šiba roditelje, koji kod udaje svojih kćeri više gledaju na mladoženjino srebro i zlato nego li na ono, što je srcu njihova

Digitized by Google

djeteta drago. Uz takve nazore, veli Solarić, nema više sreće ni života;

Mila čuvstva prodaju se; tu već nema zajma;
Zemlja mora sva propasti s ovim običajma.

A sām jadni Solarić, koji je cijeloga svoga samohranog života čeznuo za ljubavlju i za srećom, a zaljubljene parove uzimao pod svoje očinsko okrilje, umro je zapušten od cijeloga svijeta, bez ikoga svoga, da mu u tudjini zaklopi oči. Ni danas mu se ne zna za grob, a ni za groblje, u koje je mogao biti pokopan na lagunima mletačkim.

Digitized by Google

Pojam vlasnosti u današnjoj pravnoj nauci.*

Primljeno u sjednici filozofijsko-juridičkoga razreda Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti dne 30. siječnja 1902.

Napisao docent dr. Ivan Strohal.

§ 1. Kako pokazuje kulturna historija, vlasnost je jedna od najodlučnijih pojava po napredak i razvitak koli pojedinoga čovjeka, toli i čitavoga čovječanstva. Vlasnošću se tek diže čovjek nad životinjski svijet, vlasnošću tek proširuje se pojedinac čovjek i na svijet izvan svoga užega tijela. Vlasnost je odlučan faktor po naobrazbu, ćudoređe, industriju, koli pojedinoga čovjeka, toli i pojedinoga ljudskoga društva, te i čitavoga čovječanstva.

Uza sve to, što je vlasnost tako odlučan faktor koli u životu pojedinoga čovjeka, toli u životu čitavoga čovječanstva, ipak joj upravo ona grana znanosti, koja imade, da napose ispituje vlasnost, t. j. nauka privatnoga prava, posvećuje daleko premalo mara. Za nauku privatnoga prava (barem u današnje doba) vlasnost je tek jedno od subjektivnih prava; današnju nauka privatnoga prava uspoređuje vlasnost na prosto emfiteuzi i superficiesu. U današnjoj se nauci privatnoga prava raspravlja o samom pojmu vlasnosti manje, nego o razlici među korealnim i solidarnim obvezama; a o opravdanosti i o razvitku vlasnosti u današnjoj se nauci privatnoga prava ništa ili tek vrlo malo govori

Istina je doduše, da je već Donellus rekao, da je vlasnost „unum atque summum ius“, nu ni on sam a pogotovo današnja nauka privatnog prava ne ostaju dosljednima toj izjavi. Današnja se nauka privatnoga prava bavi glede vlasnosti poglavito tek pitanjem o sticanju i o zaštiti vlasnosti.

* Rasprava ova o pojmu vlasnosti u današnjoj pravnoj nauci tvori tek dio cjelokupnih studija piščevih u nauci o vlasnosti, rezultate kojih će studija pisac po mogućnosti priopćivati u pojedinim zasebnim radnjama.

Digitized by Google

Imade doduše civilista, koji osuđuju ovu jednostranost nauke privatnoga prava[1]. Znatnijih ipak rezultata nije donijelo ovakovo osuđivanje.

U drugim se tek granama znanosti izvan nauke privatnoga prava uviđa, da je vlasnost podloga čitavomu (barem današnjemu) društvenom poretku. Naročito uviđa se to u pravnoj filozofiji[2], u nauci o narodnom gospodarstvu[3], u komparativnoj pravnoj znanosti i socijologiji. Na znatnost položaja, koji zauzimlje vlasnost u ljudskom društvu, upozorili su tek oni mnogobrojni napadaji na vlasnost, kojima rađa borba za emancipacijom četvrtoga stališa (radništva), a naročito napadaji, kojima rađa ta borba, nakon što je treći stališ (građanstvo) poslije francuske revolucije, pa onda godine 1848. polučio zahtijevanu emancipaciju. Četvrti taj stališ nalazi naime u vlasnosti zapreku traženoj emancipaciji, te zahtijeva, da se ta zapreka njegovoj emancipaciji, — vlasnost —, ukloni. Sve knjige, svi govori t. zv. socijalista, socijalnih demokrata, kolektivista, komunista, socijalnih anarkista svađaju se manje više na zaključak, da bi valjalo vlasnost bilo odmah, bilo postepeno, bilo nasilno, bilo mirnim putem, bilo potpunoma, bilo djelomice ukloniti, ili stegnuti.

Povodom navedenih napadaja na vlasnost posvetila je najprije pravna filozofija, a zatim nauka o narodnom gospodarstvu, te komparativna pravna znanost i socijologija između gradiva, koje obrađuje nauka privatnoga prava, osobitu pažnju vlasnosti. Nu niti pravna filozofija, niti nauka o narodnom gospodarstvu, niti komparativna pravna znanost, niti socijologija ne bave se pitanjem o pojmu vlasnosti, nego ili smatraju to pitanje jur riješenim po nauci

[1] Tako napose *Baron* u svojoj ocjeni Wagner-ove političke ekonomije pod naslovom „Jurisprudenz und Nationalökonomie“ u Pözl-ovom Kritische Vierteljahrschrift sv. XIX. str. 372 i sl.

[2] Napose gradi *J. G. Fichte* na vlasnosti čitavu svoju pravnu filozofiju. Isp. napose: „Grundlage des Naturrechts“ i „Der geschlossene Handelsstaat“ (Werke, III. sv.).

[3] Tako n. pr. *Jos. Garnier* (Traité d' économie politique 7. izd. n. 23., str. 13.) veli, da je vlasnost ključ socijalnoj zgradi; *Cherbuliez* (Étude sur le causes de la misère — 1853. — str. 14.) veli, da je razumno društvo osnovano na pravu vlasnosti; *Cohn* (System der Nationalökonomie I. sv. — 1885. — str. 141.) veli, da je vlasnost temelj, na kojem sve ostalo počiva; *Paul Leroy-Beaulieu* (Traité d' économie politique I. sv. — 1896. — str. 411.) veli, da su vlasnost i sloboda temelji toli javnoga i međunarodnoga prava koli i privatnoga prava; itd.

Digitized by Google

privatnoga prava, ili ne smatraju same sebe kompetentnima, da rješavaju to pitanje, držeći, da ono spada samo i jedino pod kompetenciju nauke privatnoga prava. Sve ove navedene grane znanosti u prvom redu nastoje tek, da obrane vlasnost od mnogobrojnih napadaja, kojima je ona naročito u novije doba izvrgnuta. Brane pako one grane znanosti vlasnost od navedenih napadaja bilo time, što ju opravdavaju, bilo time, što razlažu njezin naravni razvitak. Pravna filozofija i nauka o narodnom gospodarstvu poglavito opravdavaju tek vlasnost; dočim komparativna pravna znanost, socijologija, a donekle i nauka o narodnom gospodarstvu, naročito historijska škola iste nauke, poglavito obrazlažu tek naravni razvitak vlasnosti. Pitanje o opravdanosti vlasnosti u opće prelazi u pitanje o razvitku vlasnosti; te se može kazati, da se je prije polovice XIX. vijeka raspravljalo pitanje o opravdanosti, ali da se to pitanje od polovice XIX. vijeka, naime od kako je evolucijonistička spoznaja svijeta polučila vanrednih uspjeha na polju drugih grana znanosti, naročito na polju biologije, sve više nadomještava pitanjem o razvitku vlasnosti[4].

Istina je doduše, da koli rješavanje pitanja o opravdanosti vlasnosti toli rješavanje pitanja o razvitku vlasnosti može u velikoj mjeri koristiti spoznaji vlasnosti. Nu ipak rješavanje tih pitanja ne može nikada, a pogotovo ne može, dok još nije riješeno pitanje o pojmu vlasnosti, onoliko doprinijeti spoznaji vlasnosti, koliko može da doprinese samo rješavanje o pojmu vlasnosti.

Pitanjem o pojmu vlasnosti bavi se jošte uvijek, i ako u dosta neznatnoj mjeri, ipak najviše sama nauka privatnoga prava. Nu i ona rješava pitanje o pojmu vlasnosti jedino na temelju pozitivnoga prava. Ostale pak grane znanosti, naročito one, koje se bave pitanjem o opravdanosti vlasnosti i o razvitku vlasnosti, grade u glavnom na pojmu vlasnosti, koji je donijela nauka privatnoga prava.

§ 2. Odgovora na pitanje o pojmu vlasnosti bilo posrednih bilo neposrednih, i to većinom takovih, koji si međusobno protuslove,

[4] Neku diobu rada kod spoznaje vlasnosti zamijetio je već *J. B. Say* (Cours complet d' économie politique — g. 1828. — 3 sv., str. 174.), nu on drži, da spekulativni filozof traži temelj u pravu vlasnosti; pravnik (jurisconsulté) da ustanovljuje pravila, po kojima se prenose posjedovane stvari; a politička znanost da pokazuje, gdje valja tražiti najsigurnije garancije tomu pravu.

Digitized by Google

imade tolika množina, da je skoro nemoguće stvoriti si potpuni prijegled tih odgovora.

Da se postigne neki prijegled ovih odgovora, valja ponajprije, da se pojedine vrste njihove, naročito one, kod kojih se viđa, da im nije do ozbiljnoga rješavanja pitanja o pojmu vlasnosti, izluče iz ozbiljnoga raspravljanja o pojmu vlasnosti.

Ponajprije valja, da se izluče oni odgovori, kojima nije toliko, da riješe pitanje o pojmu vlasnosti, koliko da prikažu vlasnost čim gadnijom, čim nenaravnijom, čim zlokobnijom po ljudski rod, kojima je u opće svrhom, da vlasnost čim više omraze. Ovakovi odgovori ne rješavaju za pravo pitanje o pojmu vlasnosti, već rješavaju pitanje o opravdanosti vlasnosti, te se oni samo po svojoj formi ukazuju odgovorima na pitanje o pojmu vlasnosti[1]. U tom smjeru označuje se vlasnost krađom[2], tuđinstvom[3], najvećim bičem društva[4], negacijom rada[5] itd.

Isto tako valja, da se izluče iz raspravljanja o pojmu vlasnosti i svi ostali odgovori, koji se po svojoj formi ukazuju odgovorima na pitanje o pojmu vlasnosti, a koji doista rješavaju tek pitanje o opravdanosti vlasnosti, ma da im i nije svrhom, da vlasnost čim više omraze, t. j. ma da i pitanje o opravdanosti ne rješavaju negativno, nego ga rješavaju pozitivno. U tom smjeru označuje se u „naravnom pravu[6]“ vlasnost „objektivacijom, odsjajivanjem osobnosti u vanjskom svijetu stvarnih dobara, krugom vanjskih dobara određenim i vladanim iz središta duševno-ćudoredne osobnosti[7],

---

[1] Tako napose odgovara na pitanje o opravdanosti vlasnosti u formi odgovora na pitanje o pojmu vlasnosti: *Proudhon* u Qu'est-ce que la propriété, osobito u chap. I.

[2] Tako: *Brissot de Warville* u Recherches philosophiques sur le droit de propriété et de vol; *Proudhon* u Qu'est-ce que la propriété.

[3] Tako: *Lassale* u Kapital und Arbeit označuje vlasnost tuđinstvom (Fremdthum); slično shvaća vlasnost također i *Stirner* u Der Einzige und sein Eigenthum.

[4] Tako: *Louis Blanc* u Organisation du travail.

[5] Tako među ostalima *Proudhon* naročito u Le droit au travail et le droit de propriété, te u Système des contradictions économiques chap. XI., tako i ostali ne samo protivnici vlasnosti u opće, nego i protivnici teorije rada napose.

[6] Tako označuju vlasnost pojedini pristaše naravne teorije opravdanosti vlasnosti.

[7] Tako: *Ahrens* u Naturrecht (6. izd.) II. sv. § 68.: „Das Eigenthum ist daher eine Objectivirung, eine Wiederspiegelung der Persön-

Digitized by Google

potvrđenjem vlasnikove volje[8], nagradom rada[9], pravom na proizvode svoga napora“[10] itd.

Nadalje valja, da se izluče iz odgovora na pitanje o pojmu vlasnosti one oznake vlasnosti, koje donose različni pisci kod rješavanja drugih pitanja, naročito pitanja o opravdanosti i razvitku vlasnosti, kao rezultate, koji su drugdje u drugim granama znanosti (naročito u nauci privatnoga prava te rimskog prava) postignuti, — a koje se oznake ipak niti najmanje ne slažu sa rezultatima, koji su u dotičnim granama znanosti zbilja postignuti. U ovim bo slučajevima ne rješava se pitanje o pojmu vlasnosti, već se pretpostavlja, da je ovo pitanje riješeno. Naročito se običaje učiti, da je vlasnost po nauci privatnoga prava, napose po nauci rimskoga, „jus utendi et abutendi“[11], a rijetko se dodaje toj oznaci jošte dodatak „quatenus juris ratio patitur“.[12], [13]

Kod mnogih se nadalje pisaca događa, da pitanje o pojmu vlasnosti miješaju sa različnim drugim pitanjima, osim s pitanjem o

lichkeit in der äusseren Sachgüterwelt, es ist der vom Mittelpunkte der geistig-sittlichen Persönlichkeit aus gezogene und beherrschte Kreis von Sachgütern“.

[8] Tako: *Schopenhauer* u Die Welt als Wille und Vorstellung IV. § 62.

[9] Tako označuju vlasnost napose pristaše teorije rada.

[10] Tako: *P. Leroy-Beaulieu* u Traité d' économie politique I. sv. (1896.) str. 578.

[11] Tako: *Bastiat* u Propriété et loi; po primjeru Bastiat-ovu dokazuje *Leroy-Beaulieu* nuždu jus-a abutendi (u djelu, navedenom u prijašnjoj opasci, str. 533.), kada hoće, da dokaže, da je vlasnost nužna. Nadalje označuju vlasnost sa jus utendi et abutendi: *Knies* u Geld I. str. 88.; *Samter* u Das Eigenthum in seiner socialen Bedeutung str. 108.; *Yves Guyot* u La propriété — origine et évolution (refutacija komunističke teze pod istim naslovom od P. Lafargue-a) IV. l. 3. ch.; *Sagnet* u Grande Encyclopedie Art. Propriété (u sv. XXVII. str. 774.) veli, da su Rimljani definovali vlasnost sa jus fruendi, utendi et abutendi.

[12] Tako: *Proudhon* u Qu'est-ce que la propriété ch. II.; *Laveleye* u De la propriété et de ses formes primitives u njem. prijevodu odnosno preradbi od *Bücher-a* pod naslovom Ureigenthum kap. 32.; *Ad. Wagner:* Grundlegung der politischen Oekonomie (I. Hauptabtheilung) II. Theil (3. izd.) § 126.

[13] Isp. o tom *Pernice-ovu* ocjenu Samter-ova Eigenthum-a u Hildebrand-Conrad-ovim Jahrbücher für Nationalökonomie god. 1880. (sv. 35.) str. 347. i sl.; Pernice se čudi, odakle pravnim filozofima i nacijonalnim ekonomistima nazor, da su rimsko pravo i romaniste nazrijevali biće vlasnosti u jus utendi et abutendi, ma da nije nikada nijedan romanista poricao mogućnost ograničenja vlasnosti.

Digitized by Google

opravdanosti vlasnosti. Naročito mnogi pisci služe se često nazivom „vlasnost“, kada misle na privatnu imovinu u opće, ili opet, kada misle na pravo u subjektivnom smislu, itd.[14].

Odgovori na pitanje o pojmu vlasnosti, koje donose ovakovi pisci, također se ne mogu shvaćati ozbiljnim odgovorima na pitanje o pojmu vlasnosti, te ih valja izlučiti iz raspravljanja o pojmu vlasnosti.

§ 3. Odgovorâ na pitanje o pojmu vlasnosti imade neposrednih, nu jošte više imade ih posrednih.

Posredni odgovori na pitanje o pojmu vlasnosti nalaze se poglavito u daljnjim opisima vlasnosti, koji bi se imali, kada bi bio postavljen valjan pojam vlasnosti, tek izvoditi iz toga pojma, odnosno iz kojih opisa bi se imao izvoditi pojam vlasnosti. Ovakove opise donosi napose nauka privatnoga prava. kada raspravlja o tom, kako nastaje, kako se stiče vlasnost, te kako se štiti vlasnost. — Redovito se ipak niti ne misli, kada se govori o sticanju i o zaštiti vlasnosti, da mora ono, što se govori o sticanju i o zaštiti vlasnosti, biti u nekoj svezi sa postavljenim pojmom vlasnosti, već se govori o tom sasma neovisno o postavljenom pojmu vlasnosti. Radi toga događa se, da nastaju silna protuslovlja među onim, što se govori o sticanju i o zaštiti vlasnosti, i među onim, što se govori o pojmu vlasnosti; — naime iz onoga, što je rečeno o sticanju i o zaštiti vlasnosti, izvodio bi se sasma drugi pojam vlasnosti, nego li ga postavlja isti pisac rješavajući neposredno pitanje o pojmu vlasnosti.

Iz onoga, što se govori o sticanju — za pravo o postanku vlasnosti, zaključivalo bi se, da u većini slučajeva ne ovisi vlasnost o tom, postoji li neka neograničena i isključiva vlast, (o čem bi imala ovisiti vlasnost prema pojmu vlasnosti postavljenom od istoga pisca), nego o tom, da li je na eksistenciju upitne vlasnosti pristao prijašnji vlasnik, — po tom bi pako vlasnost bila nešto, na što pristaje, odnosno na što je pristao prijašnji vlasnik, a ne bi imala biti neograničena i isključiva vlast.

U državama, u kojim postoje t. zv. zemljišne (gruntovne) knjige, u kojim knjigama se navode pojedini nepokretni objekti vlasnosti te njihovi vlasnici, uči se, da vlasnost nad nekretninama nastaje (stiče se) upisom vlasnika odnosno upisom tečevnoga posla, upisom

[14] Osobito mnogo prerazličnih definicija vlasnosti donosi *Samter* u svom Eigenthum-u; — isp. o tom *Pernice-ovu* ocjenu navedenu u prijašnjoj opasci.

Digitized by Google

prava (vlasnosti) u ovakove knjige[1]. Iz ovoga moglo bi se zaključivati, da je u dotičnim državama vlasnost nad nekretninama činjenica upisa vlasnika, odnosno činjenica upisa tečevnoga posla, upisa stečenja, upisa vlasnosti (prava) u ovakovim knjigama. Pa ipak se i u takovim državama uči, da je vlasnost koli nad pokretninama toli i nad nekretninama neposredna i isključiva vlast na samoj stvari[2].

Da se izbjegne ovakovim protuslovljima među odgovorima na pitanje o pojmu vlasnosti, i da se sastavi neki prijegled nazora o pojmu vlasnosti, moraju se izlučiti iz odgovora na to pitanje svi ovi posredni odgovori. Moraju se pako izlučiti posredni odgovori, a ne neposredni odgovori radi toga, jer se kod neposrednoga odgovaranja upravo hoće da postavi pojam vlasnosti, te je čitav duševni rad dotičnoga pisca kod takovoga neposrednoga odgovaranja upravljen na istraživanje pojma vlasnosti; dočim se kod posrednoga odgovaranja na pitanje o pojmu vlasnosti niti ne misli na to, da se postavi neki pojam vlasnosti, već se misli, da se govori o nečem, što ne stoji u nikakovoj svezi sa pojmom vlasnosti.

Napokon mnogi pisci postavljaju i onda, kad neposredno rješavaju pitanje o pojmu vlasnosti, više oznaka vlasnosti[3]. Pravilno

---

[1] Tako n. pr. veli *austrijski opći građanski zakonik* u §-u 431., da za prenos (stečenje) vlasnosti stvari nepokretnih treba, da je stečenje (njem. Erwerbungsgeschäft) upisano u javne knjige. *Randa* (Das Eigenthumsrecht nach österr. Recht mit Berücks. des gem. Rechts und der neueren Gesetzbücher § 17.) veli, da se po mnijenju austrijskih jurista vlasnost nad nekretninama stiče upisom (sc. vlasnosti) u javne knjige. — Kod toga se redovito niti ne opaža protuslovlje, u koje se pada, kada se veli, da se vlasnost stiče (t. j. nastaje) upisom vlasnosti, upisom stečenja, upisom tečevnoga posla, upisom vlasnika. Kako se može upisati vlasnost, koja tek upisom nastaje? Kako se može upisati stečenje i tečevni posao, kada se upisom vlasnost tek stiče? Kako se može upisati vlasnik, kada vlasnik upisom istom nastaje? Isp. glede toga protuslovlja: *Em. Strohal:* Zur Lehre vom Eigenthum an Immobilien, osobito § 1.

[2] Isp. § 354. austr. opć. grad. zak.; *Randa*: „Eigenthumsrecht" § 1.; *Krainz:* System des österreichischen allgemeinen Privatrechts I. § 192.

[3] N. pr. po *Windscheid-u* (Lehrbuch des Pandektenrechts I. § 167.) znači vlasnost, da je nekomu neka stvar vlastita, i opet veli W., da je vlasnost potpunost prava na stvar; po *Böcking-u* (Pandekten des römischen Privatrechts § 134. § a. i § h.) vlasnost je najjednostavniji, najneposredniji odnošaj osobe i stvari, i opet se biće ili narav vlasnosti nalazi u apstraktnosti i neodređenosti privatnoga gospodstva su-

Digitized by Google

se ipak ovakove usporedne oznake vlasnosti, postavljene istim piscem kod neposrednoga rješavanja pitanja o pojmu vlasnosti, međusobno ne protive, već se one većinom međusobno nadopunjuju. Radi toga ne će smetati samomu prijegledu nazorâ o pojmu vlasnosti, ako se uvaže ovakove oznake vlasnosti, koje su postavljene usporedno kod samoga neposrednoga rješavanja pitanja o pojmu vlasnosti.

§ 4. Nauka privatnoga prava podala je jur odavna vlasnosti tek sporedno mjesto uz pravo (i to koli uz pravo u subjektivnom smislu toli i uz pravo u objektivnom smislu). Protivnim pravcem, moglo bi se reći, krenula je nauka o narodnom gospodarstvu naročito u novije doba; protivnim pravcem krenule su nadalje socijologija i komparativna pravna znanost. Komparativna se pravna znanost u prvom redu bavi tek razlikama među pojavama vlasnosti i i braka u različnim narodima i državama, a tek kao podvrstama vlasnosti bavi se i ostalim pravima u subjektivnom smislu.

Nauka o narodnom gospodarstvu i socijologija u prvom redu govore o vlasnosti, a sporedno govore i o pravima u subjektivnom smislu, te pravilno supsumiraju pod pojam vlasnosti i sve ono, što se po nauci privatnoga prava imade smatrati tek kakovim drugim pravom u subjektivnom smislu. Naročito komuniste i drugi neprijatelji vlasnosti, kada napadaju vlasnost, ne misle pod vlasnošću tek ono, što se pod vlasnošću razumijeva u nauci privatnoga prava, nego obično razumijevaju pod vlasnošću također i veći dio t. zv. prava u subjektivnom smislu, — naročito razumijevaju pod vlasnošću imovinska prava.

Nauka privatnoga prava naročito u novije doba većinom uči, da je vlasnost tek jedno od prava u subjektivnom smislu.

Po (novijoj) nauci privatnoga prava: pravo u objektivnom smislu — t. j. zakoni, koji su opet izvaci iz same pravne znanosti, — po tom sama pravna znanost — stvara tek prava u subjektivnom smislu, a među ovima i vlasnost[1]. Glede vlasnosti napose običaje

bjektova nad tjelesnom stvarju kao predmetom subjektove volje, — i to u neodređenosti sposobnoj za različne odredbe (Bestimmungen), itd.

[1] Svakako se imade nazor, da pravo u objektivnom smislu stvara prava u subjektivnom smislu, smatrati vladajućim nazorom. *Arndts* (Lehrbuch der Pandekten § 21.) n. pr. smatra neprijepornim, da je *pravo u subjektivnom smislu podano od prava u objektivnom smislu* nekoj osobi gospodstvo volje na neku stvar. *Windscheid* (Lehrbuch des Pandektenrechts § 37.), nakon što je rekao, da je pravni poredak *pravo u objektivnom smislu,* veli, da je *pravo u subjektivnom smislu*

Digitized by Google

se reći, da je ona pravom u objektivnom smislu, koje je stvorila država, — ili da je ona samom državom — do prava u subjektivnom smislu uzdignuta faktična vlast subjekta nad objektom — dotično do prava u subjektivnom smislu uzdignut posjed; nu obično se na prosto kaže, da je vlasnost neko pravom u objektivnom smislu (dotično državom) stvoreno gospodstvo — odnosno pravo u subjektivnom smislu[2].

Pravilo, da pravo u objektivnom smislu stvara prava u subjektivnom smislu, može se smatrati temeljnim načelom današnje pravne znanosti u opće, a nauke privatnoga prava napose. Prema tomu temelju ne diže se nauka privatnoga prava nikada nad t. zv. pozitivno pravo, t. j. nad postavljene zakone, odnosno nad rezultate polučene jur u starijoj pravnoj znanosti, naročito nad rezultate polučene u rimskoj pravnoj znanosti. — Nad pozitivno pravo ne uzvisuju se niti oni pravnici[3], koji ne drže, da je pravo u objektivnom smislu toli odlučno po eksistenciju prava u subjektivnom smislu, te ne kažu izravno, da pravo u objektivnom smislu stvara pravo u subjektivnom smislu, već samo vele, da pravo u objektivnom smislu priznaje — štiti — zajamčuje — garantuje

podijeljena (verliehene) pravnim poretkom vlast ili gospodstvo volje. Osobito se žestoko bori za stvaralačku moć prava u objektivnom smislu *Krainz* (System des österr. allgemeinen Privatrechts § 24.). Krainz veli, da se *subjektivno pravo* može definovati ovako: ono je *objektivnim pravom stvorena* (geschaffene) vlast pojedinca nad pojedinim predmetom, pak nadopunjuje ovu definiciju tijem, da je *subjektivno pravo stvorena objektivnim pravom* i njime definitivno priznana vlast pojedinca nad pojedinim predmetom; poslije (— § 25.) opet oštro prigovara Bekker-u, što Bekker kaže, da pravo (t. j. pravo u subjektivnom smislu) imade država (a to će reći: objektivno pravo) priznavati, a ne traži, da ga ona imade stvarati — „dass er (t. j. Bekker) das Recht vom Staate (besser: vom objektiven Rechte) bloss anerkennen, nicht schaffen lässt". Nazor, da pravo u objektivnom smislu stvara prava u subjektivnom smislu toli je jako zavladao pravnom znanošću, da i sam *Affolter*, kojemu je pozivitizam današnje pravne znanosti zazoran radi toga, jer zahtijeva alogičnost, ipak (u razpravi: Der Positivismus in der Rechtswissenschaft u Archiv-u für öffentliches Recht XII. sv., str. 27.) veli, da je subjektivno pravo neka izjava stvaratelja pravnoga pravila, odnosno zakonodavca, povoljna za neku osobu („Das subjektive Recht ist eine günstige wohlvollende Aussage des Urhebers des Rechtssatzes, resp. des Gesetzgebers für ein Person").

[2] Tako napose uči legalna teorija opravdanosti vlasnosti.

[3] Pod nazivom „pravnici" razumijevaju se lih oni, koji se bave naukom privatnoga prava; barem oni sami prisvajaju to ime, te nazivlju sve ostale (pravne filozofe, nacijonalne ekonomiste itd.) nepravnicima.

Digitized by Google

prava u subjektivnom smislu. Oni bo također ne istražuju, odakle je ono, što pravo u objektivnom smislu priznaje, već im je sámo objektivno pravo vrelo čitavoj pravnoj znanosti; oni dapače najoštrije osuđuju svako istraživanje subjektivnoga prava, koje se diže nad objektivno pravo, nad zakone, koji postoje te koji čine pozitivno pravo (u objektivnom smislu) određene koje države. Prema tomu i ovi pravnici, — kada raspravljaju o pravima u subjektivnom smislu, a drže, da se njihova znanost ne ima širiti izvan pozitivnih zakona, i da izvan pozitivnih zakona ne ima prava, — uče, ako i ne izravno a to svakako neizravno, da su svemu pravu u subjektivnom smislu jedinim vrelom pozitivni zakoni — pravo u objektivnom smislu, — i da pravo u objektivnom smislu stvara prava u subjektivnom smislu[4].

Usljed načela, da pravo u objektivnom smislu stvara prava u subjektivnom smislu, gubi čitava pravna znanost — odnosno nauka privatnoga prava svaku znanstvenu podlogu. Po tom bo načelu čini ona samu sebe podlogom i mjerilom svomu istraživanju. Pored ovoga načela ne ima pravna znanost, — ili barem ne smije, da ima — izvan same sebe nikakovo drugo mjerilo. Postavi li pravna znanost kakovu vanjsku podlogu svomu istraživanju, — naročito postavi li podlogom svomu istraživanju kakove *prirodne pojave*, — ogrješuje se ona o temeljno načelo, da je vrelo svemu subjektivnomu pravu pravo u objektivnom smislu, te čini vrelom pravu u subjektivnom smislu nešto drugo, naime onakovu postavljenu podlogu. A postavlja li koji pravnik takovu vanjsku podlogu vrelom prava u subjektivnom smislu, izvrgava se najtežemu prigovoru, koji može stići današnjega pravnog učenjaka, naime, da uskrisuje naravno pravo[5].

Pošto pravna znanost tim načinom sama sebe čini svojom podlogom i svojim mjerilom, posvema je naravno, da njezini opisi i oznake pojedinih pojava, koje ona smatra pravima u subjektivnom smislu, ostaju posve neopredijeljene. Ta sudbina stigla je također,

---

[4] Radi toga definicijama prava u subjektivnom smislu, po kojima je ono nešto objektivnim pravom podano, pruženo („gewährt" oder „verliehen") ili dapače sámo priznano („anerkannt") njime, potpuno razložno prigovara *Krainz* (System des öst.allg. Privatrechts § 15.), da su one preuske, jer to nešto (vlast — Macht), što čini subjektivno pravo, nije objektivnim pravom sámo priznano, nego je njime upravo proizvedeno („geradezu hervorgebracht").

[5] Isp.: *Preuss:* Zur Methode juristischer Begriffskonstruktion u Schmoller-ovim Jahrbücher god. 1900. str. 360 i sl.

Digitized by Google

— i morala je stići — definicije vlasnosti, koje donosi današnja pravna znanost.

§ 5. Iz načela, da pravo u objektivnom smislu — zakoni ili sama država — stvara prava u subjektivnom smislu, a među ovima i vlasnost, mora se izvoditi, — u koliko se ne drži, da država i zakoni stvaraju prava u subjektivnom smislu, ne imajući svijesti o proizvodu svoga stvaranja, — da država i zakoni vrlo dobro znadu, što je vlasnost, t. j. što je proizvod njihova stvaranja. Prema tomu, da bi se ustanovio pojam vlasnosti, dovoljno je, da se pogleda u zakon, kako on određuje pojam vlasnosti: u zakonu određeni pojam vlasnosti jedini je pravi — valjani pojam. Prema tomu se načelu također i posao nauke privatnoga prava steže danas pravilno lih na to, da u najboljem slučaju pokaže i protumači, što zakoni smatraju vlasnošću. Mnogi pravnici izrijekom kažu, da se oznaka vlasnosti imade izvoditi samo iz zakona, odnosno iz pravničkih djela[1] — iz pravne znanosti. Ovi pravnici oštro osuđuju svako umovanje o pojmovima prava, koje se udaljuje od prava u objektivnom smislu odnosno od zakona, — ovakovo umovanje oni niti ne smatraju pravničkim umovanjem[2].

Usljed pravila, da je u zakonu postavljeni pojam vlasnosti jedinim pravim pojmom, te da se ne smiju stvarati pojmovi vlasnosti, koji bi se razlikovali od pojma postavljenoga u zakonu, gubi čitava nauka privatnoga prava svaku samostalnost, a — gotovo bismo rekli — i svaku znanstvenu vrijednost.

Prema tom pravilu imali bi se svi odgovori na pitanje o pojmu vlasnosti, koje podaje nauka privatnoga prava, ukazivati tek kao pojedine skupine odgovorâ, koje su se okupile oko pravorijeka pojedinih zakona (i država) glede pojma vlasnosti. Pošto su se svi današnji zakoni, a naročito oni dijelovi današnjih zakona, koji rade o pojmu vlasnosti razvili koliko toliko iz rimskoga prava, to bi se sve ove skupine odgovorâ na pitanje o pojmu vlasnosti imale reducirati na onu jednu skupinu odgovorâ, koja bi se imala okupljati oko pravorijeka, koji je o pojmu vlasnosti izreklo samo

[1] Tako među ostalima veli *Sagnet* (u Grande Encyclopedie Art. Propriété — XXVII, sv., str. 774.): „La notion de propriété, étant celle d' un droit, est tout d' abord une notion juridique, et c' est aux codes ou aux écrits des juristes .... qu' il convient d' en demander la definition".

[2] Tako napose: *Kierulf:* Theorie des gemeinen Civilrechts; *Bergbohm:* Jurisprudenz und Rechtsphilosophie.

Digitized by Google

rimsko pravo. Po tom bi također posao oko sakupljanja i sistematizovanja odgovorâ na pitanje o pojmu vlasnosti imao biti jošte lakši. Dovoljno bi naime bilo, da se jednostavno navede pravorijek, koji je izreklo rimsko pravo o pojmu vlasnosti, i da se tomu dodade tek nabrajanje ostalih odgovora na to pitanje, koji bi odgovori morali biti sa pravorijekom rimskoga prava istovetni, ili u najgorem slučaju sadržavati tek neko tumačenje toga pravorijeka.

Posao taj otegoćen je međutim usljed toga, što rimsko pravo nije izreklo nikakova ili bar nikakova jasna pravorijeka o pojmu vlasnosti. Takove pravorijeke počeli su izricati tek noviji zakoni, koje je nauka privatnoga prava naučila, da oni stvaraju vlasnost.

§ 6. Ako je vlasnost pravo u subjektivnom smislu, koje je stvoreno pravom u objektivnom smislu, tada to pravo u objektivnom smislu, — ne drži li se, da ono stvara prava u subjektivnom smislu ne imajući svijesti o proizvodu svoga stvaranja, — mora, prema današnjoj nauci, točno znati, što je stvorilo, odnosno kakovo je to pravo, koje je ono stvorilo.

Ali rimsko je pravo (današnjoj) nauci privatnoga prava na nepriliku u dvojem obziru.

Rimsko pravo s jedne strane ne postavlja nikakova pravorijeka o pojmu vlasnosti[1], t. j. prema temeljnom načelu današnje pravne nauke: rimsko pravo ne označuje proizvoda svoga stvaranja.

S druge se strane rimsko pravo (barem prividno) opire tomu, da bi vlasnost bila pravo u subjektivnom smislu, a po tom, da bi vlasnost bila nešto, što je stvorilo ili stvara pravo u objektivnom smislu.

Vrela rimskoga prava više puta postavljaju u opreku vlasnost i prava u subjektivnom smislu, te opet tjelesne stvari i prava u subjektivnom smislu (izuzevši vlasnost) kao netjelesne stvari. Time podjedno uspoređuju ta vrela prava u subjektivnom smislu tek sa objektom vlasnosti — s (tjelesnim) stvarima, smatrajući koli prava u subjektivnom smislu toli i objekte vlasnosti — stvarima.

---

[1] Time, što se kaže, da rimsko pravo nije postavilo pravovijeka o pojmu vlasnosti, ne kaže se, da ono nije u opće znalo, što je vlasnost. Ono je moglo smatrati vlasnost nečim toli opće poznatim, te o njegovim definicijama neovisnim, da je svaka definicija suvišna. — Posvema bi inače bilo, kada bi rimsko pravo kušalo, da postavi definiciju vlasnosti, ali ne bi sa takovom definicijom uspjelo. Nu za rimsko pravo može se reći, da nije niti kušalo, da postavi definiciju vlasnosti.

Digitized by Google

Tako napose veli *Gaius* u l. 30. D, de nox. act. 9. 4.: „. . . si domini sint, sive aliquod in ea re ius habeant, qualis est creditor et fructuarius". *Ulpianus* veli u l. 13. § 1. D. de damno infecto 39. 2.: „Sive corporis dominus, sive et, qui ius habet, utputa servitutem, de damno infecto caveat, . . ." *Gaius* u l. 19. pr. D. eod. veli: „. . . sive domini sint, sive aliquod in ea re ius habeant, qualis est creditor, et fructuarias, et superficiarius". *Ulpianus* u l. 8. D. de aqua 39. 3. veli: „. . . Et generaliter, sive in corpore, sive in iure loci, ubi aqua oritur, vel in ipsa aqua habeat quis ius, voluntatem eius esse spectandam placet". U § 2. I. de rebus incorporal. 2. 2. veli se: „Incorporales autem sunt, quae tangi non possunt, qualia sunt ea, quae in iure consistunt, sicut hereditas, ususfructus, usus, obligationes quoquo modo contractae". *Gaius* u Inst. 4. 3.: „In rem actio est, quum aut corporalem rem intendimus nostram esse aut ius aliquod nobis competere veluti utendi . . ."

Pored svega toga, što se vrela rimskoga prava prema navedenim ulomcima protive tomu, da bi se vlasnost uvrstila među prava u subjektivnom smislu, odnosno pored svega toga, što vrela rimskoga prava postavljaju vlasnost u opreku sa pravima u subjektivnom smislu, te ova smatraju tek netjelesnim stvarima, ipak imade mnogo pravnika, koji uče, da vrela vele, da je vlasnost pravo u subjektivnom smislu. — Imade također pojedinih ulomaka iz vrela, iz kojih bi se moglo zaključivati, da su i vrela rimskoga prava smatrala vlasnost pravom u subjektivnom smislu. Na ove se pako ulomke pozivlju pojedini pravnici, da bi dokazali, da je i po vrelima rimskoga prava vlasnost pravo u subjektivnom smislu.

Među takove ulomke spadaju napose: L. 1. § 3. i f. C. de assertione tollenda 7. 17, *(Iustinianus)*, u kojoj se veli: „. . . etsi domini sint, suo iure privabuntur"; u ovom se međutim ulomku ne govori o pravu vlasnikovu, već o pravu robova gospodarevih; pravo pako gospodarevo nad robom, premda se zove dominium, kao što i vlasnost, ipak se u mnogome razlikuje od vlasnosti; nadalje mogla bi se riječ „ius" u tom odlomku tako tumačiti, da se njome ne razumijeva čitavo pravo na roba, nego samo ius vocationis in servitutem[2]. — L. 8. § 1. C. de praescript. XXX vel

[2] L. 1. § 3. C. de assertione tollenda 7. 17. glasi: „Scire vero eos volumus, qui aliquem ad servitutem vocant, quod, si post primam accusationem in quocunque iudicio vel ex divali iussione factam, et admonitionem ei oblatam, qui servus esse dicitur, in alio iudicio eum accusaverint (praeterquam si eius occasionem ipse, qui servus esse dicitur, praestiterit), etsi domini sint, suo iure privabuntur".

Digitized by Google

XL ann. 7. 39. *(Iustinianus)*, u kojoj se veli: „Sin vero nullum ius in eadem re quocunque tempore habuit, tum licentia sit priori domino vel creditori . . .“; ovdje se također ne radi o vlasnosti kao subjektivnom pravu, nego se radi o pravu praescribenta, koji nije vlasnik. Najviše je jošte u prilog nazoru, da je vlasnost po vrelima rimskoga prava pravo u subjektivnom smislu, l. 5. § 9. D. de operis novi nuntiatione 39. 1. *(Ulpianus* odnosno *Sextus Pedius)*, u kojoj se veli; „. . . impositiciam, quum quis, posteaquam ius suum deminuit, alterius auxit, hoc est, posteaquam servitutem aedibus suis imposuit, contra servitutem fecit“. Nu ovdje se također može razumijevati, da se ne radi o samoj vlasnosti u cijelosti kao pravu u subjektivnom smislu, već da se radi o nekom ius utendi kao ovlasti, koju inače sadržaje vlasnost, a koja se ovlast osnutkom služnosti umanjuje.

Nadalje imade ulomaka iz vrela rimskoga prava, o kojima se veli, da se u njima govori o pravu vlasnosti — ius dominii — ius proprietatis.

Među takova mjesta spada napose l. 4. C. de religiosis et sumt. fun. 3. 44. *(Alexander)*, u kojoj se veli: „Si sepulcrum monumenti appelatione significas, scire debes, iure dominii id nullum vindicare posse . . .“ Ovdje se, kako se iz samih navedenih riječi vidi, ne radi o pravu, koje bi bilo vlasnost, odnosno koje bi bilo pravo vlasnosti, nego se radi o pravu, koje sadržaje, dotično ima vlasnost, i to o pravu vindikacije. Nadalje navodi se u dokaz, da su vrela rimskoga prava poznavala „ius proprietatis“ l. 5. i. f. C. de distractione pignorum 8. 28. *(Alexander)*, u kojoj se veli: „. . . improba alienatio proprietatis tuae ius non auferet“. Ovdje se također radi samo o jednom vlasnikovom pravu, o jednom pravu — ovlasti, koju obuhvata vlasnost, — i to o pravu, kako se iz drugih riječi toga ulomka, te iz čitavoga titula, u koji je taj ulomak uvršten, razabire, — o pravu vlasnika založene stvari, da založenu stvar otkupi.

§ 7. Daljnju zapreku nauci, da pravo u objektivnom smislu — zakoni — stvara prava u subjektivnom smislu, a među ovima vlasnost, čini, kako je jur navedeno, rimsko pravo time, što u opće ne postavlja nikakove definicije vlasnosti, i što ničim ne dokazuje, da si je svijesno svoje stvaralačke moći, a po tom i zadaće, po kojoj bi imalo, da opiše te da označi proizvod svoga rada.

Nasuprot činjenici, da vrela rimskoga prava ne postavljaju definicije vlasnosti, dapače da niti ne predočuju, ne opisuju

Digitized by Google

vlasnosti tako, da bi se po njima mogla postaviti neka definicija vlasnosti, — uči se, kako je već u §-u 6. navedeno, da je po vrelima rimskoga prava vlasnost pravo u subjektivnom smislu.

Nadalje se uči, da je po vrelima rimskoga prava vlasnost gospodstvo — moć — vlast, da vrela označuju vlasnost riječju „potestas", koja riječ odgovara riječi „gospodstvo (Herrschaft)".

U dokaz, da je prema vrelima rimskoga prava vlasnost gospodstvo — potestas, običaje se pozivati na l. 2. D. de his, qui sui vel al. iur. sunt 1. 6. *(Ulpianus* odnosno rescriptum *Divi Pii)*, u kojoj se veli: „Dominorum quidem potestatem in suos servos illibatam esse oportet . . ." Nu ovdje se ne radi o vlasnosti, nego se radi o gospodarima robova, te o njihovoj vlasti nad robovima, i to napose o vlasti gospodarâ robova, da smiju svoje robove kazniti. Vlast pako nad robovima ne identificira se uvijek u vrelima s vlašću, koja se proteže lih na stvari, — s vlašću, koja bi imala tvoriti vlasnost, dočim se robovi u vrelima u mnogome izjednačuju osobama.

U l. 215. D. de verborum significatione 50. 16. nabraja *Paulus* sva značenja riječi „potestas", nu značenje „vlasnost (dominium)" podaje se u tom ulomku riječi „potestas" samo „in persona servi". Osim toga veli Paulus u tom ulomku, da Sabinus i Cassius uče, da po lex Atinia dolazi ukradena stvar „in potestatem domini, et si eius vindicandae potestatem habuerit". Nu niti prema nazoru Sabinjana ne ima da naznačuje riječ „potestas" u lex Atinia samu vlasnost, a pogotovo ne ima ta riječ da iscrpljuje čitavu sadržinu pojma vlasnosti, već jedino označuje ta riječ, kako se iz predašnje stavke istoga ulomka razabire[1], ovlast, moć, mogućnost neke osobe, da imade neku stvar kod sebe, — ta je pako osoba slučajno u ovom slučaju, o kom Paulus navodi Sabinus-a i Cassius-a, vlasnik, dočim u predašnjem slučaju — predašnjoj stavci istoga ulomka — ne mora da bude vlasnik.

U protuslovlju sa l. 215. D. de verb. signif. 50. 16. podaje se u §-u 4. I. de usufructu 2. 4. riječi „potestas" značenje, koje bi

[1] L. 215. D. de verborum significatione 50. 16. (Paulus) glasi: „Potestatis verbo plura significantur: in persona magistratuum imperium, in persona liberorum patria potestas, in persona servi dominium. At quum agimus de noxae deditione cum eo, qui servum non defendit, praesentis corporis copiam facultatemque significamus. In lege Atinia in potestatem domini rem furtivam venisse videri, et si eius vindicandae potestatem habuerit, Sabinus et Cassius aiunt".

Digitized by Google

zadovoljavalo sadržini vlasnosti. U §-u 4. I. de usufructu 2. 4. veli se naime: „Quum autem finitus fuerit usufructus, revertitur scilicet ad proprietatem et ex eo tempore nudae proprietatis dominus incipit plenam in re habere potestatem". Prema §-u 4. I. cit. bi po tom riječ „potestas" zbilja značila „vlasnost (proprietas — dominium)", i to u tom pravcu, da se njome upozori na opsežnost utjecanja ili mogućnosti utjecanja subjekta vlasnosti na objekat vlasnosti.

Kada bi se prema §-u 4. I. cit. uzelo usprkos l. 215. D. de verb. signif. 50. 16., da je prema vrelima vlasnost potestas, ipak ne bi se sa samom tom oznakom mnogo postiglo, naročito ne bi ta oznaka podavala onakovu definiciju vlasnosti, kakovu bi joj morao podati svijesni stvaralac vlasnosti. Sama riječ „potestas" nije niti najmanje jasnija od riječi vlasnost, te je dapače već Paulus pronašao shodnim, da nabroji sva značenja riječi „potestas", dočim nije nitko pronašao nužnim, da nabroji značenja riječi vlasnost. Osim toga izvan svake je sumnje, da riječ potestas znači i koješta drugo osim vlasnosti, kako to najbolje pokazuje l. 215. D. cit., a u §-u 4. I. cit. nije navedena nikakova razlika među „potestas", koja stvara vlasnost, i drugim vrstama ili značenjima riječi „potestas". §. 4. I. cit. i ne ima svrhe, da postavi kakovu (točnu) definiciju vlasnosti.

Danas se riječju „gospodstvo — vlast (Herrschaft — Macht)", koja se uzimlje sinonimnom sa riječju „potestas", vrlo često označuje pravo u subjektivnom smislu u opće, te se dapače uči, da kada vrela vele, da je vlasnost potestas, time podjedno vele, da je vlasnost pravo u subjektivnom smislu. Nu da postane neko gospodstvo prema današnjoj nauci pravom u subjektivnom smislu, treba da to gospodstvo bude osnovano po pravu u objektivnom smislu. Vrela rimskoga prava kao što se protive, da bi vlasnost bila pravo u subjetivnom smislu, isto tako ne vele, da bi neko gospodstvo bilo vlasnost, kada bi bilo osnovano po pravu u objektivnom smislu, — odnosno da bi vlasnost bila neko gospodstvo osnovano po pravu u objektivnom smislu, ili da bi, kako se danas obično veli, vlasnost bila pravno gospodstvo.

Jošte imadu manje oslona u vrelima rimskoga prava druge u današnjoj nauci privatnoga prava običajne oznake vlasnosti. Tako napose ne ima u vrelima nikakova oslona danas dosta običajna oznaka vlasnosti „odnošajem". Vrela u opće ne imadu ni riječi, koja bi odgovarala riječi „odnošaj (Verhältniss)".

Digitized by Google

Za riječ „veza“, kojom se također danas dosta često označuje vlasnost, imadu doduše vrela rimskoga prava riječ „vinculum“ (n. pr. kod obveza), nu nigdje se u vrelima ni iz daleka ne kaže, da je dominium ili proprietas neki vinculum među subjektom i objektom vlasnosti. *Puntschart*[2] uči, da se vrela služe riječju „causa“ mjesto riječi „vinculum“, naročito da se u l. 2. C. de postlim. reversis 8. 51. imade razumijevati pod „causa“ „veza (Verband)“. — Nu ako vrela jednom i zamjenjuju riječ „vinculum“ sa riječju „causa“, te ako se i govori uz vlasnost o nekoj causi, ne ima se ipak pod riječju „causa“ razumijevati veza među subjektom i objektom vlasnosti, koja bi stvarala vlasnost, ne ima se razumijevati oznaka vlasnosti. Tako se napose ne ima, dapače i ne može razumijevati pod riječju „causa“ oznaka vlasnosti u ulomcima navedenim po Puntschartu, t. j. u l. 67. D. de contr. empt. 18. 1., l. 2. pr. D. de statu lib. 40. 7., l. 9. § 3. D. eod., l. 12. § 2. D. fam. ercisc. 10. 2. itd.

Najviše bi jošte imala oslona u vrelima rimskoga prava oznaka vlasnosti pripadnošću i odnošajem pripadnosti. Vrela ne kažu doduše ni da je vlasnost neka pripadnost, neki odnošaj pripadnosti, nu često se u vrelima kaže umjesto — aliquis habet dominium rei ili alicui pertinet dominium rei, — aliquis habet rem ili alicui pertinet res. Dakako da sa ovakovim zamjenama nije jošte ni iz daleka podana definicija vlasnosti, naročito nije sa ovakovim zamjenama podana onakova definicija, kakova se može tražiti od svijesnoga prava u objektivnom smislu, koje stvara prava u subjektivnom smislu, a među njima i vlasnost.

Vrela rimskoga prava umjesto da označuju samu vlasnost pravom u subjektivnom smislu ili gospodstvom odnosno potestas, označuju pravom u subjektivnom smislu (ius) i moću (potestas) tek pojedine, kako se danas običaje reći, ovlasti, koje u konkretnim slučajevima obuhvata vlasnost. Tako se napose govori o „potestas rei alienandae“, koju da ne ima onaj, koji nije vlasnik; tako u pr. I. quib. alien. lic. 2. 8. Nadalje veli se, da je moje ono, nad čim imam „ius vindicandi“, u l. 49. § 1. D. de rei vindic. 6. 1. *(Celsus)*; u l. 215. D. de verb. signif. 50. 16. *(Paulus)* govori se pako, kako je jur navedeno, o „potestas rei vindicandae“. U l. 163. D.

[2] Die moderne Theorie des Privatrechts und ihre grundbegriffliche Mängel, str. 55 i sl.

Digitized by Google

de reg. iuris 50. 17. *(Ulpianus)* govori se o ius donandi, vendendi et concedendi[3].

§ 8. Veći dio pravnika u opće, a romanista napose priznaje, ako i ne izrično, a to barem mučke, da rimsko pravo nije podalo odgovora na pitanje o pojmu vlasnosti, — da rimsko pravo nije postavilo definiciju vlasnosti. Tješi se pako ta većina nad tim propustom rimskoga prava, — koji u velikoj mjeri vrijeđa načelo, da tek pravo u objektivnom smislu stvara prava u subjektivnom smislu u opće, a vlasnost napose, — time, što veli, da rimski pravnici nijesu bili skloni pravnim apstrakcijama i da u opće nijesu voljeli postavljati definicija. Takovo međutim ispričavanje rimskoga prava ne može ništa koristiti. Jer ako je rimskim pravnicima zbilja bilo zazorno postavljanje definicija pojedinim vrstama prava u subjektivnom smislu, a naročito najznatnijemu među tima — vlasnosti, te ako stoji, da pravo u objektivnom smislu, t. j. ono, što su naučali rimski pravnici, stvara sva subjektivna prava, — tada rimski pravnici i rimsko pravo nije bilo ni iz daleka doraslo onoj uzvišenoj zadaći, koju mu današnji pravnici podavaju, čineći ga prastvoriteljem svih današnjih prava u objektivnom smislu i svih današnjih prava u subjektivnom smislu.

Posvema inače od hvaljenoga rimskoga prava, — i, kako *Dahn*[1] veli, za današnje pravnike biblije očitovanoga nepogrješivoga rimskoga prava, koje jedino čini blaženim, — postupa današnja pravna nauka. Današnja pravna nauka, a pogotovo današnji zakonici, u potpunoj svijesti svoje uzvišene zadaće i u potpunoj svijesti svoje stvaralačke moći, ne samo ne propuštaju donijeti definiciju najznatnijega prava u subjektivnom smislu — vlasnosti, — nego povrh toga obiluju definicijama i za svako najneznatnije pravo u subjektivnom smislu.

Uza sve to, što je današnja pravna znanost svijesna svoje (odnosno njenoga izvatka — zakonika) stvaralačke moći napram pravima u subjektivnom smislu, a naročito napram vlasnosti, ipak se vrlo mnogi pravnici žacaju, da označe vlasnost pravom u subjektivnom smislu, odnosno da ju označe nečim, što je proizvod pravne nauke — proizvod zakonika. Žacaju se pako ovi pravnici, da označe vlasnost pravom u subjektivnom smislu, ponajviše radi toga, jer

[3] Isp. također: l. 1. § 3. i. f. C. de assert. tollenda 7. 17.; l. 4. C. de religios. et sumt. fun. 3. 44.; l. 5. i. f. C. de distractione pignorum 8. 28.

[1] U: Vernunft im Recht (ocjena Ihering-ova Zweck im Recht) str. 1.

Digitized by Google

se pravrelo sve pravne znanosti — rimsko pravo — opire tomu, da bi vlasnost bila pravo u subjektivnom smislu. Radi toga otpora, koji pokazuju vrela rimskoga prava nazoru, da bi vlasnost bila, — da bi vlasnost spadala među prava u subjektivnom smislu, ne bi se u opće smjela vlasnost ubrajati među prava u subjektivnom smislu.

Pošto ipak s jedne strane nauka o vlasnosti spada u pravnu nauku, odnosno u pravo u objektivnom smislu, te se u nauci o vlasnosti opisuje sama vlasnost, a pošto se s druge strane pravilno smatra ono, što se u pravu u objektivnom smislu opisuje, objektom njegove stvaralačke moći, t. j. pravom u subjektivnom smislu[2], — to se (prema načelu, da pravo u objektivnom smislu stvara prava u subjektivnom smislu) mora uzeti, da je vlasnost pravo u subjektivnom smislu. Radi toga većina (današnjih) pravnika usprkos vrelima rimskoga prava označuje vlasnost pravom u subjektivnom smislu[3].

---

[2] Isp. n. pr. § 1. austrij. općega građanskoga zakonika: „Skup zakona, koji ustanovljuju (njem.: bestimmt werden) posebnička prava i dužnosti stanovnika države među sobom, čini pravo građansko u istoj državi.“ Zasada ova odnosno ona u tekstu navedena prvi je tek izvod iz načela, da pravo u objektivnom smislu stvara prava u subjektivnom smislu.

[3] Napose označuje vlasnost pravom (u subjektivnom smislu) *Code Civil* (Napol.) art. 544.; dočim *opći austrijski građanski zakonik* u §-u 354. veli, da se vlasnost može smatrati kao pravo. Nadalje označuju vlasnost pravom: *Glück:* Ausf. Erläuterung der Pandecten sv. VIII. (9. izd.) str. 36.; *Thibaut:* System des Pandecten-Rechts § 528.; *Mackeldey:* Lehrbuch des römischen Rechts (13. Fritz-ovo izdanje) II. sv. § 237. (nu on veli, da je vlasnost samo po naravi pravo, dočim je po pojmu i biću neka proprijetetnost tjelesne stvari; — ipak se ovo razlikovanje ne ima ozbiljno shvatiti, jer u §-u 240. veli sam Mackeldey, da je vlasnost po svom pojmu — pravo); *Hasse:* Von der ehelichen Gütergemeinschaft str. 28.; *Guyet:* Bemerkungen aus dem röm. Oeconomierechte u Archiv-u für civil. Praxis 17. sv. str. 31.; *Seuffert:* Prakt. Pandektenrecht § 120.; *Puchta:* Institutionen § 231. (pored oznake vlasnosti gospodstvom), Pandekten § 144.; *Göschen:* Vorlesungen über das gemeine Civilrecht § 223.; *Sintenis:* Das prakt. gemeine Civilrecht § 47.; *Arndts:* Lehrbuch der Pandekten § 130.; *Keller:* Pandekten § 112.; *Windscheid:* Lehrbuch des Pandektenrechts (6. izd.) § 167.; *Dernburg:* Pandekten I. § 192.; *Accarias:* Précis de droit romain I. n. 200.; *Unger:* System des österr. allgemeinen Privatrechts (4. izd.) I. str. 524. (pored oznake vlasnosti gospodstvom na istoj strani i na str. 525., i skupom vlast na str. 527.); *Gerber:* Deutsches Privatrecht § 76.; *Altsmann:* Das

Digitized by Google

§ 9. Neki pravnici uviđajući, da pravo u objektivnom smislu nije jedino vrelo — stvaratelj vlasnosti, a ipak ne želeći posvema prekinuti sa temeljnim načelom današnje pravne nauke, — da naime pravo u objektivnom smislu stvara prava u subjektivnom smislu, a među ovima i vlasnost, — ustrajaju pored vlasnosti, koja da nije pravo u subjektivnom smislu, posebno pravo vlasnosti, koje da je potpuno pravo u subjektivnom smislu, stvoreno pravom u objektivnom smislu[1]. Nu naziv „pravo vlasnosti" pored naziva „vlasnost" javlja se i u pisaca, koji ne misle na to, da se pod vlasnošću ne bi imalo razumijevati pravo u subjektivnom smislu, dočim bi se samo pod pravom vlasnosti imalo razumijevati pravo u subjektivnom smislu. Većina pravnika ne čini nikakove razlike među vlasnošću i pravom vlasnosti[2], neki dapače

---

Recht des bürg. Gesetzbuches (8. izd.) § 73.; *Girtaner:* Die Rechtsstellung der Sache und der Eigenthumsbegriff u Ihering-ovim Jahrbücher sv. III. str. 67.; *Pesch:* Liberalismus, Socialismus und christliche Gesellschaftsordnung str. 196.; *V. Cathrein:* Privateigenthum im Lichte des Naturrechts u Stimmen aus Maria-Laach sv. 33. str. 342.; *Max Wirth:* Grundzüge der National-Oekonomie I. sv. (4. izd.) str. 377.; *Dühring:* Cursus der National- und Social-Ökonomie (2. izd.) str. 282.; *P. Leroy-Beaulieu:* Traité d' économie politique I. sv. str. 533.; *Laveleye-(Bücher):* Ureigenthum 1. kap.; *Bruder* u Görres-ovu Staatslexikon-u. Art. Eigenthum (II. sv. str. 509.); *Sagnet* u Grande Encyclopédie, Art. Propriété (sv. 27. str. 774.); itd., itd.

[1] Takovu napose razliku među vlasnošću i pravom vlasnosti postavlja *B. Leist* (u svom djelu Ueber die Natur des Eigenthums), koji pod vlasnošću razumijeva faktično organizovani vlasnički odnošaj, dočim pod pravom vlasnosti razumijeva pravno organizovani — pravni odnošaj. Sličnu razliku hoće da postavi među vlasnošću i pravom vlasnosti *Lor. v. Stein* (u djelu: Die drei Fragen des Grundbesitzes und seiner Zukunft str. 39.), koji pored toga prekorava pravnu znanost, da ne zna, što je vlasnost.

[2] Tako *Austrijski opći građanski zakonik* upotrebljava izmjenice za jedno te isto naziv „pravo vlasnosti" (isp. n. pr. naslov 2. pogl. II. djela, pa §§-e 355. i 357.) i naziv „vlasnost" (isp. n. pr. naslove §§-a 355. i 357., pa § 358.). Isto značenje daju nazivu „vlasnost" i nazivu „pravo vlasnosti" među ostalima: *Böcking:* Pandekten II. § 134.; *Dernburg:* Pandekten I. § 192.; *Mayns:* Droit romain I. § 180.; *Accarias:* Droit romain I. n. 200.; *Unger:* System des österr. allgemeinen Privatrechts I. sv. § 61.; *Krains:* System des österr. allgemeinen Privatrechts I. sv. § 192.; *Randa:* Eigenthumsrecht str. 1.; *G. Hartmann:* Rechte an eigener Sache u Ihering-ovim Jahrbücher sv. 17. str. 70. i sl.; *M. Wirth:* Grundzüge der National-Oekonomie I. sv. str. 277. i sl.; *Pesch:* Liberalismus etc. str. 196. i sl.; itd., itd.

Digitized by Google

poriču, da bi postojala kakova razlika među vlasnošću i pravom vlasnosti[3]. Neki pisci postavljaju opet sasma druge razlike među vlasnošću i pravom vlasnosti nego li su razlike prije navedene[4]. Imade opet pisaca, koji postavljaju pored naziva „vlasnosti" nazive: „vlasnost kao pravo"[5], „vlasnost u smislu prava"[6], nadalje se govori o vlasnosti u podmetnom (subjektivnom) smislu i o vlas-

[3] Tako: *Göschen:* Vorlesungen § 223.; *Windscheid:* Lehrbuch des Pandektenrechts § 167.

[4] Tako: *Puntschart:* Die moderne Theorie des Privatrechts str. 74., koji razumijeva pod vlasnošću neku pravnu vezu, dočim pod pravom vlasnosti neku potpunost vlasti; *Ahrens:* Naturrecht II. sv. (6. izd.) str. 107., koji veli, da se pod vlasnošću razumijeva neki odnošaj vlasti, dočim pravo vlasnosti prikazuje pravne nazore i forme, kojima se vlasnost uređuje. Nu ta razlika Ahrens-ova među vlasnošću i pravom vlasnosti, kao i daljna razlika među pravom vlasnosti u objektivnom pogledu i pravom vlasti u subjektivnom pogledu, ne ima se ozbiljno uzeti, jer Ahrens sve skupa miješa. Ahrens naime veli dalje, da se pravo vlasnosti u objektivnom pogledu javlja u pravnim normama, koje uređuju ove (vlasničke) odnošaje, pravo vlasnosti pako u subjektivnom pogledu da se javlja u ovlastima određenim ovim normama, od kojih je ovlasti svaka, kao sticanje, posjed itd., podvrgnuta u različnim pravcima granicama, koje imade da uređuje pravo vlasnosti. — Ahrens tvrdi, da poput njega razlikuje vlasnost od prava vlasnosti Unger (System des österr. Privatrechts str. 524.). Nu to nije istina; Unger ne čini razlike među vlasnošću i pravom vlasnosti, — isp. gore op. 2. na str. 214. — Ahrens-u sličnu razliku među pravom vlasnosti i vlasnošću čini *Schmoller*: Grundriss der allgemeinen Volkswirtschaftslehre I. str. 388., koji pod pravom vlasnosti razumijeva skup pravnih pravila, koja ustanovljuju ovlasti i zabrane koristovanja osoba i socijalnih organa među njima nad materijalnim objektima vanjskoga svijeta; a pod vlasnošću razumijeva u prvom redu skup ovlasti koristovanja, kojima se druge isključuje, po tom pravo upotrebe, prodaje, ostavljanja nasljednicima itd., u drugom redu veli, da uključuje pravo vlasnosti uvijek neka ograničenja i dužnosti. Prema tome Schmoller također miješa naziv i značenje „vlasnost" sa nazivom i značenjem „pravo vlasnosti".

[5] Tako *Austrijski opći građanski zakonik* razlikuje „vlasnost" na prosto i „vlasnost smatranu kao pravo"; pod prvom razumijeva u §-u 353. ono, što se inače smatra objektom vlasnosti, — samu stvar, pod potonjom pako razumijeva u §-u 354. neku vlast — bolje reći prema njemačkom tekstu neku ovlast (Befugniss). *Ofner:* Sachenrecht § 22. razlikuje vlasnost na prosto od vlasnosti kao pravo, te za prvu veli, da je odnošaj (Verhältniss), a za potonju, da je ovlast (Befugniss).

[6] Tako *Lasson:* System der Rechtsphilosophie § 54. 2. razlikuje od vlasnosti vlasnost u smislu prava.

Digitized by Google

nosti u predmetnom (objektivnom) smislu[7]; svi ovi pisci podavaju također različnim ovim nazivima različna značenja, te su upravo za volju različnih značenja i različnih pojmova stvorili različne nazive. — Mnogi pravnici izbjegavaju naziv „pravo vlasnosti“[8]. Imade konačno pisaca, koji se protive nazivu „pravo vlasnosti“[9].

§ 10. Da se izbjegne sukob sa vrelima rimskoga prava, toga prastvoritelja sviju prava u subjektivnom smislu u opće a vlasnosti napose, s jedne strane, a s druge strane da se ne povrijedi načelo, da pravo u objektivnom smislu stvara vlasnost i druga subjektivna prava, i da po tom ostane vlasnost uza sva vrela rimskoga prava ipak pravo u subjektivnom smislu, — običaje se vlasnost onako označivati, kako se običaje označivati i pravo u subjektivnom smislu. Značajno je kod toga, da oni pisci, koji ovako neizravno označuju vlasnost pravom u subjektivnom smislu, druga prava u subjektivnom smislu, n. pr. služnosti, založno pravo itd., izravno označuju pravima (u subjektivnom smislu)[1].

Ovakovo neizravno označivanje vlasnosti pravom u subjektivnom smislu sastoji se poglavito u tom, da se vlasnost u prvom redu označi nečim, čime se označuje pravo u subjektivnom smislu, apstrahirajući utjecaj prava u objektivnom smislu na sastav prava u subjektivnom smislu (n. pr. označuje se vlasnost isto kao i pravo u subjektivnom smislu — gospodstvom — vlašću bez obzira na ovis-

[7] Tako *Austrijski opći građanski zakonik* razlikuje „vlasnost u smislu predmetnom (objektivnom)“ (naslov §-a 353.) i vlasnost u smislu „podmetnom (subjektivnom)“ (naslov §-a 354.).

[8] Tako: *Glück* Pandecten sv. VIII. (7. izd.) str. 36. i sl., ali Glück razlikuje vlasnost (Eigenthum — proprietas) od vlastitosti (Eigenheit — proprietas); *Puchta:* Institutionen § 231. i sl.; *Arndts:* Pandekten I. § 130. i sl.; *Cosack:* Lehrbuch des deutschen bürgerlichen Rechts II. § 195. i sl.; *Wagner:* Grundlegung der politischen Oekonomie (I.) 2. dio 2. i 3. knj.

[9] Naročito *Pagenstecher:* Die römische Lehre vom Eigenthum § I. § 2.

[1] Tako n. pr. *Austrijski opći građanski zakonik* označuje vlasnost stvarju (§ 353.) i ovlašću (i to samo vlasnost smatranu kao pravo § 354.), dočim pravo zaloga (§ 447.) i pravo služnosti (§ 472.) označuje pravom. *Böcking* (Pandekten des röm. Privatrechts) označuje vlasnost nekim pravnim gospodstvom (Privatrechtsherrschaft — § 134. § h.), dočim služnosti označuje pravima (§ 160. § a.), te govori o vlasnosti (1. odio 2. knjige) u opreci sa stvarnim pravima (2. odio 2. knjige). *Krainz* (System des österr. allgemeinen Privatrechts) označuje vlasnost odnosno pravo vlasnosti nekom pravnom vlašću (§ 192.), dočim n. pr. služnost (§ 247.) i pravo zaloga (§ 267.) označuje pravom; itd.

Digitized by Google

nost te vlasti o pravu u objektivnom smislu); zatim se nadopunjuje ta oznaka, kao i ista oznaka subjektivnoga prava, do potpunoga subjektivnoga prava time, da se kaže, da je ono, što se razumijeva pod tom oznakom osnovano po pravu u objektivnom smislu, — ili u kratko, da je ono pravno.

Ovakovo neizravno označivanje vlasnosti pravom u subjektivnom smislu ne sadržaje podnipošto potpune oznake vlasnosti pravom u subjektivnom smislu. Na ovu nepotpunost upozoruje već ono hotimično izbjegavanje izravnoga označivanja vlasnosti pravom u subjektivnom smislu. Ne sadržaje pako ovakovo neizravno označivanje potpunoga označivanja vlasnosti pravom u subjektivnom smislu, jer ono, čime se vlasnost u prvom redu označuje (n. pr. gospodstvo — vlast), ma da i jest po pravu u objektivnom smislu osnovano, ne odgovara uvijek, a pogotovo ne odgovara potpunoma onomu, što bi se moglo prema nazoru istoga pisca uvrstiti među subjektivna prava, u koliko bi bilo osnovano po pravu u objektivnom smislu[2]. Ne sadržaje ovakovo neizravno označivanje potpunoga označivanja vlasnosti pravom u subjektivnom smislu također i radi toga, jer običajna nadopuna — onoga nečega, čime se označuje vlasnost i pravo u subjektivnom smislu apstrahirajući utjecaj prava u objektivnom smislu, — sa „pravno", „pravna" (n. pr. gospodstvo, vlast), ne podaje uvijek tomu nečemu značenje, da je to nešto po pravu u objektivnom smislu stvoreno (osnovano) (kako to biva sa nadopunom prve oznake subjektivnoga prava), već podaje tomu nečemu tek neku opću karakteristiku dobrote — valjanosti — pravednosti — a najčešće opravdanosti. Naročito ne podaje ta nadopuna „pravno", „pravna" (n. pr. gospodstvo, vlast) značenje, da je to nešto po pravu u objektivnom smislu stvoreno, u onim slučajevima, u kojima dotični pisac za nadopunu nečega do prava u subjektivnom smislu traži osobitu aktivnost prava u objektivnom smislu[3]. Imade napose i pisaca, koji se služe ovakovom nado-

[2] Tako se vlasnost označuje obično gospodstvom, dočim se pravo u subjektivnom smislu obično označuje vlašću. Isp. dolje § 11. op. 2. Dokazom, da se ono nešto, čime se u prvom redu označuje vlasnost, ne smatra nečim, što bi stvaralo pravo u subjektivnom smislu, apstrahirajući utjecaj prava u objektivnom smislu, služi također činjenica, da se vlasnost označuje tim nečim pored oznake vlasnosti pravom, te se to nešto postavlja tek posebnom kvalifikacijom prava, koje tvori vlasnost. Označuje se naime vlasnost pravom gospodstva. — Isp. dolje § 12.

[3] Tako u §-u 4. op. 1. navedeni žestoki zagovornik stvaralačke moći prava u objektivnom smislu, ***Krains*** (System des österr. allge-

Digitized by Google

punom „pravna“, a ipak su žestoki protivnici nazora, da bi vlasnost bila (subjektivno) pravo[4]. Imade opet vrlo mnogo pisaca, koji u opće izostavljaju dodatak „pravno“, „pravna“ (gospodstvo, vlast).

§ 11. Najčešće nadomještava se izravna oznaka vlasnosti pravom u subjektivnom smislu — u prvom redu oznakom vlasnosti „gospodstvo — vlast — moć (Herrschaft — Beherrschung — Macht — Gewalt)“[1]. Oni, koji ovako označuju vlasnost, pravilno označuju isto tako i pravo u objektivnom smislu, jedino se pravo u subjektivnom smislu voli označivati vlašću (Macht), kao neka blaža pojava, dočim se vlasnost voli označivati gospodstvom (Herrschaft), kao neka stroža pojava[2].

meinen Privatrechts § 192.) smatra vlasnost tek nečim pravnim, a ne nečim stvorenim po pravu u objektivnom smislu. Krainz-u slično prikazuju utjecaj prava u objektivnom smislu na vlasnost u mnogo manjoj mjeri nego li utjecaj prava u objektivnom smislu na pravo u subjektivnom smislu — manje više i svi ostali pisci, koji pišu i o vlasnosti i o pravu u subjektivnom smislu, a koji ne označuju vlasnosti izravno pravom u subjektivnom smislu.

[4] Tako napose *Pagenstecher:* Die römische Lehre vom Eigenthum § I. §§ 1. i 2.

[1] Tako: *Savigny* System des heutigen röm. Rechts I. sv. § 56.; *Mühlenbruch*: Lehrbuch des Pandektenrechts § 241., Institutionen § 100.; *Puchta:* Cursus der Institutionen § 231., *Böcking:* Pandekten II. sv. § 134. § h.; *C. G. v. Wächter:* Pandekten § 118.; *Baron:* Pandekten § 125.; *Bruns* u Holzendorff-ovoj Encyklopedie der Rechtswissenschaft I. sv. (5. izd.) str. 476.; *Iörs* u Birkmeyerovoj Encyklopedie der Rechtswissenschaft str. 108.; *Pagenstecher:* Die römische Lehre vom Eigenthum § I. § 1.; *E. Demelius:* Grundriss des Sachenrechts str. 14.; *Mayns:* Cours de droit romain I. § 180.; *Kirchstetter:* Commentar zum österr. allgemeinen bürgerlichen Gesetzbuche §§ 353.—355.; *Unger:* System des österr. allgem. Privatrechts I. sv. (4. izd.) str. 524. i sl.; *Randa:* Eigenthumsrechte str. 1. i sl.; *Krainz:* System des österr. allgem. Privatrechts I. § 192.; *Stobbe:* Lehrbuch des deutschen Privatrechts § 78.; *Ahrens:* Naturrecht II. sv. (6. izd.) § 69.; *Ad. Wagner:* Grundlegung der polit. Oekonomie (I.) 2. dio (3. izd.) § 129.; *Samter:* Das Eigenthum str. 36.; *Ludw. Stein:* Sociale Frage str. 81.; *Yves Guyot:* La propriété — origine et évolution str. 12.; *Bluntschli* u svom Staats-Wörterbuch-u Art. Eigenthum (III. sv. str. 297. pored oznake vlasnosti odnošajem); — *Bayer. Landrecht* II. dio 2. pogl. § 1. označuje vlasnost vlašću i moću (Macht und Gewalt); itd.

[2] Ne mogu se ipak nabrojiti svi oni, koji označuju vlasnost gospodstvom, a pravo u subjektivnom smislu vlašću, jer se služe ovim izrazima izmjenično i za pravo i za vlasnost, jedino se može općenito primijetiti, da manje više svi u opasci 1. navedeni pisci vole označivati pravo vlašću, a vlasnost gospodstvom.

Digitized by Google

Nadalje se nadomještava izravna oznaka vlasnosti pravom (u subjektivnom smislu) — oznakama: „veza među subjektom i objektom“[3], „odnošaj“[4]. Pisci, koji označuju vlasnost vezom i odnošajem, običavaju također ovako označivati i pravo u subjektivnom smislu[5].

Osim toga označuje se vlasnost ovlašću[6], skupom ovlasti[7]. Ove oznake odgovaraju također poput oznake „gospodstvo“ oznakama prava u subjektivnom smislu, te se prije dosta često označivalo pravo u subjektivnom smislu izravno ovlašću.

Kao nadopuna oznakâ „gospodstvo“, „vlast“, „veza“, „odnošaj“, „ovlast“, „skup ovlasti“ do prava u subjektivnom smislu običaje se dodavati dodatak „pravna (rechtliche, Rechts-)“[8], premda bi se tu

---

[3] Tako: *Brinz:* Lehrbuch der Pandekten (2. izd.) I. § 130.; *Puntschart:* Die moderne Theorie des Privatrechts und ihre grundbegrifflichen Mängel str. 74. (ali P. razlikuje od vlasnosti pravo vlasnosti, za koje potonje veli, da je vlast odnosno potpunost vlasti); *Rotteck* u svom Staats-Lexikon-u (2. izd.) Art Eigenthum (IV. sv. str. 211.)

[4] Tako: *Dabelow:* Versuche einer richtigen Theorie von den Lehenschulden, 1. odio 2. i 3. pogl., i Handbuch des heutigen gemeinen römisch-deutschen Privatrechts I. dio § 716.; *Ihering:* Zweck im Recht I. sv. str. 459.; *Ofner:* Sachenrecht § 22.; *Ahrens:* Naturrecht II. sv. str. 107. (pored oznake vlasnosti vlašću — isp. gore op. 1.); *Bluntschli* u svom Staats-Wörterbuch u Art. Eigenthum (III. sv. str. 297. — isp. gore op. 1.).

[5] *Brinz* (Lehrbuch der Pandekten § 130.) označuje vlasnost vezom, dočim mu je pravo u subjektivnom smislu na prvi pogled neka potpunost vlasti i skup ovlasti, a tek kod pobližega promatranja jesu mu neka prava (a među ovima i vlasnost) veza osobe ili stvari sa drugom osobom (§ 64.).

[6] Tako označuju vlasnost: *Austrijski opći građ. zakonik* § 354. (barem vlasnost smatranu kao pravo); *Ofner:* Sachenrecht § 22. (nu također samo vlasnost kao pravo, dočim vlasnost na prosto označuje odnošajem — isp. gore op. 4.); *Lasson:* System der Rechtsphilosophie § 54, 1. (ali ovlašću gospodstva — Befugniss zur Herrschaft).

[7] Tako označuje vlasnost *Unger:* System des österr. allgem. Privatrechts str. 527. (ali pored oznake vlasnosti gospodstvom — isp. gore op. 1., i pored oznake vlasnosti pravom — isp. gore § 8. op. 3.).

[8] Tako među ostalima: *Mühlenbruch:* Lehrbuch des Pandektenrechts § 241.; *Puchta:* Institutionen § 231. (P. zamjenjuje dodatak „pravno [rechtliche]“ sa dodatkom: po pravu radi njegova pravnoga postanka priznano [sc. gospodstvo — Herrschaft] — von dem Recht um ihrer rechtlichen Entstehung willen anerkannte); *Böcking:* Pandekten § 134. § h.; *Baron:* Pandekten § 125.; *Pagenstecher:* Eigenthum § I. § 1.; *Unger:* System des österr. allgem. Privatrechts I. sv.

Digitized by Google

svrhu (nadopunjenje ovih oznaka do prava u subjektivnom smislu), kako je jur istaknuto, moglo polučiti jedino dodatkom „po pravu u objektivnom smislu stvorena (osnovana ili barem priznana)“ (vlast)[9].

Pagenstecher[10], premda označuje vlasnost oznakom, kojom drugi označuju pravo u subjektivnom smislu, t. j. vlašću (Macht), te i nadopunjuje ovu oznaku dodatkom „pravna (rechtliche)“, ipak se odlučno protivi tomu, da bi vlasnost bila pravo u subjektivnom smislu.

Dodatak „pravno“ „pravna“ (gospodstvo, vlast) u opće se dodaje ne toliko radi toga, da se istakne, da je gospodstvo (vlast), koje tvori vlasnost, po pravu u objektivnom smislu osnovano, koliko radi toga, da se učini neka razlika među vlasnošću i posjedom; posjed bo se pravilno označuje „faktičnim (t. j. nepravnim) gospodstvom (vlašću)“, a vlasnost za razliku od posjeda „pravnim gospodstvom (vlašću)“.

§ 12. Mnogi pravnici, da udovolje i onima, koji vlasnost izravno označuju pravom u subjektivnom smislu i onima, koji ju neizravno označuju pravom u subjektivnom smislu označujući ju gospodstvom, vlašću itd., — označuju vlasnost jednostavno i jednom i drugom oznakom. Ovi pisci označuju naime vlasnost i izravno i neizravno pravom u subjektivnom smislu, i to tako, da potonju (neizravnu) oznaku čine ovisnom o prvoj (izravnoj) oznaci. Na taj način vele ovi pisci, da je vlasnost pravo gospodstva — pravo vlasti[1]. — Prema

str. 524. i sl.; *Krainz:* System des österr. allgem. Privatrechts I. § 192.; *Randa:* Eigenthumsrecht str. 1. (R. postavlja pored dodatka „pravno“ i dodatak „po objektivnom pravu pruženo — gewährte“); *Ad. Wagner:* Grundlegung der politischen Oekonomie (I.) 2. dio § 129. (W. postavlja pored dodatka „pravno“ i dodatak „po pravu [zakonu] pripuštena“); *Samter:* Eigenthum str. 36. označenje vlasnost gospodstvom „po pravnom poretku doznačenim (zuertheilte)“; *Ludw. Stein:* Sociale Frage str. 81.; — *Brinz:* Lehrbuch der Pandekten § 130.; *Puntschart:* Die moderne Theorie des Privatrechts str. 74.; — *Ahrens:* Naturrecht II. § 69.; *Bluntschli* u Staats-Wörterbuch-u Art. Eigenthum (III. sv. str. 297.).

[9] Da dodatak „pravno“ ne nadopunjuje oznake vlasnosti gospodstvom itd. do prava u subjektivnom smislu, najbolje pokazuje činjenica, da mnogi pisci pored toga dodatka dodavaju dodatke: „po pravu (zakonu) pruženo (pripušteno).“

[10] Eigenthum § I. § 2.

[1] Tako: *Arndts:* Pandekten I. § 130. (Recht vollkommener Herrschaft); *Dernburg:* Pandekten I. § 192. (Recht allgemeiner Herrschaft);

Digitized by Google

tomu ovi pravnici ili označuju vlasnost pravom prava[2], ili ne smatraju dotičnu neizravnu oznaku vlasnosti subjektivnim pravom — doista takovom (ne drže naime, da bi gospodstvo bilo pravo u subjektivnom smislu), već misle, da je ta neizravna oznaka tek posebna kvalifikacija prava, koje tvori vlasnost. Moguće je također, da se misli, da se time, što se ta neizravna oznaka vlasnosti subjektivnim pravom čini ovisnom o izravnoj oznaci vlasnosti subjektivnim pravom, nadopunjuje ona do potpunoga prava u subjektivnom smislu. Nu takovo nadopunjivanje posvema je pogrješno, jer bi kod njega ono, čime bi se nadopunjivalo (t. j. pravo), bilo već ono, do čega bi se nadopunjivalo (t. j. pravo), te bi ono, što bi se time nadopunjivalo (t. j. gospodstvo) (u koliko ne bi sadržavalo potanju kvalifikaciju onoga, čime se nadopunjuje), postalo potpunoma suvišnim pored ovakovoga dopunjka.

§ 13. Neki pravnici označuju doduše vlasnost pravom u subjektivnom smislu, ili ju označuju onako, kako oni inače označuju

---

Bruns u Holtzendorff-ovoj Encyklopedie der Rechtswissenschaft I. sv. str. 476. (Recht der Herrschaft, nu Bruns-u je pravo gospodstva — Recht der Herrschaft — sinonimno sa pravnim gospodstvom — rechtliche Herrschaft —); *Sohm:* Institutionen (10. izd.) § 61.; *E. Demelius:* Grundriss des Sachenrechts str. 14. (Recht auf Beherrschung); *Unger:* System des österr. allgem. Privatrechts I. sv. str. 524. (Recht, vermöge dessen eine . . . Sache . . . unserer rechtlichen Herrschaft unterworfen . . . ., što bi se moglo prevesti: pravo, po kom je neka stvar našemu (pravnomu) pravu podvržena); *Gerber:* Deutsches Privatrecht § 76. (Recht der . . . Verfügungsgewalt); *Altsmann:* Das Recht des bürgerl. Gesetzbuches (8. izd.) § 73. (Recht der allgemeinen Herrschaft); *Pernice* u ocjeni Samter-ova Eigenthum-a u Jahrbücher für die Nationalökonomie und Statistik god. 1880. str. 351. (Herrschaftsrecht); *Max Wirth*: Grundzüge der National-Oekonomie I. sv. str. 377. (Recht der unbeschränkten Verfügung); *Dühring:* Cursus der National- und Social-Oekonomie (2. izd.) str. 282. (Recht der . . . Herrschaft); *Bluntschli* u svom Staats-Wörterbuch-u Art. Eigenthum (III. sv. strana 300.) (Herrschaftsrecht, a na strani 297. Rechtsherrschaft — isp. gore § 11. op. 8.; moguće je, da Bluntschli drži pravno gospodstvo — Rechtsherrschaft — i pravo gospodstva — Herrschaftsrecht — sinonimnim riječima); *Bruder* u Görres-ovu Staats-lexikon-u Art. Eigenthum (II. sv. str. 509.) (Recht der . . . Herrschaft)

[2] To vrijedi naročito za *Arndts-a*, koji označuje pravo u subjektivuom smislu gospodstvom, — isp. Pandekten § 21., dočim bi se *Dernburg*-ovoj definiciji vlasnosti moglo prigovoriti sve ono, što on prigovara definiciji subjektivnoga prava, po kojoj bi subjektivno pravo bilo neko „Wollendürfen", isp. Pandekten I. § 39.

Digitized by Google

prava u subjektivnom smislu, nu sama ova subjektivna prava shvaćaju i označuju posvema inače, nego li se ona obično shvaćaju.

Thon[1] veli, da se vlasnost sastoji u općenitim zabranama, koje u svojoj skupnosti čine stvar nepristupnom svakomu osim vlasnika — i dalje (momenat, koji tek obilježuje vlasnost subjektivnim pravom) u zahtjevima podanima vlasniku, da iznudi one norme[2].

Lenel[3] veli, da je vlasnost pravo, po kom ovlaštenik može zahtijevati, da se propusti svako smetanje njegova raspolaganja sa stvarju, i prisiliti, da se takovo smetanje propusti.

Schey[4] drži, da je vlasnost bezbrojna množina negativnih zahtjeva. Schey se osobito protivi tomu, da bi pravo u subjektivnom smislu (i vlasnost) bilo kakovo gospodstvo — vlast (volje).

Imade nadalje pisaca, koji u opće ne označuju vlasnosti pravom u subjektivnom smislu a ni oznakama, kojima se običavaju označivati prava u subjektivnom smislu.

Mnogi pisci označuju vlasnost odnošajem pripadnosti[5]. Često se dovodi ovakova oznaka vlasnosti odnošajem pripadnosti i pripadnošću u svezu sa oznakom vlasnosti pravom u subjektivnom smislu ili sa kojom sličnom oznakom vlasnosti[6]. Označivanju vlas-

---

[1] Rechtsnorm und subjektives Recht str. 336.

[2] „Wie wir sahen, besteht das Eigenthum einmal in den allgemeinen Verboten, welche in ihrer Gesammtheit die Unantastbarkeit der Sache für Jedermann mit Ausnahme des Eigenthümers begründen — und weiter (ein Moment, welches das Eigenthum erst zum subjektiven Rechte stempelt) in den dem Eigenthümer zur Erzwingung jener Normen verhiessenen Ansprüchen".

[3] Ursprung und Wesen der Exceptionen str. 13.

[4] Ueber Rechtsverwandlungen u Grünhut-ovu Zeitschrift-u VIII. sv. str. 768.

[5] Tako *Carl Wirth:* Beiträge zur Systematik des röm. Rechts §§ 19.—23., koji misli, da je stvar (objekat vlasnosti) u neku ruku dio vlasnikove osobnosti, da je neki prošireni ego; time stapa Wirth naravnu težnju i teoriju rada (opravdanosti vlasnosti). Nadalje označuju tako vlasnost: *Pfaff* i *Hofmann:* Excurse über das österr. bürgerliche Recht II. 3. str. 230.; *Neuner:* Wesen und Arten der Privatrechtsverhältnisse str. 55., koji veli, da se gospodstvo osobe nad stvarju, koje gospodstvo tvori vlasnost, sastoji u pripadnosti dotične stvari.

[6] *Czyhlars* (Institutionen str. 79.) označuje vlasnost pravom, po kom neka stvar nekomu pripada; *Windscheid* (Lehrbuch des Pandektenrechts § 167.) veli također, da se vlasnošću označuje, da je ne-

Digitized by Google

nosti pripadnošću neke stvari nekoj osobi ukazuju se sklonima donekle i oni pisci, koji ističu kao osobitu karakteristiku vlasnosti podvrgnuće neke stvari nekoj osobi[7].

U običnom životu običaje se označivati riječju „vlasnost" ono, što pravnici smatraju tek objektom vlasnosti, t. j. stvar, na koju se vlasnost proteže. Ovakovo shvaćanje vlasnosti nalazi također mnogo odziva u pravnoj znanosti. Vrlo mnogi pravnici, a i vrela rimskoga prava nazivlju vlasnošću objekat vlasnosti. — *Austrijski opći građanski zakonik* veli, da se vlasnost neke osobe zovu tjelesne i netjelesne stvari, koje pripadaju toj osobi[8]; a jedino „vlasnost smatrana kao pravo" po tom je zakoniku neka ovlast (dotično prema hrvatskom tekstu: vlast)[9]. Po tom se može kazati, da je po austrijskom općem građ. zakoniku vlasnost (na prosto) jedino stvar, i to koli tjelesna, toli i netjelesna (pravo, n. pr. pravo služnosti, najamno pravo itd.).

Leist[10] veli, da vlasnički odnošaj nastaje radom, uslijed koga postaje stvar — kao (nešto) materijalna i po svojoj suštini — subjektovana, ali također — načinom svakomu shvatljivim — kao subjektovana opet i objektovana[11], zatim[12] veli, da je vlasnost materijalno ovlaštena i djelom uzbiljena volja individualnoga subjekta nad individualnim objektom[13].

---

komu neka stvar vlastita, a tek iz toga izvodi, da je vlasnost potpunost prava na stvar.

[7] Napose ističu podvrgnuće neke stvari nekoj osobi kao karakteristiku vlasnosti: *Puchta:* Institutionen § 231.; *Sintenis:* Das praktische gemeine Civilrecht § 47.; *Wächter:* Pandekten § 118.; *Bruns* u Holtzendorff-ovoj Encyklopedie der Rechtswissenschaft I. sv. str. 476.; *Brinz:* Lehrbuch der Pandekten § 130. (Brinz veli, da je u vezi, koja tvori vlasnost, osoba glavna (Principale), a stvar pripadnost (Accession oder Pertinenz); nadalje je Brinz-u vlasnost veza, koja uzvisuje stvar na svojstvo osobe, ili veza, koja ispunja prirodni predmet pravnim svojstvom); itd.

[8] § 353.

[9] § 354.

[10] Ueber die Natur des Eigenthums u: Civilistische Studien III. sv. str. 46.

[11] „ . . . Arbeit, wodurch die Sache als materiell und ihrer Substanz nach subjectivirt, und dann auch wieder allgemeinverständlich als subjektivirte objectivirt ist."

[12] Eod. str. 60. (§ 14.)

[13] „Eigenthum ist der materiell — befugte und äusserlich — bethätigte Wille des individuellen Subjects über das individuelle Object." Misli Leist-ove o pojmu vlasnosti stoje u opće u uskoj svezi sa mi-

Digitized by Google

Imade konačno pisaca, koji se odlučno protive tomu, da bi vlasnost bila pravo u subjektivnom smislu.

Među ove protivnike nazora, da je vlasnost pravo u subjektivnom smislu, spadaju: *Barth. Chesi*[14], koji uči, da je vlasnost svojstvo (qualitas), kojim se označuje ono, što nam po zakonu pripada; *Pagenstecher*[15], koji veli, da vlasnost nije pravo, jer da ne ima ograničenoga pravnoga sadržaja.

Schmoller[16] veli, da je vlasnost u prvom redu naravna činjenica — faktično držanje; tu činjenicu, veli dalje Schmoller, prihvaća tek —, a zatim preudešava običaj i pravo.

§ 14. Uza svu različitost nazora o prvoj već oznaci vlasnosti može se ipak reći, da se vlasnost danas malo ne općenito smatra pravom u subjektivnom smislu odnosno onim, čime se smatra i pravo u subjektivnom smislu. Pitanje nastaje sada, što je pravo u subjektivnom smislu, što li je gospodstvo itd.

Nu vlasnost se smatra i može smatrati pravom u subjektivnom smislu odnosno gospodstvom — odnošajem — vezom itd. jedino radi toga i jedino u toliko, jer je i u koliko je sam pojam prava — gospodstva — odnošaja — veze itd. neopredijeljen.

U koliko se pako pojam prava u subjektivnom smislu, pojam gospodstva smatra opredijeljenim, i u koliko se podjedno stvara i neki nezavisan o toj oznaci pojam vlasnosti, dolazi se i mora se doći do zaključka, da vlasnost nije pravo, da vlasnost nije gospodstvo.

Prema temeljnom načelu nauke privatnoga prava, da pravo u objektivnom smislu stvara prava u subjektivnom smislu, a među ovima i vlasnost, zavisjelo bi pitanje, što ima biti vlasnost, o samom tom pravu u objektivnom smislu, pa o pravnoj znanosti, iz koje je ono izvađeno, i o samovolji pravnika, koji je to pravo u objektivnom smislu stvarao. Tu svoju volju, što imade biti vlasnost, mora taj stvaratelj očitovati tako, da označi vlasnost nekom oznakom, da ju n. pr. označi pravom u subjektivnom smislu. Time je pako taj stvaratelj vlasnosti podao ne samo riječi „vlasnost“, nego i riječi „pravo u subjektivnom smislu“ neko značenje. Stva-

slima drugih pisaca o opravdanosti vlasnosti, naročito sa mislima naravne teorije opravdanosti vlasnosti (osobito Hegel-ovima) i sa mislima teorije rada (napose Locke-ovima.)

[14] Interpret. juris lib. II. cap. 50.

[15] Die römische Lehre vom Eigenthum § I. § 2.

[16] Ueber einige Grundfragen des Rechts und der Volkswirtschaft, str. 53.

Digitized by Google

ratelj vlasnosti mogao je tim riječima prema temeljnom načelu današnje pravne znanosti podati značenje, koje mu se je svidjelo, jer kao neograničeni stvaratelj prava (vlasnosti) nije bio vezan ni na što drugo, nego li na svoju volju.

Drugi pravnik ne imajući nikakova mjerila, nikakove podloge, da shvati značenje tih dviju riječi, moći će — ili smatrati i jednu i drugu od tih riječi neopredijeljenom, i tada će mu se definicija podana od stvaratelja vlasnosti činiti sasma valjanom, — ili pako samovoljno podati i jednoj i drugoj od tih riječi neko određeno značenje, ali tada mu se ne će više definicija podana od stvaratelja vlasnosti ukazivati posve valjanom. Posve bo je naravno, da ovako samovoljno podano značenje ovim riječima, ne će i ne može biti suglasno sa samovoljno podanim značenjem ovim riječima od samoga stvaratelja vlasnosti, jer je upravo nemoguće, da bi samovolja jednoga pravnika u takovim stvarima bila istovetna sa samovoljom drugoga pravnika. Radi toga mora se, uzme li se značenje tih dviju riječi opredijeljenim, uzme li se pojam prava u subjektivnom smislu opredijeljenim, stvoriti zaključak, da vlasnost, u koliko je ona bilo kojim načinom poznata, nije pravo u subjektivnom smislu.

Uzme li drugi pravnik neko mjerilo, neku podlogu, te stane li po tom mjerilu prosuđivati riječi, koje je stvaratelj vlasnosti samovoljno bacio kao definiciju vlasnosti (n. pr. oznaku vlasnosti pravom u subjektivnom smislu), — isto će tako poput pravnika, koji je samovoljno odabrao značenje tih riječi, doći do zaključka, da definicija vlasnosti podana od stvaratelja vlasnosti ne valja, — da pravo nije vlasnost u subjektivnom smislu. Povrh toga stići će takovoga pravnika prigovor, da uskrisuje naravno pravo (jus naturae redivivum!).

Takav drugi pravnik, koji prosuđuje značenje riječi u definiciji vlasnosti po nekom stanovitom mjerilu, mora doći do zaključka, da od stvaratelja vlasnosti samovoljno postavljena definicija ne valja, jer je stvaratelj vlasnosti stvarao vlasnost iz ničega, dočim bi mu se uvlačenjem nekoga mjerila značenju njegovih riječi — podmetnulo, da je vlasnost iz nečega stvarao, iz čega ju doista nije stvarao, a i nije mogao stvarati, pošto ju je stvorio iz ničega. Uzeti se pako mora, da je prema načelu današnje pravne znanosti stvaratelj stvorio vlasnost iz ničega, jer ako se uzme, da ju je iz nečega stvorio, tada nije više taj stvaratelj jedini izvor vlasnosti, nego je u prvom redu izvor vlasnosti ono, iz čega ju je taj na-

Digitized by Google

vodni stvaratelj stvorio, — tada u opće nije vlasnost stvorio taj stvaratelj, već se je ona jedino uz njegov utjecaj razvijala; — tada u opće gubi pravo u objektivnom smislu ono značenje, koje mu podaje temeljno načelo današnje pravne znanosti, i postaje pukom naukom o nečem, što imade ta nauka tek spoznati.

Napose bi takav drugi pravnik došao do zaključka, da definicija vlasnosti od stvaratelja vlasnosti samovoljno postavljena ne valja, ako bi prosuđivao značenje u toj definiciji nabačenih riječi po onomu, što je isti taj stvaratelj inače rekao; — jer bi tada logično izvađanje bilo stvaratelj prava u subjektivnom smislu, a ne bi više bilo takav stvaratelj samo pravo u objektivnom smislu, jer bi se time postavio zdrav razum vrelom prava u subjektivnom smislu, to bi pako značilo izravno uskrisivati naravno pravo. Pravniku je zabranjeno, da operira sa logikom, jer bi ga ona mogla zavesti na zaključke, koji su u protuslovlju sa pravom u objektivnom smislu[1]. Logika bi ga mogla dovesti do toga, da pored pozitivnoga prava postavlja i drugo naravno pravo.

Isto tako ne valja prosuđivati značenje riječi nabačenih u definiciji, podanoj od samoga stvaratelja vlasnosti, po samoj naravi vlasnosti — dotično po proizvodu stvarateljeva rada, jer ako taj proizvod ne odgovara onomu, čime ga je hotio njegov stvaratelj učiniti, čime ga je naime njegov stvaratelj označio, tada nije pogrješna oznaka postavljena od samoga stvaratelja, nego je jedino pogrješan proizvod stvarateljeva rada. Pogrješan je pako taj proizvod radi toga, jer su na nj utjecali i drugi nepozvani faktori; — onoliko, koliko ne odgovara taj proizvod od samoga stvoritelja postavljenoj definiciji, nastao je mimo njegove intencije — mimo njegova djelovanja — i to pod utjecajem drugih faktora; onoliko je na dotičnom proizvodu nevaljalo, i onoliko valja od toga proizvoda odstraniti. — Tko hoće da prosuđuje po proizvodu stvarateljeva rada ono, što je hotio taj stvaratelj stvoriti, i što je po tom stvorio, hoće time da učini mjerilom stvarateljevu radu proizvod njegova rada, hoće po tom da postavi izvan pozitivnoga prava — prava u objektivnom smislu neko drugo pravo, a time hoće podjedno da uskrisi davno zakopano naravno pravo.

§ **15.** Prema navedenomu pravna je znanost upravo osuđena, da pridrži prvu oznaku vlasnosti (pravom u subjektivnom smislu) neopredijeljenom. Pravna je znanost osuđena, da joj ostane nerazum-

[1] Isp. *Affolter:* Der Positivismus in der Rechtswissenschaft u Archiv-u für öffentliches Recht XII. sv. str. 24.

Digitized by Google

ljivo, što se hoće time da kaže, kada se veli, da je vlasnost pravo u subjektivnom smislu.

Tomu usudu pravne znanosti ne može stvaratelj vlasnosti pored temeljnoga njena načela, da pravo u objektivnom smislu stvara prava u subjektivnom smislu, doskočiti time, da odmah, kada stvara vlasnost, opredijeli ne samo samu vlasnost, nego i njenu prvu oznaku, t. j. pravo u subjektivnom smislu. Ne može pako taj stvaratelj time doskočiti tomu usudu pravne znanosti, jer po navedenom temeljnom načelu pravne znanosti može taj stvaratelj pravo u subjektivnom smislu i opet opredijeliti samo pustim riječima bez određenoga mjerila, bez određene podloge. Ovakovim pako opredjeljenjem ne dolazi se i ne može se doći dalje nego i pukim opredjeljenjem vlasnosti pravom u subjektivnom smislu. Isto bo tako, kao što mora kod opredjeljivanja vlasnosti ostati neopredijeljena njena oznaka „pravo u subjektivnom smislu", mora također ostati neopredijeljena i prva oznaka prava u subjektivnom smislu (n. pr. gospodstvo). Tako mora to i dalje ići sve ad infinitum; samo tako bo je moguće također pridržati i samoj vlasnosti potrebnu neizvjesnost, inače bi sam stvaratelj prava u subjektivnom smislu došao i morao doći do protuslovlja i do priznavanja nekoga naravnoga prava.

Radi toga usuda pravne znanosti moraju oni pravnici, koji smatraju samu neposrednu oznaku vlasnosti „pravo u subjektivnom smislu" opredijeljenom, — kao n. pr. *Pagenstecher*[1], koji drži, da pravo mora imati ograničeni pravni sadržaj, — doći do zaključka, da vlasnost nije pravo; a u koliko ti pravnici ostaju vjerni temeljnomu načelu pravne znanosti, moraju dati vlasnosti i opet oznaku neopredijeljena značenja poput oznake „pravo u subjektivnom smislu". Prema tomu označuje također *Pagenstecher* vlasnost vlašću (Macht), t. j. oznakom, kojom se inače označuje pravo u subjektivnom smislu.

Radi navedenoga usuda današnje pravne znanosti pored njena temeljnoga načela dolaze oni pravnici, koji smatraju neizravnu oznaku vlasnosti, a izravnu oznaku prava u subjektivnom smislu gospodstvom — opredijeljenom, te nazrijevaju u toj oznaci neku aktivnost subjekta toga gospodstva, kao n. pr. *Thon*, *Lenel* i *Schey*[2],

[1] Isp. gore § 12. op. 15.

[2] Isp. gore § 12. op. 1.—4. Oznaka vlasnosti odnosno prava u subjektivnom smislu napušta se poglavito radi toga, jer postoji vlasnost i pravo na korist osoba, koje nijesu vrsne gospodariti, koje nijesu vrsne razvijati kakovu akciju i koje u opće ne imadu nikakove volje.

Digitized by Google

do zaključka, da takova oznaka vlasnosti odnosno prava u subjektivnom smislu ne valja. U koliko ti pravnici ostaju u ostalom vjerni temeljnomu načelu današnje pravne znanosti, moraju i oni dati vlasnosti i pravu u subjektivnom smislu oznaku neopredijeljena značenja.

Pošto je pravna znanost osuđena na to, da pridrži prvu oznaku vlasnosti neopredijeljenom, to se ta neopredjeljivost ove prve oznake i ne opaža. Oznaci vlasnosti pravom u subjektivnom smislu ne prigovara se, da pored nje ostaje pojam vlasnosti neopredijeljen, jer da se ne zna, što je pravo u subjektivnom smislu. Toj oznaci prigovara se jedino, da se tom oznakom ne postavlja razlika među pravom, koje tvori vlasnost, i među drugim pravima.

Premda je pojam prava u subjektivnom smislu kao prve oznake vlasnosti ostao i, kako je u §-u 14. dokazano, morao ostati neopredijeljen, ipak je kod te oznake toliko u glavnom izvjesno, da ona pretpostavlja neki određeni subjekat odnosno skup subjekata i neki određeni objekat odnosno skup objekata. Imade ipak pravnika, koji tvrde, da mogu postojati prava a i vlasnost bez subjekta, imade opet pravnika, koji tvrde, da ima prava bez objekta. Nu velika većina pravnika drži, da pravo u subjektivnom smislu uvijek pretpostavlja neki subjekat i neki objekat.

Subjekat prava imao bi biti jedino čovjek, i to čovjek sposoban za neku akciju, nu pored toga subjekta postavlja pravna znanost subjektom prava i čovjeka nesposobna za ikakovu akciju, nadalje postavlja subjektom prava nešto, što se u opće čovječjim ćutilima ne može zamijetiti. Objektom prava imale bi prvotno biti samo stvari, koje se mogu čovječjim ćutilima zamijetiti, nu osim toga smatraju se objektom prava i stvari, koje se ne mogu čovječjim ćutilima zamijetiti; među ostalima smatraju se objektom prava i sama prava, te se ona kao objekti nazivlju netjelesnim stvarima.

Na prvi mah činilo bi se, da je time, što po današnjoj pravnoj znanosti pravo u subjektivnom smislu pretpostavlja neki subjekat i neki objekat, oduzeta njemu potrebna neizvjesnost. Nu ovom pretpostavkom nije pravu u subjektivnom smislu oduzeta potrebna neizvjesnost, već je ta neizvjesnost upravo ovom pretpostavkom u neku ruku povećana. Pored te pretpostavke ukazuje se naime pravo u subjektivnom smislu nekom akcijom — nekom radnjom;

Digitized by Google

akciju pako neku, drži se, da je teže opredijeliti nego li neku zamjetljivu stvar. Pravna znanost u ostalom nije u opće ni svijesna, da bi pored navedene pretpostavke pravo u subjektivnom smislu moralo biti neka akcija, već usprkos tomu, što traži subjekat i objekat prava, predočuje pravo nečim stalnim, nečim nepromjenljivim.

§ 16. Jednostavna oznaka vlasnosti pravom u subjektivnom smislu odnosno gospodstvom ne zadovoljava ipak današnju pravnu znanost, i to ne zadovoljava je radi toga, jer samom tom oznakom nije postavljena razlika među pravom, koje tvori vlasnost, i ostalim pravima. Pravna znanost pita se naime, kakovo je to pravo, koje tvori vlasnost, u čem se razlikuje to pravo od ostalih prava u subjektivnom smislu. Pitanje ovo rješava pako današnja pravna znanost time, da pobliže označuje pravo, koje tvori vlasnost.

Da se pobliže opiše pravo, koje tvori vlasnost, običavalo se je navoditi, a još se i danas barem donekle navodi, u čem se sastoji to pravo. Ovakav način opisivanja prava, koje tvori vlasnost, posvema je prirodan, te se ovako opisuju također i druge pojave u prirodi. Nu kao što pravna znanost u opće ne voli prirode, tako se nije mogla ni u ovom slučaju sprijateljiti s prirodom. Taj bo je prirodni način opisivanja prava, koje tvori vlasnost, dovodio i dovodi, kako se malo ne općenito priznaje, do posvema krivih rezultata, te ga današnja pravna nauka principijelno barem posvema osuđuje. Ne misli pako današnja pravna znanost na to, da možda i nije uzrokom tomu neuspjehu sam način opisivanja, ne misli današnja pravna znanost, da bi uzrokom ovomu neuspjehu moglo biti temeljno njeno načelo, da pravo u objektivnom smislu stvara prava u subjektivnom smislu, već jednostavno osuđuje sam način opisivanja.

Opisuje li se, od čega se sastoji pravo, koje tvori vlasnost, odnosno od čega se sastoji vlasnost, moraju se navesti sastavine toga prava — sastavine vlasnosti. Ovako navađane sastavine vlasnosti smatrale su se u prijašnja vremena sastavnim dijelovima vlasnosti, te se je sama vlasnost prikazivala subjektivnim pravom, koje se opet raspada u više manjih subjektivnih prava; dapače vlasnost se nije ni smatrala u prijašnje doba kakovim jedinstvenim pravom, već se je smatrala tek nekim skupom prava. Proti takovu opisivanju vlasnosti navodilo se je već za rana, da postoji vlasnost i u onim slučajevima, kada manjkaju pojedina od onih subjektivnih prava, koja su se navodila kao sastavni dijelovi vlasnosti.

U suglasju s nazorom, da je vlasnost skup pomanjih subjektivnih

Digitized by Google

prava, razvila se je u prijašnje doba nauka o potpunoj i nepotpunoj vlasnosti, te se je reklo, da je vlasnost potpuna, ako su postojala sva prava, koja su se običavala navoditi kao sastavni dijelovi vlasnosti, dočim je nepotpuna, ako je manjkalo koje od tih prava. Prema tomu, koja prava su ostala u vlasnosti, dijelila se je opet nepotpuna vlasnost u vrhovnu i koristovnu vlasnost. Nadalje se je razlikovala ograničena i neograničena vlasnost, opoziva i neopoziva vlasnost itd.[1] — Kasnija je međutim pravna znanost osudila svako vrstanje vlasnosti — svako navađanje vrsta vlasnosti, jer da pravrelo svih prava u subjektivnom smislu, a među ovima i svih slučajeva vlasnosti, — rimsko pravo nije poznavalo više vrsta vlasnosti, već je poznavalo samo jednu jedinstvenu vlasnost.

Radi toga, jer se je vlasnost smatrala u prijašnje doba tek skupom prava, mislilo se je, da će se doskočiti prigovorima, koji su se postavljali proti ovakovom shvaćanju, time, ako se nabrojene sastavine vlasnosti ne budu više nazivale pravima. U tom smjeru zavladao je običaj, te se ove sastavine ne nazivlju pravima, već se nazivlju ovlastima (Befugnisse)[2]; i prikazuje se, kao da ovakove ovlasti mogu postojati i obično da postoje, ali ipak da ne moraju postojati u svakom slučaju vlasnosti, dočim se uzimlje, da bi ove ovlasti, kada bi se nazivale pravima, morale postojati u svakom slučaju vlasnosti. Riječju „ovlast" označivalo se je međutim osobito u prijašnje doba samo pravo u subjektivnom smislu[3], a kako je jur navedeno, označivala se je ovom riječju i sama vlasnost[4]. Kod označivanja sastavine vlasnosti dobila je ipak riječ „ovlast" sasma drugo značenje.

---

[1] Tragovi ovakoga vrstanja vlasnosti nalaze se naročito u *austrij. općem građanskom zakoniku* (§§ 357—360.). O punoj (volles), goloj (nacktes), slobodnoj — neoterećenoj vlasnosti (freies, unbelastetes Eigenthum) kao o formama, u kojima se javlja pravo vlasnosti, govori također *Dernburg* (Pandekten § 192. 3.).

[2] Tako govore o ovlastima kod vlasnosti među ostalima: *Böcking:* Pandekten II. § 134. § g.; *Arndts:* Pandekten § 130.; *Windscheid:* Lehrbuch des Pandektenrechts § 167.; *Brinz:* Pandekten § 130.; *Dernburg:* Pandekten I. § 192.; *Pagenstecher:* Eigenthum § I. § 3.; *Unger:* System des öst. allg. Privatrechts I. § 192. itd.

[3] Isp. n. pr. *Kant:* Metaphysische Anfangsgründe der Rechtslehre Einl. (Kant označuje pravo ovlašću na prisilbu); *Mackeldey:* Lehrbuch des heutigen röm. Rechts (13. izd.) I. § 176.; *Sintenis:* Das gemeine Civilrecht I. § 11.; *Bruns* u Holtzendorff-ovoj Encyklopedie der Rechtswissenschaft I. sv. (5. izd.) str. 445.

[4] **Isp. gore § 11. op. 6. i 7.**

Digitized by Google

Kao što su se tečajem vremena mijenjali nazivi ovih sastavina vlasnosti, isto tako mijenjali su se i nazori o njihovu odnošaju prema vlasnosti.

Kako je jur navedeno, u prijašnje doba smatrale su se ove sastavine sastavnim dijelovima vlasnosti. Nazor, da su ove ovlasti sastavni dijelovi vlasnosti, premda je jur davno osuđen, ipak imade i u današnjoj pravnoj znanosti odziva. Naročito smatraju jošte i danas mnogi pravnici služnosti i druga prava na tuđoj stvari odijeljenim (rastavljenim) sastavnim dijelovima vlasnosti[5]. Osim toga skoro svi pisci vele, da služnosti i druga prava na tuđoj stvari ograničuju samu vlasnost na istoj stvari.

Dosta odziva nalazi u pravnoj znanosti nauka, da su ovakove ovlasti tek načini vršenja vlasnosti, — da po služnostima i pravima na tuđoj stvari vlasnik tek preko drugoga vrši svoje pravo[6], — da služnosti i prava na tuđoj stvari ne ograničuju samu vlasnost, nego ograničuju tek vršenje vlasnosti[7]. Razumijevaju li se pod ovlastima tek načini vršenja vlasnosti, nastaju opet nova pitanja, što se imade razumijevati pod vršenjem vlasnosti — vršenjem nečega, što nije (pobliže) opredijeljeno, već se upravo ovim vršenjem imade pobliže opredijeliti. Nastaje nadalje pitanje, zašto i u koliko su ove ovlasti tek vršenje ili način vršenja vlasnosti. Sva su pako ta pitanja ostala manje ili više neriješena.

Nadalje se ove ovlasti tumače kao neki izljevi i manifestacije

---

[5] Tako napose: *Büchel:* Civilrechtliche Erörterungen I. 3. str. 7—12., II. 2. str. 273.—276.; *Scheurl* u Zeitschrift-u für geschichtliche Rechtswissenschaft XII. sv. str. 241.—255.; *Arndts* u Linde-ovu Zeitschriftu für Civilrecht und Process N. F. III. str. 250. i sl., Pandekten § 175.; *Vangerow:* Pandekten I. § 338. op. 1. Slično i *Elvers:* Die römische Servitutenlehre str. 81. Proti Elvers-u isp. *Kuntze*-ovu ocjenu ovoga djela u Heidelberg. kritische Zeitschrift II. str. 232. i sl.; Kuntze dokazuje, da nije sadržina služnosti — nego tek ovlast osnutka vlasnosti elemenat vlasnosti, i da služnost nije ograničenje vlasnosti, nego ograničenje vršenja vlasnosti.

[6] Tako napose *Böcking:* Pandekten § 134., naročito § n.

[7] Tako: *Bremer:* Pfandrecht und Pfandobjekt str. 144. op. 1.; *Neuner:* Wesen und Arten der Privatrechtsverhältnisse str. 55.; *Bruns* u Holtzendorff-ovoj Encyclopediji I. § 33. 2.; *Kuntze* u navedenoj gore u opasci 5. ocjeni Elvers-ove Servitutenlehre u Heidelberg. krit. Zeitschrift II. str. 232. Tomu pako shvaćanju odnošaja ovih ovlasti prema vlasnosti protivi se naročito *Bürkel* u ocjeni navedenoga Neuner-ova djela u Kritische Vierteljahrschrift XI. sv. str. 212.

Digitized by Google

potpunosti prava na stvar[8]. Dalje se ipak ne razlaže, zašto i u koliko su ove vlasti manifestacije prava, koje tvori vlasnost.

U glavnom čini se ipak, da se koli navodom, da su ove ovlasti manifestacije prava, koje tvori vlasnost, toli navodom, da se po ovim ovlastima tek vrši vlasnost, postavljaju ove ovlasti u takav odnošaj prema vlasnosti, po kom bi pojam ovih ovlasti pretpostavljao jur — pojam vlasnosti. Čini se, kao da se ovim navodima odnošaj ovih ovlasti prema vlasnosti prikazuje tako, da bi se ove ovlasti imale razabrati već iz samoga pojma vlasnosti[9]. Ako li bi se pako ove ovlasti imale razabrati iz samoga pojma vlasnosti, ako bi ove ovlasti imale poticati iz samoga pojma vlasnosti, — tada se ne bi moglo, ili bar ne bi se smjelo moći, a ne bi se smjelo ni kušati ovim ovlastima razjašnjivati sam pojam vlasnosti. Uza sve to ipak se ove ovlasti nabrajaju poglavito u svrhu, da se njima razjasni pojam vlasnosti, naročito u svrhu, da se pobliže označi pravo, koje tvori vlasnost.

§ 17. Kako je jur navedeno[1], vrela rimskoga prava nazivlju ove ovlasti, koje obuhvata vlasnost, pravima (ius), pa moćima (potestas). Tako govore vrela rimskoga prava o „ius vindicandi", „ius donandi, vendendi et concedendi", o „potestas rei alienandae", „potestas rei vindicandae" itd.

U vrelima rimskoga prava imade ulomaka, u kojima se smatraju ovakove ovlasti dijelovima vlasnosti. Naročito smatraju se posebnim dijelovima vlasnosti one ovlasti odnosno ona prava, koja mogu postojati sama za se kao samostalna prava. Tako napose smatra *Paulus* dijelom vlasnosti plodouživanje — ususfrukt u l. 4. D. de usufructu 7. 1., koja glasi: „Ususfructus in multis casibus pars dominii est, et extat, quod vel praesens vel ex die dari potest". Isto tako veli *Papinianus* u l. 76. § 2. D. de legatis et fideicommissis II. (31.), da je pravo na plodove jednako dijelu vlasnosti[2]. Opeto-

[8] Tako: *Windscheid:* Pandektenrecht I. § 167. (str. 561.); *Dernburg:* Pandekten § 192.; slično također: *Pagenstecher:* Eigenthum § I. § 1.

[9] *Windscheid* (Pandektenrecht I. § 167. op. 2.) veli, da ne valja kod određivanja pojma vlasnosti polaziti od pojedinih u njoj sadržanih ovlasti; da nijesu vlasničke ovlasti prius, a vlasnost posterius; da vlasnost ne nastaje skupljanjem više ovlasti u jedinstvo, nego da pojedine ovlasti postoje jedino krepošću vlasnosti.

[1] Isp. gore § 7.

[2] L. 76. § 2. D. de legatis II. (31.) glasi: „Dominus herede fructuario scripto fundum sub conditione legavit; voluntatis ratio non pa-

Digitized by Google

vano se nadalje govori u vrelima o reverziji ususfrukta „ad proprietatem“[3], kao da je ususfrukt (kao samostalno pravo) tek privremeno od vlasnosti odijeljeni sastavni dio.

Nasuprot ovim ulomcima, u kojim se ovlasti, koje obuhvata vlasnost, pa od vlasnosti odijeljena samostalna prava na tuđoj stvari — smatraju dijelovima vlasnosti, navodi se l. 25. pr. D. de verborum significatione 50. 16. U l. 25. D. cit. veli naime isti *Paulus*, od koga potiče l. 4. D. cit.: „Recte dicimus eum fundum totum nostrum esse, etiam quum ususfructus alienus est, quia ususfructus non dominii pars, sèd servitutis sit, ut via et iter; nec falso dici, totum meum esse, cuius non potest ulla pars dici alterius esse; hoc et Iulianus, et est verius“.

Prema tomu čini se, da si navedena dva ulomka (t. j. l. 4. D. cit. i l. 25. D. cit.), koji potiču od istoga, i to upravo najglasovitijega pravnika, potpunoma protuslove; — ta u jednom se veli, da ususfructus jest —, u drugom se pako veli, da ususfructus nije dio vlasnosti. Takovo što ne može današnja pravna znanost dozvoliti za svoga prastvoritelja prava u objektivnom smislu i prava u subjektivnom smislu. Treba dakle ove ulomke interpretovati.

Navedeno protuslovlje moglo bi se odstraniti interpretacijom — tumačenjem tako, da je prema l. 4. D. cit. ususfrukt dio vlasnosti samo dotle, dok nije od nje odijeljen kao samostalno pravo; a da se prema l. 25. D. cit. ususfrukt ne ima smatrati dijelom vlasnosti, jer da se pod vlasnošću razumijeva sam objekat vlasnosti, ili kako bi austrijski opći građanski zakonik kazao, l. 25. D. cit. ne smatra ususfrukta dijelom vlasnosti, jer uzimlje vlasnost u predmetnom (objektivnom) smislu. — Današnja međutim pravna znanost rješava to protuslovlje ili tako, da posvema mimoilazi l. 4. D. cit., dočim l. 25. D. cit. osobito ističe, — ili tako, da riječi „pars“ u l. 4. D. cit. ne daje onoliko vrijednosti, koliko joj daje u l. 25. D. cit., te riječ „pars“ u l. 4. D. cit. prilagođuje svojoj ovlasti, dočim riječ „pars“ u l. 25. D. cit. prilagođuje svomu sastavnom dijelu[4].

---

titur, ut heres ex causa fructus emolumentum retineat; diversum in ceteris praediorum servitutibus, quas heres habuit, responsum est, quoniam fructus portionis instar obtinet.“

[3] Tako u § 1. i 4. I. de usufructu 2.4.; l. 3. §§ 1. i 2. D. de usufructu accrescendo 7. 2.; l. 3. C. de usufructu 3. 33.; Pauli Sententiae III. 6. § 28.

[4] *Windscheid* (Pandektenrecht § 200. op. 3.) veli, da se „pars“ (dominii) u l. 4. D. cit. ima shvatiti kao komad (Stück) vlasnosti.

Digitized by Google

Osim l. 25. D. cit. navode se u dokaz, da vrela rimskoga prava ne smatraju pojedine ovlasti u vlasnosti sastavnim dijelovima vlasnosti, različni drugi ulomci. Tako se napose navodi u tu svrhu l. 5. D. si ususfr. petatur 7. 6., u kojoj *Ulpianus* kaže, da tko imade vlasnost, ne ima „utendi fruendi ius separatum"; nu odatle ne slijedi, da vlasnik ne bi imao ni utendi fruendi ius conjunctum, koje bi bilo dio vlasnosti bez zasebne pravne zaštite. — Nadalje se navode u dokaz, da vrela rimskoga prava ne smatraju pojedine ovlasti dijelovima vlasnosti, ulomci[5], u kojima se pripovijeda, kako je vlasnik ograničen u poduzimanju različnih djela na objektu svoje vlasnosti, na kom su osnovane služnosti i druga prava; te se veli, da, kada bi ova prava tvorila dio vlasnosti, ne bi vlasnik bio ograničen samo u poduzimanju ovih djela odnosno u vršenju vlasnosti, nego bi bio ograničen upravo u samoj vlasnosti, jer da bi mu manjkali dotični dijelovi vlasnosti. Nu bio vlasnik ograničen u vršenju vlasnosti, bio ograničen u samoj vlasnosti, ne može on da poduzimlje ona djela, koja bi mogao, kada ne bi bio ograničen. U ostalom neizvjesno je, što se imade razumijevati pod vršenjem vlasnosti, — što ostaje vlasniku, nakon što mu je oduzeto vršenje vlasnosti. Povrh toga imade ulomaka, u kojima se izravno veli, da je pravima na tuđoj stvari ograničena sama vlasnost, odnosno da su ograničena pojedina vlasnikova prava na dotičnu stvar. Tako napose veli *Ulpianus* u l. 5. § 9. D. de op ris novi nunt. 39. 1. „ . . . impositiciam (sc. Sextus Pedius definit causam esse operis novi nuntiationis), quum quis, posteaquam ius suum deminuit, alterius auxit, hoc est, posteaquam servitutem aedibus suis imposuit, contra servitutem fecit."

Vrela rimskoga prava, premda navode pojedine ovlasti, koje u pojedinim slučajevima obuhvata vlasnost, i premda ih smatraju pravima a i dijelovima vlasnosti, ipak ih taksativno nigdje ne izbrajaju.

---

[5] Tako: l. 13. § 1. D. de serv. praed. rust. 8. 3., pa ll. 12., 15., 17., 21. D. de serv. praed. urb. 8. 2.; l. 20. pr. D. de serv. praed. rust. 8. 3. itd.

(Svršit će se.)

Digitized by Google

O rječniku pravnoga nazivlja hrvatskoga.

Primljeno u sjednici filozofijsko-juridičkoga razreda Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti dne 27. studenoga 1902.

Napisao Vladimir Mažuranić.

U posljednjem svezku „Vjestnika arkiva“ g. 1902. priobćujuć neke podatke o sbirci hrvatskih listina, pohranjenoj u mene, pripomenuh mimogredce, da bi valjalo, kako mnijem, iz naših pravnih spomenika pocrpati, u obliku rječnika poredati ter protumačiti svu prikladnu gradju, da se tim prikaže pravničkomu svietu što podpunija slika istorijskoga razvoja hrvatskoga pravničkoga nazivlja u najširem smislu rieči.

Misao svoju nabacih u nekolicini redaka, ter jih ovdje, jasnoće radi, doslovce priobćujem, u koliko se tiču same stvari.

„Već sama činjenica, kako se je kroz vjekove prela u ubogom našem Primorju nigda neprekinuta nit pučkoga sudovanja, na temelju stare predaje i pisanoga zakona vinodolskoga, vriedna je, da pobudi našu pažnju. Nema sumnje, obćine su naše i u Primorju klonule pod pritiskom feudalnih institucija. Gospodski sudac, podknežin, dvornik, kapitan dinaste Frankapana ili Zrinskoga utiče bitno, od vieka do vieka sve to odlučnije, u postupak sudbeni, u izricanje pravoroka, a sam ‚milostivni i uzmožni gospodin‘ pače i u samo stvaranje novih pravnih pravila. Učeni ‚kancileri‘ i ‚pisci općeni‘, ‚notari‘, unašaju k tomu u plemensko hrvatsko pravo sve to više tudje primjese iz ‚prava cesarskoga i crikvenoga‘. Ali jedno valja priznati: gospoda ta vladaju doista ‚milostivno‘, obzirno, čuvaju predaju otaca, klanjajuć se svetinji starine, ter ostavljaju znamenit dio sudovanja pučkim izabranikom.

Nije ovdje mjesto, da se udubim u sam predmet, obastrt gustom koprenom, koju je težko okom proniknuti, po gotovo za stare duševne oči. Ali mladjim pravnim historikom otvara se tu polje radu, koje može donieti dobra ploda znanosti, a prave, zaslužene slave radniku.

Digitized by Google

Nije prostrano tlo, na kojem se je službeni hrvatski jezik — u pismu — od najstarijega do najnovijega vremena održao u vlasti jezika obćenito gospodujućega, službenoga. Ali premda su tudji — mrtvi i živi — jezici u mnogih krajevih naše domovine iztiskivali, sad više sad manje, materinji naš jezik, ovaj je ipak svagda sve do posljednjih decenija XVIII., a do prvih XIX. vieka služio i višim krugovom uzduž Primorja i po predjelih Posavja i Podravja kao jezik, dostojan da ozvanja za gospodskim i za zelenim stolom. Najveće mrtvilo bilo je zavladalo za prvih desetaka godišta XIX. vieka. Duševni mrak bio je najgušći neposredno prije zore našega preporoda.

Prije toga razdobja bilo je vazda sad obsežnijih sad tjesnijih pokrajina, sad viših sad nižih oblasti, gdje su se i najznatniji poslovi obavljali u našem jeziku, u oblicih stalnih, predajom posvećenih, svakomu razumljivih. Od Kotora i Dubrovnika do Istre, po župah hrvatskih u sadašnjoj Bosni, Dalmaciji i Hrvatskoj nalazimo tragova jednomu službenomu hrvatskomu jeziku zapadnoga govora, jednomu pravnomu shvaćanju, kraj sve razlikosti vladavine, običaja i mjestnih zakona. Pravni spomenici, iz tih predjela potječući, što nam jih je sudbina spasila iz vrtloga burnih vjekova, svjedoci su nam, da onaj bludi, tko misli, da je jezik naš, kao jezik službeni, pravnički, jezik mlad, nov. On je živio od vjekova ovamo. Kako no u liepoj knjizi, tako ni u upravi i pravu ne možemo, razvijajuć jezik za potrebe uprave i sudstva, graditi na pustom polju, pazeć jedino na govor pučki.

Dobro bi djelo učinio po narodni napredak, tko bi iz svih naših pravnih spomenika pocrpao i vještački obradio u obliku rječnika pravno nazivlje i frazeologiju (t. j. mislim pod tim precizni izražaj pravnih pojmova i činitaba stranaka u poslovih pred sudom) u staroj hrvaštini. Naravno, da ima mnogo toga, što će biti neuporabivo te po samoj naravi stvari zastarjelo i nevaljalo. Ali kad bi se pretražio sistematičkim načinom taj rudnik, izkopalo bi se i dragocjene kovi. Što je dosad na tom polju učinjeno, ne može da udovolji potrebi, da se pravnički naš, upravni i sudbeni sviet lahko dohvatnim načinom uputi u stare oblike našega službenoga govora. Nije to dosta protumačiti gdjekoju rieč, kako su to mnogo zaslužni naši učenjaci dosad učinili u malih rječnicih k nekim statutom. Posao je to obsežniji, kojemu bi se htjelo goleme spreme, naročito pravno-povjestničke; posao pače, sva je prilika, prevelik za osobu jednu, bila ona znanjem makar kako odlična. Ali tako

Digitized by Google

je jasna nužda, da se toga posla već jedared prihvatimo, ako hoćemo, da pravničku upravnu i sudbenu našu terminologiju i stilistiku svestrano pročistimo, i s pravoroka i odluka naših skinemo tudjinske nagrde, duhu hrvatskoga jezika protivne, da sam tvrdo uvjeren, da će skoro doći doba, kad će se ljudi, na to zvani, dati na taj posao".

Nisam smio ni pomisliti u onaj čas, da će se pukomu željkovanju mojemu najugledniji znanstveni naš zavod toli živo odazvati, ter upraviti na me častan poziv, da zametak misli svoje pokušam razložiti i pače donekle i podrobnije razviti.

Poslušat mi je bez krzmanja glas, koji me pozivlje, da poredam i skladno složim promatranja, koja mi se već od mnogo godina vrzu u glavi, premda se — valja iskreno reći — bojim težka za me zadatka.

Kanim pozabavit se sa tri najbitnija pitanja, na koja valja svagda odgovorit u prvom redu, kad se ljudskomu razboru podvrgava bud koja problema.

Zašto, ili bolje rekuć *čemu*, *kako* i *kada?*

Čemu bi poslužio rječnik, u kojem bi bila sabrana što podpunija pravna terminologija hrvatska od davnine pak do novoga doba?

Pitanje ovo krije u sebi još i drugo, preznatno: je li naime ta svrha samo u obće koristna po našu nauku, ili je ona u današnjih prilikah već postala neke vrsti potrebom, naučnom nuždom u većoj ili manjoj mjeri?

Odklonit valja ponajprije prigovor, koji nam se svakako nameće, čim se u predmet zamislimo.

U veličanstvenom rječniku akademijskom sabrano je, trudom dugotrajnim a vještinom uzornom, toliko jezično blago, da se moramo upitati: ne bi li nastojanje o kakovu pravničkom rječniku moglo naskoro, kad akademijski rječnik bude dovršen, postati nekim književnim luksom svoje vrsti? Bio bi to dokaz, da ja zamićem razgovor o poslu, doduše možda donekle koristnu, ali ne o priekoj potrebi. A tim bi bila po punoj pravdi već odkrojena osuda namisli mojoj. Svaki bo razuman prijatelj hrvatskoga naroda uvidja, da u naših prilikah ne bi smjelo biti naučnih podhvata, van takovih, kojim je namjena, da se izpuni jaz, doskoči nuždi živo osjećanoj. Ne ima u nas ni umnih ni novčanih sila toliko, da bismo smjeli trošiti jih u tutanj. Ali, kako se meni čini, akade-

Digitized by Google

mijski rječnik već po ciljevih, za kojimi ide, i po načinu sastavka ni u koju ruku ne može zamieniti mladjega si nerodjenoga brata.

Kad progovorim o načelih, po kojih bi se kod uredbe „pravničkoga rječnika“ imalo pristupit k radu, bit će prilike, da to pobliže bude osvietljeno. Ovdje mi je već iztaći, u dokaz izpravnosti mojega nazora, samo neke raznice. Dok akademijski rječnik ima jezikoslovju poslužiti, obuhvaćajuć sve blago jezično iz knjige i ustiju puka pocrpano, stegnuli bismo mi naš rječnik na pravničko stručno nazivlje, naravno u vrlo široku smislu rieči, sjediniv s time samo one najznatnije izraze, kojimi se u naših pravnih spomenicih i pravnom prometu nazivaju pravne osobnosti, rodbina, objekti pravnih činitaba, zvanja svjetovna i duhovna ter državni, plemenski, občinski i obiteljski odnosi.

Dok onaj tumači i sravnjuje etimologijski i slovnički, mi bismo dodavali tumač pravno-znanstveni, tražeć prispodobe i nalike u pravnih uredbah po plemenu ili pravu srodnih naroda. Akademijski rječnik poslužit će dakle bez sumnje u velike za pribiranja nazivlja, a kašnje donekle i kod tumačenja, osobito jezičnih oblika, u koliko nadju mjesta u našem rječniku. Ali zamienit ga ne može nikako.

Tako će se pravnički rječnik smjeti nazvati možda u neku ruku popunom akademijskoga, al' ovaj ne može nikako sam udovoljiti namisli, o kojoj razpravljam.

A da ona postane djelom, doista dvojako bi se njime okoristila stvar narodnoga napredka.

U prvom redu promaknula bi se nauka o istorijskom razvoju raznih grana prava u hrvatskih zemljah. O tom ne treba rieči gubiti; dokaz je u samoj stvari.

Drugi bi se pak, možda još preči i praktičniji cilj mogao time dohvatiti, o kojem ću u kratko prosboriti.

Potanka nauka pravne povjesti, znanstvena obradba vrela dosad nadjenih, svagdje je stvar pojedinaca, nekolicine prosvietljenih umova naučnoga svieta. Njima u prvom redu ne bih ni namienio knjige, kakovu si zamišljam. Oni su kadri savladati potežkoće staroga jezika, raznih nesgrapnih pismena, pisma starih vjekova, nerazborno nakaznih pravopisa. Oni mogu zaroniti u mutne vale prošlosti i iznieti iz taloga vjekova biserje, koje u njih počiva.

Ciena djelu bila bi, mnijem, u tom, što bi se pravničkomu našemu svietu, i to krugu najširemu, dala sgoda, da se bez ovećega truda što točnije i što podpunije uputi o raznih fazah službenoga, sudbenoga i upravnoga jezika hrvatskoga. Pouka je takova pak i

Digitized by Google

poželjna i nuždna. Budi s toga na dohvatu *svakomu* pravniku, i učenomu i praktičnomu, koji se godj uzme sam zanimati za predmet, ili k tomu bude prizvan, pouzdana uputa u prošle vjekove hrvatskoga službenoga jezika i u gradju, sabranu iz živućega pučkoga govora.

Digoše se bo glasovi, s visoko uvaženih strana, da naše zakone valja pročistiti od neshodnih i nenaravnih kovanica. Tko da poreče, da je želja ova i plemenita i opravdana? Al' briga ima bit naša, da za taj posao oružamo znanjem našu inteligenciju pravničke struke, da nas ura ne zateče nepripravne. Tà i pogreške, na koje se tužimo, upiruć prstom u manjke naše terminologije, nisu nastale krivnjom ljudi, koji su prije pedeset godina na jagmu imali nadovezati nit službenoga hrvatskoga jezika i pravnoga života, nesgodom vremenâ gotovo posve prekinutu.

Malo su oni tada poznavali izvorâ naše pravne povjesti, a leteće vrieme nukalo je na nagle korake. Koje čudo, što se često spotakoše?

Znam, da je sad u nas bolje, da ima silna gradja za proučanje pravne naše prošlosti naskladana; a i živući jezik narodni poznat je kud i kamo bolje, nego li prije pol vieka. Vjerujem, da imamo duboko učenih pravnika, koji su poradili na tom polju jednim ili drugim načinom, al' trudom jednakim, a s uspjehom svake pohvale dostojnim. *Ali velik, možda veći dio gradje nijednomu od svih naših pravnih povjestnika još ni sad nije poznat*, a kamo li istom širim pravničkim krugovom!

Naročito ne valja zaboraviti jedno: za naše prilike u *Hrvatskoj* još su i vrela iz XVI., XVII. i XVIII. vieka u mnogom pogledu dostojna svake pažnje, a ona su malne posve obnemarena. Ima tu sva sila listina, zapisnika, osuda itd., koje su dielom posabrane a dielom razštrkane, al' nikad na *javu nisu iznesene;* a sve to valja bez predsude podvrći proučanju.

Nije to sve sama pljeva[1].

---

[1] Kako i u XVIII. viek siže gdjegdje predaja hrvatskoga sudovanja, neka pokaže primjer, izmedju mnogih na brzu ruku izabran.

Vadim iz izvorne osude, ne mienjajuć ništa, do pravopisa.

„Na 12. Decembra 1712. u Novom.

Po dopuščenju sudca gospodskoga Antona Kabalina, za sada na mestu gdna. Kapitana, bodila je poštovana cesa pravda izvan grada na lice zemlje na Vodicu, imenovanu, na instanciju Lovrenca Toljana suproti Matiji Staniću za razvidit med njimi nikakovu pretensiju.

Digitized by Google

Ne poričem vriednosti jezikoslovnim pravilom, novim pravilnijim kovanicam, ni govoru puka, u kojem se nalazi, kako vele, klica tako zvanomu književnomu jeziku hrvatskomu; ali scienim, da staromu narodu mora bit prirodjena ljubav i štovanje predaje djedovske. A mi doista nismo ovdje od lani.

Starini našoj, pak radilo se baš samo o pojedinom terminu, vjekovi posvećenu, ne smijemo odkrojit konačne osude, dok barem stvar *svestrano* ne izpitamo. Na svojih temeljih valja da ostanemo, ako su nam bure i razvalile krov a zidine nam popucale. Nismo bezkućnici, ne trebamo da penjemo čador u pustoši, štono je rieč, na vučjem vijalištu.

Učeni pravnici, koji budu zvani da predlože izmjenu trošne naše pravne terminologije, neka dakle prouče svukoliku i istorijsku i novovjeku gradju, bez primisalja, bez prežestoke ljubavi, ali i bez prezira starine, pak takovim znanjem nakrcani i duhom nadahnuti neka nastoje prebrati, što je vriedno da žive u nauci pravnoj: to je zahtjev razbora i pravednosti, to prvi uvjet, kad se jednom prione uz mučan posao izpravka naših zakona.

A kad s ugledne visine njihove znanosti nakon takove spreme

Kad je dal tužbu spomenuti Lovrić: „„Gospodo i ces*a* pravdo, tužim Matiju Stanića, da je razkopal svu rupu i potok stesnil, ki potok je bil slobodan . . . . I pretendim, da je ov potok vàs na mojoj zemlji, a on je rozge posadil va potoki. I protestujem i tužim na silu, da ga je (sc. potok) silom držal i razkopal"".

Odgovara Matij Stanić:

„„Gospodo i ces*a* pravdo! Ja nisam razkopal potoka, nego rupu na se potegnul, i nisam rozag va potok posadil, nego pokraj potoka"".

(Sliedi preslušanje svjedoka).

Razumela je Ces*a* pravda tužbu i odgovor strane jedne i druge i videli su ondi na licu zemlje svedočanstva gori pisana, sva mala i velika, ka se imaju; zato svi jedinimi voti s pomoćju Gd*na* Boga ovako odlučiše:

Odlučak.

Budući da nî mejnika bilo, poda dno ni pod vrh, po čem bi se moglo znat, kamo pritendi, niti je mogal nijedan . . . posvedočit, da je osobojni njegov (sc. potok), a budući pak da je stara stvar i nî nijedan do ovih dob *napridoval*, zato obnašli smo polag naših konšijencij i odlučuje se, da ta spomenuti potok njim na pol bude . . . a svaki svoju zemlju neka onako uživa, kako smo jim mejnike postavili. I one rozge, kê su u potoku, ča škodi, zapovida se Matiju Staniću, da je na svoju zemlju ima potegnuti . . . tako da je slobodan potok. A današnji potrošak da plati Matij Stanić . . . za uzrok, da je razkopal *samosegom* rupu i rozgi bil postavil u potok."

Digitized by Google

poteče predlog, tad valja ipak da još i širokomu krugu pravnika bude moguće kritično prosuditi, je li opravdana svaka ona izmjena, koja se preporuča.

Neka svaki pravnik — stručnik uzmogne svaki čas, otvoriv rječnik, razviditi sam, je li naziv, je li oblik koji doista nova, loša tvorina nespretna kovača, je li samonikla na našem tlu biljka, je li presadjena, odakle, od kada, ter nije li naročito davninom porietla stekla neko pravo na svoje mjestance? A doista, kad vjekovi govore za rieč koju, makar ona i bila lica neobična ili po našu s jezikoslovnoga stanovišta gledeć neliepa, ne ćemo je smjeti izkorieniti.

Dugotrajna uporaba bit će obzirnim sudcem dokazom, da je tu „tacitus consensus populi", pak će se pred njim pokloniti.

Al' *pravi* drač čupajmo nemilice — tu ćemo se svi naći na okupu.

Tako postupajuć, učinit ćemo djelo koristno, izbjeći Karibdi, a da ne upadnemo u Scilu.

Već ono, što dosad rekoh, dovoljno je, sudim, da se razabere zamjerna vriednost takova djela, dostojna da pod zaštitom Akademije ugleda svjetlo.

Kako da se pak to sbude, naročito po kojih načelih da se gradja pribere i rječnik sastavi, na to nije tako lahak odgovor. Zadovoljit mi se je tim, da nadovežem neke temeljne misli, po kojih bi pri tom poslu valjalo uzraditi.

Ne bi nam nikad smjela s vida da uteče rek bi praktična u prvom redu svrha, namienjena zemlji hrvatskoj, dakle zapadnomu dielu našega naroda.

Mnijem, da se dakle sama po sebi izključuje — uobičajena donekle u nekih publikacijah — uporaba pisma grčko-slovjenskoga, po gotovo azbuke Petrom velikim, a po njem Karadžićem još i više na latinsku prekrojene. Ona ovdje ne bi pače bila ni s kojega pogleda, bilo to jezikoslovnoga bilo istorijskoga, dovoljno opravdana, a otegotila bi prije nego li olahkotila transkripciju ne samo s glagolskoga, već i s t. zv. bosansko-ćirilskoga pisma, kojim su se neke župe hrvatske rado služile. Latinica, kako si ju mi udesismo, prikladnija je po nas, samo valja brinut se o tom, da se sačuvaju obilježja starijega govora. Značajne osebine te, mimogredce budi rečeno, živu i onako i sad još u ustima većega diela hrvatskoga naroda, *svih triju narječja*, premda je na njih udario noviji književni pravac — po mojem sudu prerano, dakle bez va-

Digitized by Google

ljana opravdanja — žig smrti i zatora, a ovrhu te kazni obavljaju velikom revnošću sve škole od pučkih učiona do najvišega zavoda.

Kakov li pako da se upotrebi u podrobnostih pravopis, kakovih da se načela držimo, pretiskujuć rieči iz izvornika, inimi slovi pisanih, o tom ja imam svoje mnienje, nu znam, da nisam po struci svojoj zvan, da se ono čuje, a kamo li, da se posluša.

U ostalom bilo bi prerano o tom zamitati razpravu u ovom stadiju pitanja. Kad se jednom oslonimo o načelo, da se ne radi u prvom redu o jezikoslovnom djelu, tad će nužda, da se širokomu pravničkomu svietu poda vrelo nauke, bez sumnje pokazat budućim urednikom pravu stazu. Naročito ne će tad nitko zahtievati, da se bilježi „jerek“, koji i onako dolazi svagda, kao ostatak rudimentarna oblika, bez reda i pravila; nitko ne će zatim posumnjati, da se glagolsko „šć“, kad stoji na mjestu, gdje se čuje naše „ć“, — a čulo se je bez sumnje i tad, kad ga je pisac ondje napisao po nespretnoj svojoj azbuci, — ima svagda transkribirati jednostavno našim „ć“, a na mjestih, gdje je i tad zvučilo, a i sad u narječjih, koja su bliža starini, zvuči kao „šć“, baš ovim načinom, a ne inako. Isto tako biti će jasno, da nema razloga, da se izbjegava napisati „zemlja“, gdje je pisano „zemla“, kad nas toliki primjeri uče, da je već u najstarije doba zvuk „lj“ vladao širom naših zemalja, dok se isti pisac često puta vidi ponukanim, da izmjenice u istoj izpravi dodaje i izpušta kraj „l“ ili „n“ nespretnu glagolsku jotaciju.

Još bezobzirnije moglo bi se naravno postupati i kod transkripcije iz starih latinskimi slovi pisanih izvora. Stari naši, vazda nestalni pravopisi mogu još zanimati samo stručnika jezikoslovca, napose onoga, koji prouča razvoj književnoga jezika.

Protegnut bi se imao rječnik, držeć vazda na umu, da se radi o potrebah i pravnoj istoriji naroda *hrvatskoga* u zemljah njegovih, na svakolika naša vrela, izključivši izvore, koji se tiču zemalja srbskoga naroda.

Tim lakše možemo to učiniti, što ima tomu razloga, — da se tako izrazim, — unutarnjih i vanjskih. Ponajprije nameće nam se žalostni, ali neoporecivi pojav silne raznice medju najvećim dielom pravnih spomenika iz doba vladavine srbskih poglavica i kraljeva, stojećih na podlozi bizantinskoga pravnoga života s jedne strane, i hrvatskim plemenskim pravom te gradskimi, občinskimi i feudalnimi pravnimi ustanovami svega kolikoga zapada našega naroda.

Vanjskim bih pak nazvao razlogom, što već imamo rječnik iz

Digitized by Google

književnih starina srbskih, što ga je izdao toliko zaslužni po naš narod obojega imena Daničić.

Ne odgovara rečeno djelo svim ciljevom, za kojimi bismo imali mi težiti, ali taj je učenjak pocrpao i nastojao protumačiti rieči iz zakonika cara Stefana Dušana, iz „Monumenta Serbica“, ter „Spomenikâ srbskih“, jednih i drugih Mede Pucića, dakle iz najznatnijih izvora za povjest prava srbskih zemalja. Dragocjeno djelo Daničićevo može pače u koje čem poslužit uredničtvu našega rječnika baš tako, kao i omanji vokabulari k pojedinim znatnijim vrelom Jagića, Starčevića, Račkoga, obiju Mažuranića itd., kojimi su neki izvori već dosad na kratko objašnjeni.

Ali vrela iztočna, srbska, probrao je svakojako već Daničić, ter bi se na njih imalo obazirati samo na toliko, koliko se ona po mjestu, piscu te sadržini mogu u istinu pribrojiti pravnoj povjesti našega zapada.

Koliko sam ja u predmet upućen, trebalo bi dakle, da se povrh vrela, svim članovom i prijateljem akademije dobro poznatih, otisnutih u sbornicih „Monumenta historico-juridica“, „Gradji“ Bogišićevoj, „Statuta“ itd., pocrpaju po mogućnosti i sve one mnogobrojne, još nikad na javu ne iznesene listine, izprave itd., štono jih ima stranom u Akademiji, a stranom u ostalih arkivih, i javnih te privatnih sbirkah. A tu bi valjalo poći najmanje do *konca XVIII.* vieka.

Zatim ću spomenuti letimice sliedeće neke zakone, naredbe, propise itd., koji su manje poznati, ter bi jih bilo svakako vriedno pregledati, da se upodpuni gradja.

1. Pergošić Ivan: Dekretum. Nedelišće 1574.[2]

---

[2] Kad je već ova razpravica bila pod tiskom, došla nam je viest o djelu dra. Kadleca, českoga pravoslovca, u kojem je svraćena pozornost slovjenskoga svieta na to prezanimivo pravno vrelo.

Podpuni mu je naslov:

„Dekretum koteroga je Verbeci Ištvan diački popisal, a poterdil ga je Laslov, koteri je za Matiašem kralj bil, se vse gospode i plemenitih hotjenjem, koteri pod Vugerske korune ladanje sliše.

Od Ivanuša Pergošića na slovjenski (sic) jezik obernjen.

Štampan u Nedelišću, leta našega zveličenja 1574 “

Prevod je to, donekle skraćeni, poznatoga Verbecijeva tripartita.

Jezik, što ga Pergošić zove izmjenice slovjenskim, slovinskim i slovenskim (— Pergošić je vrlo često „jekavac“, ali češće „ekavac“, a po kadikad i „ikavac“ —) prema latinskomu „lingua slavica, sclavonica“, naša je hrvaština, kakovom su se tada gospoda u svoj Hrvatskoj

Digitized by Google

2. Urbari Marije Terezije.

3. Naredbeno odredjenje svrh baštinske pravice itd. god. 1774. Izdano za vojvodinu *Kranjsku u čistom hrvatskom jeziku*. Možda da je pisao Matija Kružić, tada kraljevskoga dvora slovinski tomačnik.

4. Naredba od trgovačkoga morskoga brodjenja austrijanskoga, god. 1774.

5. Naredbe i zakoni iz dobe Josipa II. o toleranciji, konškripciji itd. okolo 1780.

6. Matkovićeve „Obćinske naredbe o zločinstvih i njihovih pedepsah", 1782. (Jus criminale Josephi II.).

7. Zakoni i naredbe iz dobe Napoleona I. Proučit bi valjalo „Kraljski Dalmatin", u kojem ima sva sila toga, ako i jest nejednake vriednosti. 1806.—1812.

8. Tomašićeva naredba ob ustroju vlade austrijanske u Dalmaciji 1816.

9. Urbarski zakonski članci 1836.—1840.

Mogla bi se prolistati i djela jedinoga našega pravničkoga pisca iz dobe prije 1848. godine, Imbriha Domina, koji je jezikom doista vrlo lošim, narječjem tobože kajkavskim, za godine 1818., 1819. i 1830. izdao pravnu poviest „Dogodopis pravic samosvojnih vugerskih", zatim „ Navučanje vu pravicah", „Od pravice vu dugovanje iz načinov početnih", zatim „iz načinov prenašajućih", ter „iz pregreških"; a tako isto i još koja naredba iz one dobe, n. pr. „Obćinske naredbe za skupštinu i družtva cehovâ" (Budim 1811); „Naredba obćinska za ravnanje i obdržavanje tak družine kak gospodarov" 1832.—1836.; itd.

Sabiruć gradju valjalo bi postupati tako, da se obuhvati iz starijega doba bez iznimke sve, što zasieca u terminologiju pravnu ili je s njom u tiesnoj svezi. Čim se pak više primičemo dobi novijoj, valjalo bi nešto smjelije postupati ter „a limine" zabacivati kao nevriedno sve, što je *očita*, pogrešna, *ne zanimljiva* kovanica, a ne nalazi se već od starine u naših ili srodnih vrelih.

Uza svaku rieč valjalo bi izpisati i stavak, u kojem je ona sa-

služila: jezik u oblicih slovničkih čist i bogat, jezgrovit, pun pravih narodnih izraza, ali i natrunjen donekle latinskom frazeologijom i sintaksom. Pergošić je u ostalom više štokavac, nego li kajkavac: „quid" mu je češće „što", nego li „kaj". Pobilježio sam iz njega velik broj pravničkih reči i rečenica, koje su vrlo zanimljive. Možda se nadje sgoda, da se o tom pobliže progovori.

Digitized by Google

držana, da se što jasnije razabere već iz samoga rječnika smisao njezin, uz naznaku mjesta i dobu izvora. *Na sinonime imalo bi se čitaoca svagdje što podpunije upozoriti.*

Triebit bi pak valjalo sve, što nije nuždno. Kod rieči poznatih, nedvoumnih, dosta bi n. pr. bilo, da se prikladnom kraticom iztakne, da je to rieč, koja rabi podjednako u svih vjekovih uz isto značenje. Usuprot bi kod rieči s više značenja valjalo pobrojit sve raznice, svagda uz naznaku bar nekolicine vrela. Tako bi n. pr. rieči *baština*, *didina*, *kmet*, *knez*, *općina*, *otdati*, *obrati*, *poreći*, *radovati*, *rob*, *roba*, *rok*, i sva sila tomu sličnih, vriedne bile, da se o njih što pomnije pribere gradja, ter da im se protumače sva značenja.

Proučit bi trebalo istorijske pravne izvore iz hrvatskih zemalja, ako su i pisani tudjim jezikom, ne samo da se iz njih povade rieči hrvatske, već i s toga, jer će ti izvori služit kod tumačenja riečî. Koliko je za to vriedna gradja, što ju je naš Tkalčić na slavu svoju i našega glavnoga grada u svojem monumentalnom sborniku naslagao!

K tomu bi još pridošli živući, t j. u narodu ili pojedinih krajih poznati pravni izrazi.

Nu i tu bi se moralo iztriebiti sve, što je u najnovije doba une seno medju puk iz stranih jezika.

Kolik li bi obseg mogla obuhvatit ta knjiga? Pitam se sam, a ne znam si dati odgovora. Ako bi bilo ikako moguće, scienim da bi valjalo posakupiti uza to još, kao dodatak, sva imena i prezimena, nazive župa, mjesta, sela, rudina itd., barem što dolaze u starijih vrelih. Bilo bi to svakako poučno ter nuždno za nauku ob ustroju našega naroda i za narodopis hrvatskih zemalja, u kojih se je sljubilo toliko raznorodnih etničkih živalja pod utjecajem neobično krepkih plemenskih uredaba hrvatskoga plemena, koje je na žalu sinjega mora sazdalo i prozvalo svojim bojničkim imenom prostranu domovinu našu.

Što se tumačenja riečî tiče, bit će u pravilu dosta, da se uz obične, nedvoumne rieči, u koliko nadju mjesta u rječniku, doda latinski prevod.

Kod naziva strogo pravnih pojmova, naročito kad se radi ob oznaci pravnih uredaba, rimskomu pravu nepoznatih, a oslanjajućih se na sredovječni institut, valjat će uz latinsku rieč jezgrovito prikazati čitaocu, i manje struci vještu, o čem se radi. Ako je pravni pojam suvezan s istodobnim slovjenskim ili germanskim pravom ili mu srodan, bit će umjestno, da se naznači i primjereni naziv

Digitized by Google

slovjenski ili njemački, da bude čitalac time upućen na vrela u pravno-istorijskoj književnosti kojega od tih naroda.

Posebni dodatak k rječniku imao bi biti napokon slovnik, vokabular, u kojem bi bila poredana sva latinska tumačenja, uz naznaku jedne, najglavnije, hrvatske rieči.

Kada da se započme poslom, to bi imala da prosudi Akademija. Ona je sposobna, da presudi, jesu li moji nazori opravdani, je li praktično izvediva programa, kako ju natuknuh. Naročito do Akademije stoji, da se odluči o tom, imamo li mi sad već dovoljan broj radnika, zadaći toj doraslih.

Stvar nije lahka; već sabiranje gradje zahtievat će dosta znanstvene spreme, a istom tumač! Koliko će se, da se uspije, tomu htjeti i znanja i neumorne marljivosti i oštre razsude, da se izbjegne najstrožom pazkom svakoj suvišnoj rieči, a jasnoća da pod takovom stegom ipak ne pati.

Medjutim, scienim, da bi se moglo i moralo makar pristupit k početku posla: sistematičnomu sabiranju i redanju gradje.

Čim se u ostalom zametne razgovor o takovoj naučnoj svrsi, bûdi se već u širem krugu zanimanje i volja za proučanje predmeta. S toga možda nije ni ova razprava, bila manjkava kako mu drago, bez svake vriednosti.

Taj mi je osjećaj i nagrada i utjeha. A prije nego završim, reći ću još jedino: ako se Akademiji uzvidi, da je moguće koji korak učiniti, neka *korakne pospješno;* sa stvari bo dobrom ne valja ckniti: zle nam, na žalost, i onako bjeguće vrieme nesmiljenom donosi brzinom.

Digitized by Google